اسان کان پيار لکرايو

امر ساهڙ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسان کان پيار لڪرايو

(متفرقہ تحريرون)

امر ساهڙ

ڪنول

پبليڪيشن 2022ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

BOOK NO: (342)

حق ۽ واسطا ليکڪ وٽ محفوظ

ڪتاب جو نالو: **اسان کان پيار لکرايو**

موضوع : (متفرق تحريرون)

ليکڪ: امر ساهڙ

سنڌي،پهريون ڇاپو: مئي 2022ع

ڪمپوزنگ: مڪيش هميراڻي

ڪئليگرافي: محبوب رضا راهو

ٽائيٽل اسڪيچ: اي. آر. آزاد

ڇپيندڙ : ڪنول پبليڪيشن

ڪنول پبليڪيشن/ پرنٽر & بڪ شاپ، سيد آرڪيڊ، گاڏي کاتو۔ حيدرآباد.

✆ : 0333-7523132

قيمت: 400 روپيه

ASAN KHAN PAYAR LAKHRUO

(Miscellaneous Writings)

Amar sahar

1st Edition: May 2022

Published by: Kanwal Publication

ISBN: 978-969-2252-22-5

اداري جو ليکڪ جي متن سان متفق هجڻ ضروري ناهي.

ڪتاب ملڻ جا هنڌ،

ڪنول پبليڪيشن& بڪ شاپ، سيد آرڪيڊ، گاڏي کاتو۔ حيدرآباد.

پٽائي بڪ اسٽور، ڪويتا ڪتاب گهر، حيدرآباد ـ رومي ڪتاب گهر، گدو چونڪ حيدرآباد ـ
دانيال ڪتاب گهر، قاسم آباد. نئون نياپو ڪتاب گهر، سچل ڳوٺ ڪراچي. الاحسان ڪتاب گهر، ميهڙ
ـ مرڪ پبليڪيشن هائوس، ڪراچي ـ ڪاٺياواڙ بڪ شاپ، اردو بزار ڪراچي
سنڌيڪا بڪ شاپ، لاڙڪاڻو ـ رابيل ڪتاب گهر، لاڙڪاڻو. المهراڻ ڪتاب گهر، سانگهڙ ـ سليمان برادرس، نواب شاه ـ مدني بڪ اسٽور، دادو سنڌيڪا
ڪتاب گهر سکر۔ سارنگ ڪتاب گهر، سکر ٽرڪتاب گهر، مٺي۔ سنڌ بڪ اسٽور پڪا چانگ، سراج بڪ اسٽور ، قنبر علي خان

ارپنا

پنهنجو هيءُ قلمي پورهيو،

پنهنجي محسن، سنڌ جي روشن خيال،
ڏاهي ۽ تعليمي ماهر، **عزيز مهراڻوي،**

۽ پنهنجن پيارن ٻچڙن،
شاهد نظير،
۽ زاهد نظير ساهڙ

جي نانءُ

سٽاءُ

- ڳالهايل ٻوليءَ ۾ ڳاڙهيون ڳالهيون — نوراحمد جنجهي 06
- روشنيءَ جهڙو نثري سفر — ايوب کوسو 10
- پنهنجي پاران — امر ساهڙ 13

اسان کان پيارَ لکرايو

- قادرالڪلام سان هم ڪلامي 16
- ٿر جي چانڊوڪيءَ ۾ لکيل خط 22
- پٺُن پر مان لکيل پتر 27
- ٿري سماج جو تبديل ٿيندڙ مزاج 30
- تنهنجي آشا جيئڻ خاطر 33
- تون منهنجو صنم آهين 36
- طالب جي تنوار ٿي نياري هئي 44
- گلن سان پونر جي ڪينچل 48
- اجان زندگيءَ مان ٿڪا ڪونه آهيون 56
- سانگها ڏنڍ ۾ ساگر جو سَنجوڳ 61
- جي جيون تون ۾ سنڌ نه آ 68
- جاڳن ٿا مقتل ۾ زيب 73
- اُجري صبُحَ جي اڪِـڪِـتي 78
- بيڪار کان بيگار پلي آهي 86
- تعليم ڪي تريون 91
- پليز! مائي ڀاڳيءَ کي ڊسترب نه ڪريو 98
- مُهراٽي کان مَريءَ تائين 105
- ريڊيو مٺيءَ جي پهرين سالگره 125
- ڪميونزم جا مخالف جاگيرداراڻي جمهوريت جا محافظ 132

- ٽر جتي جيئڻ جنجال ٽي پيو آهي 138
- راڳ ۽ ويراڳ جي آويءَ مان رچيل راڳي 143
- بَدبُودار پوتارڪي نظام مان نجات ضروري آهي 148
- سنڌي شاعريءَ جي اک ۾ سُرمي جهڙي شاعري 152
- بلوچستان ۾ سنڌي ٻوليءَ جو سپاهي 158
- روجهَہ تل جو راڻو هڪڙو اهلِ دل ۽ اهلِ ظرف ماڻهو 165
- قسطن ۾ جيئندڙ شاعر جي پروفائيل جا رف پنا 171
- صادق فقير جي پهرينءَ ورسيءَ تي لکيل تصوراتي خط 178
- (ڪهاڻي) ٽڪي جو ماستر 183
- جنم ڀُوميءَ مان جلاوطن ٿيل شاعر 188
- ٿڙياسين دامنِ صحرا ۾ خوشبو ٿي اجائي وئي 191
- جديد سنڌي شاعريءَ جي سينڌ مان ٽٽل سُهائو 196
- آواز ننگر جو شهزادو 202

ڳالهايل ٻوليءَ ۾ ڳاڙهيون ڳالهيون

مهراڻو ٿر جو مهندار پاڳو آهي جنهن جون تليون، اٽاٽو پاٽي ، وسيع سيمون ۽ محبت ڪنڌڙ ماڻهو ان جي سُڃاڻپ آهن. مهراڻي نالي جي نسبت ڪن ليکڪن "مهراڻ " نديءَ سان ڏني آهي تہ ڪن وري ٻي ڪا ڳالهہ ڪئي آهي پر لفظ مُهراڻي تي نظر وجهجي ٿي تہ اهو ٻن لفظن "موهر" ۽ "آڻو" جو ميلاپ نظراچي ٿو. موهر يا مُهر جي معنيٰ آهي "اڳ وارو" يا "اڳ ۾ " ۽ "آڻو" لفظ "آئڻ " مان نڪتل آهي جنهن جي معنيٰ "اچڻ" آهي. مهراڻو اهڙو علائقو آهي جيڪو ڪنهن نياري پيون سطح واري ڌرتيءَ کان اڳ اچي ٿو. سنڌوءَ جي پيچ واري مٽيهاٽي ڌرتيءَ کان اڳ ايندڙ "مهراڻو" جنهن جي جهڙي مٽي زرخير آهي تهڙا ماڻهو بہ محبتي ۽ مٺيادار آهن. ٿاڌات مهراڻي ۾ واقع نهڙين جي ساهڙ ٽُک جي رهاڪن جي چند ڳوٺن مان هڪ آهي جن ۾ ٻيا ڳوٺ جهڙوڪ ، نبيسر، تل ، سانگهار، ويٺري، واهر ۽ اُنڙو آهن. ٿاڌات جي ننڍڙي ڳوٺ ۾ جتي پنهنجي دؤر جو ناميارو عالم مولوي نصير الدين پيدا ٿيو. ڪُليل ذهن رکندڙ روشن خيال پروفيسر عزيز مهراڻوي پيدا ٿيو تتي غلام قادر ساهڙ بہ اک کولي ۽ پنهنجي شاعراڻي ڪلا وسيلي سنڌ ۾ "امر ساهڙ" جي نالي سان سُڃاڻپ حاصل ڪئي . سندس ذات جي آبياريءَ ۾ جتي مهراڻي جي ڪُشادين ماترين جو اولڙو آهي اُتي هن پاڳي جي فطرت سان پيار ڪندڙ ٻوليءَ جا محبت موتي پڻ چمڪن ٿا. امر ساهڙ پنهنجي شاعريءَ ۾ عشق، سماج ۽ سماج جي مسئلن کي، سهڻي ٻوليءَ ۾ ڳايو آهي جيتوڻيڪ سندس شاعريءَ ۾ همعصر اثرن جي جهلڪ ڏسي سگهجي ٿي پر سندس لهجو مُهراڻي جي مٽيءَ مان اُپري ٿو ۽ مهراڻي جو ميناج سيني کان سرس ۽ سوايو نظر اچي ٿو. امر ساهڙ نہ رڳو شاعري ڪئي آهي پر هن خوبصورت نثر پڻ لکيو آهي. ڪڏهن ڪالمن جي صورت ۾ تہ ڪڏهن خاڪن جي روپ ۾ تہ ڪڏهن پيتا جي شڪل ۾ اهڙي نثر کي هن ڪيئن لکيو اها تہ ڪيس خبر هوندي پر سندس هن مجموعي ۾ جيڪا ڳالهہ سيني لکتن ۾ گڏيل نظراچي ٿي اهو آهي پيار جنهن غلام قادر کي امر ساهڙ بڻايو ۽ انهي پيار امر ساهڙ کي من موهت ٻوليءَ ۾ لکڻ جو گُر سيکاريو. امر ساهڙ جي نثر تي جتي مهراڻي جي رهڻي ڪهڻيءَ جو اثر آهي تتي سندس لکڻيءَ مان ريڊيو جهڙي ماس ميڊيا جي وسيلي جي جهلڪ بہ نظر اچي ٿي. هو ريڊيو جي دنيا سان گهري لاڳاپي ۾ رهيو آهي. سندس دوستن جو بہ ڳچ حلقو صدا جي سيم سان سلهاڙيل آهي. هن مجموعي ۾ مختلف موضوعن تي مضمون، اديبن ڏانهن خط ۽ مختلف ذات ڏٽين تي لکيل خاڪا آهن. امر ساهڙ جنهن جي لکت ڳالهايل ٻولي جو ڳوڙهو ڳتڪو آهي جنهن مان ماڻهوءَ جو نج ۽ اجهل اظهار نظر اچي ٿو. سندس لکڻ ۾ ڪا مصنوعيت ناهي. صنعتن جي ڪا ليپا پوتي ٿيل ناهي. هو جيئن سوچي ٿو ايئن ئي اظهاري ٿو. سندس لکڻين جو مُکيہ گڻ اهوئي آهي جيتوڻيڪ ريڊئي ۽ ريڊيائي دنيا کي ويجهو هجڻ جي ڪري سندس لکت ۾ اهي اثر بہ موجود آهن. قادرالڪلام سان هم ڪلامي ۾ هن آسودو ولات، ڏينهڪ ، پاهون، سڄر، اجهور، ڪزاني، پڊ، پهون، پهرو ڪسو واتين پنڌين، لولي لوڻ نہ ليڻ، هٽ پير هٽڻ، پٽ پڪل هجڻ، ڪتي جي اُٽاٽيءَ ۾ وجڻ، مير جي اُٺ کي اُلهي چوڻ، ناني رڌڻ واري ڏهتي ڪائڻ واري، لڏ چڊي ڪرڻ ، ٿري مان نٽ ڪرڻ، پٽ ڏاڍي هجڻ ، وار ونگو نہ ٿيڻ، ڏنو پٽ چُتي جو ڪک جهوري ٻيٺو ڪرڻ، تنجڻ تپائڻ، اک ڪاٽي ڪرڻ پر ڏِس ڪاٽي نہ ڪرڻ ، تارو ڪرڻ جهڙا لفظ، ترڪيبون ۽

اصطلاح ڪم آندا آهن جيڪي ٻوليءَ جا اهڙا ملوڪ گهه ڳتا آهن جن جي گهڙت ۾ انيڪ پيڙهين جو رت شامل آهي تڏهن انهن کي اهڙي معناداري ملي آهي. ڪابہ تخليق جيترو حسين هوندي اوتروئي ان جي جتاداري پڪي آهي. هن مضمون جي مٿي ڏنل لفظن ، ترڪيبن ۽ اصطلاحن کي ڏسبو تہ انهن ۾ لسانياتي ميناج پنهنجي جاءِ تي پر ان سان گڏوگڏ هڪ وڏو پس منظر پڻ نظر ايندو. سنڌي ٻوليءَ جو اُچارڻ جو پنهنجو سرشتو آهي جيڪو جڏهن ٻين ٻولين سان ڏي وٺ ۾ اچي ٿو دنيا جي ڪنهن بہ سُڌريل ٻوليءَ جيئن ان ۾ پنهنجي مخرج مطابق ڦيرگهير ڪري ٿو. ولايت بدلجي ولات ٿيڻ ۽ عنايت بدلجي عنات ٿيڻ ان جو چٽو مثال آهن. ڏينهنڪ جهڙي ترڪيب جنهن جو مطلب هڪ ڏينهن ۾ آهي ، سا ٻوليءَ جي سينڌ جو سندور آهي. واٽين پنڌين مهراڻي جي نج ترڪيب آهي. ايئن سهٽي ٻوليءَ ۾ اظهار ڪندي امر ساهڙ پنهنجي اندر جي اڻ تڻ کي بہ ونڊي ورچي ٿو ديس جي درد بابت بہ اوري ٿو تہ مهراڻي کي ڪا راضي شاهہ بادشاهہ جي پٽ پڪل آهي جو اُتي جون مٽيهاٽيون ڏاڍيون زمينون بہ ڪلر ڪاڌل زمينون لڳن ٿيون. ٻج پاڻ جو وياج تي ونڊ، پاڙن جو وڏيل هجڻ ، اهڙين حالتن ۾ ارباب الهجڙئي جي انور پٽ جو ناظم ٿيڻ ڪيس اميد جو اهڃاڻ لڳي ٿو تہ من هو علائقي مان چوري چڪاريءَ کي بند ڪرائي ۽ ناسيتن کي نڪ ۾ ناڪلي وجهي. بلالاڻي جو ذڪر بہ ڪري ٿو تہ منار اوني جو بہ ذڪر ڪري ٿو جيڪو اوني مان بدلجي هٽائي ٿيو آهي. ترجي ٿوهرن ، ڳاڱيال، ٻوهن ، اڪن ، ٻائورين، ڪونيٽن، مرٽن ، موراڙين، ڪپن جو ذڪر بہ ڪري ٿو تہ عرب شڪارين پاران تلور مارڻ کي بہ ساٿ سميت نرواري ٿو. 2001 ع ۾ آيل مها ٻُون ڪنپ جو ذڪر بہ سندس هن ڪلام ۾ ملي ٿو ۽ نيٺ هو سيني موضوعن کي ڇيڙيندو وڏيءَ ورهاڱي تي اچي پهچي ٿو ۽ ”سو ديس مسافر منهنجو ڙي“ ڪتاب جو ذڪر ڪري ٿو ۽ جوڳي رمتا ٻلا جهڙي ٻول سان ليک کي کُٽائي ٿو نہ تہ هي دردن جو داستانو پورو ٿيڻو ئي ناهي.

سندس لکيل خط بہ انهن فردن سان ڳالهہ ٻولهہ وانگر آهن. زيب سنڌي ، نصير مرزا ۽ صادق فقير ڏانهن لکيل خطن مان صادق فقير وارو خط صادق جي لاڏاڻي کان پوءِ ، پهرين ورسيءَ تي لکيل آهي جيڪو دل کي ڇهندڙ آهي. امر ساهڙ جي جنهن دؤر ۾ ادبي اوسر تي آهي اهو خطن واري ڏي وٺ جو دؤر هو اجا اليڪٽراني ڏي وٺ ڪر نہ ڪنيو هو، نہ ئي سماجي ميڊيا ميدان تي لٿل هو. اهڙي دؤر ۾ اهي خط نياپا، سارون سنيارون يادگيري جي ڏوري کي نوبنو ڪندا هئا. مهراڻي کان مريءَ تائين سفرنامو "دعوه اڪيڊميءَ" جي تربيتي پروگرام تي وڃڻ دوران لکيل آهي جنهن ۾ سفر جون حالتون، ادب جي اوک ڊوک ۽ اڪيڊميءَ جي ماحول جو احوال اُپٽاريل آهي. ريڊئي مني جي سالگره بابت لکيل تاثر ۽ ڪهاڻي تڪي جو ماستر بہ پڙهڻ وٽان آهن.

مختلف عنوانن سان لکيل مضمونن ۾ امر ساهڙ جن موضوعن کي ڪنيو آهي سي عوامي اهميت جا عنوان آهن جيئن ؛ بيڪار کان بيگار ڀلي، تعليم کي تريون، ڪميونزم جا مخالف ۽ جاگيرداراڻي جمهوريت جا محافظ، ٿر جتي جيئڻ جنجال ٿي پيو آهي، پوتارڪي سماج مان نجات وغيره.

خاڪا نگاري بہ خوبصورت صنف آهي جنهن وسيلي نہ رڳو مذڪور شخصيت بابت پڙهندڙن کي جاڻ ملي ٿي پر تاريخ ، سماجيات ۽ انساني تعلق ۽ همعصر حالتن جي جهلڪ بہ خاڪن ۾ نظر اچي ٿي. امر ساهڙ بخشڻ مهراڻوي، ڪوثر ٻُرڙي، سائينداد ساند ، حليم باغي ، مائي ڀاڳي ، حسن درس، چمن ٿري، پارو مل امراڻي، پڳڙي مل ناچيز، اصغر جتوئي ، عبدالروف جمالي، امين ارباب ، صوبدار قاسمي اوٺي، امر راءِ سنگهہ راجپوت، ساگر خاصخيلي

بابت خاڪا لکيا آهن تہ طالب ساهڙ ۾ آمن وڪيئي بابت بہ شاندار خاڪا چٽيا اٿس. انهن سمورن خاڪن ۾ اهائي سدا ملوڪ ڳالهايل نج ٻولي استعمال ڪندي هن انهن شخصن سان پنهنجي تعلق کي بہ ظاهر ڪيو آهي تہ انهن جي فن ۽ ڪلا جو ذڪر بہ ڪيو اٿس. اهي سيئي ذات ڏٽي فرد آهن جن پنهنجي ڪلاونت پورهئي سان سنڌ ڌرتيءَ جي ڪلا کيتر ۾ پنهنجي پنهنجي پوک ڪئي آهي .

سمورين لکتن ۾ ڳالهايل ٻوليءَ سان گڏ ڳالهايل نالن جو بہ احوال ملي ٿو. مثال طور احمد وڪيئي کي ماڻهو پيار مان ڪيئن "آمن" ڪوٺين ٿا. حقيقت ۾ لسانياتي وصف ۾ اها تصغير تعريفي آهي. سنڌي اها ڀڳڻ ٻولي آهي جنهن ۾ تصغير تعريفي بہ ملي ٿي تہ تصغير تضحيڪي پڻ. ڪوثر ٻرڙي جو ڳوٺ "جاجي ٻرڙو" ۽ صوبدار اوٺي جو ڳوٺ "روجهتل " ڪيڏا نہ خوبصورت نالا آهن. ان ريت ٻيا بہ ڪافي من موهن نالا آهن جيڪي سنڌي سماج جي ذوق جي نشاندهي ڪن ٿا.

امر ساهڙ جون ساهہ ۾ سانڍڻ جهڙيون هي لکتون سنڌي نثر ۾ خوبصورت واڌارو ثابت ٿينديون ۽ پڙهندڙن پاران پڻ انهن کي مانائتي موٽ ملندي. دُعا آهي تہ ٿاڌات جي ٿهريل پُني جو هي شاعر سنڌي ادب ۾ پاڻ موکيندي، دل کي ڇهندڙ شاعري ۽ ڳالهايل ٻوليءَ ۾ نثر لکندو رهي. فطرت پسند فرد جو فطرت سان ڪلام هلندو رهي ۽ روح رچندو رهي.. آمين

نوراحمد جنجهي

جنجهي هائوس، مٺي، ٿر پارڪر

6 مارچ 2022ع

روشنيءَ جهڙو نثري سفر

پنهنجي همعصر ادبي سٽ جي تخليقي سفر تي اظهار جا اکر اُڪلڻ کان اڳي آئون بہ ڳالهيون اوٽيهہ سئو ايڪانوي کان شروع ٿيندڙ ڏهاڪي ۾ ان دؤر جي ٿر خطي بابت ڪرڻ چاهيندس، تہ جيئن اُن زماني مان جنم وٺندڙ هڪ قلمڪار روح ۾ اُن جي فڪري اوسر ڪي سمجهي سگهجي. چو جو نوي جي ڏهاڪي کان لڳاتار ٽِن ڏهاڪن ۾ پنهنجي هُئڻ جو احساس ۾ خُوشبوءَ جاڳائڻ سولو ڪم ناهي. بليڊ جي ڌار تي ٻيهڻ ۾ هلڻ جهڙي هي يقينن وارتا آهي. هر ڏهاڪي ۾ سماجي ۾ شعوري ڌارا تبديل ٿيئي تي اِها حقيقت بہ آهي. پنهنجي وابستگيءَ ڪي واڳي اندلٽ جيئن نروار ۾ آشڪار ٿيڻ نہ ٿڪجڻ بنا شڪ جي داد لائق ڪردار آهي.

اڄ جڏهن اسان ڪنهن سُواريءَ ۾ سَنبري مٺي، اسلام ڪوٽ ۾ ننگر پارڪر ڏي اُسهون ٿا تہ خوبصورت ڪُشادي ڊگهي رستي جي سيني تي سانجهيءَ ڪانپوءِ هيڊ لائٽس جي روشنيءَ ۾ رنگين چلڪٽيون جَرڪندي احساس ڏياريندي ٿيون تہ سفر دلربا آهي. پر سچ پُڇو تہ نوي جي ڏهاڪي ۾ ٿر جو سفر ايئن ڪونہ هو. ٿر جو سچو خطو واريءَ ۾ واٽن جو وچاٽو هو. وُنو تہ ٿر نہ تہ بر، لوڪ چوٽي غلط نٿي لڳي. اُنن تي مُسافرين جو دؤر اجان زنده هو. اڪثر ڳوٺ ويڙها، ڀاٽيون، ۾ وانديا رات جو اوندهان هوندا هئا، پر چور جي جُرئت ڪي تالو لڳل هو. ٿتل ڏينهن ۾ لُوءِ پچائيندي هُئي پر سج لٿي ڪانپوءِ رڳو خاموشي پَسار ڪندي هُئي. جنهن سان ڪٿي ڪٿي چَڙا ٽَليون ۾ مَتر پيا احوال اوريندا هئا. نانگ جا ڳڪيل دربدريءَ جي سفر جو داستان ٿيندا هئا. سُج ۾ صحرا پاڻ ۾ گهٽو ڳالهائي ٿڪبا بہ ڪونہ هئا.

پر اِهو بہ سچ آهي تہ جئين فطرت جي ماءُ هنج مان اوپڙ جو عمل نٿو رُڪجي ايئن ئي ٿر ۾ مورن جا ٿهوڪا وقت جا مُحتاج نہ هئا، ۾ روهيڙا رُت ۾ ٽِڙي پنهنجي زنده روايت تان دستبردار ٿيڻ سکيا ئي ڪونہ هئا. ساڳي ريت اُن رُج ۾ اُڄ ۾ بہ ادب جي اوسر لاءِ ڪا تڙپ بہ تاڙو هُئي. ٿر ڀاڀيهو تي مرڻ جو شاعراٽو روح ريگستاني وٽن ۾ واڪا ڪندڙ هو.

نوي جي اُنهي ڏهاڪي ۾ شيخ اياز، استاد بخاري، امر جليل جي تہ سحر انگيزي هُئي ئي، پر نون آوازن ۾ مظهر لغاريءَ جي شاعريءَ جي بہ گُونج هئي. اُن ئي خُوبرو دؤر ۾ اسان جي پياري سَيبتي ڀهڳٽي شاعر امر ساهڙ بہ شروعاتي وِکون کنيون هُيون. اُنهن وِکن ثابت قدميءَ ۾ عشق سان جيڪو ادب جي ٽِن ڏهاڪن تائين عاليشان سفر طئي ڪيو، اِهو بنا شڪ جي قابلِ داد بہ آهي تہ معتبر بہ آهي. آئون ايئن بہ چوندس تہ تي ڏهاڪا نندي ڳالهہ ناهن. وقت ۾ حالتون انسان کي هڪجهڙو نٿيون ڇڏين. هر ڏهاڪي ۾ وقت جي تقاظا الڳ هجي ٿي، هر ڏهاڪي ۾ سماج ۾ ذهن تبديل ٿين ٿا. اهڙي صورتحال ۾ قلم سان، ادب سان لڳاتار محبت واري واسطيگيري زندگيءَ جي وڏي حاصلات ۾ اهم ڪردار نگاري آهي.

امر ساهڙ شاعريءَ ۾ تہ پنهنجا دلڪش اڻ مِٽ نشان ڇڏيا ئي آهن، پر هِن جي بانوري مُنفرد نثر بہ خوشبوءَ جهڙو سفر ڪري پاڻ ملهايو ۾ مڃايو آهي. هِن ڪتاب کان اڳ بہ امر ساهڙ جي نثري لکڻين جو ڪتاب پنهنجي هڳاءُ جو ڀرپور تاثر اُياري چُڪو آهي ۾ هاڻ سندس هيءُ نئون ڪتاب بہ نئين واس سان نروار ٿيو آهي.

نثر ۾ امر ساهڙ افسانوي نه پر غير افسانوي نثر جي جيڪا ڇُونڊ ڪئي آهي اِها هِن جي مزاج جو آرس آهي. شروع کان ئي هِن جي پسنديده صنف خط هئا. جيڪي هِن تمام گهڻا لکيا. اِهو پنهنجي همعصر ادبي ساٿين سان نه رڳو بهترين رابطي جو سهڻو ذريعو هو پر اندر جي بارش کي ڪاغذن جي زمينن تي وسائڻ جو وجد به هو. اِهو وجد روح هو. هاڻ ته زمانو به بدلجي ويو آهي. نئين صدي نئين زماني جو پنهنجو مزاج آهي. تيز رفتار سائنسي زماني ادبي لاڙن جو طرف ئي بدلائي ڇڏيو آهي. خط جي ادبي صنف ئي هاڻ چڻ ته مري چُڪي آهي. هن صنف جي جيئندڙ زماني جا مسافر اُن صنف جي اهميت کي ڪڏهن به وساري نٿا سگهن.

هِن ڪتاب ۾ ڪي خط آهن. ڪن شاعر دوستن جي سُندر شاعريءَ تي وٽندڙ سيبتا تاثر آهن. ڪجھ وقتائتا مضمون آهن. تر جي پس منظر ۽ پيش منظر ۾ ڪي لکڻيون آهن. ڪي احساسن سان رڱيل ڪالم آهن. هي سڀ دلچسپ لکڻيون پر اُثر ٻوليءَ ۾ لکيل آهن. اِنهن تحريرن ۾ وطن سان محبت جا جاڳندڙ جذبا آهن. دل جون ڳالهيون آهن. ۽ باذوق ادبي نِهار جي ڇاڻ آهي. توجهه کي تاءُ محسوس ڪرائيندڙ لکڻي "قادر الڪلام سان هم ڪلامي" سچ ته سون سريکي لکڻي آهي. جنهن ۾ تڙپ جو طنبورو ٽُڪي ٿو. اِها هڪ دؤر جي رڳو اُجايل يادگيري ناهي، پر هڪ تڙپندڙ سچ به آهي. هِن قسم جون لکڻيون من جي پاتال ۾ پهرين آرس موڙينديون آهن پوءِ ڪاغذن تي ايندليون آهن. حقيقت ۾ ڏٺو وڃي ته ماڻهوءَ ۾ زمانا جاڳندا آهن. ڪا تلخ شاهدي وقت جي عدالت ۾ رڪارڊ ٿيڻ چاهيندي آهي، جيڪا پنهنجا لفظ پاڻ مُرتب ڪندي آهي.

هِن ڪتاب ۾ زيب سنڌي، نصير مرزا سميت ٻين اديبن کي لکيل جيڪي به خط آهن،اُهي حُسناڪ به آهن ته ٻرندڙ ڏيئا به آهن. اُهي پنهنجن اکين ۾ ڳاڙها ڳوڙها رکندڙ آهن. ڪجھ خط ڏاڍا گهرا ۽ پر اُثر آهن. اُهي سڀ هڪ شاعر جي خودڪلامي آهن. امر ساهڙ ذاتي زندگيءَ ۾ ڏاڍو سباجهو سادو سيبتو انسان آهي. هِن جي خطن ۾ به اِهائي سيبتائي رچيل آهي، جيڪا دل کي ڇُهي وڃي ٿي. اهڙي طرح هِن ادب سان تعلق رکندڙ دوستن تي پروفائيل ۽ خاڪي نما ڏاڍيون موهڻيون لکڻيون رچيون آهن. اِها هڪ يگاني وابستگي آهي جو پنهنجن سنڌ ادبي ساٿين ۽ ڏات ڌڻين کي نه رڳو ياد رکجي پر انهن جي فن فڪر جي دلبريءَ کي به عالم آڏو آشڪار ڪجي. اِها هڪ ادبي تاريخ سهيڙڻ جي لاجواب جُستجو چئجي ته وڌاءُ نه ٿيندو.

هِن ڪتاب ۾ امر ساهڙ جا ڪارائتا ڪالم به توجهه ڇڪائيندڙ آهن. جن جا موضوع به ڏاڍا سگهارا آهن. "تعليم کي تَريون" "بيڪار کان بيگار ڀلي آهي" " ڪميونزم جا مخالف جاگيردارانڻي جهموريت جا مُحافظ" " پليز! مائي ڀاڳي کي ڊسٽرب نه ڪريو" " تر جتي جيئڻ جنجال ٿي پيو آهي" ۽ ٻيا سنجيده ڪالم امر ساهڙ جي فن فڪر جو سهڻو مثال آهن. هِنن ڪالمن ۾ ڪڙيون ڳالهيون به آهن. ته نرالا سوال به آهن. هڪ سني ذميوار ذات ڌڻيءَ طور امر ساهڙ پنهنجو بهترين ڪردار ادا ڪيو آهي. هِن سماج آڏو حقيقتن کي چٽو ڪري سامهون رکڻ وارو رستو ورتو آهي. هِن جي اظهار ۾ بي باڪي جي مَهَڪ آهي جيڪا ڪيس مُنفرد لِکاري ثابت ڪري ٿي. هُو سچ سان گڏ بيهندڙ ليکڪ آهي، هِن جي سِٽَ سِٽَ ساهُ کڻندڙ آهي. مجموعي طور تي هي نهايت ئي زيبائتو ڪتاب آهي، جنهن کي ويساهُ آهي ته آجيان ۽ پسنديدگيءَ جا پاڪر ضرور ملندا.

ايوب کوسو

جهڏو

22 جنوري 2022ع

پنهنجي پاران:

مجموعي طور تي مُنهنجي هِن چوٿين ڪتاب ۾ نثر جي ٻي ڪتاب ۾ اوٽيھہ سئو نوي واري ڏهاڪي کان وٺي ٻہ هزار ايڪويهہ تائين جي ٽن ڏهاڪن تي ڦهليل طويل عرصي دوران مختلف موقعن تي، مختلف موضوعن تي ۽ مختلف ڪيفيتن ۾ لکيل منهنجون جيڪي بہ تحريرون شامل آهن.اِهي مون نہ ڪنهن جي خوشنودي حاصل ڪرڻ لاءِ لکيون آهن، ۽ نہ ئي ڪنهن جي فرمائش تي لکيون آهن. بلڪ اهي لکڻيون منهنجي من اندر جو آواز آهن ۔ جن ۾ ڌرتيءَ ۽ دل وارن سان پيار جي اقرار جو اظهار بہ آهي، تہ غاصبن، فطرت دشمن ، عوام دشمن ۽ استحصالي طبقن تي ڦِٽڪار ۽ انڪار جو اظهار بہ آهي .

توڙي جو مون نثر لکڻ جو آغاز تہ ٿر ۾ آيل اوڻويهہَ سئو ستياسي واري ڪاري ڏڪار کان ڪيو. پر ساڳي سال ريڊيو پاڪستان جي نئين طِرزِ نشريات بہ مون کي خط لکڻ لاءِ اتساهيو ۽ ائين ئي مون رابطن جي اُنهي ريشمي دوَر ۾ سنڌي ادب جي روشن ستارن سنڌ جي محبوب و مقبول شاعرن /اديبن کي ادبي خط لکڻ شروع ڪيا. خطن جو اِهو خوبصورت سلسلو ايستائين جاري رهيو جيسيں تائين موبائيل فونز ۽ پوءِ انٽرنيٽ اچي خطن جي جاءِ والاري.

مون تمام گهڻا ۽ مسلسل خط پنهنجن همعصر شاعر/ اديب دوستن سميت ڪوڙ سارن ڏات ڌڻين کي خط لکيا ۔ پر افسوس اهو اٿم جو مون پنهنجي لکيل ڪنهن بہ خط جي ڦوٽو ڪاپي پاڻ وٽ سنڀالي ڪانہ رکي. ۽ نہ ئي وري اِنهن دوستن وٽ منهنجا لکيل اُهي خط محفوظ آهن ۔

اِهوئي ڪارڻ آهي، جو مون جن بہ دوستن کان پنهنجن لکيل خطن جون ڦوٽو ڪاپيون گُهريون، اُنهن مان سواءِ رئوف جماليءَ جي،ٻين سڀني چيو تہ: "بہ هزار ڏھ ۽ يارهن وارين ٻوڏن ۾ پُسي يا لُڙهي ويا" ۔ ۽ هي جيڪي چار پنج خط هن ڪتاب ۾ شامل آهن.اِهي بہ مون وٽ اُن ڪري محفوظ آهن، جو اهي خط اُن ئي دوَر ۾ مختلف رسالن ۽ اخبارن ۾ ڇپيل هُئڻ ڪري بچي ويا آهن.

بهر ڪيف: جو ڪجهہ بہ هَڙ ۾ هُيو سو حاضر آهي. مُنهنجي هِن ڪتاب "اسان کان پيار لڪرايو" ۾ خط بہ آهن، تہ خاڪا بہ، تاثر بہ آهن، تہ مضمون ۽ اپياس پڻ، ڪهاڻي بہ آهي، تہ سفرنامو پڻ ۔ مُنهنجن هنن نثري تحريرن ۾ ڪيترو تخليقيپڻو آهي، ۽ ڪيترو آئون اظهار جي هِنن گهاڙيتن سان نيائي سگهيو آهيان، انهي جو فيصلو مُنهنجا لائق پڙهندڙ ئي ڪري سگهن ٿا. ڇاڪاڻ جو اِهي ئي مُنهنجن تحريرن جا ڪردار آهن اِهي ئي مُنهنجن تحريرن جا مالڪ ۽ نقاد پڻ آهن. باقي مون وٽ مُنهنجو قلم توڙي ضمير ٻئي عوام ۽ ڌرتيءَ جي امانت آهن. ۽ امانت ۾ خيانت ماءُ تي گار برابر سمجهان ٿو ۔ بس دعا ڪجو تہ مُنهنجو پنهنجي ڌرتيءَ ۽ پورهيت عوام سان عشق سلامت رهي، ايمان سلامت رهي ۽ ضمير زنده رهي ۔

آئون بيحد ٿورائتو آهيان، سنڌ جي محبوب شاعر ۽ مُنهنجي همعصر شاعر دوست مُحترم ايوب کوسي، روحل واءِ جي راڻي سنڌ جهڙي سهڻي شاعر مُحترم حاجي ساند، سنڌي ٻوليءَ جي ڀِڳڻي شاعر/ اديب ۽ اسڪالر سائين نوراحمد جنجهيءَ، نفيس مِزاج واري ماڻهوءَ ۽ سنڌي ٻوليءَ جي ڀاڄهاري اديب، پياري دليپ ڪوٺاريءَ ۽ منهنجيءَ دل کي ٻنهہ ويجهو رهندڙ حسين ليڪک ۽ شاعر دوست محترم امر رائسنگھ راجپوت جن جو. جن پنهنجي قيمتي وقت

مان ڪجهہ گهڙيون ڪيڍي مُنهنجي هِن ڪتاب تي پنهجا انمول رايا/ تاثر ۽ تحريرون لکي ڏيڻ جي عنايت ڪئي آهي. ٿورا تہ سنڌ جي خوبصورت شاعر، سهڻي آرٽسٽ سائين اي آر آزاد جا بہ ڳڻڻ کان گهورا آهن، جنهن پيار ۽ پاٻوهہَ مان مُنهنجي هِن ڪتاب جي ٽائيٽل جو حسَين اسڪيچ ٺاهي ڏنو ۽ انيڪ احسان سهڻي آرٽسٽ محبوب رضا راهوءَ جا، جنهن هن ڪتاب جي خوبصورت ڪئليگرافي ڪئي آهي.

مشڪور آهيان محبوب دوست ۽ ڪمپوزر پياري مُڪيش هميراڻيءَ جو، جنهن دلي لگن ۽ جذبي سان هيءُ ڪتاب ڪمپوز ڪري ڏنو- مهرباني نورچشم نظير ساهڙ ۽ سندم صالح ياٽيجي آصف عزيز مهراڻويءَ جي، جن جو ڪنهن نہ ڪنهن طرح هن ڪتاب جي تڪميل تائين پهچائڻ ۾ سهڪاري هٿ ساڻ رهيو آهي- وڏا ورُ ڪنول پبليڪيشن جي روح روان ۽ سنڌ جي دلربا شاعر دوست سعيد سومري جا، جنهن هِن ڪتاب کي سَنواري، سينگاري اوهان سڄڻن جي حُسناڪ هٿن تائين پهچايو آهي.

امر ساهڙ

اسان کان پيار لڪرايو

امر ساهڙ

ڪڏهن انڪار لڪرايو،
ڪڏهن اقرار لڪرايو.
قسم سنڌوءَ ڪنارن جو،
اسان کان پيار لڪرايو.

(ايوب کوسو)

قادر الڪلام سان هم ڪلامي

ڪاڪا!

ڪهڙا حال آهن؟

اميد تہ آسُودو هوندين ـ

پنهنجا اباڻا پَڌَ وساري وچي وَسايَئي ولاتِ جا وڻ ـ

ميان! پاڻ لئي اِهو ڄام جي شوري وارو شهر بہ ڪائي ولاتِ آهي ڀيو! ڇو جو ڪوٺَڙيءَ ۾ اتو وِجهي پوءِ ڪو ايڏانهن تاڪوري تہ واهُ باقي ڏينهَڪُ تہ سوال ئي نٿو پيدا ٿيئي جو ڪو پاهُون پُڄي. ۽ اِهي شهري ماڙهُو وري اهڙا بي مُهابا جو مَجال آهي ڪٽي ڪنهن مِزمان کي مانيءَ ٽِڪيءَ جي صلاح هڻن. رات ٽِڪائڻ تہ رهي پري، پر جي واٽين پنڌين ملندا تہ بہ ايئن مُنهن سُڄائي ملندا ڄڻ ڪو قرض ٿا گُهرون. ايئن اکيون ڦيري هليا ويندا ڄڻ ڄاڻن نڪي سُڃاڻن ـ

ٻيلي! پاڻ وٽ اڄان ايئن صفا سُڄ ڪانهي ٿِي. ڪاريءَ ڏُڏي اڄان اڇو اڇي پيو. ڪو مزمان مَهي تڏي تي لنگهي آيو تہ جيءَ ۾ جايون ڏيبون ۽ مانيءَ ٽڪيءَ ڪانسواءَ مُور ڪونہ ڇڏيون. پوءِ جهڙي ٻچين ڪاڏي سا حاضر ڪبي پر مزمان کي لنگهڻ ڪونہ ڇڏبو.

ٻيلي ڪاڪا! آئين تہ الائي ڪيئن ٿا اِتي پُورت ڪريو. باقي اسان کي هِتي سچ پُڇين تہ ڏڪارن اهڙو ڏنيو آهي جو لولي لُوڻ ڪونہ ٿو لَڀي. مڇون ٿا تہ قلم اوهان جا بہ ڪُلها ڇِني ٿو پر خفو ڇڏي اسان جا بہ ڪنڌا ڪٽيو ٿو. سڄو ڏينهن اُلٽي اُبري وچ هٿ پير ٿا هڻون پوءِ بہ پُوري ڪانہ ٿي پَئي. جي هيٺ ٿا ڇڪيون تہ مٿي ڪانہ ٿي پُڄي. پر ٻيلي! اسان جي صبر کي بہ سلام ڪر جو جنهن تنهن اڳيان هٿ جهلڻ واري ڇِتڪُتائي کان خدا بچايا آهيون. جهڙي ڇِڏي گهاٽي جُڙي اباڻي اَجهي ۾ اُڪاري پيا الله ڪريون.

پر يار! هنن ڀتارين ڀٽن تي اڏيل ڀُونگن ۾ الائي تہ ڪهڙي ڪشش آهي جو واريءَ جي وِهاٽي تي مٿو رکي رڳو اکيون ٿا پُوريون تہ ننڊ جون الوليون وٺيو وڃن. سڄي دنيا پيو گُهم پر ٿر جي پر سُڪون رات جهڙي ڪا هڪڙي رات هٿ ڪري ڏيکارين تہ مڙس ڪري مڃيئين ـ

بس رڳو وَرهيہَ ڪنهن واڇان وانگر ڪري ڳسا ٿي پيا آهن. ۽ مُنڊائتا مينهنَ بہ وَڳَ سَئون واپس ورڻ جون واٽون وڃائي ويٺا آهن. ڪنهن ڪزاني ڪي مينهنَ ڳٽيون پون ٿيون تہ بہ الاءِ ڪهڙا گهوڙا آهن جو اَنُ اُپڙي ئي ڪونہ ٿو ـ هيل بہ وني واٽي ڏڪار لڳو پيو آهي. پاڻ واري مُلڪ مُهراڻي کي ڪا راضي شاهہ بادشاهہ جي پٽَ پڪل آهي جو پلوڙ ڪاٺيون بہ جهڙيون ڪلراٺيون زمينون! حرام سُوئر جو منجهن مڻ ڏيڍ ڪان مٿي ٿيئي ـ هيلوڪو مينهنُ بہ مهل سر موٽيو پر ٻنين اهڙي ٻَپئون ٻڌي آهي جو خلق ڪُرٽي ڪُرٽي ٽڪي آهي پر ورڻ سرڻ لاءِ سو وڃي ٿيا ست خير ـ

ماٺهن جيڪو ٻجُ واپارين ڪان وياجَ تي وني ٻنين ۾ وڌو، تنهن مان ٽِرَ جيتري بہ اُپت ڪانهي ٿي اُلٽو وياج تي ڪنيل ٻج بہ ويو ڪٽي جي اُٽاٽيءَ ۾. واپاري بہ وڏا حرامي آهن، گُوار جو مڻ ڏنائون هڪ هزار ۾ ۽ پاهُون مڻ تي سئو ۾ بہ

نٿا رکن . جن مسڪينن پنج ست مهينا پاڻ هَڇُ ڪيو تن جي ڪِي ڪمائي ٻئي مٿا ڪائي ويا وياج خور واپاري _ پر ڪا چوڻ واري پهر هُجي جو ڪين ڪو ڪيليءَ ڪُتڪو ٿيئي _ماروئڙا فقير ڪنهن در ڏيندا دانهن ڙي! _

هيئنر جڏهن تيل جا اگهه وڃي تري سان لڳا آهن، تڏهن بہ لاريءَ وارن جا ڀاڙا اُهي ئي اُپ سان ڳالهيون ڪندڙ. باقي جيڪڏهن ڪو ڏراڙ وَڇار اٽي جي مڻ لاءِ ڪو ٻُهرُو پڙيءَ تي ڪاهي ويندو تہ جهڙي پَٽَ تهڙي نورَ پُونهن. اگهہ ٻنهي جو اِهو ئي اڍائي سئو رپيا _ هاڻ ڏي مُنهن! همڙي مهانگائيءَ واري دؤر ۾ اڍائي سئو ۾ اٽِ جي گوشت جو ڪلو ملي ٿو؟ جو هي مُوذي مَروان مسڪينن جو مال ايئن لِلاڪارڻ لُٽي رهيا آهن. پر مير جي اُٺَ ڪي ڪير چئي اُلهي! اوڏاٽن اُنن ڪان بہ ڪيئي رتيون ڳسر هِتي ڪامورا ڳڙا بہ ڪُتر پيا ٿين. پر مجال آهي جو ڪو مُڙي بہ ڪٽي _ مُرڳو پيڙا ٿي پيڙيندا خلقِ خدا کي، تنهنڪري درياهہ جي ڪناري رهي واڳوئن سان وير وجهڻ نٿا چاهن ويچارا پنهوار. پوءِ نانيءَ رڌڻ واريءَ ۾ ڏُهتيءَ ڪاٽڻ واريءَ جي مرضي جيئن وڻِين تيئن ڪري ڏيکارين _

نانيءَ ۾ ڏُهتيءَ هيل هَڇي مَڇي ڪري ارباب المجزيبي جي ڪنڌار پُٽ کي ٿر ضلعي جو ناظم چُونبرايو آهي. اُهو ڪا ڪاري وجهي تہ واهہ باقي ٻي ڪا بہ ٻِوا ڪانهي. ارڏو ضرور آهي، پر اٿئي مڙس اٿورا جيڪڏهن سرڪار سڳوريءَ سندس هٿ ڀرا ڇڏي ڏنا تہ گهٽن گماشتن جي بولتي بند ڪري ڏيکاريندو. باقي اوهان واري يار بلالاٽي جا اُتياڳ تہ پلا هئا، پر پوءِ الائي تہ ڪنهن جي ڪُرڙي اک ڏنائين جو صفا ٺري ويهي رهيو آهي. اهڙو ڪُڇي جهڙي ڀتِ! ڪم الائي ڪهڙا ڪري باقي آهي ٻُٽادو ٻار سو هرويرون جي ڪنهن کي ڏي نٿو تہ بہ ڏکوئي ڪونہ ٿو اِها بہ چڱي عادت چئبي _

عادتون تہ پاڻ وارن پاڙيسرين بہ اجان ڪونہ مٽيون آهن، اُهي ئي ساڳيان افعال اٿن. ڪو ٻُهروءَ کي پُنا ڏيو وڃي تہ ڪو نري مان پيو نٽ ڪري. مطلب تہ ڪنهن نہ ڪنهن رينگٽ ڏاران رهن قطعي ڪونہ ٿا. پر ٻيلي! پُٽ ڏاڍي اٿن جو اجان سندن وار بہ وِنگو ڪونهي ٿيو. ايئن بہ ڪونهي تہ ڪو سيئي سَريڪا آهن بلڪ هاڻ انهن جي اڪثريت سُڌري ويئي آهي. پاڻ واري پراڻي شهر نئين ڪوٽ جي هوٽلن، مانڊٽين، دڪانن ۾ بسن جي اڏن تي انهن جو ايئن قبضو آهي، جيئن سُهراب ڳوٺ ۾ افغاني مهاجرن جو قبضو آهي. پر يار نئين ڪوٽ جي اُها اوجَ اُجڙي ويئي جيڪا ريل گاڏيءَ جي دؤر ۾ هئي تڏهن ريلوي پليٽ فارم وارو پاسو ڏاڍو وسندڙ هو. لالي گل جي هوٽل جيڪا رات ڏينهن کُليل هوندي هئي، جتي آڏيءَ تائين ننگر ، چُوڙيي ۾ آڏيگام ڪان ماڻهن سان ستجي لاريون ايندون هيون، ڪي پليٽ فارم تي سُمهندا هئا تہ ڪي وري پَسارون پيا ڪندا هئا پر سان سجڻ اوني جو مسافر خانو ليلي واري چَڪي ۾ هوٽل چا تہ رونق هوندي هئي. مني ضلعو ٺهڻ ڪانپوءِ نئين ڪوٽ جو ريلوي پليٽ فارم وارو پاسو راڇپار جي پڙي جيئن ويران ٿي ويو نہ ريل رهي نہ هوٽلون نہ ڪو لاريون بلي يارا! واهہ جوزمانو هو _ پر سيڪجهہ ايئن اک ڇنڀَ ۾ اُجڙي ويو _ ۾ هاڻ نئين ڪوٽ جو شهر ڪِسڪي اچي ڍوري بازار ۾ خواجا ماڙي واري چونڪ تي ڳنو ٿيو آهي. جتي هڪڙي پاسي اسان جي اديب دوست اشوڪ شرما جو اوتارو (اشوڪ دڪان کي دڪان ڪري هلائڻ بدران غيبي خان چانڊيي جو اوتارو ٻڻائي ڇڏيو) آهي تہ ٻي پاسي تون واري پراڻي يار مانيٽي اوني جي ڀاءُ مننار اوني جو دڪان آهي، جيڪو هيل مُهراڻي جو ناظم ٿيو اٿئي . ابا! اونو تِي ڪري اهڙو مِنو ماڻهو مون هن ڪان اڳ نڪي ٻُڌو نڪي ڏٺو. سَهيجو اهڙو جو پلي پيو مَٽي تان واٽون ڪرينس پر مجال آهي جو ڪڏهن مَنو پائئي.

خير خان جي خانائي تہ مانيءَ مان معلوم ٿيندي, پر ڏسئون تہ هاڻ پاڻ واري پَٽَ جي ڇُڙواڳ چورن ۽ ڪاٽڪُو چورن کي ڪيئن ٿو مُنهن ڏي ـ ڪاٽڪُو چور تہ اسان واري سيمَ ۾ بہ ڪيئي ساماٽا آهن, پر اُنهن جي گهٽائي رڳو پٽيلي ۾ پُوري آهي. مُهراڻي جا ڪي زماني ساز ماڻهو ڪِرياتا ٿين ئي ڪونہ جيڪي جُڙي اُن کي آئي روزي تري بلا ڪري ڀائن ۽ ڏِنو پُٽ ڇُٽي جو جي معرفت بہ ڪيئي ڪم ڪار ڪرائي ڇاڏن ٿا. بنگليءَ جي رانگڙن لارين مان هٿ ڪڍي وجي بنن جا بُنياد وِڌا تن سندن وارا ئي نيارا ڪري ڇڏيا آهن. ۽ اُتي ئي وري ڪي خدا جا بندا سدائين نشي ۾ ڏُٽ ٿيو اکيون ڳاڙهيون ڪريو پيا آتِڙڪندا ، پر مجال آهي جو ڪک جهوري بيٺو ڪن. هوڏانهن نهٽي جي نيتائن مان بہ نڪي سڄڻين آسرو نڪي دشمنين ڀئو. پر مقيم ڪنيار جهڙي فقير جا اهڙا تنجڻ تپايائون جو منيءَ ۾ وجي مٿو لڪايائين. جنهاڻ وارا جتي ڇڏي آيو هُئين اُتي ئي آهن. تِڙ جيتري بہ منجهن ڪا تبديلي اجان سُوڏو تہ ڪونهي آئي. باقي پرپاسي وارا سنگتي اجان بہ ساڳي ڪِرتِ ۾ گِرتِ آهن, نڪو چوري چَڪاري کان ٽا مُڙن نڪي "آچنباين" مان ٽا مُڙن. ڪين ڪير روڪي, ڪير ٽوڪي شايد سندن اڳيان ڪنهن جي بہ دال ڪانہ ٿي ڳري.

دال تہ اُنهن وٽن جي ويري مافيائن جي اڳيان بہ ڪنهن جي ڪا نہ ٿي ڳري, جيڪي گُگُلڻ جي فقير وڻ پنيان اصل هٿ ڌوئي پيا آهن. چون ٿا تہ اِنهي مافيا جي مٿي تي هِتان جي ڏاڍن مڙسن جو هٿ آهي, جيڪي ٽيپءَ پَٽي تي مُلڪ پيلاڙ ڪرائي رهيا آهن. تون واري ڏس ڏانهن تہ همراهن پَرينِد سان ئي پنهنجي سيمَ ۾ سَجَر وٽن جي ستياناس ڪري ڇڏي آهي. هاڻ تہ اسان واري پاسي بہ ڪي حرامي هِريا آهن تن بہ هاجا هٽي ڇڏيا آهن. نڪو ٽا سيمَ ۾ ڪو سائو وڻ ڇڏين نڪو ٽا ڏراڙ بنا ڪو ڏڻ ڇڏين. يرا! چوريون چَڪاريون اڳي بہ هيون پر پنهنجي اوڙي پاڙي جو تارو ڪندا هئا, ۽ اُتي وڃي مار ڪندا هئا جتي ڪا بہ جاڻ سُڃاڻ ڪانہ هوندي هئي . معنا اک ڪاٽي ڪندا هئا پر ڏس ڪاٽي ڪانہ ڪندا هئا. هاڻ تہ ميان! ڪو اک پور زمانو آهي جو جنهن نِڪرَ ۾ ڪائن ٽا اُن ۾ ئي ڪَرسِيا ڪن ٽا .

ڳالهہ وٽن جي پي ڪئي سون سو بيلي! ڦِگُڻ ۾ ڦوڳ ڦُلارجندي اسان واري نسل تہ اکين ئي ڪونہ ڏٺا. پر تُوهر ٽر جي سُڃاٽپ هئا, سي بہ هاڻ وجي ڪي ڪانهياڪا بچيا آهن. ٻوهَ ، اَڪَ, ٻانوريون جاريون ۽ ڳُونيٺ اسان واري اَجهور ۾ اجان بہ آهن. سِرَ ۽ مُرتون بہ موجود آهن, باقي ڪِپ پاڻ واري پاسي اڳ ئي اٽليپ آهن. ڳانيال, موراڙيون ۽ وينگي جا وڻ بہ جهڙوڪر مُهراڻي مان موڪلائن پيا. باقي رهيا روهيڙا سي ماڻهن جي ذاتي قبولين ۾ هئڻ ڪري ڪُهاڙين جي ڪميڻن پيچن کان اجان بچيل آهن. پر بيلي! وٽن جي ويرين کي آڏي ڪاني ڏيڻ واري ڪا پهر آهي ڪانہ تڏهن ئي تہ انهن اڏوُتن ٽانڊا ٻاري ڇڏيا آهن.

ٽانڊا تہ قطر ۽ دُبئي جي عربن ۽ شيخن بہ ٻاري ڇڏيا آهن, جيڪي پاڻ وارن پوتارن ۽ ڍول سپاهين جي گڏيل سهڪار سان سَها, تِتِرَ, هرڻ ۽ تلور ايئن ماري رهيا آهن, جيئن آمريڪا سرڪار افغانستان ۾ طالبانن جا تُور ختم ڪري رهي آهي. طالبانن جي هڪڙي اتاڪي تُور پاڻ واري پَٽَ ۾ بہ جنم ورتو هو پر پوءِ سُتت ئي سندن ڪنهن نٽ بولٽ ڍرا ڪري وڌا جو تتي گهاءِ وڃي گهر جهليائون.

باقي يار! تُوياريي واري اَجهورَ ۾ وڻ ڏڻ ۽ تتر توٽي سَها سب صحي سلامت آهن, چو جو اُتي ڪاڪي قائم جوٽيجي جي لٺَ پيئي ڦِري, تنهنڪري ڪنهن ياڙيي پُٽي کي پاٽي ئي ڪونہ ٿو چڙهي جو دينا داستي اتي اچي وڻ وڍي يا معصوم پکين ۽ جانورن کي ماري سگهي. تتر ۽ سَها تہ اسان واريءَ سيمَ بہ اجان بچيل آهن

ڪاڪا! ڏرتيءَ ڏُٻڻ وارو حِراس ئي اجان ماڻهن جي مٿي مان ڪو نہ نِڪُو هو جو هيل وري جنگ جو هَتامَتر مَتو آهي. انڊيا تہ سدائين اُڪتو وينو آهي، تنهن کي رڳو ڦوڪ ڏيڻي آهي . پر ماڻهن جا هِينئان ڪاڏا پيا آهن. سي اهڙي اچنبائي ڪان وَئون ٿا وڃن. ڇاڪاڻ جو اڳي رڳو رَعيت کي گهر گهاٽ ڇڏي بارڊر ڪان پري ڪنهن محفوظ جڳهہ تي وڃي وانديار ٿي ويهڻو پوندو هو. پر هاڻ جي سانن سِڱ اٽڪائي وِڌا تہ ٻنهي ملڪن جي ٻوڙن جا مٿا ميزائيل مُچ ڪري ڇڏيندا. الائي اِها حُڪمرانن جي حَرامپائي آهي يا ڪورب جو ڏمر آهي جو ماڻهن تان هيڪي اڏي مصيبت ٽري ئي ڪانہ ٿي. ۽ جيڪا ٽِي اُٽڙي سا ڏي ڪاٽي جي اک ۾ -

هڪڙي پاسي انڊيا اچي اُرائي ڪنيا آهيون تہ ٻي پاسي پروڪي زلزلي جو ڏينهنُ ٿو ياد اچي تہ هانءُ ٿو ڦاٽي - ابا! ههڙو هَچر اسان جي ابن ڏنو نڪي ڏاڏن ڏٺو بلي بلي! گهر، وڻ ۽ پٿون سيئي ايئن پئي ڏڪيون جڻ سِيئو تَپُ چڙهيو هُجينِ - پر يار ! پاڻ واري پاسي ماڙهُو ڇيڙو جيبَ جڻاٽَ سيئي سلامت رهيا. توڻي جو پاڻ واري راڻي راجپوت (جيڪو هيل تر ضلعي جو نائب ناظم ٿيو آهي) جو جُواڻ جَماڻ پُٽ ڪَچ پُڄ جي بيوفا پُونءِ ڪسي ورتو اِهو ڏهاڳ جهڙو ڏک برابر سچي تر کي ٿيو آهي.

ڪاڪا! تون نہ رڳو لکڻ جا لاڪيٽا گُر جاڻين ٿو پر ٻولي بہ اهڙي ٻاجهاري ٿو لکين جيڪا ڏراڙ وچار ئي ڳالهائن ٿا.۽ ڏُک سُور بہ خدا جي خلق جا ئي ٿو ڪٽين . تڏهن ئي تہ تنهنجيءَ هر لکڻيءَ جو لکين ماڙهُو ايئن اُڀي پير بيهي اوسيئڙو ٿا ڪن، جيئن ڪي جيجلون جنگ تي ويل جوڌن جو ڪنديون آهن. تون ٻڌي سالون اڳ آيل سامُونڊي طوفان ۽ پروڪي زلزلي بابت بہ واه جو لکيو هو يارا! توکي آفرين آهي جو اسان ابوجهن جي اُپٽار ٿو ڪرين. واقعي تون وڙيتو آهين-

پر الائي ڪهڙي اَپارَ جهوريو آهين، جو جيئن هِتان نِڪُو آهين اُهي ڏينهن اجوٽا ڏينهن، وري پاهين پَڇُڙ بہ ڪانہ ڦيري اٿئي تہ مُئا آهيون ڪي جيئرا! الائي ڇو اَچين ۾ اچي ٿڪو آهين هُونئن تہ سدائين تَري تَتلَ هوندي اٿئي جو ڪڏهن ڪِٿي تہ ڪڏهن ڪِٿي هيڪي هنڌ توکي جَپَ اچي ئي ڪانہ، ۽ وَتئي هاڻ تہ ڪا سواري بہ ٻُڌجي پيئي، سو جي رکي ٽُوال ڪُلهي تي تاڪورين تہ وڏيءَ وِرهاندَ هِتي. ميان! وُنيءَ تي تہ مال پَٽارو بہ وريو وٺاٽين اچي تون اُنهي مال ڪان بہ وين؟

خير ڇڏ انهي خفي کي، تون سُڻاءَ تہ "سو ديس مسافر منهنجو ڙي" ڪڏهين ٿو پڙهائين؟ ٻڌو اٿم تہ اِن ۾ لوسَ واريءَ سال جا پيراٽتا احوال اوريا اٿئي؟ جي ايئن آهي تہ پوءِ پيا ڪم اُڪا وڃن اوڙاه جي تَري ۾ . اول تون اِهو ڪم اُڪلائي پوءِ تنهنجو ساجن توسان -

دل ۾ سوچيندين تہ هِن هَچا مان ڪُها اچي قابو ٿيو آهيان؟ آئون اُريا سُجاڻان نہ پُريا سُجاڻان پر همراه هليو آهي جَج ۾ جاٽي نہ سُجاڻي لاڏي ري پُوا ٿيڻ -

ڪاڪا! اُن ڪان اڳي جو تون مون کي بہ ڪو ڪلوئي مهمان سمجهي وجهين ويلڻ ۾ هٿ، پاڻ رکون ٿا پيرن تي زور جوڳي رمتا پيلا -

ٿر جي چانڊوڪيءَ ۾ لکيل خط

پيارا زيب سنڌي!

شال آسُودگيون ماڻين.

تون الاءِ ڪهڙيءَ جاءِ تي ۽ الاءِ ڪنهن جي لاءِ هِن ويلَ پَنهنجين اُجرين اکين ۾ خُوشنما خواب اُڻندو هُوندين. پر آئون هينئر جنهن اِضطرابي ڪيفيت مان گُذري رهيو آهيان، اُنهيءَ اذيت ناڪ گهڙيءَ جو اظهار هِن پَتر وسيلي تون سان بہ اورڻ ٿو گهُران. الاءِ ڇو؟ تون بنهہ ويجهڙو پاسندو آهين. سبب آئون سمجهي ناهيان سگهندو. پر جيڪا واردات وجود سان ٿيندي آهي، اُن کي شدت سان محسوس ضرور ڪندو آهيان. جيئن هِن ٽاڻي مُنهنجي چونئري جي جاري ۾ رکيل بتيءَ جي هَلڪيءَ ڦِڪيءَ روشنيءَ سان واهُوندي جي ڇُڙواڳ هَوائن جي ويڙهہ جاري آهي ۽ الاءِ ڪيڏيءَ مهل منهنجي آسپاس جي سموري ماحول کي اک لڳي ويئي آهي ۽ اُبَ جي گربيءَ جهڙي گج مان ٽڪ جيئن ٽُٽل ستارو روشني جي ليڪ ناهي، ڏُور روشن رات جي رڻ ۾ الائي ڪٿي الوپ ٿي رهيو آهي ۽ آئون بتيءَ جي سوجهري تان اکيون هَٽائي ڇَونئري جي گُڙڪ (ڇونئري جي پِتِ ۾ ٽڪنڊو يا گول سوراخ) مان ٻاهر جهاتي ٿو پايان تہ سامهون لوڙهي جي پَر ۾ ٻيٺل ٻانوريءَ جي لامُن ۾ لڳل ماڇوڙي جي ٻوُر مان اُٿندڙ سُڳنڌ ۾ مونکي بنگلاديش جي يلوڙ شاعر رابندرناٿ ٽئگور جي گيتانجلي جي ڪڪوريل ڪوتائن جي ڪُنواري خُوشبو محسوس ٿي رهي آهي ۽ تيهان پراهُون اولهہ ۾ ٻانهياريءَ جي پِٽَ (ٿري لوڪ ڪٿا جي حوالي سان مشهور) تان بهار مُند جي سُرمئي سانجهيءَ ويلا جي سينڌ مان ڇَٽندڙ چيٽ جي چانڊوڪيءَ جي مڌم رڌم جهڙي روشني رسول همزا توف جي ديس داغستان جي اُوچن پهاڙن تان هوريان، هوريان هيٺ لهندڙ جهرڻن جي جهيڻيءَ جهانءِ جيئن سانتيڪين سماعتن ۾ سرگوشيون ڪندي محسوس ٿي رهي آهي.

زيب! تو ڪڏهن ٿر کي چانڊنيءَ رات جي پوئين پهر ۾ ڏٺو آهي؟ ٿر جي ٿڌيءَ واريءَ تي ڪير ڏارا جهڙي هِرڪ ۽ برف جهڙي اَڇي چانڊوڪي جڏهن پنهنجا پيِاسا چَپ پڏاريندي آهي تڏهن ائين لڳندو آهي، جڻ سموري سنسار جي سُونهن کي اِن هڪڙي لمحي جي عڪس ۾ پئنٽ ڪري ڪنهن مُصور فطرت جي ازلي حسن جي شاهڪار منظرڪشي ڪئي آهي. رڻ ۾ رات ترڻ جو لُطف تہ ڪو اياز کان پُڇي، جنهن چيو آهي "نِهنا نيڻ پرينءَ جا ائين جيئن رڻ ۾ رات ترڻ". واقعي يار چانڊوڪي رات مڌ جهڙي ولهہ ۾ وهنتل هوائون ۽ هر ڏِسا حُسن جي هيڄ پَري هُٻڪار، ائين ٿو ڀاسي جڻ ڪائنات کي ڪُنوار وانگي ڪنهن سينگاري ستارن جي سيج تي سُمهاري ڇڏيو آهي.

زيب! مونکي ساهہ کان اوڏي سُپرينءَ ڪانپوءِ جيڪا شيءَ سڀ کان وڌيڪ وڻندي آهي، اِها بسنت رُت جي آڏيءَ رات جي اُها سُندر گهڙي آهي، جنهن ۾ چوڏهينءَ جو چنڊ پنهنجي سموري سُهائي ٽِڪ ٻڌي ٿر جي واريءَ مٿان وکيريندو آهي ۽ مُنهنجي اوتي جي پر ۾ ٻيٺل ڳنڌيءَ جي ڪُراڙي وڻ جي تارين ۾ تِنڊريل پکين جا آکيرا اوچتو آجيان ڪرڻ لاءِ ڪُر موڙي اُٿندا آهن. خير آکيرن کي پنڇين جو ٽي اوسيئڙو هوندو آهي، پر مونکي الاءِ ڪنهن جي اچڻ جو انتظار آهي اِهو ڄاڻندي بہ تہ مُنهنجي دل – دُوار تي دستڪ ڏيڻ لاءِ ڪو بہ اچڻو ڪونهي، پوءِ بہ مون کي

اوسيئڙو آهي، اُن اجنبي شخص جو جنهن جي لاءِ مون هِيءُ جڳ جهاڳيو آهي ۽ منهنجي مڪليءَ جهڙي من اندر ۾ ڏرتي ۽ آڪاش جي وچواري خليج جيڏي ڪوٽ مونکي تڙپائي ٿي ۽ ڳولهاجي پاتال ڏانهن وٺيو وڃي ٿي. ڇا پيار جي پُورڻتا لئہ مُسلسل ڳولها اٽٽر آهي؟ هائو! ڇو جو عشق جو اِمامر بہ ائين ئي ٿو چوي.....

ڳولهيان، ڳولهيان مَ لهان، شال مَ ملان هوت،

مند اندر جا لوچَ، متان ملڻ سان ماٺي ٿـــئي.

ڳالهہ ڪَچيءَ نموري جهڙي ڪَڙي جُدائي جي، اُن گهڙي جي آهي جنهن ۾ دل چَوندي آهي تہ ڪاش! وقت ڪي اِتي ئي مَندُ لڳي وڃي ۽ اِهو من لُپائيندڙ لمحو اکين جي ڪئميرا ۾ هميشہ لاءِ قيد ٿي وڃي ۽ مونکي ڪنهنجي اَٽهوند جو احساس اجان بہ شدت سان سَتائڻ لڳي، الاءِ ڇو؟ ڪڏهن ڪڏهن اذيت ۾ بہ لذت پئدا ٿي پوندي آهي ۽ درد بہ ڏاڍو دلڪش ٿي پوندو آهي.

زيب! مون جنهن ڪي بہ دل جي سَمورين سچاين سان چاهيو آهي، اُن اوترو ئي شدت سان مونکي ٺُڪرايو ۽ رد ڪيو آهي. جنهن ڪي شهہ رڳ کان ويجهو پاتيم اُن جي دل دروازي تي رُڳو مون لاءِ (No Vacancy) جو بورڊ ڏسي مُنهنجي مَنَ جو پنپيور الائي ڪيترا ڀيرا اُجڙيو آهي. بقول ناز ٿريءَ جي "جن لاءِ هٿ وهاڻا ڪياسين اُنهن جي اکين ۾ ڪنهن ٻي اوپري شخص جا اولڙا پسي احتجاج ٿا ڪيون تہ ڏُتاري دہايو ٿو وڃي". واقعي جن تي پاڻ کان وڌ ويساهہ ڪجي اُهي بہ اويساهي ڪن تہ پوءِ جيئڻ لاءِ باقي ڪو بہ جواز ڪو نہ ٿو بچي. ظاهر آهي تہ پيار_ پَڪيٽون شخص اٽپورن ارمانن جي ارٿين جي رک اکين ۾ سُرمي جيئن سَجائي ٻي رُخي جي اذيت (هڪ طرفي پيار جي بيرُخي بہ ڏاڍي اذيت ناڪ هوندي آهي) برداشت ڪرڻ جو ساهس ساري نہ سگهي تہ پوءِ مانيٽي ۽ ساحر پريميءَ جي روايت جو روادار بڻجي آتم هَتيا جي ٽياس تي ئي ٽنگبو آهي، ڇو تہ جنهن شخص جي جنم ۾ سندس مرضي شامل نہ هُجي ۽ جيڪو جيون هُن ڪي گهارڻو آهي، اِهو بہ منَ جي مَنشا موجب نہ پر جاگيرداراڻي سماج جي دقيانوسي دستور (دائمي انساني قدرن ۽ اخلاقي ضابطن جي اهميت کان انڪار ناهي) پاران ايجاد ڪيل نام نهاد اصولن جي اشارن تي ليفٽ، رائيٽ ڪرڻ لاءِ هڪڙو باضمير ۽ ٻي باڪ اديب ناهم آهنگ معاشري سان ڪئين ٿو ڪامپرومائيز ڪري سگهي؟ نيٺ نتيجو اهو ٿو نڪري جو هُو مصلحت بَجاءِ بغاوت جو جَهنڊو ٿو بُلند ڪري پوءِ اهو انتهائي سنگين قدم آپگهات جي ئي روپ ۾ ڇو نہ هُجي.

ساحر پريمي تان ياد ٿو اچي تہ ڪُجهہ وقت اڳ آئون مٺي شهر ۾ ناميار ي صحافي دوست ڪاٽاٿو جاني جي "ٿر ڪتاب گهر" تي ويس اُتي ئي ساحر جو ڪتاب "جيون اڌوري ڪهاڻي" خريد ڪيم. ساڳئي دُڪان تي سُريلو فنڪار صادق فقير ۽ سنڌ جو سرموڙ شاعر سائينداد ساند وينل هئا، سائينداد مون کان ساحر جو ڪتاب ڪٺي اُن تي هڪ نظر وڌي ۽ پوءِ مونکي مُخاطب ٿيندي چيائين! "امر! ههڙا ماڻهون خودڪشي ڇو ڪندا آهن؟" (جن ڪي مَرڻ گهرجي اُهي جيئڻ جا جتن پيا ڪن ۽ جن ڪي جيئڻ گهرجي اُهي مرڻ لاءِ ماندا آهن) پوئين پئراگراف توڻي جو سائينداد ڪونہ چئي پر مون ئي سندس ڪيل سوال جي پَسمنظر ۾ محسوس ڪئي هُئي. گهڙي ڪن گهري سوچ ۾ گم ٿيڻ کان پوءِ ٺڏو ساهہ ڀريندي وراڻيو هُئم "يارا جڏهن جيئڻ مان ارواح ئي ڪَڇي وڃي تہ پوءِ موت سان مُلاقات درد کان نجات جو واحد ذريعو آهي".

ساحر خودڪشي ڇو ڪئي؟ ڇا هِن اِهو دُرست قدم کنيو؟ اِهي سوال جوابن جي جهان ۾ جهاتي پائڻ جي نيند ته ڏين ٿا. پر مُنهنجي ناقص راءِ موجب هُن جي اهڙي آتاڪي عمل پُٺيان سندس حياتي جي هَرجائي حَسرتن ۽ پيار جي اڻپورڻتا جو وڏو هٿ آهي. ڇو ته بقول ساحر لڌيانوي جي ''وه افسانه جسے انجام تک لانه ممکن نه هو، اُسے ایک خوبصورت موڑ دیکر چھوڑ دينا اچھا ہے'' ظاهر آهي ته جڏهن ڪو شخص اُنس کان نپٽي سماج اندر پاڻ کي ائڊجسٽ ڪري نه سگهي ته پوءِ اُن لاءِ سواءِ آپگهات جي ٻيو ڪو به چارو ڪونهي اُن ڪري به ساحر جو آپگهات ايترو پيچيده ڪونهي جنهن جي تهه تائين پهچڻ تمام ڏکيو هُجي. ساحر پنهنجي سمورين ڪهاڻين اندر مَن جي بن ۾ بَرپا ٿيل ڀونچال جي واردات پيرائتي نموني پيش ڪئي آهي. هُن پنهنجي ٽرئجيڪل جيون جي هر المناڪ لمحي جو ذڪر ڪهاڻين جي ڪردارن ذريعي نروار ڪيو آهي. ساحر انساني اندر جي اڪيلائي واري احساس (هڪ سماجي سچائي سنڌي سماج جا اُهي بَدبخت ماڻهو جيڪي نه رُڳو پيار جي روحاني تسڪين کان محروم آهن، پر زندگيءَ جي رعنائين ۽ رنگينن مان لفظ اندوز ٿيڻ کان به محروم آهن.) جي اهڙي ته ڀرپُور نموني عڪاسي ڪئي آهي، جو ائين ٿو لڳي جڻ ساحر سڄي سنڌي سماج جي نئين نسل جو ترجمان آهي. قطعي نظر، انهي ڳالهه جي ته، آپگهات غلط روين جي نمائندگي ڪري ٿو پر سچ اهو آهي ته اهڙي ڀرو‌پي دؤر ۾ ساحر جي خودڪشي سنڌي سماج جي جاگيردارڻن قدرن ۽ ريڍن رَوين جي ٻُوٿ تي هڪڙي زوردار چماٽ جئين آهي. هُن جو اهو احتجاج اُنهن روائتن خلاف بغاوت جي ڀُونڊي برابر آهي. جيڪي انساني آدرشن ۽ قدرن جي نفي ڪن ٿيون ۽ سڪ جي سَلن کي اُسرڻ کان اڳ ئي جَڙتو معيان جي ڳُهاڙين (نام نهاد غيرت جو بي غيرت تصور) سان ڪپي ڪاروڪاري جي ڪارنهن ۾ لڪايو ڇڏين.

الاءِ ڇو؟ ڪڏهن، ڪڏهن ائين ڀاسندو آهي جڻ اِهو آپگهات ساحر پريمي نه پر مون پاڻ ڪيو آهي ۽ الاءِ ڪهڙي جذبي تحت هُو مرڻ پڄاڻان مونکي ويتر ويجهو ٿو ڀاسي. (حالانڪ مُنهنجي ساڻس ڪا به شناسائي ڪا نه هُئي) ائين تمام گهٽ ماڻهن جي مقدر ۾ هوندو آهي ته اُهي جيڪا محبت جيئري حاصل ڪري ناهن سگهندا، اُها مُئي پُڄاڻان ماڻيندا آهن. شايد ساحر پنهنجي اندر ۾ جيڪا اڻپوري پيار جي کوٽ محسوس ڪئي هُئي، اُن جو هِن اهڙي ريت پنهنجو انت آڻڻ سان ئي پورائو ڪيو آهي (ٿي سگهي ٿو ته ڪي ٻيا به عوامل ڪار فرما هُجن).

زيب! لڳي ايئن ٿو جڻ هِن هرَجائي دنيا ۾ پُر خُلوص پيار جي ڪالَ جهڙي مُند ۾ اسين پيار - پَڪيٽا ماڻهو پنهنجي پنهنجي واري (آپگهات) جي انتظار ۾ ويٺا آهيون ۽ اِهو سيڪجهه سوچيندي ڪڏهن، ڪڏهن ذهن مان هڪ سوال ٿو اُڀري ته ڇا اسان ايڪويهن صديءَ جي آجيان آپگهات ڪرڻ سان ئي ڪنداسون؟ ڇوڻ وارا ڇون ٿا ته ويهين صدي کي هٿ لوڏي الوداع چوڻ وقت ۽ ايڪويهين صديءَ جي دهليز تي پير ڌرڻ وقت سمورو سنڌي سماج اجتماعي (اجتماعيت مان مُراد علمي ادبي ۽ اخلاقي ڏيوالپڻو آهي) خودڪشي ڪري ڇڏيندو. جيڪڏهن واقعي ائين ٿيو ته پوءِ ڪنهن تي ذميواري عائد ڪري اسان پاڻ کي آجو ڪنداسون؟ پنهنجي پُٺ ورائي ڏسون ته اهڙين حالتن جا ذميوار اسان هڙئي آهيون، ڇو ته حاصلاتن جي حمام ۾ اسان سڀئي اُگهاڙا آهيون. اسان جيڪي عقل ڪُل آهيون، ۽ پاڻ کي ڳويسر سمجهي سُمهي پيا آهيون، سي جيڪڏهن آپيشاهي ۽ موقعي پَرستيءَ جي ميريءَ ڍنڍ مان نڪري انساني درد جي آڳر جهلي اڳواٽي ڪيون ته هُوندَ ڪو به مانيٽو ڪو به ساحر ۽ ڪو به ماڻڪ خودڪشي جا خواب ڏسڻ ڇڏي ڏي.

اُن ڪان اڳي جو تون منهنجي گهٽي گُڦ سبب توائي ٿئين، رهاڻ رس ۾ ئي ڇڏجي ته بهتر آهي.

پٽن پر مان لکيل پٽر

پيارا نصير مرزا.... شال! امرتا ماٺين

سوجهري جو ڪوئي شمارو هو مهينو تہ ياد ناهي پر ان ۾ شايع ٿيل "امان جي آتم ڪٿا" اڃان تائين مونکي ياد آهي. جيڪا تنهنجي تحرير ڪيل هُئي. جنهن ۾ پل پل جي پيڙاءُ لمحي، لمحي جي اذيت ۽ تنهنجي بي چين روح جي معصوميت. جنهن فنڪاراڻي صلاحيت سان تون ان آتم ڪٿا ۾ اوتي آهي، تنهن اسان جهڙن اَبوجهن جا تہ تاڪ ئي چاڙهي ڇڏيا آهن.

ٽنڊي نوڙهي جي مرزا محلي کان راجپوتانہ هاسپيٽل جو سفر ۽ اُتان کان بُلند شاهہ جي قبرستان تائين جڻ اسان پاڻ اُن واردات جا اکين ڏٺا گواهہ هُجون ۽ جڻ ان اذيتناڪ گهڙيءَ مان اسان پاڻ بذات خود گذري رهيا هُجون. جڻ مُحرم جي ڏهي تي ڪنهن ماتمي جلوس سان گڏ اسان پاڻ بہ سينازن هُجون.

امان شريف النساءِ کي لحدِ ۾ لاهڻ وقت ائين تي لڳو جڻ اسان سيني جون مائرون اُن لحدِ ۾ لهي رهيون هُيون. جڻ اها سموري صورتحال اسان سيني پڙهندڙن سان پيش اچي رهي هئي. ۽ اُها سموري ڪيفيت جيڪا اُن وقت توتي طاري هُئي، اسان بہ جڻ اُن ۾ هم شريڪ هئاسين. اِها ڪا جادوگري ڪا نہ هُئي، پر اهو سڄو ڪرشمو تنهنجي فني ڪاريگري جو هو جنهن اسان پڙهندڙن کي ڇڪي آڻي اُتي بيهاريو هو جتي تون هُئين ۽ اها روئيداد روان هئي.

درد تہ دنيا کي بہ ملن ٿا پر اُن درد کي بيان ڪرڻ ۽ پُر تاثير بنائڻ جو هنر صرف تو کي ئي حاصل آهي ڇا تہ نهج البلاغ جهڙو نثر هُيو! اُنهن سٽن ۾ اوتيل جيڪي امان شريف النساءِ جي مَرتئي تي تون تحرير ڪيون هيون. ماٺهن جي مرضي اُهي انهي مضمون متعلق وٽين اها راءِ قائم ڪن پر آئون اڃان سوڌو انهن سحر انگيز سٽن جي سوز و گُداز پري تاثر کي واقعي وساري ناهيان سگهيو بلڪل ائين جيئن ٻالڪپڻ ۾ پڙهيل قرآن شريف جون سُورتون. ائين ئي تنهنجي تحرير نقش ٿي ويئي آهي ذهن جي اسڪرين تي.

"الاس! منهنجي ويچاري غريب الديار ماءُ" ڪيڏو نہ درد آهي هن هڪڙي جملي ۾. جڻ هنياءُ ۾ هٿ وجهي ڪنهن نپوڙي وڌو هجي. يا وري هي جملو پڙهندي خدا گواهہ آهي تہ مون کان بي اختيار اوڇينگار نڪري ويئي ويئي هُئي. "مون امان شريف النساءِ کي لحدِ ۾ لاهڻ ڪانپوءِ خدا سان حُجت ڪندي شڪايتي لهجي ۾ چيو. يا خدا! تون پنهنجي ماءُ نہ هجڻ واري ڪوٺ ڇا ائين منهنجي ويچاري غريب الديار ماءُ پاڻ وٽ گهرائي پوري ڪئي آهي؟" وچ ڙي! نصير ميان! هي هيڏو درد آندو ڪٿان اٿئي؟ اِن هڪ جملي اندر جڻ هن سڄي صدي جو درد سمائي ڇڏيو اٿئي. ۽ اهو سڄو ڪمال تنهنجي شاندار نثر جو ئي تہ آهي جنهن تانڊا ٻاري ڇڏيا آهن. تانڊا تہ تنهنجي تازي آيل ڪتاب "خيمي ۾ شام" پڻ ٻاري ڇڏيا آهن. جيڪو مون 26 آڪٽومبر تي شاهہ لطيف ڪتاب گهر حيدرآباد تان اسحاق سميجي جي موجودگي ۾ خريد ڪيو هو حالانڪ هڪ ڪتاب (خيمي ۾ شام) مون وٽ اڳ ئي موجود هو گهر ۾. پر جئين تہ اُن سمئي آئون اُتي حيدرآباد ۾ ئي هئس، ڇاڪاڻ جو ساڳئي ڏينهن مون پنهنجي Wife سول هاسپيٽل حيدرآباد جي گائني وارڊ ۾ ايڊمٽ ڪرائي هُئي. تنهنڪري اُتي فرصت جي وقت کي غنيمت سمجهي مون پنهنجي پريشاني کي ڏُور ڪرڻ لاءِ تنهنجي ڪتاب سان ئي دل وندرائڻ جو ارادو ڪيو هو پر مون اُتي رڳو سليڪيٽڊ موضوع جهڙوڪ سفرنامہ وغيره ئي پڙهيا هئا.

چاڪاڻ جو اهي ئي منهنجا فيورٽ موضوع آهن. پر جئين ئي 5 نومبر تي هتي ڳوٺ پهتس ته هڪ پيرو ٻيهر سنڌ ۾ ڪتاب جو اندر جي اکين سان اڀياس شروع ڪيم. جيڪو ارپنا کان بيڪ ٽائيٽل تائين پورا ويهارو ڏينهن مسلسل جاري رهيو.

يعني 6 نومبر کان 26 نومبر تائين مذڪوره ڪتاب ئي منهنجي مطالعي هيٺ رهيو. هر روز شام ٿيندي ئي آئون اهو ڪتاب ساڻ ڪري وڃي ويهندو هُيس. پنهنجي ڳوٺ جي اڳيان وڏيءَ پٽ تي ۽ سامهون هوندا هئا ٿر جا دلفريب ۽ خوبصورت منظر ۽ وڻن تي ويٺل رنگبرنگي پکين جا رسيلا آواز. اُنهن سيني موهيندڙ منظرن جي وچ ۾ آئون محو هوندو هئس تنهنجي ڪتاب جي مطالعي ۾. تان جو روز رات جي اونداهه ئي واهيري ڏي ورڻ جو احساس ڏياريندي هُئي.

ذهني توڙي روحاني طرح ايترو ڌيان ۽ دلچسپي سان يا ايڏي اشتياق سان شايد ئي اڳي ڪو ڪتاب مون ائين پڙهيو هجي اهو ئي سبب آهي جو "خيمي ۾ شام" جا سمورا سفرناما، خاڪا، مُهاڳ ۽ مضمون مونکي بلڪل ذهن نشين ٿي ويا آهن ۽ شايد ڪنهن يونانيءَ ڏند ڪٿا جئين سدا ياد رکڻ جهڙو اهو ڪتاب آئون سڄي جمار وساري نه سگهان. اها ڪا اجائي لباڙ ڪو نه پيو هڻان، اعتبار نه اچئي ته پلي آزمودي خاطر ڪڏهن روبرو ٿيون. تڏهن مذڪوره ڪتاب جي ڪنهن به موضوع متعلق مون کان پُڇي ڏسجان ته ڪيتري پاڻي ۾ آهيان.

انهي دلچسپي جو ڪارڻ صرف اهو آهي جو تنهنجو نثر ئي نرالو منفرد، پُرتاثير ۽ دلپذير آهي. اهڙو عاليشان نثر هن کان اڳ ۾ صرف امر جليل، قادر جوڻيجي، نُور الهُدا شاهه ۽ عبدالواحد آريسر ئي لکيو آهي. پر تنهنجو ته انداز توڙي اسلوب ئي الڳ آهي. نه ڪنهن جا چارا چُونڊيا اٿئي ۽ نه ئي وري لڪير جو فقير ٿيو آهين. سوين سنڌي محاورا نج ۽ نڪور تشبيهون مزيدار مزاحيا چرڪائيندڙ جملا، پکين، گُلن ۽ سُونهن جو بار بار ۽ بي تحاشه ذڪر موضوعَ جي فراوائي ۽ اُن ۾ وري رواني اهڙي جو واهه! اها ئي ته وراڻتي آهي تنهنجي انتهائي عُمدي نثر ۾. جڻ ڪنهن ڪاٺيءَ ڪنجريءَ تي ڪارڪ چڍي چڙي آهي. جڻ ڪنهن ڪُونج – ڳچيءَ ۾ ڪنمال پارائي چڙي آهي. چا ته نثر آهي تنهنجو چورا! نڪ ۾ پيل نٿ جهڙو ۽ اک جي ڦلڙين جهڙو جيڪو دل ۽ دماغ مان چٽر ڪڍيو ڇڏي. اسي واري ڍاڪي کان وٺي به هزار سال تائين جا سمورا ليک ميچوئر (هيڏي وڏي پورهئي جي خالق کي ٻولي يا گرامر جي شعوري يا لا شعوري ڪِن غلطين تي لوڙڻ قطعي مُناسب ڪونهي) مجال! آهي جو ڪو منجهس جهول نظر اچي. جڻ مُنڊيءَ تي ٽڪ، ايڏو پاورفل نثر هن يُگ ۾ اهو ئي نصيب ٿيو آهي سنڌي ادب کي. سچ پُڇين ته تنهنجو ڪتاب پڙهي اکيون ائين ٺري پون ٿيون، جيئن ڪا سُهڻي صورت پسڻ سان نيڻ ٺري پوندا آهن ۽ چري دل تنهنجا حُسناڪ هٿ (خُدا تنهنجي هٿن کي بُري نظر کان بچائي) چُمڻ جي ڪامنا ڪري ٿي. هندي، سنڌي، انگريزي، فارسي ۽ اردو ٻولين جي حسين امتزاج (مڪسچر) تنهنجي نثر کي اهڙو ته مزيدار ۽ لذت ڀريو بڻايو آهي، جو ڇا چئجي! جيئن مور جي تنديلي ٿور ڏسي اُپ ۾ اندلٺ جا سمورا رنگ فضا ۾ تحليل ٿي ويندا آهن، تئين تون به گهڻن نالي چڙهيل نثر نويسن کي في الحال ته پُڙين تي پُٺ ميدان ماري ويو آهين، پوءِ جي خبر خُدا کي.

سنڌي نثر ۾ هڪ شاهڪار ڪتاب ڏيئي تون واقعي! هڪ لاڏلو ليڪ ٻڌجي ڏيکاريو آهي. اِن ۾ ڪو به وڌاءُ ڪونهي بلڪ سُورج جهڙو سچ آهي. تنهن تي جي ڪو توائي ٿئي ته پلي ٿئي، پاڻ کي ڪنهن جي پرواهه ڪونهي. هونئن مون جهڙي مسڪين جي ڪِيِنَ جهڙي راءِ ڪا به اهميت ته ڪونه ٿي رکي پر جي اِها ڪتي اگهامي سگهي ته

شال! سدائين تون سنڌي ادب جي جهول ۾ ههڙا شاندار ڪتاب وجهندو رهين ۽ جُڳن تائين جيئندو رهين. (آمين)   وڌ شانتيون

ٽري سماج جو تبديل ٿيندڙ مزاج

هي اُهو ئي ٽر آهي، جنهن جي مزاج ۾ مائي ياڳيءَ جي ڳل تي هٿ رکي ڳايل لوڪ گيتن جهڙو ميناس هوندو هو. جنهن جي مُحبتن جون ڪٿائون موهن ڀڳت جي واين وانگر سدا بهار هُونديون هيون، جتي ڪافي سالون اڳ ۾ ماڻهو لَڪڙ تار ذريعي ڪا خبر چار يا ڪي سماچار هڪ ٻئي تائين رات جي پيٽ ۾ پهچائيندا هئا ۽ جڏهن سمورا سفر پيادل پنڌ يا اُٺن جي وسيلي ڪيا ويندا هئا تڏهوڪي ٽر ۽ هاڻوڪي ٽر جي نقشي ۾ ڏينهن رات جو فرق آهي. ڀلي ته هِن جُوءَ جي جاگرافي اجا ساڳي هُجي پر هيو گهڻو ڪجهه زماني سان گڏ بدلجي چُڪو آهي. (اها ٻي ڳالهه آهي ته اها تبديلي ٽر جي سياسي، سماجي ۽ ثقافتي جاگرافيءَ جا بحر وزن ئي بدلائي چُڪي آهي). اُن زماني ۾ جڏهن ماڻهو واسطن جون واڙيون پيلاڙ ڪرڻ بجاءِ دل کولي ڏرميلا رکندا هُئا، تڏهن اَنُ برابر گهٽ هو پر ايمان هو اڳي عمارتون ڪو نه هُيون پر جيءَ ۾ جايون ضرور هُيون، اڳي ماڻهن وٽ ملڪيت ڪا نه هُئي پر بي لوث محبت هُئي اڳي روزگار جا وسيلا گهٽ هئا، پر ماڻهو هَڏ حرام ڪو نه هئا، اهو ئي سبب آهي جو اڳي "بيڪار" کان "بيگار" ڀلي سمجهي ويندي هئي. اڳي هڪ ٻئي جو حيا هوندو هو. آئي ويئي جي عزت هوندي هئي، اوڙي پاڙي جي اميد هوندي هئي، سکر – مَئي جي سُڌندا هئا، اڳي ڀلي ٻُڪ پيرم جي شل نه وڃي شان جي ريت پاري ويندي هُئي. اڳي پريت ته هُئي پر ڪُريت ڪا نه هئي، اڳي تڏي تي لڙي آيل جو وڏو مان هوندو هو خاص طور تي نياڻي، سِياڻي کي ته ست قرآن سمجهي خون به بخش ڪري ڇڏبا هئا. اڳي وچن تي ويساهه هوندو هو هڪ ٻئي تي اعتماد ۽ اعتبار هوندو هو اڳي مرد جي ڪيل زبان لوهه تي ليڪ وانگر هوندي هئي ته عورت جي ڏنل سينڌ به سون تي سُهاڳي وانگر هوندي هُئي، اڳي ڪنهن کي ڏاڙهي ڏبي هُئي ته هر حال ۾ اُنهن "آڇَنَ" جي پَت رکبي هئي، اڳ نَنڍ وڏائي جو احترم هوندو هو ڪري، ڪوٺي جي پرک هوندي هئي، پنهنجي پرائي جي سُڃاڻپ هوندي هئي، اڳي رت دانگيءَ تي ورندو هو ته لٽ پاءُ بدران ڪٽبي هئي پر سچ سيني کي چٽبو هو. اڳي چوري چَڪاري ٿيندي هُئي ته بنا ڪُريءَ يا پُنگ پرڻ جي واپس ورائي ڏبي هُئي. اڳ ڪو اڻ سُهائيندڙ واقعو يا لقاءُ ٿيندو هو ته رات جي پيٽ ۾ چوريءَ جي پيرن وانگي اُن جا نشان ئي مِٽائي ڇڏبا هئا، اڳي ڪنهن چوري چڪر کان ڪا چوڪراڻي ٿيندي هئي ته ڏوڙ ڍڪي ڪئي ويندي هُئي، پر هڪ ٻئي تان پلاند ڪو نه ڪٽبو هو اڳي لوڙهي جي تاريءَ تان، يا پيل پراڙ تان هڪ ٻئي جا مٽا مُڇ ڪو نه ڪبا هئا، بلڪِ ڪنهن سان اوچو ڳالهائڻ تي به بندش هوندي هُئي. ايستائين جو ڪا ڳالهه ڪبي هُئي ته به مُهذب طريقو اختيار ڪيو ويندو هو چاڪاڻ جو اُنهي دؤر ۾ ڪنهن جي دل آزاري ڪرڻ يا ڪنهن کي رنجائڻ مها پاپ سمجهيو ويندو هو. اُن ڪري هر ڪنهن اڳيان هٿ جوڙ ڪري جان ڇڏائبي هُئي، ابا ٻاپا ڪري جهيڙي جهتي کي ٺاري ڇڏبو هو ۽ خاص طور تي گُفتگوءَ ۾ اهڙا لفظ استعمال ڪبا هئا، جيئن اڳيئن کي ناگوارا نه لڳن.

مثال طور اڳي ڪنهن کي نانگ ڏنگي وڃهندو هو ته چوندا هئا ته ابا! فلاڻو "ڳڪيو" آهي، جيڪڏهن ڪنهن جو مُئل ٻار ڄمندو هو ته چئبو هو ته فلاڻي جو "تڏو" ٻار جائو آهي. جيڪڏهن ڪنهن جا گهر ٻرندا هئا ته چوندا هئا فلاڻي جو گهر "ٺريو" آهي. جيڪڏهن ڪو ماڻهو وفات ڪري ويو ته چوندا هئا ته ادا! فلاڻو لاڏاڻو ڪري ويو آهي يا "وري"

ويو آهي. ڪنهن وٽ عُذر خواهي ڪرڻي هُوندي هئي تہ چوندا هئا تہ فلاڻي جي گهران "بيهڪ" ڏيئي تا اچون يا فلاڻي جي "ڳڪين" تا وڃون. ڪو جيڪڏهن ڏيءَ جي شادي ڪندو هو تہ چوندو هو تہ ادا ڏيءَ "اُٺيارڻي" اٿم. ڪنهن عورت کي مرد سان اعتراض جوڳي حالت ۾ ڏسندا هئا تہ چوندا هئا "پير ڏِنا" آهن. ڪنهن وٽ ڪنهن شيءَ شغل لاءِ وڃبو هو تہ جيڪڏهن وٽس هَڪي نہ هوندي هئي تہ بہ ناشُڪري ڪرڻ بجاءِ چوندو هو تہ "جَجهو" آهي.

مطلب تہ اُنهي دؤر ۾ ماڻهو گهٽ پڙهيل هئڻ جي باوجود لفظن جو ۽ رشتن جو تقدس ڄاڻندا هئا، لفظن جي صحيح ۽ مُناسب استعمال کان واقف هئا. اهو ئي ڪارڻ هو جو اُهي ڪُسنجا، ڳُتا ۽ اڻ وڻندڙ لفظ چئي ڪنهن جي عزتِ نفس مَجروح ڪرڻ بجاءِ لفظن کي رومال ۾ ويڙهي اهڙي تہ شائستگيءَ سان ادا ڪندا هئا جو ٻڌڻ وارو اُنهن لفظن جي ايذائيندڙ ڪيفيت يا تلخيءَ کي محسوس ئي نہ ڪري سگهندو هو. اِهو ڏانءُ، اهو هنر ۽ اهو فن، هنن پنهنجي تهذيب ۽ تمدن مان سکيو هو. اهي پنهنجي وڏڙن جي شاندار روايتن جا رکوالا هئا، اهي انهن انسان دوست عادتن جا امين هئا. اهي پنهنجي سماجي ۽ ثقافتي ريتن، رسمن جا پاسدار هئا. اڳي هڪٻئي جي هَڪل تي حاضر ٿبو هو ڳُلهي ڪانڌي ٿبو هو ڏک، سک ۾ شريڪ ٿيڻ، اوکيءَ ويل اَيري، سَيري جي سار لهڻ، جڻ تہ انهن ماڻهن لاءِ عبادت هُئي، پر اڄوڪي ٿر جي نقشي تي هڪ نظر ڏريو هڪ نِگاهہ وجهو حيرت سان گڏ افسوس بہ ٿيندو تہ موجوده ٿر جو نئون تعارف نِهايت ئي مايوس ڪندڙ آهي.

هاڻوڪي ٿر جي نئين نقشي کي ڏسي، ٻُڌي هر اهل دل انسان درد محسوس ڪري ٿو. توڻي جو ٿر تمام گهڻي مادي ترقي ڪئي آهي ۽ تمام گهڻي تبديلي بہ آئي آهي، بي شُمار وسيلا بہ پيدا ٿي رهيا آهن ۽ ڪميونيڪيشن انقلاب ذريعي موجوده ٿر سڄي دنيا سان ڳنڍجي چُڪو آهي. پر منجهس کوٽ آهي تہ اڳوڻيءَ انسان دوستيءَ جي، مُهذب پڙهي ۽ ماڻهپي جي. ٿر جي نئين نقشي، جنتي سندس فطري سونهن ۽ حُسناڪين کي مُتاثر ڪيو آهي، اُتي سماجي جوڙجڪ، سماجي رشتن ۽ رابطن جي لازوال قدرن کي بہ ڪافي ڌَڪيو آهي. ڇاڪاڻ جو موجوده ٿر زَر جي زور تي، دولت جي چَمڪ ڌمڪ پويان پنهنجن سمورن شاندار ثقافتي روَين تان پاڻي ڦيري رهيو آهي. ذاتي مفادن ۽ اَنائن خاطر عاليشان اِنساني آدرشن کي پُٺي ڏيئي رهيو آهي. مهمان نوازي محبت ۽ محب وطني جي گُڻن بجاءِ منجهنس مختلف "مافيائون" جنم وٺي رهيون آهن. اهو ئي سبب آهي جو هيڏيون ساريون سهولتون هوندي بہ موجوده ٿر جو نقشو ميرانجهڙو نظر اچي ٿو. ان جا رنگ ٻوڏار ۽ اوپرا لڳن ٿا ۽ مٿس اوپرن ئي ڪو نہ ٿا ۽ اهي ٿر جي ماحول ۽ مزاج سان ميچ ڪو نہ ٿا ڪن ٿر جي سُڃاڻپ ۾ ڪو نکار پيدا ڪو نہ ٿا ڪن. ائين ڇو آهي؟ اهو سوال ٿر جي سمورن سنجيده حلقن، باشعور ۽ با ضمير ماڻهن اڳيان رکون ٿا تہ اُهي ٻڌائين تہ هن تبديلي پٺيان واقعي دؤر جديد جي ڪا تقاضا آهي يا اُن ڪانگ وارو قصو تہ ڪونهي جنهن هَنج پڪيءَ جي هَلڻي سکڻ جي شوق ۾ پنهنجي چال بہ وساري ڇڏي.

تنهنجي آشا جيئڻ خاطر

هيءَ حياتي الائي اجان ڪيترو،
ڪيستائين هلي ساهہ جو سلسلو،
بي قراري سمندر جيان تي لُڇي،
ڪهڙي ننگري وڃان تو مَتي قافلو،
هيل ڳالهيون بہ ورهين جيان هن وڃيون،
ڪير ٻُڌندو پلا هي پُراڻو قصو.

(بخشڻ)

بخشڻ مهراڻوي سنڌ جي چيڪي مٽيءَ مان ڦوهي گهڙيل ڪنهن چٽاليءَ ڳاڳهر جهڙو خوبصورت شاعر آهي. جنهن جي شاعريءَ جي ٻانڊٽيءَ ٻٽ تي رنگين لفظن جا تَنئور ٽانڪيل آهن. جن ۾ ٻانورين جي تارين تي ٽنڊيل پينگارين جهڙا رنگين خيال اُڏرندا ٿا رهن.

بخشڻ مهراڻويءَ جي شاعريءَ ۾ هن ڪائنات جون هڙئي رعنايون موجود آهن. جيڪي سنڌس شاعراڻيءَ اک ۾ ڪئميرا ذريعي فطرت جا سمورا عڪس ۽ منظر اُڻنديون رهن ٿيون.

بخشڻ مهراڻوي سياسي، سماجي ۽ تاريخي شعور رکندڙ هڪڙو وطن دوست صوفي شاعر آهي، جنهن جون شاعراڻيون اکيون. جڏهن مُرده مزاج سنڌي سماج جي بيهوُدين ريتن رسمن جي نام نهار پرم تان نقاب ڦاڙي ڦِٽو ڪن ٿيون، تڏهن "گهران پچي نڪتل ڇوڪريءَ" جهڙا عظيم نظم تخليق ڪن ٿيون. ۽ جڏهن اُهي مذهبي ڪٽر پڻي جي غلاف ۾ ڍڪيل اسان جي انڌي عقيدي پرستيءَ ۽ اسان جي رهزنن جهڙن روحاني پيشوائن ڪي بي حيائي، بزدلي ۽ موقعي پرستيءَ جي گٽرن ۾ غوطا کائيندي ڏسن ٿيون. تڏهن "هڙتالي ڪئمپ مان" جهڙا جيءُ جنجهوڙيندڙ نظم لکي، اسان جي سُتل ضمير کي سجاڳ ڪن ٿيون. ۽ جي تڏهن بہ اسان جاڳي ڪو جتن ڪرڻ بجاءِ رڳو خيالن جا ڪاڪ محل اڏيندا ٿا رهون تہ اُهي اسان جي اندر ۾ لوڻي ۽ نڪِمي شخص کي "اسان ڪُجهہ ڪرڻ لاءِ فقط سوچي سگهيا آهيون" جهڙا ڦِتڪاري نظم لکي اگهاڙو ڪن ٿيون. يا جڏهن اسان جي لُفنگن ۽ لپاڙي ليڊرن کي گدڙ جي کل ۾ لڪندي ڏسن ٿيون، تڏهن "انساني حق" جهڙا تجريدي نظم تحرير ڪري، سچ تہ هن بديءَ جي بنياد تي اڏيل سماج جي موجوده حالتن جي هُوبهُو عڪاسي ڪن ٿيون. ۽ سنڌ جي سدائين سنگين حالتن هيٺ جي باوجود، اسان جي انتهائي بيحسيءَ جي ڪري قومي غلامي جي ڪوڙهہ ۾ ورتل، سنڌي سماج جي هر لحاظ کان نڪتل ڏيوالپڻي وارو آئينو ڏيکارڻ لاءِ "تاريخ هارايل لشڪر جيان" جهڙا انقلابي نظم لکن ٿيون.

بخشڻ مهراڻوي جون شاعراڻيون اکيون، زندگيءَ کي جن مختلف زواين کان ڏسن ٿيون، اُنهيءَ جي اُپٽار سنڌس شاهڪار نظم "سوال" جي "هي ماڻهو جو جيون ڇا آهي" ۾ ڀرپور نموني ٿيل آهي - ۽ زندگي بابت ئي سنڌس هڪ شعر آهي تہ:

حياتي ننگر جو سفر تي لڳي،
رُڳي رُڃ، صحرا، اُجايل اکيون.

يا:

توکان هُوندي ڏار جيئون تا،
جيون ڪچي گار جيئون تا!

بخشڻ مهراڻوي سماج ۽ تاريخ ڏانهن هڪ ذميوار ۽ باشعور شاعر هئڻ جي تصديق هيئنين نظمن ذريعي به ڪرائي ٿو جن ۾ "اُجايل پنڌ جو پيپچرو"، "ڪير آهي، ڪو به نه آهي"، "هڪ ڏکي ننڊ سُمهڻ جي ريهرسل" ۽ "درد جي ڦاسي گهاٽ تي" بخشڻ مهراڻوي جي ڌرتيءَ ۽ سماجي تاريخ سان ڪميٽمينٽ جا واضع ثبوت آهن.

بخشڻ مهراڻوي فطرت جو نيچرل شاعر هئڻ ڪري رومينٽڪ خيالن جو ڪوي پڻ آهي، جنهن جي شاعريءَ ۾ پيار جي عالمي قدرن جي ڀرپور عڪاسي ملي ٿي. هُو پيار جي پويتر احساسن جو ترجمان پُڻ آهي ۽ پاڻ به پيار جي صحرا ۾ ڪنهن اُجايل مسافر جيان ڀٽڪندو رهي ٿو. سندس دل جي درد نگر ۾ ڪيترائي احساس، ڪوماڻيل يادن جا ٿوهر ٻڌجي ڪيس زخمي ڪندا رهن ٿا. هن جون داخلي پيڙائون سندس تنهاين، مايوسين، اُداسين ۽ بي وفاين جا بند ڪتاب آهن. جن ڪي ويڇوڙن جي دز لتي چڙيو آهي. سندس اندر جي اونهاين مان نڪتل سموري پوڳنا جي روگ ۾ رچيل داخلي ۽ خارجي وارتائن جو ذڪر هنن نظمن ۾ به پسي سگهجي ٿو "لا حاصل جو حاصل ڇا هي"، "ها مگر ڇا ڪجي ها مگر.......!!" ۽ ٻين انيڪ غزلن ۽ نظمن ۾ نمايان آهن.

بخشڻ مهراڻوي داخلي وارتائن ۽ خارجي لقائن کي، پنهنجي ذات ۽ ڏانءُ جي چڪ تي چاڙهي، سماجي شعور جي نيهائين مان رچي راس ڪري، ڪنهن ڪوري گهڙي جهڙا گيت اسان کي ارپيندو رهي ٿو. بخشڻ مهراڻوي نه رڳو شاعريءَ جي اُجرن رستن جو سيلاني آهي، پر هو هڪ بيحد پيار ڪندڙ انسان پُڻ آهي. بخشڻ سنڌ ملوڪ ڪمپيئر ۽ سُنو ڳائيندڙ به آهي، هُو جڏهن به ڪنهن اسٽيج تي اچي ڪمپيئرنگ ڪري ٿو ته سندس سحر انگيز لهجي جي لڙيءَ مان ٽڙندڙ ٽانداڻن جهڙا ٽهڪ، الائي ڪيترن بد نظر بزمن جون ننڌا ڪڙيون نگاهون پاڻ ڏي مُتوجهه ڪري، سندن دليون گرمايو ڇڏي ۽ جڏهن ريڊيو اسٽيشن جي مائيڪ تي ويهي جذبن جي جلترنگن ذريعي لفظن جي لڙين ۾ احساس پُوئي، آواز جي ادائيگي ذريعي آڏيگام جي اَجهور ۾، مينهوڳي جي مُند ساري ٿهوڪندڙ مور جي ٿهوڪن جهڙو مڌر آواز سنڌ جي فضائن ۾ ڦهلائي ٿو تڏهن ريڊيو ٻُڌندڙ هر ڪا دل، مٿس اڻ ڏٺي ئي عاشق ٿيو پوي.

بخشڻ مهراڻوي جي گوناگون شخصيت جا تمام گهڻا پهلو آهن. جن ۾ هزارين رنگينيون موجود آهن. جن جي هر پهلوءَ جي مُنفرد ورائٽي منجهن تخليق پٽي جو ڪارڻ آهي. سندس هڪ رُخ مون سان نينهن جو ناتو به آهي اسان جي وچ ۾ دوستي جا مضبوط رشتا جُڙيل آهن. جيڪي پتر وهنوار کان وٺي مُڪا - ميلي ۽ ڳل ڳراٽيءَ تائين پکڙيل آهن.

بخشڻ مهراڻوي جي پُر خلوص پنهنجائپ ۽ سجيلي ساٿ تي مون کي نه رڳو ناز ۽ فخر آهي، پر آئون سندس دوستيءَ کي پنهنجي لاءِ هڪ وڏو اعزاز ۽ اَمُلهه سرمايو سمجهان ٿو. اسان جي هن روحاني رشتي جا ٻنڌڻ ائين ٻڌجي چُڪا آهن. جو اُنهن جي ڏورين تي يادگيريون فاصلن جا سفر طئي ڪري سار ڪيئي ڪنڌيءَ کان مُهراڻي تائين هڪ وجود ٿي، اکين جي جارن ۾ پيارَ جي سپنن جا ڏيئا ٻاريندي رهن ٿيون. ٻڙ جي گهاٽي ڇانوَ جهڙي بخشڻ

مهراڻوي جي دوستي، منهنجي لاءِ جيئڻ جو جواز پڻ آهي ـ ۽ منهنجي انهن احساسن جي ڀرپور ترجماني، سندس ئي هي هڪ غزل ڪري ٿو ته:

آڌيءَ رات جـــــو ويلـــــو آهــــــي،
مـــون جيـــئن چنـــد اڪيلـــو آهـــي.
تنهنجـــــي آشـــا جيـــئڻ خـــاطر،
هڪـــــڙو ئـــــي تـــــ وســـيلو آهــــي.

تون منهنجو صنم آهين، مان تنهنجو صنم آهيان.

جيتوڻيڪ چنيءَ جي رات هُن تي نالو مائٽن غلام قاسم رکيو هو پر هُن کي سندس گهر جا ڀاتي ۽ ڳوٺ ڄاڃي پُرڙي جا ماڻهو "ڳاڙهي" جي نالي سان ئي سڃاڻيندا هيا.

هُو جيڪو ماءُ جي گود مان نڪري پرائمري اسڪول ۾ ڪاٺ جي بئنچن تي پنهنجي ڪلاس فيلو ڪُتابين سان گڏ پڙهڻ توڙي ڳوٺ جي ڳلين ۾ ٻلهاڙو، ونجهوٽي ۽ ٻلور راند ۾ پڙ هوندو هو. تنهن کي سبق ياد ڪري اچڻ جي ڪري ڪلاس جي جڏن شاگردن کي چماٽون هڻڻ لاءِ اُستاد چوندا هئا. ته هُو قد ۾ ڇوٽو هُئڻ ڪري بينچ تي چڙهي سندس ساٿين کي لپاٽون هڻڻ تي بيحد خوشي محسوس ڪندو هو ۽ متاثر ٿيندڙ شاگرد هُن جي اهڙي عمل تي ارها هُوندا هُئا.

هُو جيڪو ننڍپڻ ۾ بيل گاڏيءَ کي وڏي "عياشي" سمجهي اُن تي سفر ڪندو هو سو اڪثر ڪري پنهنجي پيءُ، چاچي نبي بخش سان گڏجي پر واري ڳوٺ مان اٽو پيهائڻ ۽ پٽن تان ڪاٺيون ڍهوري اچڻ لاءِ جيڪڏهن ڪيس بيل گاڏيءَ تي ساڻ ونئي نه ويندا هُئا ته پنهنجي سئوٽ کي چوري اُن ڪان اِهو ضد ڪرائيندو هو ته "جيڪڏهن "ڳاڙهو" گڏ نه هليو ته آئون به ڪو نه هلندس" ۽ هُن جا مائٽ سندس سئوٽ جي دل اُن ڪري به رکندا هئا جو هُو مائٽن جو اڪيلو ۽ دادلو پُٽ هُوندو هو ۽ اِن طرح هُو پنهنجي ئي سَٽيل منصوبي تحت بيل گاڏيءَ جي سواري ڪرڻ ۾ ڪامياب ويندو هو. هُو جيڪو اسڪول مان موٽڻ کان پوءِ شام جو ٻنيءَ ۾ جهار به هڪليندو هو ته ڍڳيون به چاريندو هو. تنهن کي اگر اسڪول مان موٽندي رستي ۾ راند روند ڪندي ڪڏهن ڪا دير ٿي ويندي هُئي ته سندس پيءُ ڪيس "رَسن" سان سڙهي رکندو هو. پرائمري اسڪول ۾ پڙهڻ دوران هُن کي صرف ٻه پيرا مار ملي هُئي، اِها به ائين جو هڪ پيري هُن هڪ استاد کي رستي ويندي سلام ڪو نه ڪيو ۽ ٻي پيري ڪنهن نينگريءَ سان ڪنهن ٻي ڇوڪريءَ جي ڇيڙڇاڙ تي "مفت" ۾ مار هِن کي ئي نصيب ٿي هُئي ۽ هن وري ان اسڪول جو مُنهن به ڪو نه ڏٺو هو.

خيرپور شهر ۾ هاءِ اسڪول ۾ پڙهڻ دوران شهر جي ڪنهن به سئنيما ۾ لڳل نئين فلم هِن کان مِس قطعي ڪا نه ٿي هوندي ۽ اُن لاءِ هو گهران "آنَ" چورائي به پئسا حاصل ڪندو هو.

هُو جيڪو شرارتي نه هُئڻ جي باوجود به يوڳ چرچي ۾ پڙ هوندو هو پر سندس طبيعت فطرتن سنجيده هوندي هُئي ۽ هُن ۾ انهيءَ ڳنڀيرتا ڪيس سوچڻ، سمجهڻ ۽ ڪائنات جي اسرارن کي پروڙڻ ۽ پرکڻ جي صلاحيت اُجاگر ڪئي، جنهن ڪري جوانيءَ ۾ پُختگيءَ سان گڏ هُن ۾ ادب ڏانهن لاڙو پيدا ٿيو هو، اِهو ئي سبب آهي جو هِن ڪلاڪيتر جي ڪُتابيت ڊاڪٽر الهداد ٻوهيي جي قبولي، ڪانئس ادبي اصول ڍنگ ۽ گُر سکيا هئا. ۽ اُن ئي سَمي هُو غلام قاسم مان قري "ڪوثر ٻُرڙو" ٿي پيو هو. جيڪو شاعريءَ جي صحرا جو مسافر بڻجي ادبي قافلي ۾ وڃي مليو هو.

ڪاليج جي ڇڙواڳ دنيا ۾ داخل ٿيندي ئي هُو سياست جي سترنگي دُنيا جي سنڌ دوست رنگ ۾ رچي ڪجھ وقت سرگرم عمل به رهيو هو. جيتوڻيڪ سياست کان فراريت واري هِن دؤر ۾ هُو به سياسي ڪردار کان پاسيرو آهي، پر اڄ به سنڌ ۽ انساني آدرشن ۽ قومي مُفڪر هُئڻ جي ناتي سائين جي ايم سيد کي هُو عزت ۽ احترام جي نگاھ سان ڏسي ٿو.

ڪاليج ۾ سندس سياسي عمل جي ڪري ڪيس مارشل لا وارا روز گهرائي ڪائونس آڏيون پڇائون به ڪندا هئا، پر هن ڪنهن به جنرل کي سنڌ جي سياسي سَت ۾ سيل جو انت قطعي ڪو نه ڏنو هو.

هُو جيڪو هِن وقت هڪ ترقي پسند ذهن رکندڙ انسان آهي، اِهو ڪاليج ۾ پڙهڻ وقت جڏهن "وڏي" بخار ۾ قابو ٿيو هو تڏهن سندس مائٽ ڪيس درگاهه آدم سلطان تي چڙهي آيا هئا. جتي هُن هفتو کن مُجاورن ۽ زائرن جي پوائٽتن وجودن جي وچ ۾ ڏپ گاڏڙ خوشيءَ واري ڪيفيت ۾ قرآن پاڪ جو ورد ڪري پنهنجي جيءَ مان "وڏي" بخار کي پڇائي ڪڍيو هو. هُو جنهن جو مذهبي گهراڻي سان واسطو آهي، اُن جو والد نبي بخش ڳوٺ جو پيش امام پُڻ آهي، تنهن ڪيس به قرآن پاڪ پڙهايو ۽ دعائون لکڻ سيکاريون اهو ئي سبب آهي جو هُو اڄ تائين به ڪيترين ئي اڻوجهه اگهين عورتن کي دعائون ۽ وظيفا لکي ڏيندو آهي. بقول سندس ته منهنجون لکيل دعائون ماڻهن تي اثر ڪن ٿيون، تڏهن ئي ته اُهي اڄ جي جديد دؤر ۾ به مون کان دعائون لکرائيندا آهن.

هِن جي پيءُ جي دلي تمنا هُئي ته هُو سي ايس ايس ڪري ڪو وڏو "صاحب" ٿئي، پر هُو دل جي چوڻ تي پري ميڊيڪل ۾ انٽر پاس ڪري شاهه لطيف يونيورسٽيءَ خيرپور ۾ انٽرنيشنل رليشن جو شاگرد بڻيو هو.

يونيورسٽي جنهن جي دنيا ئي عجيب هُوندي آهي، اُتي اچي هُو يونيورسٽيءَ جي رعنائين ۾ پاڻ وڃائي ويٺو هو ۽ هُن جي شاعراڻي مزاج تي سياست ۽ ادب ڪان پوءِ "عشق" به جلوا افروز ٿيو هو جنهن جي اثر هيٺ هُن هڪ اجنبي نينگريءَ سان نينهن جو ناتو ڳنڍيو هو. اِها ڇوڪري جا هِن جي دل جي دنيا ۾ داخل ٿي هُئي، تنهن سان هو لطيف يونيورسٽيءَ جي ڪينٽين ۾ ڦيريون پيرو ڪنهن پريمي جوڙيءَ جي صورت ۾ وڃي ويٺو هو. اِها ڇوڪري جنهن جي جهڙالين اکين ۾ هِن پنهنجا ٻئي جهان پسيا هُئا، سا نه رڳو هُن جي راتين کي رنگين ڪندي هُئي پر هُن لاءِ سئيٽر به اُڻندي هُئي، ته ڪيس ڪيسي خرچي به ڏيندي هئي، اُهي جيڪي، يونيورسٽيءَ جي ڪاريڊور کان ڪينٽين تائين روڊن تي گڏ رُلندا هيا، سي اڌ رات جو اڪثر خوابن ۾ به هڪٻئي سان رهاڻيون رچائيندا هُيا.

باوجود ڪجھ عرصو هُو هڪٻئي جا هُوندي به شاديءَ جي ٻنڌڻ ۾ ٻڌجي نه سگهيا. ڇاڪاڻ جو "ڪوثر" پنهنجي "سڳيءَ" سئوٽ سان مائٽن جي مرضيءَ سان شادي ڪئي هُئي، تو ٽي جو هو اڄ به ٻئي سُٺن دوستن وانگر ملندا آهن.

هُن يونيورسٽي مان ايم اي فرسٽ ڪلاس فرسٽ پوزيشن ۾ پاس ڪرڻ ڪانپوءِ هڪ ئي وقت ريڊيو ۽ ٽي وي تي پروڊيوسر لاءِ اپلاءِ ڪيو هو جيتوڻيڪ ٻنهي جاين تي هُن جي چونڊ ته ٿئي ويئي هُئي، پر هِن دل جي چوڻ تي ريڊيو کي ئي ترجيح ڏني هئي. ريڊيو اسلام آباد ۾ ٽريننگ دوران ساٿس گڏ شوڪت خاصخيلي ڪيس مينهَن وسَندي ڪمري مان ٻاهر زبردستي گهيري رستن تي اُن ڪري وٺي ويندو هو. جو هُو ڪنوڻ جي شعلن ۽ گوڙ جي تڪائن کان وئون ويندڙ شخص آهي، ڪراچي ريڊيو تي ايام ڪاريءَ دوران هڪ دفعي ريڊيو جي ڪينٽين تي جهانگير قريشي ڪيس ماني ڪارائي پنهنجو بل به هُن جي ئي کيسيءَ ۾ وجهي ويو هو. ڪراچي جي ڊرگ ڪالوني ۾ هُن جي راتين جي هيڪلائن ۾ ياڳي ياڻيوار غلام نبي پيرزادو ۽ ڏينهن جي تنهاين ۾ زين الملوڪ پنڊ حصيدار هوندا هُئا. ڪراچيءَ ۾ ئي هڪ پنجابڻ ڇوڪريءَ هُن تي فدا ٿي پيئي هُئي، جنهن هِن کي بي انتها چاهيو ته سهي، پر پايو اُن ڪري به ڪو نه جو هڪ ته هُن جو پيار هڪ طرفو هو ۽ ٻيو اِهو ته ڪوثر هِن سان شادي جو سوچي به نٿي سگهيو.

حيدرآباد ۾ هُن جي آجيان ناز سهتي ڪئي هُئي. توڙي جو هُن جي رهائش لاءِ الاهي بخش ٻانيڻ جي گهر جا دروازا به کليل هوندا هُئا، پر هُن حيدرآباد جي حُسين آباد علائقي ۾ عارب ملاح ۽ ساحر ٻرڙي جن جا گهر پنهنجا اباڻا اجها سمجهي اتي ڪيئي شب و روز سُڪون سان گهاريا هُئا. ڇاڪاڻ جو اُنهن گهرن جا سمورا فرد هِن کي پنهنجي گهر جي ڀاتيءَ جيترو ئي ڀائيندا هئا.

هُو جنهن کي حيدرآباد شهر "شهرِ جانان" ئي محسوس ٿيندو آهي ۽ هُو اُن کي ياد ڪري ٽنڊڙا ساهه ڀريندو آهي، ڇاڪاڻ ته حيدرآباد شهر سان هِن جون سوين يادون وابسته آهن. حيدرآباد شهر، جنهن ۾ هِن ڪيئي اوجاڳا ڏٺا، ڪيترين ئي تلخيون پلئه پايون. اُن شهر جي کليل رستن تي هُن جي پيرن جا نشان اڄا به يادن جي روپ ۾ موجود آهن. اِها حيدرآباد جتي جي مٺ پريل هوائن ۾ هِن جيئڻ کي خوب انجواءِ ڪيو هو، اتي هِن الائي ڪيترا دوست حاصل ڪيا ته ڪجهه دشمن به پيدا ڪيا هُئا. حيدرآباد شهر ۾ هِن جي هيڪلاين کي شيئر ڪرڻ لاءِ هڪڙو هوا ڪان به هلڪو سنهڙو، سيپڪڙو شخص هِن جي دنيا ۾ داخل ٿيو هو. جنهن کي عام ماڻهو "امين ارباب" جي نالي سان سڃاڻن ٿا. هن جون اڪثر راتيون حيدرآباد ۾ امين جي سجيلي ساٿ ۾ ئي گذرنديون هُيون.

جيتوڻيڪ حيدرآباد ۾ هِن کي علي احمد جمالي، ظهير مرزا، رياض عُمراڻي، زيب سنڌي، غفور ڪوسي ۽ ٻين به بي انتهار پيار ڏنو هو. پر حيدرآباد جي رستن تي آڌيءَ رات جو ڪتن جي گهيرن ۾ هِن سان سنگ امين ئي هوندو هو. هُو جيڪو حيدرآباد ۾ مقرري واري پنهنجي دوُر کي سنهري دوُر سڏي ٿو اُتي نه رڳو هِن کي حيدرآباد شهر ئي سُڃاتو ٿي پر اُتي رهڻ ڪري هِن جي سچي سنڌ سان به شناسائي ٿي هُئي. اِهو ئي سبب آهي جو هُو سنڌ جي هر سماجي ادبي محفل جو مَور هوندو هو ۽ هُو سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ مان آيل هر نينڊ کي اکين تي رکي اُنهي ۾ اوس شرڪت ڪندو هو. اِهو ئي ڪارڻ هو جو هِن پنهنجي علمي، فني ۽ ادبي خدمتن جي عيوض پنجويهن کان مٿي ايوارڊ، شيلڊون ۽ ايترائي تعريفي سرٽيفڪيٽ پڻ حاصل ڪيا هُئا.

هُو جنهن کي پنهنجو پروڊيوسر وارو روپ سڀ کان وڌيڪ بهترين روپ لڳي ٿو. سو چوي ٿو ته "آئون، پروڊيوسر جي حيثيت ۾ پنهنجي صلاحيتن کي بهتر نموني استعمال ڪري پنهنجو ضمير مطئمن ڪري سگهان ٿو ۽ اِن ئي شعبي ۾ مون کي ڀرپور اظهار جو موقعو ملي سگهي ٿو"

جيتوڻيڪ هُو هاءِ اسڪول جي زماني ۾ ئي شاعريءَ جي رنگرتن پيچرن جو پانڌي بڻيو هو ۽ اُن کان وٺي اڄ تائين مسلسل بنا ڪنهن وقفي جي لکندو اچي ٿو. اِهو ئي سبب آهي جو هُن هيل تائين ڇهه سئو کان مٿي شعر لکيا آهن ۽ سئو کان مٿي نثر ۾ مختلف صنفون به لکيون آهن. جيڪي گهڻو ڪري سنڌ جي مختلف رسالن ۽ اخبارن ۾ شايع ٿي چُڪا آهن ۽ ٿيندا رهن ٿا. هُو جيڪو هڪ خوبصورت اديب ۽ شاعر پڻ آهي. اُن وٽ پنهنجي ٻولي، پنهنجو لهجو ۽ پنهنجو الڳ اسلوب به آهي ۽ ان حيثيت سان هو پنهنجي منفرد سڃاڻپ به رکي ٿو پر هو پاڻ کي "شاعر" نٿو سڏائي، توڙي جو سندس شاعريءَ جا ڪيترائي ڪتاب ڇپجي چُڪا آهن.

هِن حيدرآباد ريڊيو تي پنهنجي ايام ڪاريءَ دوران پنهنجي وس ۽ وت آهر سنڌي ادب ۽ موسيقي واسطي جيڪا جاکوڙ ڪئي آهي، اُن جي شاهدي سندس رڪارڊ به ڏيندو. هن نه رڳو "رنگِ نو" ذريعي سنڌ جي ڪُنڊ ڪڙڇ مان نوان راڳيندڙ ريڊيو تان عوام سان متعارف ڪرايا. جن مان بادل راهي، الهڏنو جوڻيجو، روشن ملاح ۽ ڪيترائي ٻيا

اڄڪلهه ريڊيو حيدرآباد جا مقبول فنڪار به آهن. پر ان سان گڏ سنڌ جي جديد ٿهي جا ڪيترائي شاعر جهڙوڪ آڪاش انصاري، مظهر لغاري، اياز لطيف پليجو، وسيم سومرو، احمد سولنگي، عبدالمجيد آس ٻبر، راقم الحروف، امين ارباب ۽ ڪوڙ ٻيا ريڊيو تان سنڌ جي عوام سان متعارف ڪرايا آهن.

توڙي جو هِن تي زماني ساز اهو الزام عائد ڪن ٿا ته "هِن حيدرآباد ريڊيو تي بازاري شاعرن جي ڌڻ کي ڌاريو هو" پر هُو موٽ ۾ رڳو مُرڪي اِهو ٿو چوي ته "مون سنڌ جي ماڻهن جي عام فهم ۽ مزاج کي آڏو رکي اهڙي شاعريءَ ڏني آهي، جيڪا اُهي ٻڌڻ گهرن ٿا، ان لاءِ مون کي ڪنهن جي تنقيد جو ڪو ٻپ ڪونهي، ڇو ته آئون سچ ٻڌڻ جي سگهه رکان ٿو".

هُو جيڪو جُرئتن جو مالڪ آهي، تنهن حيدرآباد ريڊيو تي پنهنجي ايام ڪاريءَ دوران ڪيئي جُرئت مند ڪم به ڪيا، جن جي موٽ ۾ هو سرڪاري جاسوسن ۽ چغلخور چمچن جي اکين جو ڪنڊو به رهيو آهي. پر هِن ڌرتيءَ ۽ ٻوليءَ جي دشمن قوتن سان بنا ڪنهن مصلحت جي جيءَ جان سان جهيڙيو آهي. هُو جيڪو حيدرآباد ريڊيو اسٽيشن تي مون پارن ايرن لاءِ اجهو ۽ اولو بڻيل هوندو هو اُتي سندس اوطاق نما آفيس ۾ ماڻهن جا ميڙا هوندا هُئا ۽ بقول نصير مرزا جي ته "اسان جي پگهار جو اڌ حصو دوستن کي چانهه پيارڻ ۾ پورو ٿيو وڃي" سچ ته سرڪاري ميڊيا تي اسان فقراءُ ادبي لڏي لاءِ ڪوثر ٻرڙي ۽ نصير مرزا جن جا وجود ڪنهن گهاٽي ٻڙ جي ٿڌڙي ڇانوَ جيان آهن. جتي گهٽ ۾ گهٽ اسان جي عزت نفس ته مجروح ڪونه ٿي ٿئي....

هُو جنهن کي مون پهريون خط 1988ع ۾ لکيو هو حيدرآباد ريڊيو تي ۽ اِهو ئي اسان جي وچ ۾ رابطي جي پل بڻيو هو. پر هُو مون کي روبرو پهريون ڀيرو ملڪاڻي ۾ فوزيه سومرو سان شام ۾ مليو هو. هِن جي پهرين مُرڪ مون کي پرينءَ جي پهرين چميءَ جيان اڄان ياد آهي. هِن جي چپن تي تري آيل آگم جهڙي مُرڪ ۾ مون جيڪا پنهنجائپ محسوس ڪئي هُئي اُن مون کي هِن جو پنهنجو هُئڻ جي تصديق ڪرائي ڇڏي هُئي.

هُو جيڪو دنيا لاءِ ڪيئن به هُجي پر مون لاءِ هن وٽ نج خلوص موجود ڏسي هُو مون کي سدائين منهنجو "پنهنجو" لڳندو آهي. اِهو ئي ڪارڻ آهي جو اسان جي وچ ۾ پنهنجائپ ڀريو "رشتو" اڄ به قائم ۽ دائم آهي. هُو جيڪو انتهائي مصروف هُئڻ جي ڪري منهنجي خطن جا اڪثر جواب گهٽ ڏيندو آهي، پر هِن جي دل جي هڪڙي ڪنڊ ۾ منهنجي يادن جا آڪيرا ضرور موجود آهن. هُو جنهن کي ٿر جو ماڳ پنهنجي محبوبا جي جهڙالن نيڻن جيئن وڻندو آهي، اُن کي ڏسڻ لاءِ هُو جڏهن امين سان گڏجي منهنجي ڳوٺ (ٿاڏاڻ مُهراڻو ٿر) آيو هو ته هِن چانڊوڪيءَ رات ۾ واريءَ تي ويهي مون سان جيڪا رهاڻ رچائي هُئي، اُن جون يادون ٿر جي ولهه هاڻين راتين ۾ اڃا به ماڪ پنل رابيل ٻڄي ٽڙنديون رهن ٿيون. جن جو سڳنڌ اسان جي دوستيءَ کي تازگيءَ جو واس ڏيندو رهي ٿو.

هُو جيڪو حيدرآباد ريڊيو تي ڪيترائي سال صُبح مهراڻ پروگرام ڪندو رهيو. تنهن وسيلي هِن نه رڳو پنهنجي ٻُڌندڙن کي معلوماتي ۽ تفريحي سلسلا ڏنا پر ڪيترائي خوبصورت آواز به ڏنا. جن ۾ جيجي زرينه بلوچ، اياز لطيف پليجو، زيب سنڌي، سلمه ملاح، نغمه ملاح ۽ امين ارباب، جيتوڻيڪ جيجي ۽ اياز پليجو هِن وقت ريڊيو تي ڪو نه آهن. پر باقي سمورا سُندر آواز اڄ به ريڊيو ٻُڌندڙن جي سماعتن کي محظوظ ڪري رهيا آهن.

هُو هن وقت خيرپور ريڊيو تي پروڊيوسر آهي. جيتوڻيڪ خيرپور هن جي ڳوٺ کي ويجهي ٻه آهي، پر بقول سندس جي ته "خيرپور ريڊيو لاءِ يا ته آئون فِٽ نه آهيان. يا وري مون لاءِ هيءَ ريڊيو اسٽيشن مناسب جڳهه ڪونه آهي".

هُو جيڪو چئن پائرن ۾ ڇهن پيپرن جو پائر آهي، تنهن کي تي پنهنجا به گلن جهڙا پيارا ٻارڙا آهن. جن مان ڪائنات ڪيس سڀ کان وڌيڪ پياري لڳندي آهي.

هو جنهن جي لوڻي ۾ مون ڪڏهن به ڪو تِسور ڪو نه ڏٺو آهي. تنهن جو ٻي رُخيءَ سان پيش اچڻ سندس وڙ ئي ڪونه آهي، هُو جنهن جي اکين ۾ سدائين پيار جا پرتوا جَرڪندي نظر ايندا آهن. سو مون اُداس ٿيندي ڪڏهن به ڪونه ڏٺو آهي.

هو جيڪو پاڻ به شاعر آهي، تنهن کي ڪو وقت هو جو حليم باغي ۽ هاڻ اياز گل شاعريءَ ۾ ۽ عبدالواحد آريسر نثر ۾ بي انتها وڻندا آهن.

هُو جيڪو پتائيءَ جي ڪنهن امر ڪردار جهڙو سپاجهڙو آهي سو ٻي جي ڏک کي ڏسي ڏاڍو ڏکي ٿيندو آهي ۽ هِن جون همدرديون سدائين هيٺن سان هونديون آهن. هُو جيڪو گهڻو حساس هئڻ ڪري ٻنهه ڏڄڻو به آهي ۽ هُو هر فيصلو دماغ بجاءِ دل سان ڪندو آهي ۽ هُو به گهڻن جيئن دوستن سان اجايون اميدون وابسته ڪري پوءِ ڏاڍو پڇتائيندو آهي، هُو جيڪو ذاتيات بجاءِ اهميت صلاحيتن کي ڏيندو آهي، تنهن کي اگر ڪو عمل نه وڻندو آهي، ته اُن کي جذباتي حد تائين React ڪندو آهي، هُو جيڪو ڏاڍي ڏيمي لهجي ۾ ڳالهائيندو آهي. سو چاهيندو آهي ته اڳيون به ساڻس اهڙي ئي انداز سان گفتگو ڪري ۽ ساڻس گڏ سفر ڪندڙ جو ٻيجا ڳالهائڻ هِن کي اصل ڪو نه وڻي، هُو جيڪو خلوص ڏيندڙ جو دوست ۽ نفرت ڪندڙ جو دشمن هوندو آهي. تنهن کي شرابي ۽ ڪوڙا ماڻهو زهر لڳندا آهن.

هُو جنهن جي چپن تي ترندڙ مُرڪ نج گيهه جهڙي پُر خلوص هوندي آهي، تنهن ۾ ڪوڙ خوبيون هوندي به ڪيئي خاميون ٿي سگهن ٿيون، اهو ئي سبب آهي جو هِن جو هر روپ مون کي وڻڻ جي باوجود جڏهن به هُو مون سان ڪنهن ڪاموري، وزير يا ميمبر جي پاڻ سان تعلق بابت ڪو ذڪر ڇيڙيندو آهي ته مون کي صفا ڪو نه وڻندو آهي ۽ جڏهن هو ڪنهن به عام "ماڻهو" کي ڪيڪارڻ مهل پاڪرن ۾ ڀري سيني سان لڳائيندو آهي تڏهن سچ ته هو مونکي رابندر ناٿ ٽئگور جي "گيتانجلي" جهڙو لڳندو آهي.

هُو جنهن کي سنڌ جو هر شخص "ڪوثر ٻرڙي" جي نالي سان سڃاڻي ٿو سو باوجود اُن جي ته مون کي پنهنجو "دوست" سمجهي به ٿو الائي نه؟ پر منهنجي اکين جي تارن ۾ هن جي پيار جي سپنن جا ڏيئا اِها گواهي ڏين ٿا، ته هُن سان منهنجو ڪو ته رشتو آهي، جيڪو مهراڻي جي مٽيءَ ۾ خيرپور جي خمير مان جُڙيل آهي. هو جيڪو مون کي خامين خوبين سميت قبول آهي، ان جا خط منهنجي اُداس جيون ۾ سدائين ڪا آٿت بڻجي ايندا آهن ۽ اهي ئي ته اسان جي وچ ۾ رابطي جو واحد ذريعو آهن.ڪوثر ٻرڙي ترقي ڪري پروڊيوسر مان پروگرام مئنيجر، اسٽيشن ڊائريڪٽر ۽ ڊي-جي پروگرام اسلام آباد جي عهدن تي فائز رهڻ ڪانپوءِ تازو رٽائرمينٽ ورتي آهي ۽ هُو هِن وقت پنهنجي ڳوٺ ڄاڃي ٻرڙي ۾ رهائش پذير آهي، جتي خوبصورت ڪچين جي باغن ۾ ڪتابن جي لائبريريءَ ۾ ويهي

لکڻ پڙهڻ کي ئي گهڻو وقت ڏي ٿو. هيل تائين ڪوثر ٻُرڙي جا ڪيئي ڪتاب شاعريءَ ۽ نثر جا شايع ٿي چُڪا آهن ۽ اجان بہ هُن جي قلم جي مَسُ سُڪي ڪانهي ۽ نہ ئي سندس ذات تي ڪو ڏُڪار آيو آهي.

طالب جي تنوار ئي نياري هُئي...!!

اُهي ماڻهو جيڪي ڪو زمانو اڳي جڏهن ٿر ۾ اجا لاريون گهٽ هلنديون هيون. تڏهن ٿر جي وَٽ ۾ ڳنتي وارن ڳوٺن مان لڏن سان يا مال سانگي لاڙ ڏانهن ويندا هئا ته گهڙسيئر ۾ روهيڙي وٽان ٿيندا ڏکڻ ڪنڌيءَ واري ڳوٺ سيڏيي وٽان اڳتي وڃي ڳس کي لهندا هئا. اُنهن مان جيڪي به اجا جيئرا آهن تن روهيڙي ۾ سيڏيي واريءَ واٽ تي، جيڪڏهن ڪِن ٻتڙن تڙن تي ڏاڀو ڪيو هوندو. ڏينهن لٿي جو ٿوري پل ٽاڪيلو پڱو هوندو يا رات جا چار پهر ڪٽيا هوندا. انهن کي ڳوٺ تل ساهڙ جو اهو پَريو مڙس اَوَس ياد هوندو. جيڪو کين يا ته واٽ ويندي ڪٽي يا پنهنجي ڪڪائين اوتاري تي آئي وئي جي آجيان ڪندي مليو هوندو. جنهن جو سنڌڙي انب جي ڦار جهڙو بلڪ چٽونءَ جي ڇُهنب جهڙو ڪُنڍڙو نڪ، پهرينءَ تاريخ جي چنڊ جهڙا چپ ڪنهن ڪُونج جهڙي ڊگهي ڳچي، ڪُنياريي نانگ جي اکين جهڙا ڪارا نيڻ، چانپوئي ڏاڙهي، چانديءَ جي تارن جهڙا سفيد مگر ڊگها سنڌي ڳتائيءَ وارا وار. جيڪي ڪاٺ جي ڪنگيءَ سان پوئتي واري ويڙهي ڳنڍ ڏيئي ٻڌل. قد بُت ۾ صفا سنهو سمارٽ مگر سَت واتيءَ بلا جيڏو ڏگ مُڙس رنگ ڳٽڪائون يا هاف وائيٽ ڪلر جهڙو بنا ڪالر جي قميص جنهن کي پَهراڻ به چئي سگهجي ٿو. اُهو پاتل هيٺ خاڪي ڪاڏيءَ جي ڳنديءَ جي ڳوڏ ۾ مٿي تي اجرڪ. ٽُوال يا بوسڪيءَ جو پٽڪو ٻڌل. شخص ڪنهن واٽهڙو ڪنهن اويلي مسافر جي سَڏ وراڻي ۾ "آيو ادا! آيو" چَوي يا ڄاڻو اڻ سُڃاڻو سان ملڻ مهل کيس ڀاڪُرن ۾ ڀَري "ست بسم لايون" چئي ته پڪ ڀانئجو اِهو ئي پنهنجي دؤر جو ارڏو شخص طالبُ ساهڙ آهي. جيڪو ڪڏهن پنهنجي ٻنيءَ ڪنڌاري تي اڪيلي سِر واندِ اڏي وينل هو ته ڪڏهن وري پنهنجي اباڻي ڳوٺ تل ساهڙ ۾ پنهنجي اڱڻ تي ٻيٺل نم جي جهوني وڻ سان ساٿ نڀائيندو رهيو. هن جو ڪو به سوشل اسٽيٽس ڪو نه هو. سندس ڪو به اثر رسوخ ڪو نه هو. جنهن آڌار هُو ٻه ٻڌرائي يا چوڙائي سگهي ها. هُن وٽ جيڪڏهن ڪا دولت هُئي ته اُهو هو سندس مُرڪي ملڻ ۾ موڪلائڻ جو دلرُبا انداز ۾ ڏانءُ سندس جُڳ جا ساٿاري سندس اُنهي مُرڪي ملڻ واريءَ سدا ملوڪ عادت کي ساري اڄ به ٿڏا ساهه ڀريندا رهن ٿا. هُو مسڪين ماڻهو ضرور هو پر تڏي جو خان هو. اُن ڪري آئي جي آڌر ڀاءُ ڪرڻ ۾ اڱڻ يا اوطاق تي ڪو مهمان ڏسي سندس نيڻ ٺري پوندا هئا. هو هٿين خالي هوندي به خلقِ خدا جي خدمت عبادت سمجهي ادا ڪندو هو. مهمان نوازي سيني ٿرواسين جي مُک گُڻ هُئي. (آئون هڪ دفعو ٻيهر هِن جملي تي زور ڏيئي وري ورجايان ٿو ته هُئي) (ڇاڪاڻ ته هاڻ اهو گُڻ ٿر مان ٿوهرن جيئن ختم ٿي رهيو آهي. پر هُو شخص هر لحاظ کان مُنفرد هو. مُنفرد اُن ڪري هو جو. جنهن ماڻهو کي لولي لُوڻ نه ملي ۾ جنهن جي در تي ڪا . ڪاري ٻڪري به موجود نه هُجي اُن ماڻهو وٽ آڏيءَ مانجهيءَ ڪو اچي چوي ته "طالب! ماني ڳيو ته ڪاراءِ" ۾ هُو لوڪ لڪا ڏيڻ بجاءِ اُڏاري سُڏاري به مهمانن کي ماني ڪارائي خوشي محسوس ڪري اُها به انهيءَ دؤر ۾ جڏهن نه رُڳو ڏڪار ئي ڏڪار هئا پر اَنُ ڪٽڻ تي به ٻئراج مان ٿر ڏانهن بندش پيل هئي. تڏهن به هُن کي ڪنهن پريشان ڪو نه ڏٺو بلڪِ ڪو مهمان ڏسي سندس جيءَ جهومي پوندو هو ۾ هو انهن آيلن تان ٻلهار پيو ويندو هو. اِها هن شخص جي فطرت هئي ۾ دلچسپ ڳالهه هيءَ به هُئي ته اَنُ پيهي ماني پچائي ڏيڻ لاءِ وٽس گهر ۾ ڪائي عورت به ڪا نه هُئي. ڇاڪاڻ جو سندس زال جوانيءَ ۾ ئي کيس جُدائيءَ جو ڏُهاڳ ڏيئي هلي ويئي هُن پار. جتان ڪو به وري واپس ناهي وريو. باقي به اَبهم نِياڻيون هُيون جيڪي

ٻارڙيون هٿڻ ڪري نہ تہ اَنُ پيهي تي سگهيون ۽ نہ ئي وري ماني پچائي تي سگهيون. پر پوءِ بہ هُو شخص اوڙي پاڙي مان اَنُ اُڌاري اُتان ئي سُوال تي اَنُ پيهائي ماني پچرائي مهمانن کي کارائي خوشي محسوس ڪندو هو تہ پوءِ لاجواب ماڻهو تہ ٿي سگهيو ٿي نہ! هُو جيڪو نہ رڳو کارائڻ جو خان هو پر دل جو درياهہ ڪِلڻ ۽ ملڻ جو بہ بنهہ سخي مرد هو. بلڪِ ائين چئجي تہ بہ ڪو وڌاءُ ڪو نہ ٿيندو تہ هُو هڪ اهڙو زنده دِل انسان هو. جيڪو مري بہ جيئڻ جو هُنر ڄاڻندو هو. هُو جنهن هِن جهانِ پناهہ ۾ مَري جي بہ ڏنو هو. سو پنهنجي اندر ۾ درد جي هڪ دنيا ڏاريو پيو هلندو هو. پر هن زماني جا ڪيئي ستايل ماڻهو کهي اچي وٽس ڪا گهڙي گذاريندا هُئا ۽ سندس قرب ڪچهريءَ مان قرار پائي ويندا هئا. هو جيڪو عاشق مزاج انسان هو سو نہ رڳو ڪچهريءَ جو ڪوڏيو هو پر تمام گهڻو ڳالهين جو ڳهير مڙس پڻ هو. هو جنهن وٽ وڃي ويهڻ سان ڏکندو ڏور ٿيندو هو. تنهن وٽ ڪيئي دنيا جا ڏِڪاريل دردوندي دل رکندڙ ماڻهو اچي، اچو سُورن واريون ڪريون سُور پچار ڪرڻ ايندا هئا. توڙي جو هُو هوڏي ۽ هنيلو شخص ضرور هو. پر مَجال آهي جو اڱڻ تي اچڻ ڪانپوءِ ڪنهن دشمن سان بہ ٻاڙو ٻولي يا لوڙي ۾ تِسور وجهي سندس سهٽي سلوڪ. سپاءُ ۽ نرم رويي کي ڏسي ڪيئي حاسد بہ حيران ٿي ويندا هئا. اِها ئي هُن جي انوکي ادا هُئي، جيڪا سڄي ڄڳ کان ڄُدا هئي ۽ هڪ خوبي چئوس يا خامي پر هُن ۾ اها بہ هئي جو هُو ذاتي طور ڪنهن کان ڪا زيادتي پلئہ پئي تہ مرڻ مري ويو پر اُن جي اڱڻ تي وري ڪڏهن بہ ڪو نہ ويو. هُو هڪڙو جيئرو جاڳندو انسان هو. ڪو ديوتا يا فرشتو ڪو نہ هو جنهن کي غلطيون نہ ڪيون هُجن، منجهس ڪوڙ ساريون خُوبيون بہ هُيون تہ خاميون بہ هُيون. اِهي سيئي ڳالهيون پنهنجي جڳهہ تي پر هُن جو مزاحيا مزاج مُئل من کي جيئڻ جو حوصلو ڏيندو هو. اُداس ماحول ۾ مُرڪون وکيرڻ جو فن. ڳالهہ کي ڳتر مان جهلي اُن کي ڪٽڻ. بيان ڪرڻ ۽ هر ڳالهہ ۾ مزاحيا رنگ اوتڻ جو ڍنگ ۽ عجيب انداز ڪيس حاصل هو. بظاهر تہ هو هڪڙو مسڪين ماڻهو هو. پر وٽس نہ رڳو هُنرمند هٿ هُئا جن سان هُو ڪاٺ جا جنڊا ۽ ڪتون گهڙيندو هو. پر خاص طور تي ٻڪرين جي ڏاس مان اهڙو تہ سَنهو سُٽ ڪتيندو هو. جنهن کي ڏسڻ ڪانپوءِ دنيا دنگ رهجي ويندي هُئي، اُن کان علاوه چڙن ۽ مَترن کي ڏَڪڙي اُنهن کي سَرنهون بنائڻ جو گُر بہ ڪيس ايندو هو. هُو هڪڙو سَرلو ۽ سُريلو ڪلاڪار هو. اِهو ئي ڪارڻ آهي جو هُو نہ رڳو نڙ ۽ ڪاني وڄائڻ ۾ پڙُ هوندو هو پر هِن جي رنگين مزاج ۽ ارڏي طبيعت کان اوسي پاسي جا ماڻهو توڙي لاڙ ۽ ٿر جي ڪوڙ سارن ياڳن جا ماڻهو چڱي ريت واقف آهن. هُو جيڪو هڪ مهمان نواز. سُگهڙ. وڃت ڪار. واڍو. هٿ جي هُنر ۽ وِڃا جو وڏو آڙي ڪاپ اِنسان هو. سو 16 هين جولاءِ 2003 تي 80 ورهين جي ڄمار ۾ پنهنجي پويان هڪ جُهوني نمَ جو وڻ. ٻير جي ڪاٺين مان اڏ گهڙيل ڪجهہ جنڊا. منجيون. سنهي ڪَتيل سُٽ جا سوين ڍير يا جيڪي هاڻ هڙئي اڏوهي جو کاڄ ٿي چُڪا آهن. بہ پُٽ. پوٽا. ڏُوهِٽا. بہ ڌيئرون ۽ هڪ اهڙو پُٽ ڇڏي ويو آهي جيڪو نہ رڳو سندس فنڪاراڻيون سِڪون لاهي ٿو بلڪ ڪائونس ڪيئي رَتيون ڳسر آهي جنهن کي تر جا ماڻهو محبت ۽ چاڳ وچان "خُدن ڪاهوڙي" جي نالي سان ئي سڏيندا آهن. اِهو ئي خُدا بخش ساهڙ پنهنجي پيءُ وانگر نہ رڳو زنده دل انسان آهي پر راڄن، ياڳن جي رنجور دلين جا درد ڏور ڪرڻ جي دوا بہ آهي. اِهو ئي سبب آهي جو خُدو جنهن جي محفل ۾ پُڄي اُتي ٺهڪن جا تاڙيا هوندا آهن ڪيس نہ رڳو پوري هڪ صديءَ جا واقعا ۽ لقاءُ بر زبان ياد آهن پر اُنهن کي ڪنهن ڪلاڪار جيئن آواز ۽ انداز جي ادائيگي سان بيان ڪرڻ جو ڏانءُ بہ واهہ جو اٿس، ٽي وي چينلن کان پري پنهنجي درد پري دنيا ۾ جيئندڙ خدا بخش جيڪڏهن اڄ بہ ڪنهن ٽي وي چينل

تان پرفارم ڪري تہ دنيا ۾ ڌُوم مچائي سگھي ٿو. قدرت ڪيس هڪ حَسين فنڪار جون سموريون خوبيون عطا ڪيون آهن. پر هُو بہ پنهنجي پيءُ وانگر غُربت ۽ مِسڪيني کي پنهنجي وڏڙن جي مِيراث سمجھي اُنهن سان نڀائي رهيو آهي، توڙي جو ڪوڙ سارين بيمارين کيس نجهرائي وڌو اهي پر پوءِ بہ زندگي جا هزارين غم سيني ۾ سانديو پاڻ ٻَري ٻين کي سُهائي ڏيندڙ ۽ اندر اڌ هوندي بہ ٻين جي مُکن تي مُرڪون پکيڙيندڙ خدا بخش ساهڙ عُرف "خُدن کاهوڙي" سان جيڪو بہ هڪ ڀيرو مِليو هوندو اهو ڪيس وساري ڪڏهن بہ ڪونہ سگھندو. ڀٽائي سرڪار شايد اهڙن ئي ماڻهن لاءِ فرمايو آهي تہ:

جا ڪي آهن اوطاقن ۾ تان ڪي ساٽن اور،
ڏهہ ڏهہ ڀيرا ڏينهن ۾ پاڻ متائن گھور،
ويا جي هنگلور، تہ ڪر مَ ملندئي ڪاپڙي.

ڳُلن سان ڀَونر جي ڪينچل

انگلستان جي سدا بهار شاعر شيليءَ جي جيون پتر جو ترجمو ڪندي سنڌ جي ناميارِي دانشور ۽ اديب انعام شيخ، شاعر ۽ شاعريءَ بابت پنهنجي پياري راءِ ڏيندي لکيو آهي تہ "شاعريءَ انساني روح منجهہ رچيل، پر اڻڄاتل نغمگي کي هڪ چٽو احساس بخشي، مڪمل اظهار بنائڻ جو نالو آهي. ڪوتا، وجود ۽ عدم وجود جي سنجوڳ مان ڦُٽي نڪتل انتهائي ڳجهين ۽ اجهل احساساتي ڪيفيتن کي هڪ پائيدار خيال جو روپ عطا ڪرڻ وارو فن آهي.

شاعر ڦهليل ڪائنات ۾ انساني روح جي ويا ڪُلتا کي ختم ڪندي ماڻهو جي موجزن ۽ ڪشش کي تخليقي عمل ۾ تبديل ڪري ٿو ۽ گونگن جذبن کي زبان مهيا ڪري ٿو. شاعري، لاشعور ۽ تحت الشعور جو شعور ڏانهن هڪ تخيل پريو عظيم سفر آهي. جنهن ۾ فرد جي ڪرب، محرومين، اڻپورين حسرتن ۽ پوڳنائن جو ازالو ٿيل آهي. شاعري فطري ۽ فني جماليت جي ميڄتا ۾ چيل هڪ سُندر ساراهہ آهي ۽ شاعري فرد ۽ اجتماع جي وچ ۾ خيالن جي رسد عظيم جذبن جي مناسب ورهاست ۽ انساني زندگيءَ جي فطري رُخ ۾ ترقي ڪرڻ جو ٻيو نالي آهي".

انعام شيخ جي خيالن سان سئو فيصد سهمت ٿيندي، آئون بہ اهو ئي چوندس تہ واقعي! شاعري اُها آهي جيڪا دل جي ڌرتيءَ کي ڌوڏي ۽ اندر جي اونهي سمنڊ مان ڪائي لهر اُٿاري، ۽ جيڪا شاعري تاريخي شعور سان سلهاڙيل ناهي، ۽ جنهن شاعريءَ جو ڪو بہ سماجي ڪارج ڪونهي، يا جيڪا شاعري جياپي جو نياپو نٿي ڏي، اُها شاعري اُن حرامي ٻار وانگي آهي، جنهن کي ڪائي ڪنواري شهر جي سنسان روڊ جي ڪنهن ڪُنڊ ۾ رات جي تاريڪي ۾ رکي ويندي آهي. پنهنجيءَ ڌرتيءَ ۽ سماج کان ڪٽيل شاعري ذهني عياشي تہ ٿي سگهي ٿي پر انساني آجپي جي راهن ۾ ڪو روشني جو ڪرڻو نٿي ٿي سگهي. هڪڙي وطن دوست شاعر جي شاعريءَ جا بنيادي محرڪ ڌرتي، عالمي انساني آدرش ۽ قدر ئي هوندا آهن. بيشڪ پيار ئي شاعريءَ جو عالمي ۽ آفاتي قدر آهي پر قومي ۽ طبقاتي غلامي جي گهٽ ٻوسٽ ۾، پساهہ کڻندڙ سنڌي سماج جي شاعر جي ذميوارين ۾ اهو بہ اچي ٿو تہ هو پيار جي پويتر احساسن سان گڏ سياسي ۽ سماجي شعور جي اظهار ذريعي ماڻهن ۾ جستجو ۽ جاڳرتا جي جذبن کي اُڀاري پر افسوسناڪ پهلو اهو آهي، جو اهڙي سوچ کي ڦهلجڻ کان روڪڻ لاءِ اجاين نظرين جي ديوار برلُن اڏڻ لاءِ ڪجهہ عرصي کان سنڌ ۾ مفاد پرستن جو هڪڙو مخصوص ٽولو سرگرم عمل آهي. جيڪو وطن دوست شاعريءَ کي نعريبازيءَ جي نالي ۾ ۽ مزاحمتي شاعريءَ کي فن کان خالي، کوکلي بڪواس چئي رد ڪري رهيو آهي.

سياسي تاريخ جي شعور جو ادراڪ رکندڙ هر ذي هوش فرد اهو پليءَ پت ڄاڻي ٿو تہ بارود جي ڍير تي ويهي، ائٽمي چاڪليٽ چٻاڙيندڙ ايشيا کنڊ جي هن سازشن جي ڄار ۾ ڦاٿل خطي، سنڌ جي رعايت يافتہ طبقي جي اهڙي غير منطقي راءِ رڳو اُنهي ڪري آهي تہ جيئن ماڻهو ماءُ تي گار جهڙي غلامي کي محسوس ئي نہ ڪن ۽ نہ ئي سامراجي شودن خلاف ڪڏهن سوچين يا سِنڌبين تہ جيئن عالمي بدمعاشن جا آڏيارا دانشور استحصالي قوتن جي ڪمداريءَ عيوض، سنڌ جي قومي غلامي ڪٽش ڪرائيندا رهن.

زندگيءَ جي زاوين ۽ پُراسرار پهلوئن جي ترجماني ڪندڙ ۽ انساني جذبن ۽ احساسن جي عڪاسي ڪندڙ شاعري اها آهي جنهن ۾ فن توڙي فڪر ٻئي هڪيا هجن. فن کان خالي شاعري بہ ايئن آهي جيئن روهڙي جا رتا گل،

خوشبو کان خالي هوندا آهن. هڪڙي حُسناڪ ڪويءَ جي ڪويتائُن ۾ فني پُختگيءَ سان گڏ فڪري جماليات جا جلوه، پيار جي ڪومل جذبن جا جلترنگ ۽ سياسي سماجي شعور جو ڀرپور اظهار هوندو آهي ۽ شاعريءَ ۾ شاعري موجود هوندي آهي پر انتهائي خبرداري سان خاص طور تي مُدي خارج ۽ مُردار جاگيرداراڻي سنڌي سماج جي سياسي ٺيڪيدارن وٽ گروي ٿيل يا زبردستي يرغمال بڻايل شاعرن کي ڪنهن هڪ اڌ پارٽيءَ جو پيٽ ورڪر بڻجي پنهنجي پيپيهي جهڙي نفيس ۽ نازڪ شاعريءَ کي سياسي پمفليٽ بڻائڻ کان پرهيز ڪرڻ گهرجي. ائين نہ ٿئي جو سڀاڻي ڪالهہ سنڌ جو ڪوئي " ڪويسر" انهي سونهن پرست شاعر کي آثار قديمہ جو اهڃاڻ سمجهي دريافت ڪرڻ جي دعويٰ ڪري.

علمي، اخلاقي ۽ عملي طرح ڏيوالو نڪتل سنڌي سماج جو مُرده مزاج ڪاپي ۽ ڪليشنڪوف ڪلچر جي ڪوڙهہ ۾ وڪوڙيل وجود اندر رُڳو شاعريءَ جي سرمائي ۾ ئي خودڪفيليءَ جي هام هڻي سگهجي ٿو بنا ساهيءَ ان شاعراڻي سِراڙي جي سفر جا ڪي جوڳا جواز تہ اوس هوندا. پر پوءِ بہ جيڪڏهن سنڌي سماج اندر ڪائي سياسي توڙي سماجي جاڳرتا محسوس نہ ٿئي ۽ ڪائي مثبت تبديلي نظر نہ اچي تہ اها انتهائي افسوسناڪ صورتحال هڪڙي سوچڻ جهڙي صورتحال آهي جنهن جو تجزيو ڪندڙ ڪويسرن جوئي ڪم آهي.

سنڌي شاعريءَ جي ڪُڙڪپيتن جهڙي هاٺوڪي کيپ ۾ هڪڙو نڪور نالو دوست محمد علي جروار جو بہ آهي، جنهن تمام ٿوري عرصي اندر پاڻ کي پُختن شاعرن جي سٽ ۾ شريڪ ڪرائڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. سندس شاعراڻي وجود جو ويساهہ هي غزل بہ ڏيندو جنهن ۾ ڪنهن نوخير نينگريءَ جي حيات بخش حُسن ۽ حياءَ کي نقابن جي اوٽ ۾ نپجندو ڏيکاري ٿو ۽ زندگيءَ جي ڪشالن کي ڪنهن جي تڙپ ۾ ڪاٽيندي ڏيکاري ٿو تہ فطرت جي هڪڙي حُسناڪ جهلڪ ڪنهن جي قرب ۾ بہ ڏيکارڻ جو ڏانءُ رکي ٿو يا وري نهايت ئي شاندار نموني مَئي جي ڪرب کي پيالي ۾ لُڇندي ڏسي ٿو.

هُو نقابن جي سنيالي ۾ هئي،
سونهن لاٿاني دُشالي ۾ هئي،
ڪُجهہ اڳي مون اڻ سڌُ اهڙي لڏي،
جهلڪ فطرت جي حوالي ۾ هُئي،
شانتي لاءِ مئڪدي ويس پر اُتي،
مئي بہ لڇندڙ هر پيالي ۾ هئي.

ڄامشورو جيڪو سموريءَ سنڌ جي سونهن جي پناهہ گاهہ آهي ۽ سنڌوندي جيڪا سنڌ جي جياپي جي ضامن آهي، اُنهن ٻنهي جي ٻاجهارين ٻانهن جي هندوري ۾ رات رهي پوڻ ۽ هير ڏتڙيءَ جي جهوٽي تي ننڊ اچڻ جو خوبصورت خيال چُنيءَ جي چٽن جئين چٽيو اٿس.

رات ڪنڌيءَ تي ننڊ اچي وئي،
سنڌ نديءَ تي ننڊ اچي وئي،
ڄامشورو آ ڄڻ تہ هندورو،

هير تــــڏيءَ تــــي ننـــڊ اچـــي وئـــي.

جڏهن بہ ماڻهوءَ تي ڪائي مايوسيءَ جي موسم حملي آور ٿيندي آهي ۽ جڏهن بہ ڪائي تمنا گنگا جمنا جيئن وجود کان وڇڙي ويندي آهي، تڏهن زندگيءَ جو ڪنن ٿيڻ هڪڙو فطري عمل آهي، پر ڪنهن سانوريءَ جي چانوري جهڙي سونهن تي سوچڻ سان دل جو مگن ٿيڻ يا ڪنهن جي ريشمي ۽ خوشنما ياد جو ڪنوارو بدن آخري آسري جيئن محسوس ڪرائڻ جو ڏانءُ ڏسو.

هـــر تمنـــا دل شـــڪن ٿينـــدي وڃـــي،
.زنـــدگي منهنجـــي ڪـــنن ٿينـــدي وڃـــي،
ســانوريءَ جـــي سُـــونهن تـــي ســوچيان پيـــو،
دل چـــري چـــا لئـــہ مگـــن ٿينـــدي وڃـــي،
يـــاد ڪـــنهن جـــي ريـــشمي ۽ خوشـــنما،
ڪـــنهن ڪنـــواريءَ جـــو بـــدن ٿينـــدي وڃـــي.

جڏهن ڪوئي ماڻهو پنهنجي وجود کي ڪنهن ٻيءَ هستيءَ جي وجود سان واڳي ڇڏي ٿو تڏهن سندس هڙني حواسن تي اُها ئي حُسناڪ هستي ڇانيل هوندي آهي ۽ سندس سمورين سوچن، سپنن ۽ ڪُل ڪائنات تي اُن پريمڪا جو ئي واسو هوندو آهي، جيئن هنن سٽن ۾ ڏسو.

ڪوتـــا – ڪـــاڳر تـــي تنهنجـــو واســـو آ،
هـــن مـــن آڳـــر تـــي تنهنجـــو واســـو آ،
راز الـــــستي ڪـــو آتـــو هـــــستيءَ ۾،
۽ مـــن ڪـــافر تـــي تنهنجـــو واســـو آ.

واءُ جي وٽن جي واڪاڻ واري سُهڻي سوچ نندپڻ جي يادن جي ٽڏڙي هير جهڙي ڪونري خوشبو. چانڊنيءَ ۾ چنڊ جي بادامي بدن کي چُمڻ وارو چڪور جو چرپائپ سان ڀرپور خام – خيال ۽ ڪنهن ڪُراڙي فلسفي جو خيالن ۾ خدا جي خدائيءَ کي ماپڻ وارو خواب جهڙو خيال سندس غزل ۾ فلسفي فڪر جي نمائندگي ڪري ٿو.

واءُ تـــو واڪـــاڻ وڻ وڻ جـــي ڪـــري،
پـــاڻ ســـان گـــڏ تـــو اُڏارڻ جـــي ڪـــري،
هيـــر آنـــدي ڪنـــواري خوشـــبو وري،
يـــاد تـــازي پئـــي نـــنديپڻ جـــي ڪـــري،
چانـــدني ۾ آ چـــري تـــي پئـــي چڪـــور،
چنـــڊ وٽ تـــي جلـــد پهچـــڻ جـــي ڪـــري،
خيـــال مـــاپي ســـان ڪـــراڙو فلـــسفي،

ڏس خـــدائي ڪـــي تـــو مـــاپڻ جـــي ڪـــري.

آرهڙ جيون جي جوانيءَ مان رنگن جو اُڏرڻ نفيس نقشن جو ڊهڻ ۽ ڪِن قربائتن قافلن جي ڪوهين ڏور ڪهي وڃڻ پُڄاڻان واري بيڪس ۽ بيوس ڪيفيت جو اظهار هنن سٽن مان بہ ملي ٿو:

رنـــگ جيـــون جـــا لهـــي ويـــا ڇـــا ڪجـــي،
نقـــش ســـارا ڊهـــي ويـــا ڇـــا ڪجـــي،
مـــان تيـــاريون ڪنـــدو رهجـــي ويـــس،
قـــافلا ســـارا ڪهـــي ويـــا ڇـــا ڪجـــي.

پنهنجي ڪڪوريل جوين جون ماتمي شامون ڪنهن ڪجليءَ جي نانءُ ڪرڻ کان پوءِ پنهنجن تلخ تجربن آڌار ٻيئن ڪي سندس ٻيليءَ سان سُرمئي شام گهارڻ تي تماشي ٻڌجڻ جي انديشن کان آگاهہ ڪرڻ ۽ حُسناڪ حياتيءَ ڪي يرغمالي بنائيندڙ ائتمي قوتن پاران امن جو اُگهاڙو لاش لٽڪائي واچون ٽيڙڻ واري نظريي ڪي نندڻ جهڙا جرئتمند خيال سندس هنن سرڪشي سِٽن ۾ بہ سمايل آهن.

اوهان جي تا ڪيون نالي، سموريون ماتمي شامون،
اتـوَ جـي ابتـدا پيلـي تـہ پيليـو آخـري شـامون،
تماشو ئي بڻي ويندو اسـان جـي چاهنـا وانگيـان،
گذاريندو اگر ڪوئي اوهـان سـان آدمـي شـامون،
امـن جـو لاش لٽڪـائي شـڪاري واچ ٽيـڙي تـو،
حيـاتي يرغمـالي آ چـون ٽيـون ائتمـي شـامون.

هڪڙي غزل ۾ اُفق جي رنگن ڪي تلاءُ ۾ ترندي ڏيکاري ٿو ۽ سنجها ٽاڻي ٻُڪين ٻارن جي سُڏڪڻ ۾ ڪنهن ناريءَ طرفا ڪَڏا وائِرڻ واري منظرڪشي ۽ ڪنهن ڪوجهيءَ ڪنواريءَ جي اندر ۾ پچرڻ واري سوچ يا خيالن جي دنيا ذريعي ڇاڇري ۾ هَڪيو هوندي بہ ڪراچي گهمڻ واري سوچ هنن سٽن ۾ هرُمچي جي پرت جئين پري اڻائين.

اُفـــق جـــي رنگينـــي تـــلاءُ ۾ تـــري تـــي،
اُنهـــي ويـــل مـــو ڪـــي پيـــالا پـــري تـــي،
ٻُکيـــا ٻـــار سُـــڏڪا ســـنڌو جـــي ســـنجها ۾،
ڏســـو نارڪـــائي ڪَـــڏا وائِـــري تـــي،
ڏســـي ڏيـــک درپـــن جـــو ڪـــوجهي ڪُنـــوارپ،
انـــدر ئـــي انـــدر ۾ ســـڙي ۽ ٻـــري تـــي،
اِهـــا پـــي حيـــاتي، حيـــاتي آ کهـــڙي،
نـــہ جـــا محبـــتن جـــي پـــوي مـــامري تـــي،

اجـــائي رُلـــي تـــي چـــري ســـوچ مُنهنجـــي،
گهمـــي تـــي ڪراچـــي هُجـــي چـــاچري تـــي.

عليءَ جو هڪڙو غزل فني پُختگي، فڪري اُڏام ۽ خيالن جي خوبصورت اُڻت سبب انتهائي سُهڻو آهي، جنهن ۾ بدي جي ڪڪر جهڙي بيوفا جوانيءَ جي وِچڙي وڃڻ وارو واقعو وقت جي آرسي وارن جي اڇاڻ ۾ ڏسي ٿي. خوبصورت خيال، تشبيهن ۽ لفظن جي مناسب چونڊ ۽ پياري پيشڪش هن غزل کي نه رُڳو نواڻ جي نئين ۾ وهنجاريو آهي پر جديد فڪر جي ڦولن جا هار به پارايا آهن.

وقـــت جـــي درســـنيءَ وار چانـــدي ڏســـيا،
حـــالتن جـــي ڦٽـــيءَ وار چانـــدي ڏســـيا،
ڪـــنهن پُڇيـــو پيـــار مـــان حـــال ڪهـــڙا اٿئـــي؟
ڪـــنهن اڌورو ڪلـــي وار چانـــدي ڏســـيا،
ڪـــنهن پڇيـــو ڇـــو ڪـــوي پيـــو قـــصيدا لکـــين؟
تـــه ڪُـــرازي ڪـــويءَ وار چانـــدي ڏســـيا،
هـــي حـــويلي بـــه لُـــڙڪن ۾ وينـــدي لُڙهـــي،
جـــي ســـڪيءَ ڪـــي ســـڪيءَ وار چانـــدي ڏســـيا.

۽ هڪڙو ٻيو غزل جنهن ۾ نه رڳو تغزل ۽ توازن آهي پر سوچن جي سُرهاڻ، فڪر جي نواڻ، ردم توڙي فنڪاراڻي جوهر جا جوان جلوه ۽ جذبن جا جُهڙالا ويس واهه جا آهن، سندس انهيءَ غزل جا ڪي بند ته ٻنهي پلوڙ آهن.

وڃـڻ جـي ويـل تـو چُنـري الائـي چـو اُڇـالي هئـي،
سڪي! پانئيم وري ايندئين تـه ڏهن مـون آس پـالي هُئـي،
لڳـي تـو ديـپ ڏيمـي تـي نـه ڇـاتي تـڙپ تـو مُنهنجـي،
سـندم بيچـين خاموشـي، سـراپا ئـي سـوالي هُئـي،
لڇـارا تيـا لقـاءُ سـارا، ٻُـڌي فطـرت حجـابن ۾،
سُـڪايا وار تـي تـو ڇـا ٻڻـي موسـم جهُڙالـي هئـي،
ويـو حُـسناڪ منـدليءِ ۾، تنهـا جيـون پنـاهه خـاطر،
فريبـي ڪـاڪ جـي لـيڪن حقيقـت ئـي نرالـي هُئـي.

اسان جيڪڏهن ايمانداريءَ سان جديد شاعريءَ جي اپياس جو ڇيد ڪيون ته هي غزل ڪنهن به ريت گهٽ ڪونهي، پر مُصيبت اِها آهي جو اسان جا نقاد ۽ ڪوبسر هر شيءِ کي پنهنجي نظريي جي نگاهه سان ڏسڻ جا عادي آهن ۽ اٿين اُهي ڪنهن به ڪويءَ يا اديب سان انصاف ناهن ڪري سگهندا. نتيجي طور جيڪي واقعي شاعر آهن اُهي گُمناميءَ جي رڻ جا راهي ٿي ويندا آهن ۽ اَشاعر ادبي مسند تي براجمان ٿي ويهندا آهن. نوجوان شاعر دوست محمد علي جروار جا جهڙا خوبصورت غزل آهن، اُنهي کان به انتهائي سُهڻا سندس نظم آهن. جيڪي سچ پچ سندس

شاندار فني مستقبل جي اڳڪتي ڪندي ذور بہ ڪيپائين ڪو نہ تا ۽ شاعر جي پورهي جو اُجوورو ڏيارڻ لاءِ آتا آهن، اهڙو ئي سندس هڪڙو نظم سگهاريءَ سوچ خيالن جي نواڻ، ترنم جي تسلسل، لفظن جي من لُپائيندڙ چونڊ انوکي اسلوب ۽ انداز سبب نهايت ئي شاندار نظم آهي، جيڪو سندس بهترين فني مستقبل جي گواهي ڏي ٿو.

اسين اڻچاڻ ڇا ڄاڻون،
هتي حُسناڪ بستيءَ ۾،
وهي ۽ واپري ڇا ٿو،
هتي آنچل اُڏن ڇو ٿا؟
هتي ڇاتيون ڇُلن ڇو ٿيون،
هِتان جا پريمي پاڳل،
انڌيرن ۾ مِلن ڇو ٿا،
اسان کي ڪو پتو ناهي،
گلن سان پونر جي ڪينچل،
ڏَسي اُهڃاڻ ڪهڙا ٿي،
پتنگ ۽ ديپ جو رشتو،
ڪري اظهار ڪهڙو ٿو،
وڻن جي وچ مان وهندڙ،
ندي گنگنائي ڇو ٿي،
۽ ڇا لئہ ڇُڳيريون ڇوليون،
نچن ۽ ڇال پائن ٿيون،
اڄاتن ديوتائن لئہ،
پرستش جي سزا پوڳي،
صليبن تي سجيا آهيون،
نئين نرواڻ پائڻ لئہ،
چکيائن تي چڙهيا آهيون،
عدم جي انڌ کان اڳتي،
فنا ڇا هي، بقا ڇا هي،
اسان کي ڪا خبر ناهي.

اجان زندگي مان ٿڪا ڪونہ آهيون....!!

سنڌي شاعريءَ جي بازار ۾ جتي هزارين شاعر هٿن ۾ ديوان کڻيو هوڪا ڏيندا ٿا وتن، پر سندن ڏکو بہ داخل ٿيڻ لئہ وَرَهہ لڳي ٿا وڃن، اُتي سنڌ جي هِن سياڻي ۽ سدا ملوڪ شاعر سائينداد ساند جيڪي ڪُجهہ بہ ڳتيو سو اڻ توريو اگهجي ويو. اِها سندس خُوش نصيبي آهي جو جديد سنڌي شاعريءَ جن غزل گُو شاعرن کي جيءَ ۾ جايون ڏنيون آهن. اُنهن ۾ هِن اسان جي سانوري شاعر جو نالو بہ سَرِفهرست آهي. بنهہ ٿورڙي عرصي ۾ ۽ ٿوري لکڻ جي باوجود، جن جديد سنڌي شاعرن کي وڏي پئماني تي پذيرائي مِلي. اُنهن ۾ سائينداد ساند پنهنجي سادي سَلوڻي لهجي ۽ ٻاجهاريءَ ٻوليءَ ۽ خاص انداز فڪر جي ڪري شُهرتن جي بُلندين کي ڇُهي ڏيکاريو آهي. نِت نيون تشبيهون، نوان استعارا، اڇوتا ۽ انوکا خيال سندس شاعريءَ جو حُسن آهن. مُختصر وزن ۾ مُنفرد اسلوب وارن سندس غزلن جي ڳُوزي ۾ جڻ تہ عشق، حُسن، درد ۽ ڳوڙهن جو عربي سمنڊ سمايل آهي. سندس شاعراڻا ٻول هڪ ٻيرو جيڪڏهن ڪنهن گائڪ جي گلي مان گُونجي نڪتا آهن تہ سموري سنڌ اُنهن ٻولن کي پنهنجي اندر جو آواز سمجهي اون ڪيو آهي. ڪُجهہ ماڻهن جو خيال آهي تہ سائينداد ساند ڳوڙهن، وڇوڙن ۽ دردن جو شاعر آهي. آئون بہ اِنهي خيال سان سَئو فيصد سَهمت آهيان، ڇاڪاڻ جو جنهن سماج ۾ پاڻ ماڻهو رهون ٿا، اُتي اِهي ئي شيون وافر مقدار ۾ موجود آهن. جيڪڏهن ڳوڙهن، وڇوڙن ۽ دردن تي بہ پاڻ ماڻهن کي اختيار حاصل نہ هُجي تہ هُوند وِلها ٿي وڃون ها! هُونئن بہ آرٽسٽ تہ هُوندا ئي پنهنجي سماج جا عڪاس آهن. سو سائينداد ساند بيشڪ سنڌي سماج جو ترجمان شاعر آهي. جنهن وڇوڙن، وصالن، دردن ۽ ڳوڙهن جون ڳالهيون ڳُٺيون تڏهن "ڳوڙهن ڳالهايو" جهڙو شاندر شعري مجمُوعو سنڌي شاعريءَ جي ڪيتر ۾ ڪِرڙي پيو. جيڪو ڪُجهہ ئي عرصي اندر مارڪيٽ مان اٽلپ ٿي ويو. پر نهايت ئي خُوشي جهڙي ڳالهہ آهي جو سندس شاعريءَ جا فين اُنهي ڪتاب جي فوٽي ڪاپي خريد ڪري بہ ڪيس پڙهڻ چاهين ٿا. مُنهنجي خيال ۾ سنڌ ۾ ائين تمام گهٽ ماڻهن کي محبتون مليون آهن. پر هيڏانهن وري اسان جو هِيءُ سياڄهو شاعر پنهنجي وجود کان بہ بي نياز نہ ڪيس پنهنجيءَ شاعريءَ وِڪرڻ يا وڃائجي وڃڻ جي ڪا اون يا اُلڪو ۽ نہ ئي اُن کي سَهيڙي ڇپرائڻ جو ڪو شوق! اِهو ئي سبب آهي جو سندس ڪافي شاعريءَ چوري ٿي ويئي ۽ ڪُجهہ شاعريءَ هِن پاڻ حاتم طائي ٻڻجي پنهنجي هٿن سان وَنڊي ۽ ورهائي ڇڏي. بهرحال دير آيد دُرست آيد وانگر هاڻ ڪيس اهو خيال جاڳيو آهي تہ پنهنجو مواد ڪتابن جي ورقن ۾ محفوظ ڪجي ورنہ گهڻو ڪُجهہ ضايع ٿي سگهي ٿو. ڪُجهہ عرصو اڳ ۾ سندس هڪ ڪويتا ڪتاب "سنڌ ڪُرو ڪيتر جيان" ڇپيو هو. جيڪو سنڌ جي شهيد راڻي "محترمہ بينظير ڀٽو" جي شهادت ٿاٽي سِرجيو هُئائين. مون کي ياد آهي تہ ستاوهين ڊسمبر 2007 تي سنڌ جي شهيد راڻي جي صدمي جتي اسان سيني اهِل دل ماڻهن کي مَلُول ڪيو هو اُتي منهنجي هِن محبوب دوست شاعر سائينداد ساند جي "مينهينَ ــ وساڻَن" جهڙيءَ معصوم دل تي جيڪا قيامت گُذري هُئي، سندس اُنهي اِضطرابي ڪيفيت جو آئون پاڻ اکين ڏٺو گواهہ آهيان. جڏهن سنڌ سان هيءُ هاڃو ۽ بغداد ٿيو هو تڏهن اسان پاڻ ۾ ويهي "اڇو سُورن واريون گريون سُور پَچار" تہ ڳئي هُئي پر اُن وقت اسان ٻنهي مان جيئرو ڪو بہ ڪو نہ هو ۽ مٿان وري مُصيبت اِها جو مرضيءَ سان مَرڻ جو حق بہ اسان کي حاصل

ڪو نہ هو يعني مرڻ ۽ جيئڻ جي ٻن پُڙن ۾ پيسجي رهيا هُئاسين ۽ اُن اذيتناڪ عذاب ڪي ڀوڳڻ ڪانپوءِ سنڌ جي هِن سِيبتي شاعر ڪربلا جي نئين ڪيڏاري ڪي جنم ڏيئي اِهو ثابت ڪري ڏيکاريو تہ سائينداد ساند نہ رُڳو دردِ محبت جو شاعر آهي پر ساڳئي وقت هُو ڌرتيءَ جي درد جي دانهنَ بہ آهي تہ خلقِ خُدا جي اندر جو آواز پُڻ آهي ۽ هُو نہ رڳو پنهنجي ديسَ جي دلربا ڪردارن جو قدر شناس شاعر آهي. بلڪِ عالميَ اَمُن ۽ اعليٰ انساني قدرن جو وڏو عَلمبردار پُڻ آهي.

سائينداد ساند فطرت شناس، حساس ترين ۽ هڪ خوددار شاعر آهي، جيڪو ذاتي مُفادن بجاءِ پنهنجي عزت نفس ۽ احترام جي تقدس جو قائل آهي. ذاتي زندگيءَ ۾ ڏاڍو سادو، سباجهو ۽ مانيٽيءَ طبيعت وارو ماڻهو آهي. پر پنهنجيءَ تي اچي تہ "پَري" ڪي لت هٽندي بہ دير ئي ناهي ڪندو. اِهو ئي سبب آهي جو هُو سياسي، سماجي ۽ ڪاموڙڪي گُلشن جي ڪاروبار ۾ سدائين اَن فِٽ سمجهي اِگنور ڪيو ويو آهي. پوءِ بہ هِن جي "دل اندر" ۾ دوستن ۽ ۽ درد وَندن لئہ سدائين اوتارا آڏيل هوندا آهن. جتي مون سميت سندس ڪُجهہ ذاتي دوست ڪڏهن، ڪڏهن اچي ڏاڍو ڪندا آهن جيڪي آڱرين تي ڳڻڻ جيترا بہ مَس هُوندا، جن جي ڪُلهي تي هُو ڪنڌ لاڙي روئي سگهي ۽ دل جا درد ڏوئي سگهي. ڇاڪاڻ جو هِن جي دِل جي دُنيا ئي ڌار آهي جيئن دُنيا ڇئي تي ائين هِي ڪري نٿو سگهي:

هَلجـــــي دل يـــــا دُنيـــــا پويـــــان،
هِـــــيءَ لڙائـــــي تنـــــگ ڪَـــــري تـــــي.

۽ جڏهن اِها ڪيس تنگ ڪري ٿي تڏهن هو دنيا پويان هلڻ بجاءِ دل جي چوڻ تي هلي ٿو ۽ دل جي چوڻ تي هلڻ ڪري هو "پريءَ بزم ۾ اڪيلو گذاري ٿو" اِهو ئي ڪارڻ آهي جو مون هِن ڪي ماڻهن جي ميلي ۾ بہ اڪيلائپ جو عذاب ڀوڳيندي ڏٺو آهي ۽ هو پنهنجي اُن ڪيفيت جو اِظهار ڪجهہ هِن طرح ڪري ٿو:

مونکي ماريو متيءَ، مان وِجان ٿو نٿي!

بهرحال سائينداد ساند سنڌي ٻوليءَ جي اُنهن چند شاعرن مان هڪ مُنفرد شاعر آهي، جنهن وٽ لفظ بہ پنهنجا تہ خيال بہ پنهنجا، رِدم بہ پنهنجو تہ رواني بہ پنهنجي، جذبا بہ پنهنجا تہ جواني بہ پنهنجي، رنگ بہ پنهنجو تہ رياض بہ پنهنجو عشق بہ پنهنجو تہ انداز بہ پنهنجو. مطلب تہ هِن ڪنهن جا بہ چارا چُونڊڻ بجاءِ اپٽي گهوٽي آهي ۽ ڏاڍي سُنٺي گهوٽي آهي، هڪ دفعو اُن مان پيالو پيئڻ ڪانپوءِ ماڻهو تي ڪيئي خيالن جا خمار چڙهي ٿا وڃن ۽ ماڻهو پل ۾ هزارين حُسناڪين جا جوهر ۽ جلوہ ڀِسي ٿو ۽ الائي ڪيترين ۽ ڪهڙين نئين دُنيائن جا ديدار ڪري ٿو. هُو جيڪو سوچن ۽ سپنن جي سنسار جو هڪ ارب پتي آدمي آهي، سو هِن مَصروف زماني جي زَر واري زبان تہ سمجهڻ ڪان قاصر آهي، پر هِن جو مَنهوڙي جهڙو مَن اُنهن سورن جي ضرور آجيان ڪري ٿو جيڪي متس سدائين سير ڪرڻ ايندا آهن. هُو جيڪو سَئو سيڪڙو محبت جو شاعر آهي، سو محبت ۾ماٽا ۽ مَيارون سَهڻ جي سگهہ تہ رکي ٿو پر ڏيڻ ڄاڻي ئي ڪو نہ تڏهن تہ چوي ٿو تہ:

اڄـــان زنـــدگيءَ مـــان تڪـــا ڪونـــہ آهيـــون،
اڄـــان يـــاد آهـــن گهٽيـــون تنهنجـــون ڳـــالهيون،

جئـــيڻ لاءِ جانـــــان! خوشـــــيون پـــي ڪـــپن،
غمـــن ۾ گـــذاريون تـــ جـــي چـــا ڪريـــون!

هِيءُ حوصلو هِيءَ همت، هِيءَ جُرئت، هِيءَ آس، هِيءَ اُميد، هِيءُ ويساهہ، هِيءُ اُتساهہ پڙهي، ٻُڌي ڪير ٿو چئي تہ سائينداد ساند رُڳو اُداسين ۽ مايوسين جو شاعر آهي؟ هِن جي شاعريءَ ۾ حياتي آهي، هَڙني حُلين سان گڏ، هِن جي شاعريءَ ۾ زندگي آهي پنهنجي سموري سجاڳپ سان گڏ، پنهنجن سيني رنگن ۽ روپن سان گڏ. هَي جيڪي ڳُجهہ شعر مون ڪوٽيڊ ڪيا آهن ۽ ٻيا اُهي جيڪي اوهان سندس هِن نئين شعري مجموعي "دل جي تاريخ" ۾ پڙهندا سي واقعي هن جي دل جي تاريخ آهن.

سائينداد ساند جي شاعريءَ ۽ اوهان جي وچان ڪا ديوار ٻڄڻ بدران آئون رڳو ايترو چوندس تہ سائينداد ساند جي هِن نئين شعري مجموعي ۾ ڪوڙ سارا اهڙا شعر آهن، جيڪي فني توڙي فِڪري پختگيءَ جي لحاظ کان يا شاعراڻي حُسن ۽ موسيقيت سان انتهائي ڀرپور آهن ۽ ايئن چوڻ ۾ ڪو وڏاءُ ڪونهي تہ سندس هيءَ نئين نڪور شاعريءَ جديد سنڌي شاعريءَ جي اڳڻ تي ڪنهن وڏ-ڀاڳيءَ وينگس وانگر پوري تاب ۽ تجلي سان ٻانهَن لوڏي هَلي سگهي ٿي. مُنهنجي اِن دعويٰ جي دليل طور سندس هَي چند چُوند شعر پڙهي ڏسو!

هُـن جـي هڪـڙي ئـي جُملـي ۾ سَـو سَـو رليـون،
هـــر رلـــي چـــام شـــوري جيـــان تـــي لڳـــي.

نوجـــوانيءَ ۾ پوڙهـــا تـــا ٿيـــندا وجـــون،
درد ٿـــو روز پيـــري پيـــاري وجـــي.

اوهـــان ڪـــي ڏســـي چئـــي دل ڏنـــو،
اســـان عمـــر ڪِـــت گـــذاري چـــڏي؟

نـــاحق ڪـــنهن ســـان پيـــار ڪيوســـين،
سَـــولا گهـــر ۾ ويـنـــا هئاســـين.

جـــــانيءَ بنـــــا جيـــــون،
دوزخ جـــــــي دَري آهـــــــي.

جهمـــوري رَويـــا ڪـــو ورثـــو تـــ نـــاهن،
اوهـــان جـــو پيـــار انـــائون بـــ جـــائز.

هُجـــن مـــن ڪـــنهن ۾ اوهـــان جـــو اَدَوَن،
نـــ هـــر ڪـــو نِهـــاريون تـــ جـــي چـــا ڪريـــون!

ڪاڏيءَ هينيان هٿ ڏيئي،
ويندڙ ڪوئي ورائي ٿو،

ڪائي بزار هئاسين،
هاٽي خلاص آهيون.

دوستن لاءِ بس ايترو چئبو،
چڻ ته ٻارن ۾ عُمر گذري ويئي.

روز نقطا نوان، خيال نوان،
سُونهن تنهنجي شعور ڏيندي آ.

مُرڪ هڪ پئي نٿا خرچ ڪن،
ماٺهو ڪيڏا پڪا ٿي ويا.

تنهنجي آئي ٿِي ويندو مُڪمل،
هڪ اوڌورو غزل دل ۾ آهي.

متان ڪو اسان کي چَريو چوي،
اسان درد جا ڏٺي ٿا گهُمون.

پل ۾ پئي وينداآهيون،
ڏک جا ڪيئي ڏول اسان.

اُنهيءَ کي چڏيان ته چو مان چڏيان؟
جيئڻ لاءِ جو سبب ٿو لڳي!

جيستائين مان جيئس،
زندگي سُتي هئي.

سانگها ٻنڌ ۽ ساگر جو سَنجوڳ.....!!

ناماياري ليکڪ حُسين ڪپريءَ پنهنجي هڪ اخباري ڪالم ۾ سنڌي ادب تي ڳالهائيندي لکيو آهي ته، جنهن کي اسين جديد سنڌي شاعري سڏيون ٿا، سا هاڻي اڪ جي ماکي بڻجي ويئي آهي. ايتري سَولي ۽ آسان ٿي پئي آهي، جيڪا جنهن جي دل چاهي جهَٽ ۾ لاهي سگهي ٿو. هُو اڳتي چوي ٿو ته هاڻوڪن شاعرن ۾ ڪي آڱرين تي ڳڻڻ جيترا شاعر ڇڏي، باقي وچي ڪاريگر لڏو بڇيو آهي. سو پنهنجي پَرَ ۾ پاڻ کي ئي سيڪجهه سمجهي ٿو. پر ڳن سيئي هڪٻئي جو نقل ٿا. هي اٽڃاڻ ڃاٽو ۽ بي سمجهه سمجهو جو دؤر آهي. جنهن ۾ ڪاپي پيسٽ ۽ ري سائيڪلنگ جهڙين اٽڪل بازين سان ماڻهو آسانيءَ سان اديب بنجي وڃن ٿا. اعتبار نه اچي ته اڄوڪي دؤر جا نظم، غزل ۽ گيت پڙهي ڏسو. انهن ۾ لفظ، خيال، گهاڙتيا ۽ انداز سيني ۾ اهڙي يڪسانيت هوندي آهي، جهڙي فارمي ڪُڪڙن ۾. جنهن جي وزن، سائيز رنگ ۽ گدلاڻ ۾ هڪجهڙائي هوندي آهي.

تازو اقبال رند به موجوده دؤر جي شاعريءَ بابت هيئن فرمايو آهي ته "اڄوڪي شاعريءَ جي گهٽائي فضول آهي. سنڌ جو سُهڻو شاعر مظهر لغاري چوندو آهي ته ماڻهو جنهن پَد جي شاعريءَ ڪري ٿو ڪوشش ڪري اُن کان بهتر لکي، نه ته به ساڳي پَدَ تي ئي تِڪي بيهي ته سندس لاءِ سُٺو آهي. ورنه! اجايو گند ڪرڻ کان بهتر آهي ته شاعريءَ مان ئي هٿ ڪڍي وڃي ته جيئن سندس اڳوڻو اميج برقرار رهي سگهي".

هِنن ٽنهي دوستن جي بي رِيا راين جي روشنيءَ ۾ اوهان پاڻ ٻُڌايو ته اڄڪلهه سنڌي شاعريءَ سان ڪهڙي ويڌن جاري آهي؟ ۽ هيءَ رات جي پيٽ ۾ شاعر ٽيڻ جو ناياب نُسخو ڪنان هٿ چڙهيو آهي. هنن همراهن کي؟ چَون ٿا ته اها سڀ ٻچي شال پٽاري فيس بُڪ جي پلائي آهي. جنهن تي اچي جيڪو ڪجهه اوڳاڇيو يا اُلٽي ڪريو بنا ٻُوءِ ۽ بانس جي سيڪجهه اگهجي ويندو. ڪنهن جي ڦِتي آهي جو اُن تي ڪير آڱر کڻي يا اُن مان ڪو عيب ڪڍي! هُونئن به فيس بڪ طارق اشرف جي سهڻي، تاج بلوچ جو سوجهرو يا شمشير جي دؤر جو مهراڻ رسالو ته آهي ڪونه. جو اُنهن جا آڙيڪاپ ايڊيٽر غير معياري مواد مان مکڻ مان نڪتل وار وانگر عيب ڪڍي. ايڊيٽنگ ڪري چنڊ چاڻ کان پوءِ ڇاپيندا يا معيار جي پٽڙي تان لٿل مواد کي لفافي ۾ بند ڪري شاعر يا ليکڪ کي اهو چئي واپس ڪندا هئا ته، "اوهان کي اڃان محنت جي ضرورت آهي، ڪنهن سُٺي شاعر/اديب کان سِکيا وٺي مواد اصلاح ڪرائي پوءِ موڪليو". پر هيءُ جديد ترين جهان ئي اؤر آهي. جتي ڪنهن کي به ڪا جهَل پل ڪانهي. سيڪا پرينءَ کي پسي سگهي ٿي. ڪا روڪ، ڪا ٽوڪ ڪانهي. جنهن کي وڻي جتان ۽ جنهن جي به شاعريءَ جون ٻانهون ٻُٽيون ڪري، ڪالر ڪُئن جئين ڪُٽري پانچا ۽ کيسا خالي ڪري، اُبداڻ مان اڳٽ ڪڍي، پنهنجي شاعريءَ جي سُٿڻ ۽ قميص تيار ڪري سگهي ٿو ۽ پوءِ اُن کي ڪنهن نظم جي نالي ۾ فيس بُڪ تي رکي پنهنجن پاساڪڙن کان واهه واهه جا وزَم وٺي همراهه ڏرتيءَ کان سئو فوٽ مٿي اُڏامڻ جي ريهرسل ڪري سگهي ٿو. ڪو به انڪم ٽيڪس آفيسر پُڇا ڪا نه ڪندو. اڃان به جيڪڏهن ڪنهن کي "عظيم" "مهان" ۽ الائي ڇا مان ڇا ٿيڻ جو جُنون آهي ته ڪنهن صحافيءَ کي منت ميڙ وارو ميسيج ڪري، ڪنهن فيس بُڪيءَ فرينڊ اديب يا اديبا کي پٽڪو پلاند وجهي پنهنجي سدابهار شاعر هئڻ جون سنَدُون حاصل ڪري سگهجن ٿيون. اڃان به جي ڪنهن کي سستي شهرت جو سَرگهير ستائي ته ڪنهن

ادبي ڪنهن سماجي، تنظيم جي اڳواڻ جي آءُ پيگت ڪري ساڻس ڪا "شام" يا سندس ڪتاب جي مهورت جو پروگرام رکرائي مُلڪان مُلڪ مشهور ٿي سگهجي ٿو. اِها به فيس بُڪ جي ئي پلائي آهي جو اُن تي جيڪي به سنڌي سڀاجها براجمان آهن، اُنهن مان 80 سيڪڙو اهڙا شاعر سڀورا آهن. جيڪي آڙڪ گُوار وانگر اُپڙيا آهن ۽ سيئي وري سڏرائين پاڻ کي سنڌ جا سُريلا ۽ سگهارا شاعر. اِها ٻي ڳالهه آهي جو ڪين اِها خبر ڪانهي ته "سبب" گهٽ حرفي لفظن کي ٿو چئجي يا "سبب خفيف" ۽ "سبب ثقيل" ۾ ڪهڙا اکر مُتحرڪ ۽ ڪهڙا اکر ساڪن آهن؟ وَتدَ ڇا آهي؟ وتَد مجموع ۽ وَتَد مفروق ڇا آهن؟ پر پوءِ به ڏيکائي اهڙي ڏيندا ڄڻ همراهه بحر وزن جي موجد خليل بِن احمد بحري جا بابا ۽ سنڌي عروض جي مخدوم عبدالرؤف ڀٽي جا به اُستاد آهن. پاڻ وٽ ٿر ۾ ڪُجهه مهينا اڳ ۾ ثقافت کاتي پاران رکرايل هڪڙي مُشاعريءَ ۾ تقريبن 200 شاعرن جي لسٽ لڳي هُئي. هاڻ اِها ڳجهارت ميلي جي مُنتظمينن کان ڪير پڇائي ته واقعي ٿر ۾ ٿوري عرصي اندر ايترا شاعر اُپري آيا آهن؟ يا ميلي جي مُهابي سيني کي شاعرن جو نالو ڏيئي ڪين "سياسي سوس" ڇتائي باقي "مال" لالي خلاص ڪيو آهي. هِتي پاڻ وٽ اظهار جي آزادي هُجي نه هُجي پر دنيا ۾ ڪنهن کي لِکڻ، ڳالهائڻ ۽ پنهنجي راءِ جو اظهار ڪرڻ جو حق حاصل آهي. ڪين اُن حق کان اسان مان ڪو به محروم ڪري نٿو سگهي. سو پلي سيئي لکن جيڪي وڻين سو لِکن پاڻ کي ڪو اعتراض ڪونهي. پر پاڻ چوڻ اهو ٿا چاهيون ته هر شيءَ جو هڪڙو ماڻ، ماپو ۽ ڪو معيار ضرور مُقرر هُوندو آهي. هر صنف جي هڪڙي ڪرائيٽ ايريا ٿيندي آهي، ڪي اصول ڪي لوازمات به لاڳو ٿين ٿا. جن کي فالو ڪرڻ فرض آهي. هن دؤر ۾ جڏهن نئين ڪويتا به لکي پيئي وڃي تڏهن به فن ۽ فڪر ٻئي ڪنهن ڪويتا ڪنهن رچنا کي سگهارو بنائڻ جو واحد وسيلو آهي. بلڪل ائين جئين ذات ذانءُ بنا اڌوري آهي ۽ ذان ذات بنا اڌورو آهي. موجوده دؤر جي مايوس ڪُن صورتحال باوجود، آئون اهو اعتراف ڪرڻ ۾ ڪا به هبڪ محسوس ڪو نه ٿو ڪريان ته، جديد سنڌي شاعريءَ ۾ نئين ٿهي جا ڪافي شاعر انتهائي لازوال لکن ٿا. جئين روحل ڪالرو، مُنور هاليپوٽو، عزيز گل، اياز رضوي، اشرف پلي، حاجي ساند ، ديدار شاهه، فراق هاليپوٽو ۽ ڪوڙسارا ٻيا. جن کان آئون پاڻ انسپائيريشن وٺندو آهيان. مونکي اهو لکندي يا چوندي فخر محسوس ٿو ٿئي ته ٿوري عرصي ۾ ٿر ۾ ڪجهه نوجوان ڏيان ڇڪائيندڙ ۽ ڏاڍي پُختي شاعريءَ پيا ڪن. جئين بنهه تازو نثار بلوچ، مشتاق جنجهي يا معصوم سُوندرائي جن جا نڪور نظم سندن شاندار شاعراڻي آئندي جي گواهي ڏيئي سگهن ٿا. سو اسان جيڪا شيءَ دل کي وڻي ٿي اُن بابت پنهنجي ڀرپور راءِ ڏيڻ ۾ ڪڏهن ڪنجوسائي ناهيون ڪندا. بلڪِ اهڙن شاعر دوستن جي دل سان همت افزائي ڪندا آهيون ۽ اهو اسان پنهنجو اخلاقي فرض ٿا سمجهون. توڻي جو فيس بُڪ تي ڪيترائي حقيقي تخليقي شاعر به پڙهڻ لاءِ مِلن ٿا. جن جي شاعريءَ مان حِظ حاصل ٿئي ٿو. پر هتي مسئلو اُن گهٽائي جو آهي، جيڪا نٽي ڪتاب پڙهي ۽ نه ئي شاعريءَ جي فن ۽ فڪر کي سمجهي ٿي. بس ڪٿي ڪا چڳيرڙي شيءَ پڙهي ناهي اُن جو الٽو ٿيو ناهي. پوءِ فيس بُڪ تي رکي چوندا ته سينيئر جو نيئرن کي پڙهن نٿا، بابا! دانهون ڪري ته ڪنهنجو ڌيان ڪو نه ڇڪرائبو. جيڪڏهن شاعريءَ ۾ دم هوندو ته ماڻهو پاڻهي موٽ ڏيندا. اسان ۽ اوهان جو ڪم آهي پڙهڻ، پُرجهڻ ۽ لکڻ باقي نبيرا پاڻهي پيا نسل ڪندا. سو محنت ته پاڻ کان پُڇي ڪا نه ٿي باقي ڪانگهارا ڏُک ڪرڻ مان ڪهڙو فائدو. خير ڪو زمانو هوجو ادبي سنگت جي گڏجاڻين ۾ شاعريءَ پڙهبي هُئي. اُتي وينل اُستاد شاعر ۽ نقاد کُلي ۽ ڇتي تنقيد ڪري اُن شاعريءَ جي اسم کي يا خود اُنهي شاعر کي گهڙي رچي راس

ڪري ڇڏيندا هُئا. اُهي ئي شاعر جن رت ولوڙي پٽ ڪيو سي تاريخ ۾ پنهنجا اڻ مٽ اُهڃاڻ ڇڏي ويا ۽ اُهي هر دؤر جا شاعر هئا، آهن ۽ آئيندو بہ اُنهن کي عزت ۽ اهميت ڏيندو رهندو. ڪو ماڻهو ڪمال جي درجي تي تڏهن ئي پُڄي ٿو جڏهن هُو رياضت ڪري رچي ريٽو ٿئي ٿو. پوءِ ڪو بہ زمانو انهيءَ آرٽسٽ کي پُٺي ڏيئي يا اکيون پوري اِگنور ڪري نٿو سگهي. پري ڪو نہ ٿا وڃون رُڳو ٿر ۾ ئي ٿا نظر گهمايون. سائينداد ساند وينو آهي، جنهن کي ٿر جو جُون ايليا چئي سگهجي ٿو. ڇو تہ هُن جي حسين شاعريءَ ۾ جيڪا سادگيءَ جي سُونهن ۽ درد جي دلڪشي آهي، اها ئي کيس ٻين کان منفرد ۽ ممتاز بڻائي ٿي. اِهو ان ڪري جو هيءُ تنقيد جي بنيءَ مان پچي نڪتل شاعر آهي.

اڄوڪي دؤر جي فيس بُڪي شاعرن تي جائز ٽيڪا ٽپڻي ڪري ڏسو چڻ ڪنهن ڪکر جي ماناري ۾ ڪڙو لڳو. ادبي ۽ اصلاحي تنقيد کي ذاتي حملو سمجهي اوهان جا آنڊا ۽ اوجهريون ڪڍي ڪُتن کي کارائي ڇڏيندا. هيءَ سموري صورتحال سنڌي سماج جي سَهل پسنديءَ ۽ شارٽ ڪٽ وارن مجموعي رَوين جي عڪاسي ڪري ٿي. اڳي ائين هو تہ اسان ڪنهن رسالي جي ايڊيٽر کي ڪا شيءَ رواني ڪري پوءِ ويهي انتظار ڪندا هئاسون. پوءِ جيڪڏهن اها لڪٽي ڇپجي ويئي تہ ڀلا ڀاڳ ڀائيندا هئاسين. پر جي ايڊيٽر جي اختلافي نوٽ سان گڏ واپس آئي تہ مڃرجڻ بدران ٻيهر اُنهي کي سنواري سُڌاري پوءِ موڪليندا هئاسين. اصل ۾ شاعري عُمر ڀر جي رياضت جو ئي نالو آهي. شاعريءَ ڪا واندن جي وندر ڪونهي. هيءُ هڪڙو سنجيده ۽ ڀاڙ ارپڻ وارو علمي عمل آهي. جنهن تاريخ جي تبديلين ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو آهي. دنيا جي سنجيده سماجن ۾ شاعريءَ کي ٻين علمن جيتري ئي اهميت مليل آهي. بلڪ ڪٿي، ڪٿي تہ شاعريءَ کي اعليٰ رُتبو مليل آهي ۽ اِها دنيا جي ڪيترن ئي علمي ادبي تحريڪن جي اڳواڻي وارو رول بہ ادا ڪندي رهي آهي. پر اسان هن اهم تخليقي ڪم کي تاش جي پتن جئين رڳو ذهني عياشيءَ خاطر ئي ڪيون ٿا. اِهو هِن دؤر جو شاعريءَ سان وڏو الميو آهي. پر پوءِ بہ نااُميدي ناهي، ڇو تہ جنهن مِٽيءَ جي خمير مان ساگر خاصخيلي جنم وٺي سگهي ٿو، اُها مٽي ڪڏهن بہ سُنڍِ تي نٿي سگهي. اصل ۾ مونکي ڳالهائڻو ساگر خاصيخيلي جي ئي شاعريءَ تي هو، پر جڏهن بہ شاعريءَ جو ذڪر ٿو ڇڙي تہ پوءِ هِن دؤر جي فيس بُڪي شاعريءَ جنهن تنجڻ تپائي ڏنا آهن. اُن خلاف اُڀڙاس ڪيڻ بنا ماڻهو رهي نٿو سگهي. فيس بُڪ ڪا پليد جڳهہ ناهي، بلڪ هيءَ هڪ اهڙو سگهارو پليٽ فارم آهي جتان ماڻهو گهڻو ڪجهہ حاصل بہ ڪري سگهي ٿو تہ گهڻو ڪجهہ وڃائي وِلهو بہ ٿي سگهي ٿو. فيس بُڪ جي ئي معرفت اسان پنهنجي پسنديده شاعرن سان سَنمُک ٿيون ٿا. پر اسان وٽ اُن جو استعمال بنهہ بُرو ٿي رهيو آهي. هڪ ٻي جا پٽڪا لاهڻ، پنهنجي اوگهڙ ڏيهہ کي ڏيکارڻ جهڙا عمل اسان فيس بُڪ تي ئي ڪري رهيا آهيون. ابراهيم جويو چوي ٿو تہ "پنهنجا ميرا ڪپڙا روڊ تي ڌُوئڻ بدران گهر ۾ ئي ڌوئجن تہ بهتر آهي". سو اسان پنهنجا پاروٿا ۽ پگهريل مُهانڊا بہ وڃي فيس بُڪ تي ڌوئيندا آهيون تہ جڳ تہ کلندو نہ! پر خير هر ڪنهن جي مرضي جيڪو وٽي، جتي وٽي وڃي ڪري. پاڻ کي وٽي ٿي اها ڳالهہ تہ ساگر خاصخيلي انهن خوش نصيب شاعرن مان آهي، جن شاعريءَ کي واقعي سنجيدگي سان ورتو آهي ۽ شاعريءَ جي علم جو اندر جي اکين سان اڀياس ڪيو آهي. رياض ڪيو آهي، مسلسل محنت ۽ مشق ڪرڻ ڪانپوءِ ئي سندس شاعريءَ ۾ فني توڙي فڪري پُختگي آئي آهي. هيءُ لَين مان لٿ جهوري شاعر ناهي ٿيو بلڪ محنت ۽ مُحبت جي آميزش ئي هن جي ڪلا کي جلا بخشي آهي. سندس شاعراڻي قد ڪاٺ بابت آئون ڪا بہ فَتوا نہ ڏيندس. هِن جي شاعريءَ خود پنهنجو پَدَ پاڻ

ڏيکاريندي. سندس شاعريءَ جو ڪئنيواس سانگها ڏيهه جي ڏيگهه ۽ ويڪر وانگي وسيع آهي. سندس شاعريءَ جي ڦڳڻ ڦولار ۾ روهيڙن جا رنگ به آهن. ته ڇارين جي تارين ۾ تِنبريل رتڙا ۽ سيڙهڪا پيرون به آهن. ڪارونجهر جي ڪور تي نچندڙ نيلا، ناسي موريا به آهن. ته ننگر ۾ سوڍن جي ترارن جا تجلا ۽ روپلي جي سرفروشيءَ جا فسانا به آهن. سانگها ڏيهه جي سرير ۽ پاري ننگر جي پَدِن جو جڏهن پاڻ ۾ سنجوگ ٿئي ٿو تڏهن ساگر خاصخيليءَ جهڙو سُريلو شاعر سنڌي شاعريءَ جي سرزمين تي ڦلاريل ڦوڳ جئين ڦُٽي پئي ٿو. ننگر جي ناسي ڏونگر جا نظارا، مورن جي ڪيڙوئن جا منظر، هتي جا تاريخي حوالا، پٽياٽي ۽ ساردڙي جي ندين جي جوانيءَ جهڙي رواني ۽ هتان جون هڙئي حسناڪيون ساگر جي شاعريءَ جو سرمايو ۽ زندگي آهن. اسان جو هي اربيلو شاعر مون وانگر مِٺن پيشابن جو مريض ضرور آهي. پر ڪلرائيل ذهنن وانگر حِرص ۽ حسد جي بيماري کان بچيل آهي. وڏي ڳالهه اها به آهي ته هِن قحط الرجال دؤر ۾ به هي دوست پنهنجو ايمان ۽ ضمير ائين سلامت رکيو اچي جيئن هِن مٽيءَ جي مارئي پنهنجو سيلُ ۽ سَتُ سلامت رکيو هو. اها ڪا معمولي ڳالهه ڪونهي. ڇو ته اجوڪي دؤر ۾ اڪثر ماڻهو پنهنجو قلم ائين ڪيش ڪرائيندا آهن. جيئن اين-جي-اوز وارا ڏڪاريل ٿرين جي غربت ڪيش ڪرائيندا آهن.

ڪُجهه سالون اڳ مون ڪنهن ادبي مئگزين ۾ ساگر جون ڪي سُندر ڪويتائون پڙهيون هيون. سُٺي شاعر جي اها ئي خوبي آهي ته هُن جي لکٽي پاڻهي ڏيان ڇڪائيندي آهي ۽ ائين ئي ٿيو ساگر جي تخليق ڪي پڙهڻ ڪانپوءِ لڳو هيءَ دوست ايترو سوبر ۽ پُختو شاعر ٿر جو ته ٿي نٿو سگهي. ڇاڪاڻ جو اُن وقت تائين ٿر ۾ جيڪي به ٿي شاعر هُئا، انهن کي مون پڙهيو به هو ۽ سُڃاتو به ٿي. پر ساگر سان نه ڪڏهن مُڪا ميلو ٿيو هو نه ئي مون ڪيس ڪٿي پڙهيو هو. اُن ڪري آئون سمجهندو هئس ته هيءَ شاعر دوست شايد سنڌجي ڪنهن ٻي خطي جو رهاڪُو آهي. پر هڪ ڏينهن اوچتو مٺيءَ ريڊيو تان سندس انٽرويو ٻڌم ته منهنجي حيرت جي حد نه رهي ته مارا هِيءُ ته منهنجي ئي مٺيءَ جو محبوب شاعر آهي ۽ پوءِ هڪ دفعي مٺي ۾ ڪيس روبرو ڏٺم. هڏَن، مُٺ هاٿي، شوگر سندس جسم تان ماس ائين روڙي ڇڏيو هو جيئن ٿر واسي سياري ۾ ڳنڊين مان ڀَن روڙي رُڳو ڪانيون ڇڏيندا آهن. منهنجو خيال هو ته اڄڪلهه جي شاعرن وانگر هِن جي ڪنڌ ۾ به مڱيءَ جي ڪلي ڪُتل هوندي ۽ هُو ڪنهن ڪاڻ جي وِڳي ۾ ڪاري عينڪ اکين تي پائي ڪو ڪتاب هٿ ۾ ڪٽي هلندڙ هوندو. پر اسان جو هي صفا سادو ۽ سڀاجهو شاعر دوست انهي تصوراتي اميج جي بلڪل اُبتڙ نڪتو. نه منجهس اجائي شاعراڻي آڪڙ نه ئي ڪپڙي لٽي ۾ ڪا نمائش جي جهلڪ. ويراواهه جي پُراڻن پڊن وانگر اُداس ۽ معصوم چهرو. مگر نهنائي ۽ نِوڙت جو مجسمو لڳو. ٿر ۽ ننگر جي مٽيءَ جهڙو مزاج. ٿور ڳالهائو. وضعدار شخصيت ۾ ايترو پُر وقار ۽ پُر اعتماد لڳو جو پهرينءَ نظر ۾ ئي مٿس بيحد پيار اچي ويو. اُهي ڏينهن اجوٽا ڏينهن. اُن گهڙيءَ پل جي مختصر ملاقات ڪانپوءِ اسان هڪٻئي سان وري اڄ سنمُک ٿيا آهيون. رهي ڳالهه سندس شاعريءَ جي ته. منهنجي نظرن مان ساگر جي هيستائين جيڪا به شاعريءَ گذري آهي، اُن آڌار آئون ايئن ته ڪو نه چوندس ته هيءُ ڪو ٿر جو امداد حُسيني آهي. پير ائين ضرور چوندس ته ساگر ٿر جو اُهو شاعر آهي جنهن ذاتي واسطن کي ڏاڪڻ طور استعمال ڪري يا ٽُوڻنيون هٽي پنهنجو شاعراڻو قد ڪاٿ ناهي وڌايو پر مسلسل محنت سان ئي ميڃتا ماڻي آهي. ڇا اها ڳالهه ڪنهن اعتراف کان گهٽ آهي ته اسان جي هن سڀاجهي شاعر بنا ڪنهن دعويٰ ۽ ڍُهل وڄائڻ جي ٿوري وقت ۾ تمام گهڻي مُحبت ۽ عزت ماڻي آهي، جنهن لاءِ مون پارا سَڏڙيا شاعر صديون سڪندا

آهن. منهنجي انهيءَ ڳالهه جي تصديق، مارئيءَ جي هِن ماڳ تي ساڙس ملهائجندڙ اجوڪي هيءَ شام آهي. جديد سنڌي شاعريءَ خاص ڪري تر ۾ خليل ڪنڀار، چمن آر تري، امر رائسنگهه راجپوت ۽ پارُومل سميت جيڪي به چند نظم جا شاعر سگهاري سُجاڳ رکن ٿا، اُنهن ۾ ساگر جو پنهنجو لهجو ۽ انداز آهي. اهو ئي سبب آهي جو هيءُ سانورو شاعر ٿوري وقت ۾ چڱي خاصي مڃتا ماڻي چُڪو آهي. منهنجي گواهي جيڪڏهن قابل قبول هجي ته آئون دعوي سان چوان ٿو ته ساگر جيڪڏهن ڪنهن خوش فهمي ۾ مبتلا ٿيڻ بدران ائين ئي سُونهَن، سادگي ۽ سچائيءَ جي ڇيڇ جهلي قلم جي ڦار سان ڪاغذ جي ٻنيءُ ۾ شاعريءَ جا چرمڪي وڻ پوکيندو رهيو ته هڪ ڏينهن سَڏونت ۽ سارنگا جو هيءُ پاڙيسري شاعر ائين ئي امر ٿي ويندو جئين مائي ڀاڳيءَ جي معرفت چرمڪي لوڪ گيت لازوال ٿي ويو آهي.

ڪي ڪي علائقا ماڻهن کي سڃاڻپ ڏيندا آهن ته ڪي وري خود ماڻهو علائقن جي سُڃاڻپ بڻجي ويندا آهن. هن ڪان اڳي ويراواهه يا پاري ننگر سانگها ڍنڊ ۽ سڏونت سارنگا جي نالي ۽ حوالي سان ڄاتا سڃاتا ويا ٿي. پر هاڻ هن علائقي جي سڃاڻپ جو هڪڙو حَسين حوالو ساگر خاصخيلي به آهي. اهو ئي ڪارڻ آهي جو ننگر گهمڻ وارن مان اڪثر ادبي، سياسي ۽ سماجي لڏي جا ماڻهو هن جي اڱڻ تان پيرو هرگز ناهن پيچندا. ساگر هڪ بهترين شاعر هئڻ سان گڏ هڪڙو مخلص مهمان نواز ۽ تڏي جو خان انسان آهي. آئون اها به دعوي ڪريان ٿو ته ساگر جي شاعريءَ ۾ نه رُڳو دم آهي پر اها سنڌي شاعريءَ جي گڏيءَ پٽ تي پنهنجو جوڳو پلاٽ والارڻ جي سگهه به رکي ٿي. مونکي اُميد آهي ته اسان جو هيءُ سانورو شاعر دوست نه رڳو قلم جي حرمت کي برقرار رکندو، پر پنهنجيءَ شاعريءَ وسيلي هن ڌرتيءَ جي حقن جي وڪالت به ڪندو رهندو.

جي جيون تون ۾ سنڌ نہ آ......

امراڻي ڳڙهہ کان اُتر طرف سَڏَ پنڌ تي، سنڌ جي هڪڙي صُوفي فقير شاعر جو تڪيو آهي. پَدمات جي اُنهي پَڊ تي هڪڙو ڳوٺ آهي. جنهن کي سموري سنڌ "روحل واءِ" جي نالي سان ڄاڻي، سُڃاڻي ٿي. سنڌ جي اُنهي ڪلاسيڪل شاعر روحل فقير جي نالي سان ٻڌل ڳوٺ ۾ هڪڙو گهر آهي، چاچي سُومار جو ۽ سُومار ساند جي اُنهي گهر ۾ چاليهہ پنجيتاليهہ سال اڳ هڪڙي نماڻي نينگر اکيون کوليون هُيون. چاچي سُومار چنيءَ جي رات پنهنجي پُٽ جو نالو رکيو "عبدالحليم" ۽ ٻهراڙي جو اُهو ٻالڪ جيڪو ايترو تہ سادو، سٻاجهو ۽ حليم هو جو ڪنهن کي بہ اِهو گُمان ڪونہ هو تہ هِن حليم جي اندر ۾ ڪو "باغي" بہ پلجي رهيو آهي جيڪو پنهنجي ذات جا ڏار ڦُلاري هِن ڏيهہ ۾ هڪ ڏينهن حليم باغي بڻجي سموريءَ سنڌ جي دلين جا ديبل بندر فتح ڪندو.

پرائمري جا پنج درجا پنهنجي ڳوٺ مان پاس ڪري هُو انگريزي پڙهڻ لاءِ عُمرڪوٽ ۾ آيو جتي اچي هِن پنهنجي حياتيءَ جو پهريون شعر پڙهيو روحاني پيشوائن جي راڄواڙن ۽ پيراڻين گادين جي پيرُوڪارن جي هُجومن مان هِن سانوري شاعر تي آريسر جي اک ڪڏهن پئي، اِهو الڳ قصو آهي. توڙي جو حليم غريب گهراڻي جو هڪ يتيم فرد آهي، پر سندس مامي جمن دربدر جي اوطاق تي ايندڙ سياسي، سماجي، علمي ۽ ادبي سنڌ ڪيس سوچڻ، سمجهڻ، پڙهڻ ۽ پوءِ لکڻ لاءِ اُتساهيو. هُن لکيو تہ ڏيهہ کي ڏندين آڱريون اچي ويون! هُن سَن جي سرزمين تان عاشقِ سنڌ وٽان آشيرواد ورتو تہ سندس شاعراڻي وجود کي ائين وُسعت ملي، جو هِيءَ سموري ڪائنات سندس شاعريءَ ۾ پلتجي پئي. هُن نہ رُڳو پيار جي ڪُومل جذبن کي جيون بخشيو آهي پر پنهنجيءَ ڌرتي جا درد، عوام جا اُهنج ۽ عذاب بہ پنهنجي شاعريءَ جا موضوع بڻايا آهن. هِن جي ڪلا جا ڪردار اُهي ئي مارُو ماڻهو اُهي ئي سُورهيہ سَرويچ، اُهي ئي لوئيءَ جي لڄ جا رکپال، اُهي ئي ساهڙ ڏيئي ويساهہ ڏياريندڙ سنڌ جا سُورما، پنهنجي محبوب مٽيءَ جا ماڳ، مڪان تڙ، ترايون، وَڻ وليون، گهر گهاٽ، رَند رستا، ڳوٺ شهر، وانڍيون، لانڍيون، ڍاڻيون، لاٽيون، نديون ڪنڌيون، درياهہ، جبل، پکي پکڻ ۽ پنهنجي ديس جا سيئي دلرُبا ڪردار سندس شاعريءَ جا بنيادي مُحرڪ آهن. حليم پنهنجي ديس جي چَپي چَپي کي ۽ سنڌ وطن جي هر شيءَ کي پنهنجي سدا ملوڪ شاعريءَ جي ٻانڌڻيءَ ٻت تي ايئن اُڻيو آهي. جئين ٿري عورتون لاڏائين پوتي کي ٽُوڻيندڙيون آهن يا جيئن اجرڪ تي ڪيل پريندڙيون آهن. حليم باغيءَ ٿر ۽ ٻڙاج جي سنگم تي جنم ورتو آهي، اُنڪري سندس شاعريءَ ۾ حياتيءَ جا هڙئي حُسناڪ رنگ، ڍنگ ۽ جياپي جا نياپا موجود آهن. ٿري ماڻهن جي مزاج ۽ سنڌي سماج جي سيني سارُو پَن هِن جي شاعريءَ کي حُسن ۽ جوانيءَ جا هڙئي جَلوا ۽ جوهر عطا ڪيا آهن. هِن پنهنجيءَ شاعريءَ ۾ بي پناهہ ٿري لفظ مُحاورا ترڪيبون ۽ تشبيهون استعمال ڪيون آهن. سندس شاندار شاعريءَ جي ڪهڪشان ڏي رُڳو هڪ نيڻ-نهار ڏربي تہ بہ منجهس ٿري لهجي، مُحاورن ۽ استعارن جا انيڪ نوان روشن ستارا جهرمر ڪندي ۽ جَرڪندي نظر ايندا. ڪڏهن "گولاڙي جو چار سان ٻڪجڻ" ڪڏهن "هُرلي جا رينگٽ" ، "ڪجل جي ريهہ"، "آواڙي جي اوٺ"، "سانيڪي تي سنجيدي"، "ڪونيٽ لاسُون ڪاريون"، "پُورا بادل"، "واهوندي جي رُت"، "رُنيون ڇاريون"، "ڏجهندڙ ڏوتي"، "گهانگهيٽيءَ ۾ گل نہ اَچائين"، "موراڙيون ماناريون"، "ڇور واهہ جون ڇوليون"، "سُورن جو سانڪورجڻ"، "ڇتون پنکي چُنري ۾" ۽ ٻيا اڻ ڳڻيا اڇوتا خيال ۽ خواب هِن جي

شاعريءَ جا جاندار ۽ شاندار نمونا آهن. سنڌس شاعريءَ ۾ رُڳو انقلابي نظريي جا عُقاب نثا اُڏرن پر عشق جا اڇا ڪبوتر بہ نينهَن جا نيرا لفافا کڻي ڪنهن "سُفيد ڪپڙن" واريءَ ڇوڪريءَ ڏي ويندي نظر اچن ٿا. سنڌس شاعريءَ ۾ ٿر جا ڪيئي ساوا، پيلا، مور نچندي نظر اچن ٿا. ڳيرن جي ڳٽ ڳٽ، هرڻين جي چال هلندڙ گهڙا پريندڙ ٿاريلين جا مِرگهہ، اُجارا نيڻ، ڪجلاسر جي پاٽيءَ ۾ سُرمئي ۽ سانورا رنگ هاريندڙ ڪاسبي جي ڪامڻين جا ڪاڇي ڪٽورا نيڻ، پوڙيسر تي باک ڦٽيءَ جو ايندڙ پاٽيارين جا پهر، ڪارونجهر جي ڪور، ڪينجهر جا ڪنارا، مڪليءَ جي ماٿ، شاهہ عنايت شهيد، دودي سومري، روپلي ڪولهيءَ ۽ مخدوم بلاول جا گهاٽي ۾ پيڙهيل هَڏ، توڙي سَن جي سائين جا سَڏ سُڻڻ ۾ اچن ٿا. مِرڪان شيخڻ ڪان وني، ٻاگهل تائين، بختاور ڪان وني، "ڏيءَ نماڻيءَ ڌرتي جي" تائين سنڌ جي هر صدا، سنڌ جو هر سَڏ، سنڌ جو هر سُڏڪو ۽ وطن جو هر واڪو سنڌس شاعريءَ ۾ سراپا احتجاج بڻجي سڄي دنيا اڳيان دانهيندو رهيو آهي. حليم جو هر نظم جڻ سنڌ سان ٿيل بغداد تي لکيل ڪوئي مرثيو آهي. جنهن ۾ رڳو روڄ راڙو ڪونهي پر سنڌس هر نظم ۾ سُجاڳي جو سَڏ آهي، ڪو فڪر آهي ڪو فن آهي. جيڪو "پير پَساري" ويهڻ کان روڪي ٿو. جيڪو اُٿي رائو ريلڻ لئہ اُتساهي ٿو جيڪو مُنهَن ويڙهي مُئن جيئن سُمهڻ نٿو ڏي. جيڪو هلڻ ۽ هَڪلڻ جو جڻ تہ هوڪو آهي. اِن واڪي جي وراڻيءَ لئہ جڏهن بہ هن ديس ڪنڌ مٿي کڻي ڏٺو آهي، تڏهن سنڌس ڳاٽ اُوچو ٿي ويو آهي، ڇو جو حليم جي هر نظم ۾ اُها شڪتي ۽ اُها سگهہ آهي جو "سراٺها ڪي چلو" جو جذبو جاڳي ٿو پوي، انساني عظمتن جا عَلم اُوچا ٿي ٿا وڃن ۽ جتان سنڌس شاعريءَ جي سُهائين جا سرگس مٿين ٿا اُتي چُنڊبن جو مچرجڻ بہ معنيٰ خيز هوندو آهي ۽ حليم جي شاعريءَ سُوءِ يارمان نڪري ڳُوءِ دار ڏي هلڻ جو حوصلو بخشي ٿي، ۽ ''ایسے دستور کو صُبح بے نُور کو میں نہیں مانتا'' جهڙي جرئت پيدا ڪري ٿي

رُڳو سنڌس ڪجهہ نظمن جا عُنوان پڙهو حيرت ٿيندي، تہ هيڏو غضب جو شاعر سنڌي نقادن، سنڌ جي اڪابرن ڪي رُڳو سنڌن نظرين واريءَ ناسي عينڪ جي ڪري نظر نٿو اچي جو مٿس بہ ٽي سٽون لکي سنڌس شاعريءَ جو ڇيڊُ ڪن ۽ ساڻس ڪو انصاف ڪن. "توڙي وارن جي دم سان وارا نيارا ٿي ويا" او شوخ هوا! مخدوم بلاول ڪي چيئجان ٿلتيءَ جا ڏٽي ڪا واهر ڪر. يا "هاءِ هنيلا هوڏي پريتم! مُند ملهاري تون ريسارو"، "انسان اُٿيو"، "وقت بدلجي پيو"، "انقلاب زنده باد" ۽ "پريمڪا ڏي پتر" جهڙا نظم چڙو سنڌس شاعري ڪونہ آهن. پر انهن نظمن ۾ سنڌ جي ثقافت، تاريخ، سياست ۽ تهذيب جون ريهون آهن، ڪيهون آهن، سنڌ سان ٿيل ويڌن جون وارداتون آهن، موري ۽ لاڪاٺ ۾ ڪريل بمن جون باهيون بہ آهن تہ گولين سان پَرُورڻ ٿيل هِن ڌرتيءَ جي ڏٽين جون دليون بہ آهن. لانگ بُوٽن جي ٺُڏن سان ٺُڏيل سنڌ جو تقدس بہ آهي تہ بندوقن جي نوڪن سان سنڌ جي ليرُون، ليرُون ٿيل لوئيءَ جي لڄ جو ذڪر بہ آهي. جتي سنڌ جو هر ڦٽ، سنڌ جو هر زخم هن جي شاعريءَ ۾ چِڪي ٿو. اُتي سنڌ جي حُسن، سنڌ جي عظمت ۽ عشق جو ذڪر بہ سنڌس شاعريءَ ۾ ڪنهن وڏ-ياڳيءَ وينگس وانگر مُرڪي ٿو. هن سنڌ جا موڙ مُرجهائڻ کان اڳي ڪنهن مَلُوڪ مُهانبدي/ماٿي تي سجائڻ جا سپنا ڏٺا آهن. هِن جي شاعري سنڌ جي سيلَ ۽ ستَ ڪي ماءُ وانگر مُقدس سمجهي اُن جي پَرَستش ڪرڻ گُهري ٿي. اگربتيون ٻاري اُن جي پُوڄا ڪرڻ گُهري ٿي ۽ سنڌ جي عظمتن جي مَحرابن ۾ سِرنواءِ سجدا ڪرڻ جو سَڏ ڏي ٿي ۽ سنڌ موت ۾ ڪيس مُحبتن جا پاڪر آچي ٿي، حليم عُمرڪوٽ کان هوائن جي شهر حيدرآباد جي پرسان سنڌو درياهہ جي هُن پار شورن واي شهر ۾ پهتو تہ سنڌس شاعريءَ کي جڻ ڪي پَر لڳي ويا ۽

حليم جيڪو مزاج ۾ تہ واقعي "حليم" آهي پر سماج جي بي واجبيءَ کان بغاوت واري سندس شاعريءَ جڏهن سنڌ جي مادر علمي سنڌ يونيورسٽي جي اسٽيجن تي گُونجڻ لڳي تڏهن ايئن ٿي لڳو ڄڻ سموري سنڌ جا ڏک، درد ۽ سنڌ جي چوٽڪاري جا هڙئي گس ۽ گهيڙ هِن جي شاعريءَ جي سرواٽيءَ ۾ سنڌ جي ساٿ جو سفر سجايو ڪرڻ لاءِ وچي رهيا آهن. سنڌ جي جهر جهنگ ۾ سندس شاعري پهرين سرمد سنڌيءَ جي معرفت پهتي، اُن کانپوءِ شفيع فقير سندس پيغام سنڌ جي ماڻهن تائين پهچايو. ڪو وقت هو جو سنڌ جي ڪا بہ تحريڪ ڪا بہ هلچل، ڪا بہ جدوجهد، حليم باغيءَ جي شاعريءَ کانسواءِ اڌپوري ۽ اڌوري ليکي ويندي هُئي. هِن جا انقلابي نظم آزاديءَ جي تحريڪن جا عَلم ئي نہ پر "اهڃاڻ" بہ هئا ۽ سندس نظم هر تحريڪ جي هٿن ۾ ڳاڙها جهنڊا بڻجي جهوليندا رهيا. هن جي شاعريءَ هر هنڌ، هر موڙ هر رستي، هر راهہ ۽ هر پنڌ ۾ سنڌ جي درد جي آڳر جهلي اڳواٽي ڪئي آهي. ڄامشورو حليم باغيءَ جو ٻيو جنم گهر آهي، جتان ئي هِن جي ڪلا جا ڪرمچي رنگ سنڌ جي سُرمئي ۽ سانوري ساٿ ۾ همسفر ٿيا ۽ اهڙي سَمي ۾ جڏهن هِيءَ ديس ڏُک جو استعارو بڻجي پيو ۽ اذيت جي علامت بڻجي پيو هو. تڏهن حليم باغيءَ جي شاعريءَ ئي هُئي جنهن وطن جي زخمي وجود تي مَلم پٽيون ٿي ٻڌيون. هُونئن تہ حليم شڪل شبيهہ جو ڪو ملوڪ ڪونهي (هِتي مونکي ڪنهن جي اُها چوٽي ياد ٿي اچي تہ سچو آرٽسٽ هوندو ئي اهو آهي جنهن کي ڏسڻ سان ڪل اچي پر پڙهڻ يا ٻُڌڻ سان رُوئڻ کي روڪي نہ سگهجي)" پر سندس اندر ۾ ويٺل سانورو شاعر ايڏو تہ سُندر، سُهڻو ۽ خوبصورت آهي جنهن جي هڪڙي جهلڪ پسڻ لاءِ سنڌ ورسٽيءَ جا هزارين شاگرد ۽ شاگردياڻيون حيران ۽ پريشان هوندا هئا. حليم باغي جنهن جو هر نظم ۽ هر غزل ڪنهن خفيہ جنگي پيغام وانگر رات جي پيٽ ۾ پوريءَ سنڌ تائين پهچڻ جي سگهہ رکندڙ آهي. حليم باغي شاعريءَ ڪونہ ڪئي آهي، ڄڻ ديس جي رڳن ۾ رت بڻجي حرڪت ۽ حرارت پيدا ڪئي آهي، مورجي ڪلنگيءَ، سهي جي اکين، هرڻيءَ جي هنئين ۽ تِتِر جي تيز اُڏار جهڙي سندس شاعري دولهہ دريا خان جي دل جهڙو اهو ديار آهي جتي هن ڏُکي ديسَ جا سمورا درد اچي اک ٻيڙي ڪندا آهن. ٿر جي لوڪ ڪٿائن ۽ سمورين ارڏاين جا انگ هِن جي شاعريءَ کي حُسن ۽ جَلوَن جي جَرڪ سان ائين جَرڪائن ٿا، جئين ڪائي وڏ-ڀاڳي ويگنس ٿري ويس پائڻ کانپوءِ وڄ وراڪا ڏيندي آهي. حليم روايتي طور شاعريءَ جي سڀني صنفن تي طبع آزمائي ڪئي آهي، پر خاص طور جديد نظم ۾ هِن گهڻن کان گوءِ کنئي آهي. سندس نظم جو نہ رڳو انداز الڳ ٿلڳ آهي پر منجهس فني توڙي فڪري اُڏام بہ بنهہ اوچي آهي.

توڙي جو هن درويش صفت انسان کان پنهنجي کوڙ ساري شاعري گُم ٿي ويئي آهي، پر سندس رسالن ۾ ڇپيل شاعريءَ کي گڏ ڪري پدمات پبليڪيشن عمرڪوٽ وارن سندس ئي شاعريءَ جو هڪ مجموعو "اڙي شهرِ جانان" ڇپرايو آهي. حليم سنڌ يونيورسٽيءَ مان بي فارميسي پاس ڪئي آهي. پر پاڻ هن وقت عمرڪوٽ جي هڪ هاءِ اسڪول ۾ HST آهي. هڪ ڀاءُ ۽ ٻن ڀينرن جو ڀاءُ حليم باغي جنهن کي هڪ نياڻي توحيد ۽ هڪ پُٽ احد آهي، سو ڪافي عرصي کان بيماريءَ جي ور چڙهيل آهي، ذهني طور ٿانيڪو نہ هُئڻ ڪري هن وقت ڪاٿونس ڏات راڻي وانگر رُٺل آهي سنڌ جو هي صُوفي منش ۽ محبوب شاعر هن ڌرتيءَ جو هڪ اهڙو اَمُلهہ سرمايو آهي جنهن تي هِيءَ سنڌ صدين تائين ناز ڪري سگهي ٿي. اُها سنڌ جنهن جي هر چيز حليم کي پنهنجي محبوب جي ادائن وانگر وڻندي آهي، پر جي

اُنهيءَ سنڌ ۾ جيون ڪونهي يا حياتيءَ جي هرڻيءَ پُنيان موت ڪنهن شڪاري ڪُتي وانگر ڊُڪي ٿو ته حليم انهيءَ سنڌ کان به ڏُوريءَ جو اعلان ڪري ٿو.

جي جيون تو ۾ سنڌ نه آ، پوءِ منهنجي تو کان ڏُوري آ،

هيءُ جيون جيون آهي ڇا؟ جت جيل زهر ۽ سُوري آ.

ڇاڪاڻ جو هُو زندگيءَ جو شاعر آهي ۽ جيڪڏهن سنڌ ۾ جيون ڪي ڪا معنيٰ ڪانهي ڪو جتاءُ ڪونهي ته پوءِ اِها ڌرتي ۽ اهو ديس ڪهڙي ڪم جو! پُراڻ نديءَ جي پيٽ کان به وسيع ۽ ويڪري هِن جي شاعراڻي سفر تي جيڪڏهن لکجي يا ڳالهائجي ته ڪئي ڪتاب تحرير ٿي سگهن ٿا ۽ ڳالهين جا ڪيئي ڳوٺ اڏجي سگهجن ٿا. پر مون جهڙو معمولي ماڻهو بس ايترو ئي چئي سگهي ٿو ته سنڌ جي هن سانوري سڀاجهي ۽ سادڙي شاعر جيڪڏهن لکڻ واري ليکي کي ليکو نه ڏنو ته سياڻي جي سنڌ جو هي شهنشاهه شاعر ٿي سگهي ٿو پر شرط اِهو آهي ته هُو سنڌ کي پنهنجي شاندار شاعريءَ مان جلاوطن نه ڪري.

(13 مارچ حليم باغيءَ جي جنم ڏينهن جي حوالي سان)

▣

جاڳن تا مقتل ۾ زيب!!

خيرپور رياست جي اَجهور ۾ ڪجين ۾ ڪَڪوريل ڏُنگن جا ڏهاڙا هُيا، اُنهي سَمئي، سنڌ جي تاريخي شهر خيرپور جي هڪڙي پاڙي ۾ ستئين سيپٽمبر 1957 جي هڪڙي سُرمئي شام ويلا چاچي عبدالستار جي اڱڻ تي هڪڙي سانوري نينگر اکيون اُپٽيون هُيون. جنهن جي چِٽيءَ جي رات مائيٽن نالو مُحمد خان رکيو هو پر ڪين اها ڪل ئي ڪا نه هُئي ته اجوڪو هي "محمد خان شيخ" سياڻي سنڌ جو ناميارو اديب "زيب سنڌي" تي اُپرندو.!!

زيب جنم ته خيرپور ۾ ئي ورتو هو پر سندس ڳچڙي خواب جهڙي ٻالڪپڻ جا ڏينهن پنهنجي اباڻي شهر لاڙڪاڻي جي گلين ۾ ئي پاڻ جيڏن سان رانديون رمندي گُذريا هئا ۽ ساڳي شهر جي پرائمري اسڪول ۾ ڪاٺ جي بئنچن تي ويهي ميٽ لڳل ڦرهيءَ تي اُڪريل الف – ب جا اکر ۽ اُچار به سکيا هُئائين. ۽ اهڙيءَ ريت هُو علم جي اُج اجهائيندو M.A سنڌي ادب تائين اچي پهتو. پڙهڻ جي پياس سندس سَرير ۾ علم لاءِ اهڙي ته اُڪنڊ ۽ اُنس پيدا ڪيو جو هُو مُرڳو ڪتابن جو ڪيڙو ئي پيو ۽ مُسلسل مُطالعي ۽ مشاهدي منجهس تخليق پٽي جا ڳُٽائتا ڳُر پيدا ڪري وڌا. جن جي ڪري ئي "محمد خان" مان "زيب سنڌيءَ" جو جنم ستر واري ڏهاڪي ڏاري نکري نروار ٿيو ۽ اُن جي پُڄاڻان اڄ تائين هو ادب جي آسمان تي ڪنهن سانجهيءَ جي روشن ستاري جئين جَرڪندو رهي ٿو.

هُن ۾ نثر توڙي نظم ٻنهي سان نياڻڻ جي سگهه ته شروع کان ئي هُئي پر هُن پنهنجي ادبي سفر جو آغاز هڪ ڪهاڻيءَ لکڻ سان ڪيو جيڪا رهبر ڊائجسٽ ۾ 75_1974ع ڌاري ڇپي هُئي. اُن منجهس اهڙو ته اُتساهه پيدا ڪيو جو سندس اهو ساهتي سفر اڄ تائين بنا ڪنهن وِٿيءَ ۽ ويسانهينءَ جي روان ۽ دوان آهي.

هُو جنهن ڪي ڦُوهه جوانيءَ ۾ عشق جي لگار لڳي هُئي. تنهن سندس وجود کي ولوڙي، ڳوهي، اُن مان هڪڙي نهايت ئي خوبصورت شاعر کي گهڙي رچي راس ڪيو ۽ هُن جي جهُڙالن نيڻن جي پلڪن ڪان پري هڪڙي اٽڄاتل اُپسرا مَن ۾ موجود هُوندي به ڏسڻ کان ڏور هُئي. جنهن جي اهڙي بي رُخيءَ واري روش تي سندس دل جي ڌڙڪن جي ترجماني سندس ئي هِي سِٽون ڪن ٿيون.

هُـــن جـــي گهـــر ڪـــان منهنجـــي گهـــر تـــائين،
فاصـــــلا ڏاڍا هُيـــــا، همـــــسفر تـــائين.

عشق جي اوتي تي پير رکڻ پُڄاڻان ئي هُن انسان دوستيءَ جو امرت اندر ۾ اوتيو هو ۽ سنڌ دوستيءَ جي سُتي پيتي هئي. اُهي ڏينهن اجوٽا ڏينهن. هُو هاڻ مجازي عاشق ته الاءِ آهي به يا نه؟! پر سچو سنڌ دوست ۽ انسان دوست اديب "عاشق" هُو اڄ به اوس آهي.

هُن ادبي دنيا ۾ اچي هڪڙي بهترين پبلشر جي حيثيت سان "سڳنڌ" پبليڪشن پاران ٿيهارو ڪن معياري ادبي ڪتاب پُڻ ڇپرايا. جيڪي سنڌ جي نامور شاعرن ۽ اديبن جا هُئا. جن ۾ امر جليل، شيخ اياز ۽ ذوالفقار راشدي قابلِ ذڪر آهن. اُن ڪانسواءِ به هُو ڪافي عرصو عبرت مئگزين، سنڌو هزار داستان ۽ ٻين انيڪ رسالن سان وابسط رهي چُڪو آهي.

1988ع ڌاري ريڊيو پاڪستان ۾ بحيثيت پروڊيوسر جُوائن ٿي ڪيائين. پر سندس آزاد فطرت واري عادت هئڻ ڪري ريڊيو جا "سرڪاري شڪنجا" کو گهڻو عرصو ڪيس قيد ڪري ڪو نہ سگهيا. اهو ئي سبب آهي جو هُو هڪ سال جي عرصي اندر ئي ريڊيو جي رعنائين کي الوداع چئي وڃي ليڪچرار ٿيو جتي اڄ سوڌو علم ۽ ادب جي وڏ ڦڙي جهڙي ونڊ. پنهنجي علم جي اُجايل کوڙ سارن ڪُتابين ۾ وَنڊي ۽ وِرڇي رهيو آهي. پر ريڊيو جو مائيڪ جيڪو سچيءَ سنڌ ۾ سندس سُڄاڻپ جو ڪارڻ بڻيو هو ۽ سندس پُراثر آواز ۽ انداز جا انيڪ عاشق پيدا ڪيا هئائين. اُنهي تان ماروئڙن سان مُخاطب ٿيڻ واسطي هُو پيهر ريڊيو جي مائيڪ تي موٽي آيو ۽ اهڙي ريت هُو گذريل ستن سالن کان حيدرآباد ريڊيو جي پروگرامن سُڳنڌ ۽ صُبح مهراڻ جي ڪمپيئرنگ ڪري رهيو آهي. ڪمپيئرنگ تہ هُو اسٽيج ۽ ٽي وي تي بہ ڪري ٿو پر ريڊيائي لهرن جي لامن تي لڏندڙ آواز رستي سُندر سماعتن سان اهڙا تہ اٽوٽ روحاني رشتا ڳنڍيل اٿس جو اُنهن واسطن جي ولين کي ڪو بہ وقتي "واچوڙو" ڇنڻ يا اِهي ريشمي تاڳين جهڙا رابطا منقطع ڪرڻ کان قطعي قاصر آهن.

هُو ڪو روايتي ڪمپيئر ڪونهي، پر هُو هڪ باشعور فرد هُئڻ ناتي هڪڙو آدرشي ڪمپيئر پُڻ آهي. جنهن پنهنجن پروگرامن جي توسط سان ڪيئي نيون روايتون پُڻ قائم ڪيون آهن. هُو هڪڙو باضمير ليکڪ ۽ بيباڪ ڪمپيئر آهي، هُن ڪنهن بہ هڪڙي ڪلاڪ جي پروگرام ڪرڻ ڪاڻ ڪنهن پروڊيوسر جي خوشامند ناهي ڪئي. ۽ نہ ئي وري ريڊيو تي پير پختا ڪرڻ ڪاڻ هُن ڪنهن ڪاموري جي "ڪُرنش" ڪئي آهي. هُو انهيءَ خوددار طبيعت سبب ئي ڪيترن ريساڙن کي الاهي اجرو بہ لڳندو آهي، ۽ هِن پاران سيني کي "سيڪجهہ" سِڌو سنئون چئي ڏيڻ واري سچ سُڻڻ جي سگهہ نہ هئڻ ڪري ڪي جامڙا ڪيس "مٺي ڦريو" بہ سمجهندا آهن.

پر هُو ڌرتيءَ ۽ عوام سان ڪميٽيڊ هڪڙو نظرياتي ماڻهو آهي، سو ڪنهن بہ ايري خيري کي ڪنگهندو ئي ناهي. هُو پنهنجي نظريي سان عملي طرح سُورنهن آنا سچو پچو شخص آهي، جيڪو جو ڪجهہ بہ لکي ٿو اُنهي تي عمل ڪري ڏيکارڻ جي منجهس سئو فيصد صلاحيت موجود آهي.

اِهو ئي سبب آهي جو سنڌي ادبي بورڊ بچايو تحريڪ هُجي يا ريڊيو تان سنڌي پروگرامن جي خاتمي خلاف احتجاج هُجي، ڪينجهر رسالي تي بندش خلاف ريلي هُجي يا ڪاپي ڪلچر خلاف جنگ هُجي، پر هُو سدائين سرگرم رهيو آهي. هُو هڪ علم، ادب دوست ۽ بيباڪ انسان هُئڻ ڪري پنهنجي لاءِ پاڻ ئي مُشڪلاتون پيدا ڪرڻ کان بہ نٿو ڪيبائي جنهن جو مثال قاسم آباد ڪاليج وارو واقعو آهي، جتي ڪاپي ڪلچر مافيا سان مُهاڏو اٽڪائڻ جي نتيجي ۾ مٿس اُنهن علم دشمنن طرفان خوني حملو پڻ ڪيو ويو هو پر هُو اهڙيون حرڪتون ڪرڻ وارن کي پٺائي جي هن بيت سان مُخاطب ٿيندي للڪاري ٿو تہ:

پڳـــو آئـــون نـــہ ڇـــوان، مـــاريو تـــہ وِســـهان،
ڪانـــڌ مُـــنهن ۾ ڌڪـــڙا، ســـيڪيندي سُـــونهان،
تـــہ پُـــٺِ لـــڄَ مَـــران، جـــي هـــونس پُـــٺ ۾.

(شاهہ)

هُو ريڊيو حيدرآباد جي مقبول پروگرام سُگنڌ ۾ ڪافي سالن کان هڪ نج ادبي سڪيا جو سلسلو "ڏيئا، ڏيئا لاٽ اسان" پڻ ڪري رهيو آهي. جنهن جي توسط سان هِن هيل تائين ڪيترائي نئين ٿهي جا نمائنده شاعر ۽ ليکڪ سنڌي ادب جي دنيا ۾ دريافت ڪيا آهن. جن ۾ عبدالحميد آس ٻبر، رجب ٻگهيو فضا غزل، سنڌيا شاهه، سنڌ، علي پاءُ، راز شاهاڻي، شفيع احمداڻي، حاجي ساند، محرم لغاري، رجب علي مجبور ۽ ٻيا انيڪ اُهي جيڪي هن وقت ادبي دنيا ۾ تمام تيزيءَ سان اُڀري رهيا آهن تن جي تربيت جو سهرو به سندس ئي سر تي سونهي ٿو.

سچ ته سندس اِهو ڪارنامو واقعي واکاڻ لائق آهي، جو هُن نه رڳو نون ليکڪن کي موقعا مُيسر ڪري ڏنا آهن. پر ساڳي وقت سندن همت افزائي ۽ رهنمائي به روح سان ڪئي آهي، جنهن جي ڪري ئي اُڀرندڙ اديبن ۾ اجان اڳتي وڌڻ ۽ بهتر کان بهتر لکڻ جو حوصلو ۽ اُتساهه پيدا ٿئي ٿو. سندس سُجاڻ ليکڪ ۽ سنجيده ڪمپيئر هُئڻ جو اِهو به ثبوت آهي ته هُن ڪڏهن به پنهنجي پروگرامن ۾ بازاري شاعريءَ جي ڪيسٽي ڪلامن کي شامل ناهي ڪيو. پر ڪلاسيڪل ڪلامن ۽ معياري شاعريءَ کي سدائين ترجيح ڏيندو آهي.اِها ئي اُها انفراديت آهي جيڪا ڪمپيئرن جي "قافلي" مان سندس ڌار سُڃاڻپ جو ڪارڻ بڻي آهي.

هُو جيڪو هِن دؤر جو هڪ ناميارو ڪهاڻيڪار آهي، تنهن جي ڪهاڻين جا ٻه مجموعا ڇپجي چُڪا آهن، ۽ هڪڙو ڇپائي جي آخري مرحلن ۾ آهي. اُن ڪانسواءِ به هُو ٻارنهن ترتيب ڏنل ۽ ترجمو ڪيل ڪتابن جو خالق آهي، جيڪي پڻ ڇپيل اٿس، ۽ سندس سُندر شاعريءَ جو هڪڙو مجموعو "رُت بدلجي ٿي" پڻ آئوٽ ٿيڻ جي اوسيئڙي ۾ آهي. نه رڳو اِهو پر هُو ساڳي وقت هڪڙو انتهائي سگهارو ڊراما رائيٽر پڻ آهي، جنهن " وڇايل ٻار" کان وٺي هيل تائين ڏهاڪو کن سنڌي، اردو ڊراما به لکيا آهن، ته ٽي سيريلون "سمنڊ جون سرحدون" ، " گهر ياتي" ۽ سنڌيءَ ۾ "جانشين" اردو ۾ به تحرير ڪيون اٿس. جن جي ڪيس ڏسندڙن وٽان مناسب موٽ به ملندي رهي ٿي ۽ ميجتا طور ڪافي ايوارڊ به ڪيس ملي چُڪا آهن، پر پوءِ به هُو پاڻ کي ڪجهه به نٿو سمجهي، گهڻو ڪُجهه هوندي به پاڻ کي "ڪجهه" به نه سمجهڻ ۾ ئي ته عظمت لڪل هوندي آهي. پوءِ به ڪي ماڻهو هِن تي اها ٽيڪا ٽپڻي (شايد جئليسي سبب) ڪن ٿا ته هُو "پاڻ پڏائي" تمام گهڻو ٿو ۽ منجهس "مان پڻو" به ڪجهه ضرورت کان زياده آهي، ۽ ڪن ڪي وري هِن پاران صفا اُگهاڙو سچ آکڻ اصل ڪو نه آئڙي.

بهرحال هُو چند خامين جي باوجود ڪوڙ خوبين وارو هڪ ڪاهوڙي انسان آهي، جيڪو عزت ڏيندڙ احترام ڪندڙ ۽ پيار ونڊيندڙ هڪڙو اهڙو زنده دل انسان آهي، جنهن جي حساس دل، ڌرتيءَ جي ٿر جهڙي اُجري اندر ۾ نفرت نالي ڪو به ٿوهر قتل ڪونهي. هُو جيڪو سبيتو ۽ سڀاجهو سرڄٺهار آهي، اُنهي جي آدرشي ڪردار گهڻ ۾ گهڻ مون پارن اُبوجهن جي زندگيءَ تي ته تمام گهرا اثر ڇڏيا آهن. اِهو ئي ڪارڻ آهي جو مُنهنجي ساڍس سالن کان شناسائي اڄ به اڳي کان اڳري آهي ۽ هُن جي سياويڪ شاعراڻن گُڻن جي گواهي سندس هِيءُ غزل به ڏيڻ گهُري ٿو.

رات جـــو پويـــون پـــل ۽ زيـــب،
جـــاڳن ٿـــا مقتـــل ۽ زيـــب،

ٻئـــي تنهنجـــي ڳولهـــا ۾ آهـــن،

آوارا بـــــــــادل ۾ زيـــــــــب،

درد ٻنھـــي جـــو ســـاڳيو ھـــو،
ھكـــڙي ھُئـــي كويَـــل ۾ زيـــب.

پايـــل جـــو آواز اڇـــي تـــو،
چانـــڊوكي، جھنگـــل ۾ زيـــب،

آڏي تـــائين جـــاڳن تـــا ٻئـــي،
ھكـــڙي ھُـــو ھوتـــل ۾ زيـــب.

اُجري صُبحَ جي اڳڪٿي......!!

پارُو مل امراڻي جڏهن مِٺي جي جهُريل رستن تي ڪُلهي ۾ ٿيلهو لٽڪائي لُڏندو لَمندو پيادل پنڌ رمندو رهندو هو تڏهن به ساڳيو ئي قلندري صفت هڪڙو فقير طبعيت انسان هو ۽ هاڻ جڏهن هُو ساڳي شهر جي ڪار پئنٽ ٿيل رستن تي هڪڙي اين.جي.اوز جي هاءِ ليڪس گاڏيءَ ۾ گهمي ٿو،اِن گاڏيءَ جي سٺ يا سئو تي اسپيڊ هُجي ته هُجي پر پارُوءَ جي رفتار به ساڳي ته گُفتار به ساڳي، يعني پارُو اُهو ئي فقير ماڻهو فرق ڪو آهي ته فقط اِهو ته اڳي هِيءُ همراهه هڪڙو هٿين خالي صحافي هو ۽ هِن سَمئي هُو هڪ سٽيپيءَ ڪُرسيءَ تي ويٺل هڪڙو سماجي اڳوڻ. فقيراڻي فطرت ۽ مصريءَ جي تڙ جهڙو مزاج رکندڙ پارُو مل امراڻي جڏهن ٿري، گُجراتي، راجستاني ۽ مارواڙي لوڪ ادب تي ڪم ڪيو ته سنڌ جي سُڄاڻ علمي، ادبي حلقن پُٺي نِپيري ڪيس خوش آمديد چئي پر هِن فقير تن انسان اُتي دنگ ڪو نه ڪيو. ڪُجهه عرصو الائي ڪهڙي جهان ۾ الوپ ٿي ويو پر جڏهن موٽيو ته "مُرڪن مالهائون" پُوئي ڪٺي آيو. هڪڙو اهڙو ماڻهو جنهن جي مِزاج ۽ مُوڊ ۾ نه وقت جي واچُوڙي ڪو ڦيرو آندو ۽ نه ئي صحافيءَ مان شاعريءَ ڪا تبديلي آندي. گهڻو اڳ ۾ مون جڏهن ڪيس "گيت سانوڻ من پانوڻ جا" ۾ پڙهيو تڏهن به منجهس ساڳي ماڻهپو موجود هو ۽ اڄ جڏهن هُو "مُرڪن مالهائن" معرفت هڪڙي حسين ڪويءَ جي حيثيت سان سموريءَ سنڌ سان سَنمکُ ٿي چُڪو آهي. تڏهن به ساڳي هٺ جوڙ اُها ئي نهنائي، اُها ئي نِوڙت ۽ نِمرتا، اُها ئي مُک تي مُرڪ ۽ اُهي ئي پيريل پاکر. عزت، شهرت، دولت ۽ ايڏي وڏي پئماني تي پزيرائي ملڻ ڪانپوءِ اگر ڪو اسان پارو پڇ ڏاڻو هُجي ها ته پير پٽ تي ئي ڪونه پَوي ها بلڪ پُڇ تيلي هجي ها. پر پارُو مل امراڻي تي پڳوان جي ڪِرپا آهي جو نه سندس من ۾ ڪا مڳي آهي ۽ نه ئي سندس ڪنڌ ۾ ڪا ڪلي لڳي آهي. نه اجائي آڪڙ ۽ نه ئي ڪنهن ڦُونڊ ۾ ڦوڪٽو ٿيو آهي، هڪ اهڙي لگزري قسم جي NGOs ۾ ڪم ڪندڙ ڪاٺن ڪلچر دنيا، جنهن وٽ ڪائڻ لئه هڪڙا ۽ ڏيکارڻ لاءِ ٻيا ڏند هُجن ۽ جيڪي هر چيز کي پنهنجي پراجيڪٽ واريءَ عينڪ سان ڏسڻ جا عادي هُجن، اهڙي "اور دنيا" ۾ هِن ڪلجُڳ ۾ به ڪو اهڙو ڪاپڙي موجود آهي، جيڪو جهڙو اندران آهي، تهڙو ٻاهران بلڪل ڪنهن کُليل ڪتاب جهڙو، سو به اُن سماج ۾ جتي بچن شال اسم ته اجا موجود آهن پر ضمير گهٽن جا غائب ٿي چُڪا آهن ۽ گهٽن ته اُنهن گُم ٿيل ضميرن کان لاتعلقيءَ جو اظهار به ڪري ڇڏيو آهي. جتي اُلٽي گنگا وهندي هُجي جتي واحد ۽ جمع، مونث ۽ مذکر ٻئي سنڌي ٻوليءَ مان پنهنجا پلاٽ وڪڻي ڪنهن ٻيءَ ٻوليءَ جي فليٽ ۾ وڃي ٽانيڪا ٿي ويهن اُتي جيڪڏهن منهنجي ڳالهين مان ربط ڪنهن ضبط سان رضا خوشيءَ سان ٻن ڪپڙن ۾ نڪري هليو ويو آهي ته آئون ڇا ٿو ڪري سگهان؟ ڇو ته اُهي ٻئي عاقل ۽ بالغ آهن جن کي لفظن جا لوڙها لتاڙڻ جي خود آئين اجازت ڏي ٿو. ۽ هُونئن به هِيءُ دوَر تبديلي جو آهي جنهن ۾ هر ڪنهن کي حق آهي پنهنجي جنس توڙي جڳهه تبديل ڪرڻ جو پر اِن تبديليءَ جو عَلي قاضيءَ واريءَ تبديليءَ سان ڪو واسطو ڪونهي. پارو مل امراڻي جي اُڏتي پنڇيءَ جهڙي روح کي ڪنهن NGO جي پڃري ۾ قيد ڪيو ويو آهي، چوندا آهن ته ڦاسڻ ڪانپوءِ ڦٿڪڻ اجايو آهي، سو پارُو به آئون پانيان ٿو ته ڏندين تي ڏيئي ويندو. هُونئن به ماڻهوءَ جون ڪوڙا اهڙيون مجبوريون هُجن ٿيون جيڪي نه چاهيندي به اڻ وڻندڙ ماحول ۽ ناپسنديده چهرن سان

گڏ ڪم ڪرڻ تي مجبور ڪن ٿيون. پر اسان ڪي اِها خاطري آهي تہ پاروءَ ڪي جتي بہ ڇڏيو جنهن بہ حال ۾ ڇڏيو هُو پنهنجي ضمير ڪي ذرو تِڪو لڳڻ ڪو نہ ڏيندو. چو تہ هيءُ ضمير جي ضرب اُپٽ واري آلجبرا کان ئي اڻ واقف آهي. پر فقيريءَ جا سيئي سبق ياد اٿس جو ايندئي چوندو "فقيرن جي حاضري قبول پئي" ۽ ويندي ويل چوندو "ابا! هاڻ فقير هلن ٿا" فقير جي گودڙيءَ ۾ گُل تہ الائي ڪنهن لئہ رکيل آهن پر ملندو تہ سيني مٿان محبتن جا مينهنَ مُرڪن جي صورت ۾ ڇَڇَ پري ڇنڊبيندو. گهڻا ڏينهن لڳا تہ فون جي گهنٽي سان گڏ روح جي رِڻَ مان رڙ ڪري چوندو "الا! ايڏا ڏينهن امر! فقيرن سان بہ ليڪا ڪبا آهن ڇا؟" نہ ملندو تہ ساهہ پيو سِيڏائيندو تہ ڪاش! ڪٿي پارُو مِلي وڃي. ڇو تہ هُن سان ملي پنهنجي هُئڻ جو احساس جاڳندو آهي. اِهو ئي سبب آهي جو آئون سُڪون حاصل ڪرڻ لاءِ هُن وٽ هليو ويندو آهيان. هو جيڪڏهن خوش هوندو تہ فون تي ٽهڪن جا تاڙيا هوندا اٿس ۽ اُداس هوندو تہ مايوس لهجي ۾ ائين مخاطب ٿيندو جو اڳلي جي اندر ڪي آريءَ سان چيري چار ٽُڪر ڪري ڇڏيندو. چاڪاڻ جو پاڻ هڪڙي هُنرمند قبلي جو فرد هُئڻ ڪري سامُهين جي سيني مان سِيرائيءَ سان سوراخ ڪرڻ ۽ گِرمٽَ سان گُڙڪ ڪرڻ جا سيئي گُر ڄاڻي ٿو ڪڏهن ڪڏهن فون ڪري چوندو "امر! تون بہ اڪيلو ڇڏي وين"، سندس ميارَ ماري وجهندي آهي. ريديو منيءَ جي ڪيترن ئي ڪرائسز ۾ اسان ٻئي ڄڻا ٻِٽ رهيا آهيون پارو ذاتي انائن جي نڪا ضرب ڄاڻي نڪو ونڊ يا ڪٽ. پر ڪنهن ٻي جي تڪليف تي تڙپي اُٿندو. ڦٽڪي پوندو پلي زمين جا ٻئي پُڙ اُٿلي پون پر مورن. محبوبن ۽ پنهنجن ماڻهن جي مجبورين ڪي نڪين ڪيش ڪرائيندو نڪين ڪمپرومائيز اِن ڪري گهٽن جي اک ۾ ڪنڊ بہ رهيو آهي.

ڪُجهہ ڏينهن اڳ ۾ فون ڪري چيائين. "امر! 24 تاريخ تي منهنجي ڪتاب "مُرڪن مالهائون" جي مهورت آهي هر حال ۾ اچڻو اٿئي بلڪِ پاڻ ڪٺائي بہ پُڄڻو اٿئي" چيم يارا! اسان ابوجهہ ماڻهو اسان ڪي کهڙي ڪل تہ بحر کهڙي بلا جو نالو آهي ۽ وزن ڪهڙي وبا آهي. اهڙي ڪنهن دوست ڪي چئو جيڪو ڳالهائڻ بہ ڄاڻي ۽ لکڻ بہ ڄاڻي سنڌ جيڪڏهن شاعريءَ جي ميدان ۾ خود ڪفيل آهي تہ نقلي نقادن جي بہ ڪا کوٽ ڪانهي جيڪي قلم سِراڻ تي چاڙهي تِکا ڪري رهيا آهن. اُهي فرد مان ڦيرائي فرشتو بڻائي زمين تان ڪٽي سَتين آسمان تي پُڄائي ايندئي. واهولو ۽ ونجهڻي ڏيندين تہ سنڌءِ شاعريءَ جا چوڏ لاهي رَندو هڻي ڳن پُڇ ڳتري ٻُتي ٻڪري ٻڻائي ڏيکاريندئي. وڏي ڳالهہ تہ ماڻهوءَ ڪي ملائڪ بنائڻ اُنهن جي ڪابي هٿ جو کيل آهي. ڳالهہ ۾ ڪُجهہ ڪونهي چار ڪوريون خرچ ڪري ٻتي ٻولڙيا پيدا ڪري سگهجن ٿا. جيڪي ڏينهن ڪي رات ۽ صُبحءَ ڪي شام ثابت ڪرڻ لاءِ نُهن چوٽيءَ جو زور لڳائي سگهن ٿا ۽ سڀ ڪان ناياب نسخو انهن وٽ اِهو بہ آهي جو اُهي مکڻ لڳائڻ ۽ مکڻ مان وار ڪيڏڻ جا بہ شاهہ ڪاريگر آهن. پر همراهہ الائي ڪهڙيءَ مِٽيءَ مان ٺهيل آهي جو مُور نٿو مڃي بلڪ جتي پير پرائي بيٺو آهي اُتان هڪ وک بہ اڳتي نٿو وڌي. آهي نہ هِن دورنگي دنيا جو درويش دل انسان! جنهن ڪي پنهنجي واڪاڻ نٿي وڻي پنهنجي ساراهہ سُڻي نہ ٿي لڳي پر گِلا ٻڌڻ لاءِ ڳلا ڪولي وينو آهي. ست سُريون سُٽڻ لاءِ سينو سُپر ڪري بيهي رهيو آهي. خير مرضي سندس جيڪڏهن ڏٺي پاڻ مُند جون سُٽڻ جي سگهہ رکي ٿو تہ پاڻ جو ڪهڙو ٿو تيل سَڙي. هڪ ڏينهن فون ڪري چيائين "منهنجي ڪتاب جي مهورت آهي. اوهان دوست جيڪڏهن مون جيئري تي بہ تي لفظ ڳالهائي نٿا سگهو جو منهنجي هِنئين ڪي واءَ لڳي تہ پوءِ مون مُئي پُڄاڻان مٿو ۽ ستر ڪُٽي ڇا ڪندؤ؟" ٻي ڏينهن فون ڪري چيائين "امر ڪاش!

منهنجي ڪتاب جي مهورت وارو پروگرام منهنجي تعزيتي ميڙاڪي ۾ تبديل ٿي ويجي" هينئن ته جڻ هٿوڙو هٽي ڪيڏيائين، دل مان دانهن نڪتي رڙ ڪري چيم گهوڙا يار! اِهو ڇا ٿو چوين يارُو؟ "سندس جملي ۾ جيڪا اذيت هُئي، ڪُنل تتر جهڙي ڪرب ۾ ڏک سندس لهجي مان ليا پائڻ لڳو هو اهل دل ئي ڄاڻن ٿا ڪنهن دَردوَنديءَ دل جو دک، فورن فراز جون هِي سٽون ذهن تي تري آيون ''تیرے لہجے کی تھکن میں تیرا دل شامل ہے، ایسا لگتا ہے، جدائی کی گھڑی آ گئی دوست'' هُن جي اکين مان ڪِريل ڳوڙها ۽ ڳوڙهن کي روڪ لڳائڻ جي ڪوشش مون پنهنجي ڳلن تي محسوس ڪئي. هِن سان منهنجو درد جو رشتو آهي، هڪ اهڙو درد جيڪو بقول ڪنهن شاعر جي ''درد اتنا ہے کہ ہر رگ میں ہے محشر برپا اور سکون ایسا کہ مر جانے کو جی چاہتا ہے''۔ ڪجهه لمحن لاءِ بنهي پاسي رات جي سناٽي جهڙي سُڃ ۾ سانت ڇانيل رهي اوچتو موبائيل جي اسپيڪر مان هُن جو آواز اُڀريو. "امر! جن ساحر اکين لاءِ اسان شاعري ڪئي اُهي اکيون مُنهن ڦيري وڃن ته پوءِ دل رت جا ڳوڙها نه رُوئندي ته ڀيو ڇا ڪندي، پر هُن لاءِ روئڻ مان به راحت ٿي ملي. روئڻ ۾ رُسڻ به اُنهن سان سُونهي ٿو جن سان جيءَ جڪڙيل هُجن"، عجيب ماڻهو آهي سڄي دُنيا کي جيڪو وٽي ساڻس سُلوڪ ڪري لوٽي ۾ سَرڪو نه پوندس، وقت وارن جا ورتاءُ ۽ وار سندس وارُ ونگو ڪو نه ڪندا پر اُهي عظيم نيڻ جن ڪانئس ههڙا حسين نظم لکرايا اُهي اکيون بي رُخي برتين ته سندس سڄي وجود ۾ وائبريشن پيدا ٿي پوندي ۽ پوءِ سندس ڪاوڙ ۾ تبديل ٿيل تيور به ڏسڻ وٽا هُوندا آهن. نکو گهر جا ٺڪر جهوريندو نڪين آفيس جون ڪُونديون ڪِرائيندو بس رُڳو سندس دل جي ڏڙڪن جو حال ناصر ڪاظميءَ جي هِن شعر جهڙو ٿي پوندو اٿس'' شور برپا ہے خانہ دل میں، کوئی دیوار سے گری ہے ابھی''. انهي ڪيفيت جي اذيت مان جڏهن به جهلي ٻاهر نڪرندو آهي تڏهن سندس هٿن ۾ آئون ڪو نهايت ئي شاندار نظم ڏسي ڪيس چوندو آهيان، "يارُو! جيڪڏهن محبوبائن جا ماٺا، انگل ۽ آرا نه هُجن ها، سندن اکين جا آگم بَدِي جي بادلن جيئن بيوفائي نه ڪن، ته تون ههڙا حسين نظم لکين سگهين ها؟ اِنهن اکين جون اِهي ڪافر ادائون ئي اسان جي دلين کي آسُودگي آڇين ٿيون. اِها ئي اُها آسودگي آهي جيڪا اسان جي ذهنن کي زرخيز ڪري ٿي، اسان جي قلمن کي ڪنهن ڪُميت گهوڙي جهڙا گُڻ عطا ڪري ٿي ۽ جڏهن جوانيءَ جي جَڙي گهوڙي کي اسان عشق جي اڙي هٽون ٿا تڏهن ئي "مُرڪن مالهائون" پوئي سگهبيون آهن ۽ ڪو يارو مل امراٽي نالي حُسناڪ ڪوي اسان جي آڏو پوري شاعراٽي وقار سان ٽلندو ۽ ٽهلندو اچي ويهندو آهي". هڪڙو اهڙو حسناڪ شاعر جنهن جي پهرين مِني مُراد مُرڪن مالهائون جو هر موتي مٽيو هڪ ٻئي کان ڪيئي رتيون ڪَسر، هِن جي نظمن، غزلن، گيتن، واين ۽ بيتن جي هِن ڪنٺمال ۾ نه رُڳو ڪنهن ڪُونج ڳچيءَ لاءِ گُلن جا هار پرويل آهن، پر مورن جي مستيءَ جا ميڙا به آهن ته سارنگ جا ساٿ به. ڪنهن سان راند رمڻ لاءِ ساريون به آهن ته رکيل يارين جون سوين سنيارون به آهن. ڪاسبي جي مندر ۾ اکين جي ٿالهيءَ ۾ اُتاريل ڪنهن جي آرتي به آهي ته ڪنهن لاءِ دل جي اندر اُپ ڪان اوچيون اڏيل ڪيئي ڪائناتون به آهن. مُرڪن مالهائن ۾ يارو جڏهن پنهنجي رب سان رِهاڻ ڪري ٿو ته نه ڪنهن چنڊ ٽيڻ جي تمنا ڪري ٿو نه ئي ڪنهن سج ٻڄڻ جي آرزو ٿو ڪري هيءُ فقط اِنساني تاريخ جي امر حصي ٿيڻ جي ڪلپنا ٿو ڪري. يارو ڀُونءِ جي پوتارن هٿان ڪنهن به ڳاڙهيءَ کي ڪاري قرار ڏيڻ خلاف قلم کان ڪارائي جو ڪم وٺڻ ڇاڻي ٿو هُو پنهنجي محبوب سان مِلڻ وقت روايتي انداز نٿو اپنائي بلڪ زماني سازي بجاءِ محبت بازيءَ سان ملي ٿو هو ڪنهن مَئي خاني مان فقط درد جو دارون پيئڻ ويندو آهي. يارو وقت جي ڪنهن به آمر کي اڪيلائي ۾ ٻُڏي مرڻ جو موقعو تلاش ڪرڻ

جيتري مهلت ڏيڻ لاءِ بہ تيار ڪونهي ڪيس پنهنجي محبوب کان ڇُمي گهرندي بہ ڪو خوف، ڪو خطرو محسوس ٿئي ٿو ۽ هِيءُ اُن ڇُميءَ کي خواجہ فريد جي ڪافيءَ سان ڀيٽي ٿو ۽ اُن ڇُميءَ جي اوڏري رهجي وڃڻ جي انديشي کي ظاهر ڪري ٿو ڇو تہ کيس خبر آهي تہ ڌماڪن جي رُت اچا الائي ڪيترين ڇُمين جا ڪنڌ لٽڻ لاءِ لٽل آهي. ڀارو هڪ مُحب وطن شاعر آهي، جيڪو اياز جي شاعريءَ مان جهانسيءَ راڻيءَ جي تلوار اڌاري ڪٽي ديس دروهين جا سر قلم ڪرڻ گهُري ٿو، هِيءُ هڪڙي انقلابي وانگر هر دؤر جي هٽلر جي روح ۾ ڪولهين جيئن ڪوڪو نوڪڻ ٿو چاهي. ڀارُو ڀورهيت دوست فڪر جي ڦرهيءَ مان فيض حاصل ڪندڙ هڪ اهڙو ڪوي آهي جيڪو طبقاتي نظام جي سمورن ذريعن کي پنهنجي ذات جي ذاتن سان لُٽڻ چاهي ٿو ڪارونجهر جي ڪور تي مورن جي مَٽڪو هاڙهي ۾ هَرڻين جا چال، ڀاري ننگر جي پُوچارڻ جو پيار سلامت ڏسڻ جو آرزو مند ڀارو، روپلي جو نئون روپ چاهي ٿو. هِيءُ هر قسم جي ماٺ کي مُڪ سان ٽوڙي عظيم آجپي جو اوچو آواز اُڀارڻ چاهي ٿو هِيءُ پنهنجيءَ شاعريءَ ذريعي سمورن وطن دوست ڪردارن کي راسُوڙن جي روپ ۾ سُرخ سلام پيش ڪرڻ گهري ٿو. هِن جي حسين نظمن ۾ دل جون درد ڪٿائون بہ آهن، تہ ڏکي انسانيت جا اُداس سُڏڪا پڻ، پرينءَ پچارون ۽ واويلا وڏڪارون بہ آهن تہ گُلن کي گهُٽي مارڻ جون گهٽنائون پڻ، مرَوي جا مُرجهايل مُک بہ آهن تہ روهيڙن جون روئيدادون پڻ، وطن جي ويراني، حياتيءَ جي حيراني بہ آهي تہ مجبورين جو ماتم پڻ هَي نظم، هَي وايون، هَي بيت ڪنهن وڃايل ويساهہ جي وارتا بہ آهن تہ ڪنهن ايندڙ اُجري صُبحَ جي اڳڪٿي پڻ، هَي نظم عالمي امن ۽ سلامتي لاءِ اُپا ٿيل عَلم بہ آهن تہ پنگهٽ تي پيرين اُپراٽي پاٽياريءَ جي زخمي پيرن جا پنڌ پڻ، اُگهاڙي اُپ هيٺ ويٺل ڪنهن اُداس عورت جون آتم ڪٿائون بہ آهن، تہ ڪنهن سڙيل گهر جون صدائون پڻ، ڪنهن حسينا جون ڪافر ادائون بہ آهن تہ ٽتيءَ ۾ گهڙو ڀريندڙ ٿاريليءَ جو ٽڪ پڻ، ڪاڙهي ۾ ڪانيون جهوريندڙ جُهور عورتن جي فوٽوگرافي بہ آهن تہ مينهَن ۾ ڪيل مورن جي رقص جي مصوري پُڻ، ڪوهہ جي سيرڻ ۾ سڄي ڄمار ڪيلي هڪليندڙ ڪنهن گوسيءَ جو غم بہ آهن تہ ٻن لاهيندڙ ڀورهيت هٿن جي لڦن جي لالائي پڻ، هَي نظم نہ رُڳو ناسي ٿيل نظرين جا نوحا آهن، پر ڪِن قلمن جي ڇُڪايل قيمت جا مرثيا پڻ، هَي صحرا جا سڏ بہ آهن تہ ڪنهن جي نيرن نيڻن جا نياپا پڻ، ٻانهيءَ بنا ٻوڪين ٻانهُن جي دانهن بہ آهن تہ ڪنهن ٽِڪن بنا ڪوڙي گج جي ڪٿا پڻ، پري ويل ورَ جي اوسيئڙي ۾ ويٺل وَنيءَ جي وينتي بہ آهن تہ ڪراچي ڪمائڻ لاءِ ويل نوجوان پُٽ جو لاش موٽي ملڻ تي ماءُ جي ممتا پڻ هِنن نظمن ۾ هيلوڪي ٻوڏ ۾ ٻُڏل رُڳو هڪ گهر جو غم ناهي پر پُوري ناڪارا نظام تي هڪڙي ڪٽرايل FIR پُڻ آهي. هَي نظم وطن سان وفا ڪندڙن لاءِ گُلن جو هار آهن تہ غدارن لاءِ گاريون آهن. هِنن نظمن ۾ مزاحمت جا ريتي ملير جهڙا رومانوي رنگ بہ ملندا تہ انساني احساس جا جمالياتي عڪس بہ جابجا ملندا. هِنن نظمن ۾ حياتيءَ جا هڙئي رنگ، سُونهَن جا سيئي تصور ۽ خيالن جي خارڪ ڇديل آهي ۽ هن جي هر نظم ۾ هڪ الڳ دنيا آباد آهي، جنهن ۾ ڪيئي ڪائناتون پَسي سگهجن ٿيون، هَي نظم پنهنجي گهاڙيتي، فني لوازماتن موضوعن جي فراواني، ردم رواني ٻوليءَ جي حَسين لهجي جي مناس ۽ مدّرتا، مخصوص ۽ منفرد اسلوب سبب پنهنجو روح، پنهنجو رنگ، روپ، مُک ۽ مُهاندا رکن ٿا جن کي پڙهڻ سان پُسيل مِٽيءَ جي مهڪ اچي ٿي ۽ جيءُ جهومي پوي ٿو.

تازو مون جڏهن ڀاروءَ جي شاعريءَ مرڪن مالهائون ۾ پڙهي تڏهن سچ پُڇو تہ مون جهڙي اڏ اڪري ۽ گهٽ پڙهيل ماٺهوءَ کان بي اختيار دانهن نڪري ويئي مارا! هڪڙو مانيٽي طبيعت وارو هي ٿري ڇوڪرو ايڏا سگهارا ۽ ايڏا پرپور

نظم لکي سگھي ٿو جيڪي گھڻن وات وڪيلن جا وات بند ڪري سگھن ٿا. پارُو نہ رڳو ٿر جي تاريخي تھذيبي ۽ ثقافتي روين ۽ قدرن جو ترجمان شاعر آھي، پر ھِيءُ پُوري سنڌ جي نئين نڪور فڪر جو نمائندو شاعر پڻ آھي. جنھن جي نظمن جا موضوع پلي پُراڻا ئي آھن پر اُنھن جي پيشڪش جو انداز انوکو ۽ اڇوتو آھي ۽ اُنھن ۾ سمايل سوچ تازي ۽ تواني آھي. بلڪل تازي ھوا جي وِٽندڙ جھوتي جھڙي سندس شاعريءَ جا ڪي ڪردار برابر ڪلاسڪ آھن. جن تي ڪيئي بار ۽ ڪيترن ئي شاعرن لکيو آھي پر اُنھن سان مخاطب ٿيڻ جو اسلوب الڳ اٿس. اُنھن سان ھم ڪلام ٿيڻ جو ھنر پنھنجو اٿس. ھِن وٽ پنھنجن ڪردارن سان مخاطب ٿيڻ جو پنھنجو ڏانءُ آھي ھِن ديس جي دلربائي ۽ مٽيءَ جي محبوبيت پاروءَ جي نظمن ۾ ڪنھبي چُنيءَ جي چٽن جئين چٽيل آھي ۽ ڪوري گھڙي جي گُلن جيئن جَرڪي رھي آھي.

ٿر جي پٽيءَ ۾ پابند نظم جا ڪيئي شاعر پنھنجي شاعراڻي وقار سان پرپور اظھار ذريعي ڪنھن کي بہ اجا تائين واروئي ڪو نہ ٿا ڏين پر منھنجو ذاتي خيال آھي تہ ھِتي ٿر ۾ نثري نظمن ۾ پارُو مل امراڻي في الحال تہ سيني کي پُٺِين تي پُٺِ ماري ويو آھي. ٿِي سگھي ٿو بلڪ گُجھہ دوست چون ٿا تہ پارو جي نظمن تي اياز جو اثر ۽ رنگ آھي. اياز جي رنگ کان ڪو بہ آجو ڪونھي. پر جيستائين مون محسوس ڪيو آھي تہ پاروءَ جي نظمن جي نہ رُڳو زمين پنھنجي آھي پر آسمان بہ پنھنجو آھي. ھِن جي شاعريءَ جي سينا بہ پنھنجي آھي تہ سيما بہ پنھنجي اٿس. موضوع بہ پنھنجا اٿس تہ ماحول بہ پنھنجو ئي. ڪردار بہ پنھنجا اٿس تہ گفتار بہ پنھنجي اٿس. ھِن جا نظم ٻاجھاريءَ ٻوليءَ عاليشان فڪري اُڏام ۽ گربي جھڙي گھاٽيتي سان سنڌي شاعريءَ جي اُجري آڪاش تي ايئن اوچتو نکري نروار ٿيا آھن. جئين سَرلي وچان اوچتو سُج نڪري نروار ٿيندو آھي. يا جئين جھُڙالي رات ۾ ڪارن ڪڪرن منجھان چنڊ ظاھر ٿيندو آھي. ھاڻ جيڪڏھن اسان جي ڪنھن ڪوبسر کي پاروءَ جي شاعريءَ ۾ ڪي عيب نظر اچن ٿا ۽ ھوندا بہ سھي. چو تہ عيبن کان آجي فقط رب پاڪ جي ذات آھي ۽ ھيءَ تہ ھُونئن بہ شاعريءَ آھي. جنھن ۾ ڪيئي جھول فني يا فڪري لحاظ کان ٿي سگھن ٿا. سو جيڪڏھن شاعريءَ جو ڪو سَرجن ويھي وَڍِ. ٽُڪ ڪري تہ آڏي ڪاتي اُن کي پاڻ بہ ڪو نہ ڏيندا سين. پاڻ تہ ھلندا آھيون فقط درويش دل جي ڏم تي ۽ دل اھا ڏم ڏيئي بلڪ پيرِ تي ڏنئوڪو ھٽي ٻيھي رھي آھي تہ سنڌ ۾ ھن وقت آڱرين تي ڳڻڻ جيترا اھڙا شاعر آھن جيڪي عالمي پد جا نظم لِکن ٿا. اُنھن ۾ اسان جي ھِن پارو مل امراڻي بنا ڪنھن چنيءَ چَپائيءَ جي وڏي جڳھہ والاري آھي. آئون دعويٰ سان چوان ٿو تہ پاروءَ جا ھَي نظم جھڙوڪ "لورڪا جو فڪر"، "ٻڏو ناھي ٻوڏ ۾ رُڳو منھنجو گھر"، "چمڙي جو وڏو پاپ"، "منھنجي ھيءَ ننيڙڙي دُنيا"، "ھٽلر جو رُوح"، "چمي اڌ ۾ رھجي ويئي"، "ھُو چاچري جو سورج"، "لورڪان ۽ آئون"، "مايا ڪو وسڪيءَ کي ميار"، "البرٽي منھنجا شاعر پاپ"، "تراسٽڪي! آئون تو سان رھاڻ ڪرڻ ٿو چاھيان"، "ھڪڙو آلندي بہ جنم وٺندو آھي"، "تو کي گُلن سان پيار آھي" ۽ "منھنجي ديس جا ليڪ" سميت ڪوڙ سارا سندس اھڙا نظم آھن. جن کي پُوري ايمانداريءَ سان اُنھن جي اصلي رُوح مطابق انگريزي ٻوليءَ ۾ ترجمو ڪجي تہ اِھي نظم سڄي دُنيا ۾ واچڻ وڃائي ڏيکارين. چو تہ اِھي نظم شاعريءَ جي عالمي اصولن ۽ معيار تي سئو سيڪڙو پُورا لھن ٿا. خير پاڻ کي ھو پاڻي ۾ پٿر اُڇلائڻو ھاڻ لھرون اُٿن ٿيون. ويرون اُٿن ٿيون يا ڪا جوار ڀاٽا جنم وَٺي ٿي. وُٺي جون خبرون پاٺھي پانڌيئڙا ڏيندا. اسان وٽ ھڪ عام چوڻي آھي تہ جن کي ريسَ نہ ٿي تِن کي جڳيسَ ڪھڙي ٿيندي. ٻين جي مرضي ڪين ريس ٿئي يا

جڳيس پر مون کي سچ پُڇو تہ ريسَ ٿي آهي تہ ڪاش! اهڙا نظم آئون لکي سگهان ها. پر ذات ديوي هر ڪنهن تي هٿين ڇائون ناهي ڪندي، اِهي بُلند و بالا ڀاڳ اسان جي ڀاروءَ جا آهن. جنهن تي ڪويتا راڻي راضي ٿي آهي، جنهن کيس پٽن جي ڀاڪُرن مان اُٿياري بادلن پيڙو بُلند پرواز ڪرڻ جي شڪتي عطا ڪئي آهي. هڪ اهڙي سگهہ يا شڪتي، جنهن کي حاصل ڪرڻ لئہ مون پارن اڌ عُمر ڳاري ڇڏي آهي.

(ڀارو مل امراڻيءَ جي ڪتاب "مُرڪن مالهائون" جي مهورتي پروگرام ۾ پڙهيل پيپر).

بيڪار ڪان بيگار ڀلي آهي

پاڻ واري هِن پياري سماج ۾ فوٽ پاٿ تي سُڄو ڏينهن پيٽ پيٽ پيٽ پيٽ ڪيڪ ويٽ ڪار وال ڪن ٻڪن ڪي ڪن

سدا آهي ساهُ ڪي، ڳيي جي ڳولا،
ڏؤ بنا ڏولا! ناهي ساڃاهہ سُونهن جي.

سُونهن جي شناخت ۽ سُڃاڻپ بہ تڏهن ئي ٿِئي ٿِي، جڏهن ماڻهوءَ جي پيٽ ۾ ڪا شيءَ هُوندي، ورنہ آنڊن جي شور و شُغل ۾ ڪوئي آواز ٻُڌڻ ۾ ناهي ايندو تڏهن ئي تہ چون ٿا تہ اَن بنا ايمان ڪونهي ۽ ايئن بہ چوندا آهن تہ ''پهلے طعام پھر کلام'' شايد اهڙي ئي ڪنهن ڪيفيت جي عڪاسي ساحر لڌيانويءَ هئين بيان ڪئي آهي تہ:

نور سرمایہ سے ہے روئے تمدن کی جلا،
ہم جہاں ہمیں وہاں تھذیب نہیں پل سکتی
مفلسی جس لُطافت کو مٹا دیتی ہے۔
بھوک آداب کے سانچوں میں نہیں ڈھل سکتی۔

بلڪل اِهو ڏنئوري ڏينهن جهڙو سچ آهي تہ ڪنهن انگ اُگهاڙي ۽ پيٽ بُکي انسان تہ ڇا حيوان کي بہ اوهان تهذيب و تمدن جي ڪارب ۾ قيد ڪري نٿا سگهو. ماڻهوءَ جي مُهذبپڻي کي پرکڻو هُجي تہ اُن کي ڪجهہ ڏينهن اُڃيو ۽ بُکيو رکي پوءِ ڪنهن سَت رڃيءَ دعوت تي آندو وڃي، اَچا ڪارا پاڻهي پڌرا ٿِي پوندا. بحر ڪيف بيروزگاري ۽ بُک رُڳو هِن پاڻ واري "ڪشورِ حَسين" جي ڪمزوري ڪانهي ڪا، هيءَ تہ هڪڙو عالمگير مسئلو آهي، جنهن هَٽي سڄيءَ دُنيا جا ڏاڏا ڪڍي ڇڏيا آهن ۽ پُوري دُنيا کي وڏندڙ بُک، بيروزگاري ۽ بدحاليءَ جي مسئلي مُنجهائي وڌو آهي، پر فرق فقط اهو آهي تہ اسان بيروزگاريءَ کي ڪا بيماري سمجهي ذهني مريض ٿي پيا آهيون. جڏهن تہ دُنيا اُنهي مسئلي کي حياتيءَ جو هڪڙو عام رواجي مسئلو سمجهي منهن ڏيئي رهي آهي. هُونئن جي سچ پُڇو تہ بيروزگاري خود ڪو مسئلو آهي ئي ڪونہ! بس هڪڙو رويو هڪڙي سوچ آهي جيڪا اسان پاڻ تي هرويرون حاوي ڪري ڇڏي آهي تہ اسان بيروزگار آهيون معنيٰ ڪنهن موذي مرض ۾ مُبتلا ٿِي ويا آهيون، جنهن جو ڪو علاج ئي ڪونهي، زندگيءَ جي مسئلن ڏانهن اسان جي اهڙي روش اسان جي ذهني پَسماندگيءَ جي نشاندهي ڪري ٿي، اسان ۾ حالتن سان مقابلو ڪرڻ جو حوصلو ۽ همت ڪانهي، اُن ڪري اسان فرار جا بهانا ڳوليون ٿا. فارين ڪنٽريز جي سُڌريل سماج ۾ ائين نٿو ٿئي، ڇو جو اُتي ماڻهو رُڳو سرڪاري نوڪرين تي نٽا ياڙين، بلڪ ٻاهرين ملڪن ۾ گهڻو ڪري ماڻهو ڳَن ئي ذاتي ڪاروبار ٿا. يا نجن ۽ خانگي ادارن ۾ ئي ڪم ڪرڻ کي ترجيح ڏيندا آهن. ڇاڪاڻ جو اُنهن ادارن ۾

پگهارون ۾ ٻيون سهولتون سرڪاري ادارن جي پيٽ ۾ وڏيڪ پُرڪشش هونديون آهن. پر ايترو ضرور آهي ته اُتي ڪنهن رئيس، ڪنهن وزير، ڪنهن وڏيري جي چنيءَ چپاٽيءَ يا فون ڪالز تي ڪا سروس ڪا نٽي ملي ۾ نه ئي ڪنهن وزير جي واني جي مُٺ گرم ڪرڻ تي ڪا نوڪري ملي ٿي ۾ اُتي ائين به ڪونهي جئين ٿر ۾ ڪم ڪندڙ NGOs جي ڪُٺ خلق پلجي ته ٿرين جي نالي "پِنَ" تي ٿِي پر اُنهن NGOs ۾ ڪم ڪرڻ لاءِ ماڻهو وري ٻاهريان "امپورٽيڊ" ٿي ايندا آهن. يعني NGOs جي انچارجن جا ڪاڪا، ماما، ماسات، سؤٽ مطلب تي ڪي ناناٽڪيءَ نُڪ مان ڪي ڏاڏاٽڪي ڏيهه مان. ۽ ٿر جي نوجوانن لئه ڪول اٿارٽي ڪان ونئي NGOs تائين سڀني ادارن جا دروازا ائين بند آهن جيئن گهوسٽ اسڪولن ۾ اسپتالن جا درعوام ۾ اسٽوڊنٽس لئه بند آهن.

خير دنيا ۾ ايئن ڪونهي اُتي اهڙي قسم جو تصور به نٽو ڪري سگهجي. اهي "اضافي لياقتون" پاڻ واري سماج جوئي شيوو آهن. دنيا ۾ ماڻهو هر قسم جو ڪم اهليت ۾ قابليت جي بنياد تي ئي حاصل ڪن ٿا ۾ هر ڪم ڪي اهميت ڏين ٿا. وڏي ڳالهه ته اُنهن وٽ ڪم ۾ وقت جو قدر آهي. اُهي پنهنجي فالتو وقت کي به سهي نموني استعمال ڪرڻ ڄاڻن ٿا. اُنهن کي جيڪڏهن ڪا گهڙي فُرصت جي ملي ته اِها به پڙهڻ يا گهمڻ ۾ سجائي ڪندا پر اسان وانگر سڄو ڏينهن ڪنهن ٻاڪڙا هوٽل تي واندو ويهي مکيون ڪو نه مارينداِ.تڏهن ئي ته بوريت يا بيروزگاري نالي جو انهن وٽ ڪو تصور ئي ڪونهي. پر پاڻ ماڻهن وٽ وري قصو ئي اُبتڙ آهي. همراهه مَري، جُهري مئٽرڪ پاس ڪئي ته ڄڻ ڇيڙو ڪري ڇڏيائين. پوءِ نه ڪندو ڪو ڪم ڪار ۾ نه ئي وري ڪو ڪيس ويچار. سڄو ڏينهن سنگت سان ڪندو آوارا گيون، لٽي جي نه ڪا اُيري جي، آڏيءَ جو لڪي لوڙهو ٽپي گهر ۾ ايئن گهِڙندو ڄڻ ڪو ڪاٽڪو چور. ماني مِلي نه ملي موبائيل ضرور هوندس جنهن تان ڪنهن نه ڪنهن پرائيءَ نياٽيءَ جا مِسڊ ڪالز سان تنجڻ تپائيندو پوءِ پل ته اديءَ ڪي ڪنان نڪو جنان پر ادو عشق ۾ انڌو هوندو. نيٺ بيزار ٿي ڳُرن واري ائين سُمهي رهندو ڄڻ پُٽ سڄي رات پاٽيءَ جي واري تي هو يا ڊِگيون چاري هاڻ اچي لٿ رکي سُتو آهي، اڳئين جو چڪي رلي لاهي اُٿاري چئبس ته "ابا! اُتي ڏينهن ڪپار تي آيو آهي، ڪنهن جيب، ڪنهن جٽاٽ، ڪنهن ڪانيءَ، ڪنهن ڪُڙلي جي "ڪر" ته اُٿ جيڏي اوٻاسي ڏيئي لُنڊي بلا جئين بدن وَٽي چوندو "آئون ڊِڪا ڪائي ڪائي ٽڪو آهيان، نوڪري ته ڪا ملي ڪا نه ٿِي باقي آئون هيترو پڙهيل آهيان ڪا مزدوري ڪئين ڪريان؟" معنيٰ ته مزدوري يا پورهيو ڪا ڪچي گار آهي. جنهن ڪان اسان جو نئون نسل ائين وَئون ٿو وڃي جيئن بلدياتي چونڊن ڪان اسان جا بچن شال حڪمران وَئون ويندا آهن. اڌ عُمر ڳري ويندي سرڪاري نوڪريءَ جي آسري ۾ اچا اچي ويندا، ڪرڪيٽ جي ٽيم جيترا ٻار پيدا ڪندا. قرض جا ڪوڙ چڙهي ويندا، پر مجال آهي جو ڪک جهوري ٻيٺو ڪن. ڪمائڻ جو چئبو ته ٻرو چڙهي ويندو. باقي ڪنهن وانديءَ بينڪ تي ويهي سڄو ڏينهن تاش کيڏڻ ۾ پوءِ اُتان ئي ڪنهن سماج دُشمن جهڙي دوست جي وَرُ چڙهي ويندو ۾ پوءِ نه رهندو گهر جو نه ئي گهاٽ جو! جيڪڏهن حال پائي ٻڌجي احوال اوربس ته "ٻچا! هي حال ڇو ڪيا اٿئي؟" ته مُنهن ماڪندي قبرستان جهڙو ڪري چوندو "يارا بيروزگار آهيان" بيروزگاري نه ٿي ڄڻ ڪا لا دوا بيماري آهي، جيڪا ڪيس ڪنهن وبا جيئن وڪوڙي ويئي آهي، جنهن جيئري رهڻ جا سيئي رستا ائين ڪٽي ڇڏيا آهن، جيئن واپڊا وارا عيد، ڏياري ۾ هوليءَ تي ڪين خرچي نه ڪرائيندڙ "ڪنجوسن" جي لائين ڪٽي ڇڏيندا آهن. پر جيڪڏهن پُنيءَ تي هٿ ڦيري پاٻوهه مان پُڇبس ته "پُٽ! پڪهين ڪهڙو ڪامورو هو جنهن لُنڊيون لتاڙي مال چاري، تغاريون ڪٽي هِيءُ

هيڏو سارو عيال پاليو، نپايو ۽ پوءِ پرڻائي گهرين، تڙين جو ڏٽي ڪيو آهي، اوهان کي بہ خدا تعاليٰ هٿ پير ڏنا آهن، اکيون ڏنيون آهن، دماغ ڏنو آهي، ڪُجھہ اُنهن کي بہ هَنڊايو، خرچ ڪريو ۽ ڪپايو، اڳيان اُنهن جو بہ پُڇاڻو ٿيندو. هيڏي ساري سُهڻي سُندر ۽ صحتمند جسم هئڻ باوجود اوهان پاڻ کي بيوس ۽ هيڻا ڇو ٿا پانيو؟ پر نيت کوٽي عُذر گهڻا، سو پلي پيو سڄو ڏينهن سيراهون ڏي پر سُڌرڻ بجاءِ ساڳيون ڳن ساڳيءَ کهاڙي ۾.

اڄوڪي نسل جي اِها وڏي ڪمزوري آهي جو اُهو چاهي ٿو تہ پڙهڻ بدران ڪاپي ڪري پاس ٿيان، محنت بجاءِ مُفت ۾ مال هٿ ڪريان، ڪم ڪار ۽ ڏنڌي ڌاڙيءَ بدران رُڳو پٽيلي ڪيان، ڪا ذميواري ڪا پابندي پاڻ تي نہ کڻان، معنيٰ پرائي مال تي ٽوپي نراڙ تي، ڪنهن سياسي "جيڪ" ذريعي ڪو "چيڪ" حاصل ڪيان، "شارٽ ڪٽ" طريقي سان رات جي پيٽ ۾ راڄ ڏٽي بڻجي رَعيت جا ميت بہ وڪڻي وياج تي ڏئي ڇڏيان. نام نهاد نيتائن جئين جنتا جي جيئڻ ۽ مرڻ جا هڙئي حق ۽ واسطا حاصل ڪري وٺان. اڄوڪي نئين ٽهيءَ مان گهڻا ئي چوري، چڪاري، چغلخوري، گلا ۽ ٻي دُنيا جهان جي هر بُرائي پنهنجو جائز حق سمجهي حاصل ڪرڻ گهُري ٿي. پر محنت مزدوري کي مِهڻو سمجهي ٿي، ڌنڌي ڌاڙيءَ کي عيب سمجهي ٿي، ڏنار، وچار بيهڻ کي گهٽتائي سمجهي ٿي ۽ چاتي ٺوڪي چوي ٿي تہ "آئون فلاڻي جهان خان جو پوٽو، فلاڻي رئيس جو ڏوهٽو، فلاڻي اُتمذات جو شهزادو پورهيو ڪئين ڪريان! ماڻهو ڇا چوندا؟ مَرسون مَرسون پر ڊپ ڪِنهين چرسون. يعني چُرندا چار آڱر ڪونہ ڪک جهوري ٻيڻو ڪونہ ڪندا. باقي پنهنجي نِڪمائي ۽ نام نهاد نسلي برتري ثابت ڪرڻ لاءِ سوين دليل پيش ڪندا آهن. اها خوشفهمي، اها خود فريبي ۽ احساس بَرتري اسان جي هڪ پُوريءَ پيڙهيءَ جي ذهنن کي ڪلر جيئن کائي کوکلو ڪري رهي آهي. هِيءَ هڪڙي بيمار سوچ آهي، جيڪا اسان جي نئين نسل جا دماغ سِم وانگر ناڪاره ۽ نڪما ڪري رهي آهي. سرڪاري نوڪري ڪا ضروري ڪونهي، خانگي نوڪريون بہ ڪوڙ پيون آهن، ڌنڌا ڌاڙي هِتي بہ کُٽا ڪونهي، ڪا مانڊڻي هٽي، ڪا هوٽل کولي، ڪنهن دُڪان تي بيهي، ڪنهن گاڏيءَ تي ڪم ڪري، ڪٿي ڏراڙ بيهي، بہ ٽي ڏوڪڙ ڪمائي بہ ماڻهو پنهنجن پيرن تي بيهي سگهي ٿو ۽ هِن بيروزگاريءَ واري ڀوت مان نجات حاصل ڪري سگهي ٿو ۽ جڏهن ماڻهوءَ کي واندڪائي جو وقت ئي نہ مِلندو تہ پوءِ بوريت يا بيزاريءَ جو سوال ئي پيدا ڪو نٿو ٿِئي. ضرورت اِن ڳالھ جي آهي تہ نہ رڳو نئين نسل کي محنت مزدوري ڪري پنهنجو قيمتي وقت سَجايو ڪرڻ گهرجي بلڪ ڪين عِلم ۽ هُنر خاص طور تي جديد ٽيڪنالاجيءَ جو علم حاصل ڪرڻ گهرجي. جيڪو هِن دؤر جي اهم ضرورت آهي. ماڻهوءَ وٽ جيڪڏهن هٿ جي وِچا آهي ۽ جديد علم آهي تہ اُهو ماڻهو دليلن سان دنيا فتح ڪري سگهي ٿو. جيڪڏهن ماڻهو وٽ عِلم، هُنر ۽ محنت جو جذبو ناهي تہ اِهو جڻ تہ هٿين خالي ۽ سُڃو آهي. پوءِ ڀل تہ وٽس مائٽاڻي ڇڏيل لکن جي ملڪيت ڇو نہ هُجي. پر علم، هُنر ۽ محنت ڪانسواءِ انسان جي پنهنجي هستي ڪا معنيٰ ڪا نہ ٿي رکي، هِن جو پنهنجو وجود جڻ تہ ڌرتيءَ تي بوجھہ آهي، جڻ تہ اُن ماڻهوءَ هِن جهان ۾ اجائي گهوئي ڪاڏي آهي. وقت جي تقاضا آهي تہ اسان ۽ اوهان وٽ نہ رُڳو ديني ۽ دُنوي عِلم هجي پر حياتي گهارڻ جا گُر بہ اچڻ گهُرجن، جئيڻ جا ڊولائتا ڍنگ ۽ سِيبتا، سليقا بہ ايندا هُجن. پر اِهو سيڪجھہ پاڻ مُرادو ڪنهن جادوءَ جي ڇڙيءَ سان اسان وٽ پاڻهي هلي ڪو نہ ايندو. اُن لاءِ هٿ پير هڻڻا پوندا، رت وِلوڙي پت ڪرڻو پوندو. باقي هٿ، هٿ تي ڌري ويهڻ ۽ اجايا خيالي پُلاءُ پچائڻ سان ماڻهو ذهني مريض تہ ٿي سگهي ٿو پر ڪا هڙ حاصل ڪري نٿو سگهي. بوريت يا بيزاري جو واحد حل اِهو آهي تہ

ماٺھو پاڻکي مصروف رکي، بيڪار کان بيگار ڀلي آھي، واندو ويھي پنھنجي ذھن ۾ اجاين ويچارن جا اوڏاڻا اُڻ وڙڪائڻ بدران پنھنجي جسم توڙي ذھن کي تعميري ڪمن ۾ سوچن ۾ رُڌل رکڻ سان اوھان پاڻ محسوس ڪندا تہ بيروزگار ھُئڻ باوجود اسان وٽ وقت ڪنھن سان ويھي ڪجھ لمحا ڪچھري ڪرڻ جيترو بہ ڪونہ آھي.

▣

تعليم کي تريون

ٻہ ڏينهن اڳ اسان جي اوطاق تي فون ڪري پائي پورا لال فرمايو تہ آئون ساڱس فون تي ڳالهايان. اسڪول اوطاق کان ڪُجھ مُفاصلي تي آهي، سو اُتان سرڪاري سڏ کي وَرنائڻ لئہ هليو آيس. همراهہ مليو خوب کليو ۽ پوءِ چيائين تہ چنچڙ تي مني پُڇ اُتي، توکي يعني مونکي تعليم مُتعلق ڊينگهرن تي ٻوڙ هارٽو آهي. چيم ابا! تعليم جو موضوع تہ ائين وسيع ۽ ويڪرو آهي. جيئن هِن مُلڪ ۾ ڦهليل مهانگائي، اُن جي ڊيگهہ ويڪر ماپڻ لئہ مون مسڪين وٽ نڪو آهي ڦُٽ پٽي ۽ نہ ئي ڪو ٻيو اوزار. سوچي ڪو ليڪو چڪي ڏئين تہ پوءِ پيا ڳن ڏينداسين. پر همراهہ چئي نڪا جهل نڪا پل سيڪا پَسي پرينءَ کي... خير ڳالهہ منهنجي مَٿي ۾ ڪو نہ وينئي ۽ جڏهن بہ ڪا ڳالهہ مٿي مٿان گذري ويندي آهي، تڏهن اسان لُوهَہ ڪندا آهيون. تعليم کاتي جي هڪڙي دوست ڏانهن جنهن کي آئون تہ هر درد جي اينٽي بايوٽڪ دوا چوندو آهيان، پوءِ جي ڪنهن کي ڦَڪيون فرق نٿيون ڪن تہ اُن ۾ اُنهي ڪلرڪ جو ڪهڙو ڏوهہ؟ سو ڳالهہ هلي پئي تعليم جي "سَت واتي بلا جي" جيڪا اسان جهڙن ابوجهن جي مغز ۾ ڏاڍي دير سان ديرو ڄمائيندي آهي. خير مون شري سنتوش کان آڏي پُڇا ڪئي تہ ابا! اُتي ڪرٽو ڪُڄاڙو آهي ۽ ڪهڙي موضوع تي مٿاڪُٽ ڪرٽي آهي، خدا پُٽين مان پاڙاڏي شري سنتوش کي، جنهن چيو تہ "ابا! مائي تعليم اگهي تي پئي آهي "اُن کي وڃي ترپون هڻ" خير سنتوش تہ پاڻ تان لاهي وڌي اسان جي ڪنڌ ۾، ڪيس خبر بہ آهي تہ اسان جهڙن ابوجهن جي هِتي دال قطعي ڪا نہ ڳرندي، پوءِ بہ هر پيري اَتريو پٽَريو ڪريو ڦِريو ڳِهريو اچيو اسان جهڙن فقيرن مٿان بيهو رهي، ۽ ڏيهہ اڳيان ڏِنو ڪريو وجهي. معاف ڪجو! جيڪڏهن آئون موضوعَ کان هٽي ويو هُجان، هونئن جي سچ پُڇو تہ هتيل تہ ڇا پر پورو نظام ئي پتڙيءَ تان لٿل آهي تہ پوءِ مون اڪيلي تي ميار ڪانهي.

پهرين ڳالهہ تہ هيڏن وڏن تعليمي ماهرن، علم وارن عقل جي اڪابرن اڳيان مون جهڙي مسڪين جي ڪهڙي مجال جو ويهي تعليم جي ٽُرهي کي تارڻ بابت سَت سُريون سُٽايان. خير پاڻ واري هِن ڪشور حَسين جي عام طور ۽ سنڌ جي خاص طور تعليمي نظام جا ترا ڪيڏڻ ۾ وسان ڪنهن بہ گهٽايو ڪونهي. عالمي بئنڪ ڪا ڪاري لڳائي تہ واهہ باقي پائو! نُورَ پٽاري جو سُونهن ڳالهہ گوڙ کان چڙهي ويئي آهي. ڪا هڪ اڌ شيءَ هُجي تہ ڪٽي ڏوڙ ڍڪي ڪجي، هِتي تہ ڪوڙيءَ کي ئي ڦيرو آهي، بلڪ ڏيرو ئي ڏهريءَ ۾ آهي، اُن جا نَٽَ بولٽ ٽائيٽ ڪرڻ لئہ پاڻ وٽ پانو ئي ڪونهي، پر اجا ڪاريءَ ڏُڏي اَڇو اڇي پيو. سو جي هِي پنج ست اَڇيون ڏاڙهيون اَڇي، مَڇي ڪنديون تہ ڪونہ ڪو ڪڙ مان تيل نہ تہ بہ پاٽي تہ ضرور نڪري پوندو. تيل جي اُنڪري بہ پڪ ڪونهي جو پاڻ واري ڪِشور حسين جي هاڻ ترن ۾ تيل رهيو ئي ڪونهي.

خيرا! ڳالهہ هُئي تعليمي نظام جي، سو اُن جي حالت اُنهي چوڪريءَ جهڙي آهي، جنهن کي اُونهاري جي آرهڙ ڏينهَن ۾ ڪو تتل واريءَ تي هٿ پير ٻڌي اُڇلائي وڃي، جنهن جا لِيا ليڙون ليڙون، مٿي جا وار ڪِندبريل ۽ اُنهن ۾ واري پيل اکين ۽ وات ۾ ڌوڙ وڏل پير اُگهاڙا چپ سُڪل اُڃ ۽ ٻُک سبب سندس جيڀ ٻاهر نڪتل هُجي ۽ هُوءَ سهڪي رهي هُجي، ڏُور ڏُور تائين ڪو ماڻهو موجود نہ هُجي، پر پرسان ڪُجهہ ٻُکايل ڪُتا ۽ ڳجهون اُنهي انتظار ۾ ويٺل هُجن تہ ڪڏهن ٿا سندس پساهہ پُورا ٿين ۽ هُو سيئي سندس ماس چَڪي پٽين....

ذرا تصور ڪريو، ذهن تي زور ڏيو ۽ پوءِ جواب ڏيو تہ اُنهي ڇوڪريءَ جهڙي سنڌ جي تعليم کي اُنهي حال ۾ پهچائڻ وارا ڪير آهن. ٻئي تي آڱر اُڀي ڪرڻ کان اڳ ۾ ايترو ضرور سوچيو تہ هٿ جون باقي آڱريون اسان پاڻ ڏي اشارو ڪن ٿيون. جيڪڏهن اُنهي لاوارث ڇوڪريءَ جهڙي سنڌ جي تعليم چوڌري افتخار جي عدالت تائين پهچي تہ هِن حال ۾ وينل، بيٺل ٽوٽي ڪٽي ستل يا لِڪل سڀئي سندس ايف آءِ آر ۾ درج ٿي سگهن ٿا. ڇاڪاڻ جو سنڌي سماج جي هِن مَرضيل تعليمي نظام جي حمام ۾ اسان سڀئي اُگهاڙا آهيون. تعليمي تباهي جا اسان سڀئي ذميوار آهيون ۽ سڀئي مُجرم آهيون. شاگردن کان وٺي اُستادن تائين، مائٽن کان وٺي ڪامورن تائين، سياستدانن کان وٺي سِول سوسائٽي جي مِڙني نمائندن تائين، اين جي اوز کان وٺي وڏيرن، وزيرن، پيرن ۽ مُلن تائين. ۽ هِيءُ هاجوکو رات جي پيٽ ۾ ناهي شروع ٿيو هيءَ هڪڙي اهڙي سازش آهي جيڪا هِن ڌرتي ۽ اُن جي اصل باشندن کي اٽڃاڻ رکي، سندن پيرن هيٺيان ڌرتي کِسڪائڻ جي نيت سان سِٽي ويئي آهي، جنهن ۾ اسان سڀئي شريڪ آهيون. عالمي ادارا، يا ڪي ٻيون قوتون ڪُجهہ بہ ڪن پر جيسين اسان جي اندر جو انسان نہ جاڳندو ۽ اسان جو ضمير ڇُهنڊڙي نہ وجهندو، تيسين سڀئي ڪو ششون بيڪار ثابت ٿينديون. هِن چوريءَ بلڪ سينا زوريءَ جا پيرا ڪٽبا تہ ڪٿندا نيٺ وڃي، اُتي جتي عوام دشمن، تعليم دشمن ۽ ڌرتيءَ جا دُشمن واڳو وينل آهي. پر اِها بدنصيبي آهي يا بدقسمتي هِن ڌرتيءَ جي، جو اُن جو درد رکندڙ تمام گهٽ آهن ۽ جيڪي آهن اُهي ڪنهن مصلحت تحت مانڪا آهن. هوڏانهن سنڌ جي نئين نسل کي علم ۽ آگهي کان بنهہ ڪورو بلڪِ نسورو ڇٽ رکڻ لئہ علم ۽ عوام جا دشمن سدائين سرگرم آهن.

ڪي چون ٿا تہ اُستاد هِن سڄي بُرائي جو بُنياد آهن، ڪي چون ٿا تہ ڪرپٽ ڪامورا ئي ذميوار آهن، ڪي سنڌي سماج کي ڏوهي قرار ڏين ٿا، ڪي وري سياستدانن کي هِن سڄي جهل جي جڙ سمجهن ٿا. ڪيئن بہ هُجي،ڪير بہ قصور وار هُجي، پر جيڪي ڪُجهہ ٿيو اُن تي ويهي مٿاڪُٽ ڪرڻ بجاءِ جيڪڏهن اسان کي پنهنجي آئيندي جو واقعي اونو آهي تہ هاڻ سنجيندگيءَ سان سوچڻو پوندو. سڀ کان پهرين تہ اسان کي احساس ٿئي، اسان پاڻ کي پنهنجي عوام ڏانهن، پنهنجن ادارن ڏانهن ۽ سماج ڏانهن ذميوار سمجهون. جيڪڏهن اسان کي خالي ذميواريءَ جو احساس بہ جاڳي يا ٿيئي تہ پڪ ڄاڻو تہ اڌ ڪم ازخود ٿي ويو. حڪومت ٽوٽي مختلف ادارن جيڪي اُپاءُ ورتا آهن، اُهي ڪارگر نہ ٿيڻ جا بہ ڪيئي ڪارڻ آهن. مون پنهنجي تجربي جي آڌار تي اِها ڳالهہ شدت سان محسوس ڪئي آهي تہ اُنهن ادارن جي يا تہ نيت نيڪ ناهي يا وري اُنهن ۾ وينل ماڻهو تعليم جهڙي شعبي سان قطعي مُخلص ناهن. سياسي اثر رسُوخ ذريعي رشوت ۽ سفارش ذريعي آيل نااهل ۽ نالائق ماڻهو ڪنهن بہ نظام جي ناڪاميءَ جو ڪارڻ بڻجن ٿا. ادارن ۾ ناجائز طريقي سان گِهڙي آيل ڪاريون رڍون ۽ آڱوٺي ڇاپ اُستاد سڄي شرستي جي ستياناس ڪري ڇڏين ٿا. مٿان وري مُنڍيءَ تي ٽِڪ يا سوني تي سُهاڳو اسان جا علم جي عين ۽ تعليم جي ت کان اڻواقف سياسي اڳواڻ، جاگيردار ۽ وڏيرا ٿين ٿا، جن جي سياست جو محور ئي اڄڪلهہ جا اُستاد آهن، جن کي اليڪشن کان وٺي آدمشماريءَ تائين ونگارن ۾ ائين وهائين ٿا جئين ٽريا ٽڙ جي سيرڻ ۾ وهٽن کي واهيندا آهن. گهٽ ٻچن شال اسان جا استاد بہ ڪونهي، اُهي ٽيڪا ڪٽڻ، واپار ڪرڻ ۽ پٽيلي ڪرڻ ڪاڻ اسڪول جي ٻارڙن کي بہ اکر پڙهائڻ بدران وڏيرن جي بوٽ پالش ڪرڻ ۽ ڪامورن جي ڪُرنش ڪرڻ کي اهميت ڏين ٿا. ظاهر آهي تہ جن وٽ اُهي ونگارون وهندا آهن، اُنهن جون مٿن هٿين ڇائون بہ تہ هُونديون نہ! پوءِ ڀلا ڪير سندن وار وِنگو ڪري سگهندو؟

هوڏانهن جيڪي اُستاد رُپئي مان اَٺ آنا روزي حلال ڪري ڪائن ٿا, اُنهن جي ڳهرين هڪ تہ اٿو ئي اٽليپ هُوندو ٻيو وري ڪاموري ڪڙي جي سدائين ڪُرڙي اک بہ اُنهن تي ئي هُوندي آهي. اُهي ويچارا نہ رُڳو اُنهن ڪامورن جي منظورِ نظر ماسترن ۽ وڏيرن جي ونگارين جي پاران بہ ڊيوٽيون ڪندا آهن "پر پر وَتايا تون چتي" وانگر سدائين ڀرايون چَٽيون بہ ڀريندا ۽ دڙڪا داٻا بہ سهندا رهندا آهن. هتي سيئي پنهنجا پاڻ ۾ ويٺا آهيون, هِيئنئن تي هٿ رکي ٻڌايو تہ اسان اهڙن فقيرتن, من, اُستادن جي ڪڏهن ڪا سار لڌي آهي؟ يا سندن ڪا همت افزائي ڪئي آهي. ظاهر آهي تہ نتيجو اِهو ئي نڪرندو جو محنتي ۽ سينئر اُستاد مايوس ٿي بَدظن ٿي ويندا آهن. مون پنهنجن اکين سان اهڙا اپوجهہ اُستاد ڏٺا آهن جيڪي ذهني مريض بڻجي ويندا آهن. سماجي اٽبرابري ۽ هِن بي مرُوت سماج ۾ اهڙا آدرشي اُستاد ڪيسين ۽ ڪيئن جي سگهندا؟ فيصلو اوهان تي ڇڏيل آهي ڇاڪاڻ جو اوهان ئي عقلِ ڪُل آهيو. بهرحال ڏوهہ رُڳو اُستادن يا آفيسرن جو بہ ڪونهي, آئون پنهنجي ذاتي تجربي آڌار تي ٻُڌايان ٿو تہ ڏوهاري سماج, مائيٽ ۽ شاگرد بہ آهن . هڪڙو هتي مثال ڏيان ٿو تہ هڪ همراهہ ڪي مون چيو يار! تُنهنجو ڇوڪرو اسڪول ڪونہ ٿو اچي ڪئين پاس ٿيندو؟ چيائين, "ماستر تو ڪي تہ ڪم آهي ڪونہ تون آهين واندو پر – اسان جو مال ڪير نهاري, ڇوڪري ڪي پاس ڪري ڇڏج نہ تہ پوءِ.....!" پويان خال پُر ڪرڻ اوهان جو ڪم آهي, ڇو تہ اَتي جو پاءُ ڪائيندڙ ڪي خبر هُوندي تہ پوءِ هُن ڇا چيو هوندو؟.. ۽ ڪُجهہ مايوس ماڻهن ڪي بيروزگاري ۽ سماجي نااِنصافي بہ ڪيو آهي, جو اڪثر ماڻهو اِها شڪايت ڪن ٿا تہ يار! پڙهائي ڇا ڪيون, نوڪري غريبن ڪي تہ ملندي ڪا نہ وري بہ ڪندو وڃي مزدوري, تنهنڪري وقت وڃائڻ بجاءِ سُجهندي ئي لڳي وڃي ڏنڊي ڏاڙيءَ ڪي.... اها بہ هڪ خطرناڪ مايوسي آهي, ماڻهن ڪي انهي سوچ مان ڪيڍڻ لئہ هڪ تہ حڪومت ڪي عملي طرح ثابت ڪري ڏيکارڻو آهي تہ نوڪري يا ڪنهن بہ شيءَ تي سيني جو هڪ جيترو حق آهي, ٻيو ماڻهن ۾ اها سُجاڳي ڪير آڻي تہ پڙهڻ جو مقصد نوڪري ناهي, پر بهرحال زميني سچائي اها بہ پنهنجي جڳهہ تي موجود آهي تہ ماڻهن ڪي جيسين پيٽ گُذر جو ڪو وسيلو مُيسر نہ هوندو تيسين اُنهن جي سوچ تہ اها ئي هوندي نہ! ماڻهن جي انهي منفي سوچ ڪي پازيٽو رُخ ۾ تبديل ڪرڻ وقت جي حڪومت, سماجي تنظيمن ۽ سُجاڻ ڌُرين جو ڪم آهي. سرڪاري توڙي عالمي مالياتي ادارن اسڪولي ٻارن لئہ وظيفہ ۽ اسڪالرشپون منظور ڪيون آهن, پر اُهي هڪ تہ سهي حقدارن تائين پهچن ڪونہ ٿيون, ۽ جي ڪن ڪي ملن ٿيون تہ اُهي ناجائز اثر رسُوخ استعمال ڪرڻ وارن ڪي ئي ملن ٿيون ۽ حقدار رهجي وڃن ٿا.

بهرحال تعليمي نظام خاص ڪري پرائمري تعليم جو جيڪو ٻيڙو ٻڏل آهي اُن ڪي تارڻ لئہ نہ رُڳو استادن, مائيٽن, باشعور آفيسرن ۽ سماج جي هڏ ڏوڪي سُجاڻ فردن ڪي باقاعدي هڪ جهاد ڪرڻو پوندو. جيڪڏهن اُنهن ڪي سنڌ جي تعليمي نظام ڪي تباهيءَ ڪان بچائڻو آهي تہ هي ڪُجهہ تجويزون عرض رکجن ٿيون. اُنهن تي هنگامي بنيادن تي عمل ڪرڻو پوندو ۽ تعليم ڪاتي سان وابسط سيني ڪارڪُنن ۽ عملدارن ڪي پوريءَ سچائيءَ ۽ ايمانداريءَ جو مظاهرو ڪرڻو پوندو. هِتي مُظاهري مان مراد اين.سي.ايڇ.ڊي ۽ آءِ بي ٽيسٽ ۾ پاس ٿيندڙ اُستادن واري مُظاهري مان نہ ورتي وڃي. اڇا! آءِ بي ٽيسٽ پاس ڪندڙ اُستادن جي ڳالهہ نڪتي آهي تہ اُنهي بابت عجيب مشڪري ٿي آهي, چون ٿا تہ 60 سيڪڙو ڪان مٿي مارڪون ڪڍندڙ سيئي هوشيار آهن, پر جي اعتبار ڪريو تہ آئون پنهنجي وري بہ تجربي جو سهارو وٺان ٿو تہ انهن ۾ ڪافي اهڙا آهن, جيڪي اک جهلي ٻئي جو ڏسي لکي پاس ٿيا آهن, اچا بہ

ڪنهن کي شڪ هُجي تہ اُنهن سيني کي جيڪي 60 سيڪڙو ڪان مٿي مارڪون ڪٽي پاس ٿيڻ جي دعويٰ ڪن ٿا. انهن کان روبرو ويهي ڪُجهہ پُڇي ڏسو اچا ڪارا پاٽهي پڌرا ٿي پوندا. تنهنڪري مُنهنجي مڃيو تہ انهي آءِ بي وارن کي چڏيو تہ ڪو ٻيو ڏنڌو ڪن. ڪا اهڙي چُونڊ ڪاميٽي ويهاريو جنهن ۾ رٽائرڊ اُستاد ۽ علم ادب وارا شخص شامل هُجن اُهي روبرو ويهي گهٽ ۾ گهٽ پرائمري اُستادن جو انٽريو وٺن. پوءِ جنهن ۾ چار ڪُٺا ڏسن اُن کي نوڪري ڏيارڻ لئہ سفارش ڪن. ٻيو اِهو بہ تہ هَي جيڪي پرائيوٽ پي، ٽي، سي ڪاليج کولي گهر ويٺي ڊگريون پيا ڏين. انهن کي ٻُنجو اچڻ گهرجي بلڪِ پي، ٽي، سي، ٽي يا بي ايڊ تي بلڪل بندش هُئڻ گهرجي. بلڪِ هئڻ ايئن گهرجي جو جيڪو بہ اُستاد ڀرتي ٿئي اُن کي سڀ کان اڳ ۾ هڪ سال جو ريگيولر تربيتي ڪورس ڪرائي پوءِ اسڪول ۾ موڪليو وڃي. ۽ ها! هيءَ جيڪا اُستادن جي ڀرتي ۾ ديڳ چڙهي ٿي اُن کي اونڌي ڪرائڻ لاءِ بہ چار علم ادب دوست قوم جا خيرخواه پٽڪا ٻڌي وڏيرن ۽ ڪامورن وٽ وڃن. اُنهن کي هٿ جوڙ ڪن. پٽڪا پلاند ڪن. تہ "ٻيلي! ٻيو جيڪي وٽي سو ڪريو پر گهٽ ۾ گهٽ هِن تعليم کاتي تي ترس کائي اُن جي هٿ چُراند نہ ڪريو". اِهي ساڳي چار چڱا اُنهن ڳوٺاڻن وٽ بہ وڃن. جتي اسڪول آهن پر ٻار ڪونهي، مائٽن کي منٿ ميڙ ڪن. ۽ جتي اُستاد نٿا پڙهائن تہ انهن کي بہ اول تہ ڪاڏيءَ هينيان هٿ ڏيئي، ا با ٻا پا سان سمجهائين پوءِ بہ نہ مُڙن تہ ڪن مَهٽ ڪرائن ۽ جي اجا بہ نہ مُڙن تہ ڪين گهر جو ٽڪيٽ هٿ ۾ ڏيئي چون "چل بابو! چلتي ڪا نام گاڙي، ڪَڙي ڪا نام ڪتارا" ۽ هيءَ جيڪا ريهہ پئي پئي تہ اسڪول ڪو نہ آهن. اُستاد ڪو نہ آهن. يا ٻار ڪونهي. اُنهن سيني کي حل ڪرڻ لئہ ڪنهن پوتار تي نہ ڀاڙيو. ڪنهن وڏيري تي ويساهہ نہ ڪريو. ڪنهن پٽيل جي چوڻ تي نہ هلو پر ڪُجهہ اپٽي گهوٽيو تہ نشو ٿئي. اِن لاءِ بہ وري آئون چوندس تہ هڪ اهڙي مستقل بنيادن تي ڪاميٽي قائم هُجي جيڪا هر شيءَ جي سَروي ڪري پوءِ رپورٽ ڏي. انهن جي رپورٽ آڌار ئي اسڪولن جون عمارتون. استاد ۽ ٻيون سهوليتون فراهم ڪيون وڃن. نہ تہ ناني رڌيندي ۽ ڏهٽا کائي ويندا ۽ سنڌ جي تعليم اُتي ئي آهي جتي اوهان ڇڏي. وانگر هوندي. هتي هڪ ڳالهہ اِها بہ اهم آهي تہ اسان جونصاب دورِ جديد جي تقاضائن سان قطعي هم آهنگ ڪونهي. اُهو ئي فرسوده نصاب. جيڪو حضرت لوط جي واري جو آهي. پير مظهر شاهہ بادشاهہ سيد سڳورو آهي اُن کي ڪير سمجهائي تہ سائين هيءُ دؤر واهہ ڙي تارا گول تارا جو ڪونهي. هينئر نيٽ جو زمانو آهي. سو منهنجي خيال ۾ جتي پهرين ڪلاس کان انگريزي پڙهائي وڃي ٿي اُتي ٻئي ٽئين درجي کان خاص طور تي ٻهراڙين ۾ جتي لائيٽ جي سهوليت مُيسر آهي اُتي ڪمپيوٽر بہ سيکارڻ گهرجي. پر هڪ ڳالهہ جو وري بہ خيال رکڻ گهرجي تہ تعليمي پاليسيون جوڙڻ وارن توڙي نصاب مُرتب ڪرڻ وارن جا ٻار شهرن ۾ رهن ٿا اُنهن کي هر شيءَ ملي ٿي. هتي تہ لولي لوڻ ئي ماٺهن کي ڪو نٿو ملي. سو ويچارا ٻهراڙي جا ٻار اڪثر ڪري صبح سوير ٺلهين آنڊين اسڪول ايندا آهن. اُنهن جي خالي پيٽ ۽ پسمانده دماغ ۾ اوهان جا ايڏا ڪتاب ۽ اُنهن ۾ لٽ ٿيل مواد انهن ابوجهن جي پُهچ کان پري آهي.

هڪڙي ٻيو مرض آهي جنهن کي ڪاپي ڪلچر چون ٿا. هتي جيڪڏهن ڪو ڪلچر ڊپارٽمينٽ وارو ويٺل هجي تہ دل ۾ نہ ڪري هي محمد علي مانجهيءَ واري ڪلچر جي ڳالهہ ڪانهي. سو اها ڪاپي سنڌ جي تعليمي نظام ۾ ائين ڪاهي پيئي آهي جيئن ٿر ۾ ٻنين کي ونجهل پيلي چڏيو آهي. مٿي تہ ڇڏيو پر پرائمري درجن ۾ بہ ڪاپي کانسواءِ ڪم نٿو هلي. اِن ايڊز جهڙيءَ وبا خلاف جيسين ڪات ڪهاڙا نہ ڪٽبا تيسين اها ختم ڪا نہ ٿيندي. ختم تہ

اک ٻوچي اُپٽ ايتري وير ۾ ٿي ويندي پر شرط اِهو آهي، تہ هڪ ٻن سالن لاءِ شاگرد، مائيٽ، اُستاد ۽ آفيسر سڀئي قرباني ڏين بہ ٿي سال. نتيجو نِل بٽان نِل يعني ٻُڙي ايندو ۽ پوءِ جنهن کي پڙهڻو هوندو سو پڙهندو، جنهن کي پڙهائڻو هوندو سو پڙهائيندو، باقي هونئين هٿ هٽنديون.هڪ بہ سال نتيجو خراب اچي تہ اُستادن سان رعايت ڪجي ۽ کين گهٽ ۾ گهٽ ٻن ٽن سالن جي مهلت ڏجي پوءِ بہ ساڳيون ڳن ساڳئي کهاڙي واري ڪار ڪن. تہ سندن هڪڙي انڪريمينٽ ۾ ڪَٽَر وجهي چٽ ڪريو سندن اکيون کُلي پونديون تہ گهٽي ويهين سئو ٽو ٽِئي ۽ اهو بہ ضروري آهي تہ سزا ۽ جزا ٻئي هُئڻ گهرجن، هِن سڄي ڪار گذاري ۾ هڪ اڌ ادارو يا ماڻهو ڪُجهہ بہ ڪو نہ ڪري سگهندو، هن هلچل ۾ سماج جا سُڄاڻ فرد، سماجي ادارا، مائيٽ، شاگرد، اُستاد ۽ آفيسر سڀئي شريڪ هُجن، پوءِ ٻيهي ڏسجو تہ ڪيتري تبديلي ٿي اچي. ظاهر آهي تہ ايڏي وڏي انقلاب لاءِ ڪو مڪينزم، ڪو طريقيڪار تہ جوڙڻو ئي پوندو ۽ سڀني جي صلاح مشوري سان ئي جوڙڻو پوندو اُهو ئي ڪاگر ثابت ٿيندو. ڪرڻ لاءِ تہ گهڻو ڪجهہ ڪري سگهجي ٿو پر شرط اهو آهي تہ دل ۾ درد هُجي. ارادا اٽل هجن ۽ نيتون نيڪ هجن تہ پوءِ ڪو بہ مسئلو مشڪل ڪونهي، باقي جيڪڏهن ڪاغذي ڪارروائي ۽ اخباري پڌرائي جي آڌار فنڊ هڙپ ڪرڻ ۽ دُنيا جي اکين ۾ ڌوڙ وجهڻ جو ڪو خلل اندر ۾ آهي تہ پوءِ ڪير ڪيتريون بہ مُرليون پيو وڄائي ٿيندو اُهو ئي جيڪو اوهان جي من ۾ هوندو. سو جيڪو مُنهنجي من ۾ هو اُن مان ڪجهہ حصو اوهان سڀني سان شيئر ڪيم. منهنجي من ۾ تہ 2، 3rd يعني $\frac{2}{3}$ جي اڪثريت آهي پر اها اڪثريت ان ڪري بہ ثابت ڪرڻ ڪان لنوايان ٿو تہ متان اوهان مان ڪو 58، 2 بي استعمال ڪري، مُرڳو مونکي ئي گهرين پيڙو ڪري ڇڏي.

(آگسٽ 2008ع تي هڪ تعليمي سيمينار ۾ پڙهيل پيپر)

پليز! مائي ڀاڳيءَ کي ڊسٽرب نہ ڪريو!!

پي، ٽي، سي ڪاليج ميرپورخاص ۾ اسان جو هڪڙو ڊرائنگ ٽيچر ڪو ريٽائرڊ فوجي جهونڙو هوندو هو. تنهن کي ماستر مجيندا مِڙئي گهٽ هئا، سو جڏهن گهٽي گوڙمان بيزار ٿيندو هو تڏهن هميشہ هيءَ ڌمڪي ڏيندو هو تہ "شور مت ڪرو ورنا! پچاس سي پانچ نڪال ڪر انڊا دي دونگا" سو مونکي خبر ڪونهي تہ اسان جي قبلا سائين قائم علي شاهہ جيئن طارق کي تمام گهٽي گوڙ ڪرڻ تي 70 مان انڊو ڪيڍي 7 لک ڏيئي جان ڇڏائي. ائين ڪٿي برڪت ڀائيءَ کي بہ هر سال شور ڪرڻ جي سزا ڏيڻ لاءِ پنجاهہ هزار مان انڊو ڪيڍي پنج هزار ڏنا ويندا، الائي پنجاهہ هزار ڪيس ملندا، اها خبر هڪڙي هِن ڪاتي وارن کي، ٻي ڪيس هوندي باقي وچان ڪو ٿيون هٿ هوئي ڪو نہ........

ها البت مونکي اها خبر تڏهن پئي جڏهن برڪت ڀائيءَ فون ڪري چيو تہ "ابا! 28 جولاءِ تي ڏاڏيءَ جي ورسي پيا مالهايون اُن ۾ ڪجهہ ڳلهائڻو اٿئي..." اسان جو هڪڙو صفا دل جو درويش دوست آهي سائين صوبدار اوٺو. جنهن کي جيڪو ٻانهن مان جهلي چوندو سائين هيڏانهن اچ تہ همراهہ اُن پويان اکيون پوري هليو ويندو. ايترو پُڇڻ بہ گوارا ڪو نہ ڪندو تہ ٻيلي! جنت ۾ ٿو هلين يا دوزخ ۾. سو سائين صوبدار مونکي چيو تہ "امر! ڀَر سال مائي ڀاڳيءَ جي قبر تي وڃي قُل پڙهي پوءِ جيڪي پير ٻڌي ڪوڙ هنياسين اُنهن مان هڪڙو بہ اجا تائين سچو ثابت ڪونهي ٿيو. سندس قبر مٿان ڪا ڇپَر ڇانوَ ڪرڻ، سندس خاندان مان ڪنهن هڪ کي سٽيپي نہ سهي ڪا رُکي نوڪري ڏيارڻ جا جيڪي ڏنا، جبل جي جَماريءَ دوست سان گڏجي هنياسون، اُهي سيئي ويا واءُ ۾ وکري. سو هاڻ وري ڪهڙي نڪ سان هلي نانيءَ جي قبر تي نَڪو ڏيون؟ ڏاڏي ڀاڻ جا ڏنا ٻُڌي، ٻڌي هاٺي ٽڪجي پئي هوندي سا ميارن سان ماري وجهندي يار! هاڻ هلياسين تہ هُوءَ پڪ سان هيئن چوندي تہ "ابا! آئين ڪُها پيا اُسڙڪو؟ آن وَس اَهي ڪُجاڙو؟ وڃي ماٺ ڪري گهَرين ويهي رهو. باقي رهيا هَي حاتم طائي حڪمران، تن مون جيئريءَ تي ڪهڙيون هَٿين ڇانَون ڪيون، جو هاڻ مُئيءَ پُڄاٽان مون مٿان مزارون ۽ قُبا اڏيندا، اڌ سنڌ اُگهاڙي آسمان هينيان اُس ۾ ٻُکي پيٽ سُتي پئي آهي، هنن ويچارن وٽ تہ ايترو بہ پئسو ۽ وقت پاڇي ڪونهي جو اُنهن جي سار لهن، سو جي آئون مَٽين مِٽيءَ هيٺ بنا ڇت جي قبر ۾ سُتل هونديس تہ ڇا ٿِي پيو. مون تي مولا عليءَ ۽ مهراڻي جي مير جي ڇپر ڇانوَ ئي ڪوڙ آهي.

هَي فقير بہ عجيب ماڻهو آهن. جڏهن هڙ ۾ ڪجهہ هُوندن تہ پوءِ "دل ڦهيڪ تاماشا ديک" ڪرڻ کان بہ نٽا ڪيٻائين، ڪنهن نہ ڪنهن اهڙي اونرائي ۾ وڃيو هٿ وجهن جو ميلي جي پڇاڙي ۾ ''صاحب نے کھایا پیا، کُچھ نہیں گلاس توڑا دس روپیہ لے لو'' واري ساڻن ڪار ٿِئي تي پوءِ بہ مُڙن مور نٽا. برڪت ڀائيءَ کي ڀلا ڪهڙي گَتي آهي جو وَتي ٿو هر سال هي هتامتر ڪرائيندو؟ مائي ڀاڳي سرڪاري سرپرستيءَ ۾ ٿيندڙ ههڙين مسخرين جي محتاج ٿوروئي آهي، هُن کي دنيا سڃاڻي ٿي، هو ڪنهن مير، پير يا رئيس وٽان چني، ڇپاتي وٺي پوءِ فنڪاره ٿوروئي ٿي هُئي، هُن تہ رڳو جسماني ويس بدلايو آهي باقي هُوءَ تہ هر وقت سنڌ جي سيني ۾ دل وانگر ڌڙڪي رهي آهي. تنهن کي ماڻُ ۽ ميتا ڏيڻ جو سڀ کان شانائتو ۽ وزنائتو وسيلو ساڻس محبت ڪرڻ آهي، سندس فن کي من ۾ محفوظ ڪرڻ آهي جيڪو بنا ڪنهن سيلز ٽيڪس ادا ڪرڻ جي ڪِرڙ ڪانديرو، توڙي ختو ۽ فتو بہ ڪري سگهن ٿيون، باقي رهيو هِن کي ورسيءَ جي

ڏينهن تي ياد ڪرڻ، سو ضروري ڪونهي تہ برڪت پائي ثقافت کاتي وارن کان پنجاهہ هزار پني پوءِ سندس ورسي ملهائي. ڪنهن کي ياد ڪرڻ لاءِ شاميانا، ڪُرسيون، لائوڊ اسپيڪر، وڏا بينر، هي اجگر اسٽيج ۽ هي مائيڪ ضروري آهن ڇا؟ ڪڏهن ايئن ٿيو آهي، جو ڪنهن عاشق پنهنجي محبوب کي ياد ڪرڻ لاءِ عاليشان اهتمام ڪيا هجن؟ لوڪ کان لڪي بہ "سو دم حرام، جنهن دم ياد نہ تون اچين" وانگر سڄڻ کي تہ سڄو ڏينهن ساري سگهجي ٿو ياد رُڳو دل سان ڪبو آهي دوستو! ها البت مير نازڻ جي ڳالهہ ئي ٻي هئي ڇو تہ اُن جو "ڪهتين هين ڪہ اندازِ بيان هِي اور ٿا". مائي ڀاڳيءَ کي پاڻ پنج، سَت ڄڻا بہ سچيءَ دل سان ساري سگهون ٿا، جي ئي رڳڻ پاڻي تہ بہ ٿانئو اُجهائي سگهي ٿو اجان ڪاريءَ ڏُٽي اڇو اڇي پيو. پاڻ ڪو بہ ڏينهن ڪڍي بلڪِ هر ڏينهن نہ سهي هر مهيني هڪ اڌ ڏينهن ڏاڏيءَ کي بہ ڏيئي سگهون ٿا، ڪرڻو ڪجهہ بہ ڪونهي رُڳو سندس قبر تي هلي قُل پڙهي، سندس ڳايل لوڪ گيت ڳائي، وڄائي وري هليا اچون. باقي برڪت پائيءَ کي جيڪڏهن هِن سخي ڄام ڏاتار کاتي ڪجهہ ڏوڪڙ ڏنا آهن تہ اُهي هِتي ڪپائي خواهمخواهہ خرچ ڪري ڪيسا خالي ڪري شام جو سُڄو ٿي ٿوال ڇَنڊي ڪُلهي تي رکي وڃي گهرَين پيڙو ٿيڻ بجاءِ اُنهن مان ٻچن کي اٽو وٺي ڏي پر جيڪڏهن ڪيس اِها پُل آهي تہ اسين جيڪي هِتي ڪُتر پيا ٿيون سي ڏاڏيءَ جي فن تي ڪي قُل ڇنڊيندا سين تہ اِها هوا ڪنن مان ڪڍي ڇڏي. اسان کي کهڙي ڪل تہ لئہ ڇا آهي؟ تال ڇا آهي؟ اَڪار ڇا آهي؟ مائي ڀاڳي جي ڳل تي هٿ رکي ڳايل لوڪ گيتن جي گهرائي، اُنهن جي ڏنن جي اصليت توڙي سندس آواز جي پچ اسان جي پهچ کان پري آهي. اسين سيئي هِتي هن اسٽيج تي لوهہ ڪري چڙهي، بہ تي ٻٽاڪون هڻي، بہ تي ڦِڪيون ڦُوڪُون ڏيئي مائيءَ ڀاڳيءَ کي زمين تان کڻي مٿي ستين آسمان تي پُڄائي وري اُتان لاهي اچي راضي شاهہ بادشاهہ جي پرسان رکي روانا ٿي ويندا سين ۽ پوءِ جڏهوڪا مينهَن تڏهوڪا پاڻي.

هِن پاڻ واري مرضيل سماج جي وس وارن جي بي حسيءَ تي کهڙي ميار ڪجي! ها البتہ ماتم ڪري سگهجي ٿو جو پروڪي ٻوڏ جا ستايل اجا تائين اُپ اگهاڙي هيٺ ويٺا واجهائين، جن جي واهر واسطي ئي وزيرن وٽ نہ وقت آهي ۽ نہ ئي ڪي چار ڪوريون، تہ پوءِ سنڌ ۾ هر روز پرلوڪ پڌاريندڙ "اديبن، شاعرن ۽ فنڪارن" جي ختمن جا خرچ پري ڪين خراج تحسين پيش ڪرڻ لاءِ ڪنهن وٽ واندو وقت ۽ پئسا آهن؟ چون ٿا تہ سنڌ کي ڪا دعا، بد دعا آهي جو اُن جو هر ٻيو ماڻهو فنڪار، شاعر، گلوڪار يا گلوڪارا آهي، ۽ اهي پاڻ وارا ٻچن شال ڏات ڏٺي سيئي پيئن شراب، پوءِ جيرا جگر، ٻُڪيون ۽ ڦڦڙ سيئي وقت کان اڳ ۾ ئي وڃن فيوز ٿيو. سو پلا هن هڻ هڻا جي دؤر ۾ ڪير واندو هوندو جيڪو ويهي سندن ورسيون ملهائيندو. سو بہ ڏينهن ۾ ڏهہ ڏهہ ورسيون ۽ اُهي سيئي وري اڪيون ثقافت کاتي وارن جي کيسي ۾ اڙايو ويٺا آهن. تڏهن تہ جيجي زرينہ بلوچ جي ڏوهٽي ادي سَسئي چوي ٿي تہ منهنجي آفيس ۾ اچي ڏسو اُتي اڌ سنڌ جي اديبن، شاعرن ۽ فنڪارن جون "امداد" لاءِ اپيلن سان ٻوريون پريون پيون آهن. سبحان الله! "ڇا ٿا سمجهو تہ اسان اديبڙن غريبن جي "انا" ٻن ڪپڙن ۾ گهران نڪري پڇي ويئي آهي يا ڪنهن ڍڪڻ ۾ ڍُڪ پري ٻُڏي مري ويئي آهي؟ هيءُ ٻي اڳيان هٿ ٽنگڻ جو مرض هيءَ پنجڙي ڇڏائڻ جي پٽ، هي قلم کي ڪيش ڪرائڻ جا جراثيم اسان جي اندر ۾ ڪنهن سامريءَ جي سازش آهن يا ڪنهن لالچ جي بُري بلا اسان کي ايترو نڪ جو پڪو ڪيو آهي جو هاڻ شرم جو سَرڻ اسان کي سخت سياري ۾ بہ نٿو لڳي ۽ ويچارو ضمير اسم جي اُگهاڙي ٿيڻ کانپوءِ پنهنجي ئي پاڻي ۾ پرواز ڪري چُڪو آهي".

لکڻ، ڳائڻ، مصوري، سنگتراشي ۽ شاعريءَ سميت جيڪي بہ ٻيا فنُون لطيف جا شعبا آهن، اُهي هتي پاڻ واري پڇاري سماج ۾ اڃا ڪمرشل يا ڪاروباري شڪل اختيار ڪرڻ کان ڪوهين ڏور پري آهن. هِتي انهن سيني شئين کي ڪمن توڙي خفن کي اضافي لياقتون يا صلاحتون بہ ڪير تسليم ڪرڻ لاءِ تيار ڪونهي بلڪ چون ٿا تہ اهي بہ واندن جا ڪم آهن. خير چوڻ وارا ڇا بہ چون اُنهن جي مرضي هُونءَ بہ ماڻهن جا وات ۽ ڪوهن جا مُنهن ڪنهن کان بند ٿيا آهن ڇا؟ جو پاڻ انهن کي ڪا آڏي ڪاني ڏيئي سگهون. پر هڪڙو ڪريلن جهڙو ڪڙو سچ اهو بہ آهي تہ ليکڪ، شاعر يا فنڪار سيئي هن سماج جو حصو آهن، پوءِ اُهي پاڻ کي پنهنجي سماج کان الڳ پنهنجي جنس کي هميراڻي داغ سان ڏار ڪري پاڪي ڪا آسماني مخلوق ڇو ٿا سمجهن؟ هن خلق خدا کان وڏيڪ، وڪري جي جنس جيئن پاڻ کي سَجائي، سينگاري اعليٰ نسل جي گهوڙن جيئن گهُمائڻ مان ڪهڙي مُراد ورتي وڃي؟ هيءُ ڪو اڻپور جو يا الجبرا جو حساب ڪونهي جيڪو مون جهڙي ڪنهن حسابن جي جڏي ماڻهوءَ کي سمجهہ ۾ نہ اچي، اٿي جو پاءُ ڪائيندڙ خاڪُو يا کُدو بہ اِها ڳالهہ آسانيءَ سان سمجهي سگهي ٿو. ۽ دال ۾ ڪاراڻ ڏونئري ڏينهن جئين ڏسي سگهجي ٿي. سنڌ ۾ هن وقت هزارين نہ پر لکين شاعر ۽ فنڪار آهن، جن مان گهٽ‍ن وٽ وڏا، وڏا بنگلا، بئنڪ بلينس، ڪارون، زمينون ۽ عاليشان نوڪريون بہ آهن. ايترو هوندي بہ اُنهن جي پُورَت ڪا نہ ٿي ٿئي جو اُهي اگها ٿين ٿا تہ اخبارن ۾ ڏم لڳي پئي هوندي آهي تہ وارو ڪريو فلاڻو ويو هٿن مان، ڪيس بچايو. سڄي عمر پئسا روڙي گهر ڀري، بنگلا جوڙائي پر مرڻ ڪنڌيءَ تي اچي تڏهن سندس کيسي ۾ ٽيڊي پائي بہ نہ هجي جو ڪا ڪالپول گوري وٺي ڪائي. سچ پُڇو تہ مونکي اها مسخري قطعي سمجهہ ۾ ڪا نہ ٿي اچي الائي ڦودني ۾ ڦير آهي يا وٽ ڪوٽا آهن. پر ڪي تہ گهوڙا آهن جو سنڌ ۾ بہ ٽي ڪروڙ ماڻهو رهن ٿا، جن مان وڏيرن، رئيسن، پگٽن، پنڊتن، پيرن، ميرن ۽ ڪامورن کي ڪِنيءَ مڇيءَ جئين ٽاري ڏار ڪرڻ ڪانپوءِ جيڪا ڪُت خلق بچي ٿي، انهن مان ڪيترائي اهڙا گهر آهن جن وٽ نہ ويلي جو وِرو آهي ۽ نہ ئي ٻَري ۾ ٻرندڙ ٻارن لئہ ڪا دوا درمل، ڪيترا گهراڻا آهن جيڪي روڊ رستن تي بُک ۽ بيماريءَ وگهي بي موت مري رهيا آهن. ڇا انهن جي رڳن ۾ گردش ڪندڙ رت جو رنگ اسان اديبن کان الڳ آهي؟ سندن ڪڇندڙ ساهہ کان اسان اديبڙن جو ساهہ اُملهہ آهي ڇا؟ جيڪڏهن هو بہ اسان وانگر نڪ مان ئي ساهہ کڻن ٿا تہ پوءِ آخر ڪهڙو ڪارڻ آهي جو رڳو اديبن ۽ فنڪارن جي حياتي بچائڻ لاءِ اپيلون ٿين ٿيون؟ پهرين تہ اهو طئي ٿيڻ گُهرجي تہ هر ماڻهوءَ کي بي موت مرڻ کان بچائڻ گهرجي يا اِها ڪوٽا بہ فقط اديبن، شاعرن ۽ فنڪارن لاءِ مخصوص آهي؟ اسان جيڪي سماجي نا انصافين خلاف لکون ٿا، ڏاڍاين ۽ بي واجبين خلاف ڳالهايون ٿا، اُهي خود ساڳي وَبا جي ور چڙهي وڃون ٿا، يعني اسان جي ڪُک سائي ٿئي پوءِ ٻين جي دانگي لهي تہ ڪُها جي چڙهي تہ ڪُها؟ اگر اسان کي انساني حياتيون عزيز آهن تہ پوءِ ڪانجي ڪولهيءَ کي بہ بچائڻ لئہ هٿ پير هڻڻ گهرجن تہ مانو مسيحءَ جي زندگيءَ کي بہ زهر ٿيڻ نہ ڏجي، ڪنهن، جت ڪنهن جوڳي فقير، ڪنهن ريباڙي ۽ ڪنهن راوڙي جي بنا ڪنهن مذهبي متڀيد جي سار لهڻ گهرجي. رُڳو ڪنهن اديب، ڪنهن شاعر ۽ ڪنهن ڪلاڪار جي زندگي قيمتي ڪونهي، زندگي آرهلائيندڙ عارب موچيءَ کان وٺي سِرن جي ڀٺي تي سڄو ڏينهن سڙندڙ پانچي پورهيت جي بہ اوتري ئي اَملهہ آهي، جيتري ڪنهن جهان خان جي، حياتي هر هلائيندڙ هاريءَ هميري جي بہ اهم آهي تہ بسن ۽ لارين ۾ ڀتي تي ڪم ڪندڙ ڪيليندر/ڪنڊيڪٽر ڪرڙ جي بہ، زندگي ڪنهن ڏنار جي بہ اهڙي عظيم آهي، جهڙي ڪنهن ڏاهي ڏات ڏٺيءَ جي.

خير قصو بنهہ ڏگهو ٿيندو وڃي اُن ڪري منجهس ڪتر وجهي ڪُجهہ ٻوڇانڊي چوٽو ڪري اچون ٿا اُتي، جتي مائي ڀاڳي موجود هُئي. سو عرض اِهو ڪرڻو آهي تہ مائي ڀاڳي جي مزار مٿان مَنهن ٿهي نہ ٿهي پر سنڌس پونئيرن جي پرگهور لهڻ گهرجي. اُنهن جي مٿي تي هٿ رکڻ کپي، ڪين ڪا خيرات نہ ڏيو هر سال ورسيءَ تي "ونڊ" ونڻ جي منجهن عادت نہ وجهو. جو ويٺا واٽ نهارين ۽ واجهائين تہ ڪڏهن ٿا آئين اچو تہ بس رڳو هڪڙي مهرباني ڪريو جو هِن خاندان جي ٻن ٽِن چوڪرن کي ڪي بہ ٽي نوڪريون ڏيئي ڇڏيو هِي اوهان کان ڪا ڪاموري ڪُرسي ڪو نہ ٿا گهرن، ٽوٽي جو اياز علڻ فقير کي اٽپڙهيو هوندي بہ سورهين گريڊ جي نوڪري ڏني هئي پر مونکي پڪ آهي تہ اوهان ۾ ڪو بہ اياز ڪونهي، پوءِ بہ جيڪڏهن اوهان چاهيو تہ هن خاندان کي پنهنجن پيرن تي بيهاري سگهو ٿا. سَرڪار نامدار آهي، مُفاهمت جي مُهابي سياست جي گنگا مان سوين سياسي خاندان سنان ڪري رهيا آهن. اسان ارها ناهيون پلين سيئي ڏاٽ ڪوسي ڪن پر جيڪڏهن هن فقيراڻي گهر کي بہ ،چار نوڪريون ڏنائون تہ بہ اهان جي خزاني کي ڪو ڪيليءَ ڪُتڪو ڪونهي. ڏراڙ سچو ٿئي تہ ڪڙاهہ تي ڪير پياري، سو اوهان جيڪي هن وقت اچي ۽ ڪاري جا ڏٽي آهيو سي چاهيو تہ مائي ڀاڳيءَ جي نالي تي هن شهر ۾ ڪا وڏي لائيبريري قائم ڪري سگهو ٿا، سنڌس نالي پنيان ڪو اهڙو ادارو جوڙي سگهو ٿا، جنهن سان هن جي فني زندگيءَ کي جيئندان ملي سگهي. هُوئنئن جي سچ پُڇو تہ اوهان ۽ اسان پلي ڪک جهوري ٻيٽو نہ بہ ڪريون تڏهن بہ مائي ڀاڳيءَ جي ڳل تي هٿ رکي ڳايل لوڪ گيتن ۾ ايتري سگهہ آهي جو هُوءَ صدين تائين سنڌي ما.0ٽهن جي جيءَ ۾ جيئري رهي سگهي ٿي، هُوءَ ڪنهن ڪلچر ڪاتي جي جيڪ ۽ چيڪ کان سواءِ بہ ديس جي دلين ۾ زنده آهي ۽ رهندي. ها البت اوهان جيڪڏهن مائي ڀاڳيءَ جي خاندان جي دلين ۾ ڪلچر ڪاتي وارن جو ڪو پلاٽ ٻُڪ ڪرائڻ چاهيو ٿا تہ پوءِ ڪين رُڳو پنهنجو ڪريو. ٿورو نہ ٿِقيو سنڌن حق ٿئي ٿو تہ واقعي ڪُجهہ ڪري ڏيکاريو ۽ ڪا فراخدلي ڏيکاريو. پر جي اوهان بہ اسان وانگر رُڳو ڏٽا هڻڻ جا ئي صوابديدي اختيار پاڻ وٽ رکو ٿا تہ پوءِ مٿي تان بار لاهڻ لاءِ ايڏو پنڌ پوڻ جي ڪهڙي ضرورت هئي؟ ڪوڙ هڻڻ جا اسان وٽ ڪوڙ شاهہ ڪاريگر ويٺا آهن اِنهن کي گهرائي ونڊاسين، مرچ، مصحالا مهانگا آهن يا وگهار جي منجهن وُسعت ڪونهي پر ڪوڙن دلاسن جي ديگ دمي ڏيکاريندا.

بهرحال مائي ڀاڳي پنهنجي حصي ۾ حياتي جا ڏينهن ڏکيا يا سُکيا ڪاٽي يا گهاري هلي ويئي. هُوءَ ڪيڏي وڏي گلوڪارا هُئي، ڪهڙي پايي يا پد جي گائيڪا هُئي، سنڌس فنڪاراڻي قد، ڪاٺ کي عقل جي فوٽ پٽي سان ڪچڻ مون جهڙي موڳي مٽر جي وس جي ڳالهہ ڪانهي، هُن جي فني يا ذاتي زندگيءَ جي مڙني پهلوئن، رُخن ۽ رنگينين کي لفظن جي لڪيرن ذريعي تصويري شڪل ڏيڻ لاءِ ڪنهن عظيم آرٽسٽ جون آڱريون کپن، جيڪي مون وٽ موجود ناهن. هن کي سرحد جي هُن پار ويٺل لتا منگيشڪر بہ مُحبت سان ٻُڌي ٿي تہ سنڌس ئي پاڙيسرياڻي منهنجي ماءُ مينهن ٻائي بہ ساڳي سِڪ سان سُٽي ٿي ۽ سنڌس ڳايل هيءُ ڪلام "ڄارين ۾ ڄايس، ڏارين ۾ آيس" ٻڌي روئڻ کي روڪي نٽي سگهي. هن جو ڳايل هر ڪلام لازوال ۽ لاجواب آهي، اِهو ئي سبب آهي جو سنڌس سمورا ڪلام ري-مِڪس جي مهابي نقل جي پٽ پڪل سنڌ جون اردو سنڌي خواتين و حضرات ڳائي پرائي مال تي ٽوبي نراڙ تي رکي ڪٽيو ڪائي رهيا آهن ۽ هن جو پنهنجو پريوار سنڌس اُنهن ڪلامن جي مالڪي يا وارثي ڪرڻ لئہ قطعي تيار ڪونهي. آئون برڪت کي چوندو آهيان تہ ماٺهو مائي ڀاڳيءَ جون ڪيسٽون وڪٽي وارا نيارا ڪري رهيا آهن پر اوهان کي

ڪا اوئَ ئي ڪانهي. چون ٿا تہ دُنيا لوهہ بہ ٽپيو پون پر هتي تہ جڻ تئي تي چنبو حرام جو همراهہ پڙ تي چڙهي. وڏ ۾ وڏ اهو ئي چوندو تہ "يار هٽينِ ڀالا وڃي ڪڏ ۾ پون. ڪير واندو آهي جو ويهي ماڻهن سان ملاڪڙا ڪري". خير سندس مرضي پر آئون ڪيس هڪڙي صلاح ڏيندس تہ هُو هنن وس وارن جي واٽ تڪڻ بجاءِ آپڻي گهوتي تہ نشو ٽئي. هڪڙي خوددار آرٽسٽ کي اهو قطعي نٿو جڳائي تہ هو ڪنهن جي اڳيان هٿ ٽنگي. ڇو تہ ايئن ڪرڻ سان هڪ تہ اُنهي عظيم آرٽسٽ جو روح رنجور ٿيندو. جنهن جي ياد ۾ هِيءُ اجوڪو مانداڻ متل آهي. ٻيو اِهو تہ ائين فنڪاراڻي انا مجروح ٿئي ٿي. ۽ جيڪڏهن ڪنهن فنڪار جي انا بہ فنا ٿِي وڃي تہ پوءِ باقي بچي ئي ڇا ٿو؟ سچ اهو آهي تہ پاڻ ماڻهن وٽ اها فنڪاراڻي انا ئي تہ سڀ کان وڏي ملڪيت آهي. ان ڪانسواءِ جڻ تہ هٿين خالي ڪي ڦريل فقير ۽ ولها ٿي ويل وجود آهيون. سو پليز! رڳو انهي انا کي فنا ٿيڻ کان بچايو. باقي مَينهين کي مَڻ ۾ ماڪوڙيءَ کي ڪڻ ڏيڻ وارو ڏاتار آهي باقي هي مفاهمت جي اڏيءَ تي مُڏيءَ ڪاتيءَ سان ڪُٺل ڪلچر ڪاتي وارا جيڪا "اڄ" ڪندا سا پاڻ سيني کي ساري پئي آهي.

□

مُهراڻي ڪان مَريءَ تائين

پيو ڪجھ هُجي نہ هُجي پر مُنهنجي سياءُ ۾ نُنڍي لاڪئون ٻہ شيون ضرور شامل رهيون آهن. جيڪي هينئر منهنجي ڪمزوري بنجي پيون آهن. هِڪ موسيقيءَ سان بي انتها لڳاءُ ۽ ٻيو گهُمڻ ۽ رُلڻ جو جُنون جي حد تائين شوق. هُونئن تہ ٽر جو رهاڪو هُئڻ ۽ ڪنهن غريب گهراڻي سان واسطو هئڻ ڪري عام ٽريءَ ماڻهوءَ وانگي، سموريءَ دنيا کان ڪٽيل ئي رهيس. پر جڏهن کان سُڌ ٻڌُ آئي تہ اِهي ٻئي شوق منهنجي ڪمزوري بنجي پيا. موسيقي تہ وري بہ ريڊيو يا شادين مُرادين ۾ ڳيچن لاڏن ذريعي بہ ٻڌي روح ريجهايم پئي پر گهُمڻ جيتري سگهہ نہ مون ۾ هُئي ۽ نہ ئي ڪو اهڙو موقعو بہ نصيب ٿيو ٿي. 1990ع کان ادبي دنيا ۾ پير پاتم تہ ڪجھ نہ ڪجھ رُلڻ ۽ ڊِڪا ڪائڻ جو وجھ ملي ٿي پيو. ۽ ايئن ئي تقريبن سنڌ جا سمورا نہ تہ بہ ڳپل پاڳا اڪين پَسي آيو آهيان. پر سنڌ جي سرحدن کان ٻاهر ڪڏهن بہ پير ڪو نہ پاتو هُئم. ۽ دل ۾اِها ئي تانگهہ آهي تہ جيڪر وس پُڄيم تہ سموري سنسار کي هڪ ئي پل ۾ پَسي اچان. پر اهي خواب صرف اُميد جي آڌار اندر ۾ قائم آهن. ۽ ڪڏهن اتفاق سان ڪا هڪ اڌ خواهش يا ڪو هڪ اڌ سپنو ساپيان جو روپ ڌاري سگهيو آهي. اپريل 1993ع ڌاري پرڏيهي اسلامي يونيورسٽي اسلام آباد کان هڪ خط پنو جنهن ۾ جاڻايل هو تہ اسان ويجهڙائي ۾ اسلام آباد ۾ ٽر جي سنڌي اديبن جو هڪ هفتي جو ورڪشاپ منعقد ڪيون پيا جنهن ۾ شرڪت واسطي توهان پنهنجي رضامندي ڏيکاريو تہ اسان توهان کي دعوت نامون اُماڻيون ۽ مون بہ گهُمڻ جي شوق ۾ نڪا ڪئي هم نڪا ڪئي تم. ايئن ئي ڪٽي هاڪار ڪيم. خير مئي ۾ هڪ ٻيو خط ساڳي يونيورسٽي جي دعوت اڪيڊمي جي سنڌي شعبي پاران ورڪشاپ ۾ شرڪت واسطي مليو. اِهو ورڪشاپ 22 مئي کان 27 مئي تائين هلڻو هيو. هڪ ڳالهہ جي هتي وضاحت ڪندو هلان تہ اُن پاسي سمورا خرچ پکا ۽ ڀاڙا پُنا خود يونيورسٽيءَ وارن ئي پرڻ جي هام هنئي هُئي. ورنا مون پارو جُوکو ۽ سَڪٽو شاعر شايد ئي زندگيءَ ۾ اسلام آباد جا پَٽ پسي سگهي ها. ها البت جيڪڏهن ڪنهن پوتار ڪنهن سياستڪار يا ڪاموري جي ڪمداريءَ جو ڪم سرانجام ڏجي تہ هُوند هَوائي جي ٽڪيٽ تي يا ڪنهن پيجارو جي فرنٽ سيٽ تي اسلام آباد تہ ڇا دُنيا جو هر خِطو گهُمي سگهجي ٿو. جيئن اڪثر منهنجا ڪجھ دوست شاعر ۽ اديب ڊي-سي ۽ ايس-پي ۽ ايم-پي-اي ۽ ايم-اين جا اڙدلي ۽ پي-اي ٿيو وتن پيا نتيجي طور سندن پنج ئي آڱريون گيھہ ۾ آهن. خير ڳالهہ پي هلي اسلام آباد جي سفر جي اول تہ ايڏي وڏي مسافريءَ تي ۽ ٻنھہ اجنبي ۽ اوپري ڏِس ڏانهن سو بہ تنها هينئون ئي هاري وينو هُئس پر ٿئي نہ پلو اقبال رند جو جنهن مون سان ڪنهن خط ۾ اسلام آباد جي دوري جو ذڪر ڪيو ڇاڪاڻ جو ڪيس بہ ورڪشاپ ۾ شرڪت واسطي نينڊ هُئي. ابا پوءِ تہ منهنجي بہ ٻيگهي مَتي چو جو هڪ تہ اقبال منهنجو واقفڪار دوست بہ آهي ٻيو تہ سفر جو ساٿي بہ ٿِي پيو. انڪري ڪيس فوراَ ئي پنهنجي پروگرام کان آگاهہ ڪيم. ۽ پوءِ آئون بہ هيڪل مَنو ٿِي لڳي پيس. سفر جي سانپاهي ۾. 19 مئي صُبح ساجهر ئي بہ جوڙا ڪپڙن جا ڪنهن کان مَسواڙ تي وٺي ۽ ڏوجهي بيگ ڪٽي ٽر واري ڪيڪڙي جي پَٽين تي پاڻ کي ٽنگي اچي نئون ڪوٽ پيڙو ٿيس. جتي منهنجا دلبر دوست ممتاز علي سميجو سومار سميجو، اشوڪ شرما، اڪبر سومرو، خانو سومرو ۽ ٻيا ڪوڙ سارا ساٿي مليا جن سان بہ ٽي ڪلاڪ رهاڻ ڪري ڪائن

واپس زنده پهچڻ جون دعائون وٺي شام ڏاري ڄامشوري اُسهيس. چاڪاڻ جو رات اُتي ئي سندم سؤٽ ۽ نامور اديب عزيز مهراڻوي وٽ رهڻي هئي. رات جو عزيز وٽ پهتس ته عزيز مون کان اڳ ۾ ئي منهنجي لاءِ جمع جي صبحَ جي رزرويشن ڪرائي ڇڏي هئي. پر پوءِ منهنجي اسرار تي اسان جمعي جي رزرويشن ڪينسل ڪرائي خميس ڏهاڙي شام ست وڳي تيزگام ۾ بليڪ تي ٽڪيٽ ورتي. ڇاڪاڻ جو جمع ڏهاري واري ريل مون کي 22 ڇنڇر تي افتتاحي تقريب ۾ پهچائي ڪو نه سگهي ها. خميس شام آئون عزيز مهراڻوي ۽ عزيز جو ياءُ يعقوب ساهڙ ٽيئي ڄڻا اسٽيشن تي پهتا سون جتي هڪڙي قُليءَ کان بليڪ تي ٽڪيٽ ورتوسين ۽ پوءِ اندر ريلوي اسٽيشن ۾ آڏا اُبتا چڪر ڪاٽي وقت جون گهڙيون گهٽائڻ لڳاسين. پر بچي شال تيزگام 7 وڳي بجاءِ رات 9 وڳي آئي. اُن وچ ۾ بجليءَ جي لوڊشيڊنگ سبب نه ته اسٽيشن جي هوٽل تان ماني کائي سگهياسين ۽ نه ئي وري ٻاهر وڃڻ جي همٿ ساري سون. ڇاڪاڻ جو ريل جي مقرر وقت گذري وڃڻ ڪانپوءِ انتظار جي سوليءَ تي لٽڪيل هئاسون ته اجهو ڪي اجهو گاڏي پهچي ٿي. پر پاڪستان جي ريلوي نظام جو حال به ڏڳو پير پيران وانگي لڳو پيو آهي ۽ هر شيءَ اڳي کان به ڪيئي رتيون ڪسر مجال آهي جو ڪا گاڏي وقت سر پهچي ان کان ٿر جا ڪيڪڙا به چڱا جي مهل سر ته پُڄن ٿا. پيٽ جي دوزخ کي پرڻ لاءِ نيٽ رڙهي هڪ ريڙهي واري جو پاسو ورتوسين. جتي نه چاهيندي به ڪجهه ڪاٽو ٿي پيو ڇاڪاڻ ته ريڙهي تي پيل مانيءَ ۽ ڀاڄي جا لچڻ ڏسي مون کي اوڏ ته اصل ئي ٿِي پئي پر وري به سفر جي پوءَ ۽ بک جي احساس کان ڪجهه نه ڪجهه پيٽ ۾ هُجڻ مناسب سمجهي ماني کاڌي سين. جئين. تيئن ڪري 7 وڳي واري گاڏي 9 وڳي رات جو پهتي ۽ قُليءَ اسان کي سيٽ هٿ ڪري ڏني جيڪا صفا آخري گاڏي ۾ هئي. عيد جي ڪري رش به ڏاڍي هئي. پر آئون به جيئن تيئن ڪري سيٽ تائين پهتس البت اهو اتفاق ٿيو جو سيٽ دريءَ تان سا به سمهاڙي ملي. سوا نو وڳي گاڏي اسٽيشن تان رواني ٿي ته مون عزيز وارن کان موڪلايو ۽ پر ۾ وينل پناڻن ۽ پنجابين سان سفر دوران وقتي ساٿ نڀائڻ بابت سوچيو. هتي اِهو به ٻڌائيندو هلان ته اقبال رند مون کي اڳ ۾ ئي لکيو هو ته هو ڇنڇر صبحَ جو افتتاحي تقريب ۾ ئي شامل ٿي سگهندو اُن ڪري هتان وڃڻ وارو سفر مونکي اڪيلي سر ئي ڪرڻو پيو. گاڏي شهر ڇڏي رواني ٿي. رات هئڻ ڪري ڪا خبر ڪا نه ٿي پئي ته ڪٿي پهتي آهي يا ڪهڙي علائقي مان وڃي پئي. البت جڏهن ڪنهن اسٽيشن تي بيني ٿي ته پتو پيو ٿي ته هيءَ فلاڻي اسٽيشن آهي. منهنجي سيٽ جي سامهون واريءَ سيٽ تي چار-پنج پنجابي عورتون وينيون هيون ۽ جي شهر ڇڏيندي ئي ٽِفن باڪس کولي ماني وڙڪڻ وينيون. هڪ ته منهنجي مٿي ۾ ريلوي اسٽيشن جي ريڙهي واري ماني جي بانس پريل هئي پيو وري ماين طرفان ڪِچلاڻ صفا هينئون ڪچو ڪري وڌو. نتيجي طور منهنجي حالت ڪنهن اُبڪي واريءَ عورت جهڙي ٿي وئي. پر اسلام آباد گهُمڻ جو ڀُوت ذهن تي سوار هو. سو مُني ته به ماٺ ۽ مِني ته به ماٺ. ٽنڊو آدم ۽ شهدادپور اسٽيشنون پار ڪري پنجابي عورتن ننڊ جا ساٽيا ڪيا هڪ ڄڻي مٿي برٿ تي سُمهي پئي ۽ هڪ ڪونلي جهڙي ڏندي سٽ تان ٻين کي اٿاري پاڻ پنهنجي ٻار سميت سُمهي پئي. انهن منجهان ئي هڪ رنگ جي سانوري عورت منهنجي خيال ۾ ته ڪنهن غريب گهراڻي مان هئي. اُها ان موٽيءَ مائي لاءِ سيٽ خالي ڪري پاڻ اچي سندس پيرن ۾ سُمهي پئي. جڏهن ته مون واري سيٽ تي وينل همراهه اُتي ئي اهلي پيا ۽ منهنجي نيٽن مان ننڊ الائي چو پر ڪري اُڏامي وئي هئي. هڪ پيٽ ۾ گڙٻڙ ۽ مٿي ۾ سور ٻيو مائي ڇا ڪري جو هر هر مٿو ڪٽيو منهنجي گوڏي تي رکي. پهرين ته ڏاڍو لڄي به ٿيس ۽ پوءَ به ٿيم ته ڇاڻ ڪِتر ڪاڻم.

پر پوءِ آئون بہ سمجھي ويس تہ شرم ۽ حَياءُ نالي ڪا بہ شي هِنن ماڻهن ۾ اڻلڀ آهي ۽ پوءِ مون بہ مائي ڪي ڏڪيو پئي پر مائيءَ ڪي ڪا ڪِسڪار ئي ڪا نہ هئي. شايد هنن ماڻهن جي فطرت اِها آهي. جنهن سبب هو اسان جي عيش پرست وڏيرن ڪي لبو چٽائي سنڌ پيلي ويا آهن. نواب شاهہ محرابپور اسٽيشنون ٽپي گاڏي خيرپور جي سيم ڪي لتي تہ ڪنهن ڪنهن مهل گاڏي جي اندر پرندڙ بتين جي سوجهري تي ڪجين جا وڻ پٽڙي جي پرسان هوا ۾ جهولي ڪِن ڪي الوداع ۽ ڪِن جي آجيان لاءِ ٻانهُن جا تار ڦهلائي رهيا هيا. خيرپور تي بہ تي منٽ گاڏي بيٺي. نمن جي وڏن وڻن جي جُهگٽي ۾ خيرپور جو شهر اُن رات ڪنهن آيل طوفاني دز ۾ ڏنڌلو پئي لڳو ۽ اتفاق وري اهڙو جو بجلي بہ غائب هئي. خيرپور ڪان ڇُٽي ٿوري دير ۾ گاڏي روهڙي اسٽيشن تي پهتي. منهنجي خيال ۾ اُن وقت رات جو هڪ ڏيڍ ٽيڻ وارو هو. روهڙي اسٽيشن تي گاڏي اڌ ڪلاڪ ڪن بيٺي تہ ڪافي ماڻهو لٿا پر آئون پنهنجي جڳهہ تان چُريس بہ ڪو نہ. ڇو جو هڪ تہ مٽيءَ ۾ ٻيوت هُيس ٻيو وري ٻت ڪان بيزار اُن ڪري سيٽ تي ئي ويهڻ مناسب سمجهيم. ها البت چانهہ واري ڪي ڏسي چانهہ جي ٻاڙتِي تہ ڪيس سڏي هڪڙو ڪوپ چانهہ جو ورتم تہ سَڀِي پر نِڙيءَ ڪان هيٺ لاهڻ بہ مسئلو بنجي پيو ڇو تہ چانهہ اهڙي هُئي جهڙي..........!!! خير گاڏي روهڙي اسٽيشن ڇڏي پنهنجي منزل طرف رواني ٿي اُن ڪانپوءِ ڪا خبر ڪا نہ پئي تہ ڪٿان پئي وجي يا ڪٿي پهتي آهي. ڇو تہ هڪ رات اونداهي ٻيو وري گائيڊ ڪرڻ وارو همراه پنجابي جيڪو لاهور جو وينل هو ۽ حيدرآباد مان مون سان گڏ سوار ٿيو هو. اُهو بہ سُمهي پيو. نتيجي طور پوريءَ گاڏيءَ ۾ اڪيلو آئون اکيون ڦاڙيو ڪنهن مهل ماڻهن ڪي ۽ ڪنهن مهل پٽڙي جي پرسان بيٺل وڻن ڪي ڏسندو پئي رهيس. تان جو صبحَ جو فجر جي مهل گاڏي صادق آباد تي پهتي جيڪو پنجاب جو علائقو آهي. ڇاڪاڻ جو ڪجهہ عرصي ڪان ولهار پُڄاڻا گاڏي پنجاب ۾ داخل ٿي چُڪي هئي. سج ڳني ڪدي اُن مهل گاڏي بهاولپور اسٽيشن تي پهتي. هِتي اڌ ڪلاڪ ڪن ڏاہو ڪيائين ۽ ماڻهو بہ ننڊ مان جاڳيا چانهہ پاڻي لاءِ لٿا تہ آئون بہ لهي پيس. بهاولپور ڪي ڏسي منهنجي ذهن جي اسڪرين تي تاريخ جي بدترين ڊڪٽيٽر ضيا جي انت واري واقعي جي ياد تازي ٿي پئي ۽ آئون الائي ڇو 1977ع ڪان وٺي 1988ع تائين پوئتي ماضيءَ جي يادن ۾ گُم ٿي ويس. منهنجي ذهن جي اِسڪرين تي ٿوڙي ڦاٽڪ جي شهيدن ڪان وٺي ايم-آر-ڊِي تحريڪ جي اڻ ڳڻين گمنام شهيدن جا لاش رت ۾ ليٿڙيل ۽ سنڌ جي هيروشيما تي ائٽم بمن جي بمباري ڏمچر مچائي ڇڏيو. پر اوچتو اسٽيشن جي اوترئين پاسي ۾ هڪ مسجد جي ڪنهن مُلي جي هڪ ڳالهہ مون ڪي پنهنجو پاڻ ۾ واپس آندو. هُو لائوڊ اسپيڪر تي چئي رهيو هو تہ هندستان ۾ مسلمان عوام هندن هٿان بيگناهہ مارجي پئي ۽ هتي هندو موجون پيا ماڻين. الائي ڇو سندس اِهو نفرت لائق جملو منهنجي هانءُ ۾ ڇُريءَ جيان ڇُپي پيو. خبر ناهي ڇو؟ پاڪستان جي سمورن مُلن توڙي مذهبي رهنمائن ڪي هِتي جي هندو عوام ڪان الرجي ٿي پئي آهي. جيڪڏهن ڀارت ۾ مسلم عوام سان ڪا زيادتي ٿِئي ٿي تہ ان لاءِ هتان جا هندو تہ جوابدار ناهن. سچ تہ مذهبي بنياد پرستن اسلام جي آفاقي مفهوم ڪي ايترو تہ ڪٽر ۽ تنگ ذهن بڻايو آهي. جو هاڻ تہ دل ڇوي ٿي تہ....... خير اڌ ڪلاڪ ڪانپوءِ گاڏي بهاولپور اسٽيشن ڇڏي رواني ٿي ۽ آئون بہ پنهنجي جاءِ والاري وينس ڪجهہ ڪلاڪن ڪانپوءِ گاڏي ملتان پهتي. ملتان ۾ اڌ ڪلاڪ ڪن گاڏي ترسي جو پاڻي پريائون ۽ مون بہ پيٽ جي سور لاءِ ڪجهہ فليجل گوريون ورتيون. ملتان مان گاڏي رواني ٿِي، تہ سج جي تؤڙي توٽي گرمي ۽ گاڏيءَ ۾ رش اهڙي جُٽ ٿي جو وري زندگيءَ ۾ ريل ذريعي سفر ڪرڻ تان منهنجا تہ ارواح ئي ڪڇي ويا. هڪ ڳالهہ اِها بہ ٻڌائيندو هلان تہ

مون زندگيءَ ۾ پهريون ڀيرو ريل ذريعي اِهو ئي سفر ڪيو آهي. جيئن جيئن سج چڙهندو ٿي ويو تيئن تيئن گرمي به وڌندي ٿي ويئي گاڏي به پنهنجي منزل طرف روان دوان هُئي. پنجاب ۾ سرائڪي علائقو جيتوڻيڪ آباد ضرور هو پر ايترو زرخيز ڪو نه هو. پٽڙيءَ جي ٻنهي پاسن کان ٻنين ۾ وٽڪار ته چڱي خاصي هئي پر ڪو خاص فصل سواءِ ڪٽڪ جي ڪرڻ جي نظر ڪو نه ٿي آيو. ها البت ڪٿي ڪٿي ڪو گاهه يا ڪو ٿورو فصل ۽ ڪو ننڍو باغ به نظر آيو ٿي. باقي وڻن جون هُڙيون ۽ ٻيلا ڏاڍا هيا. ملتان کان نڪرندي ڪِن ڪِن جاين تي واريءَ وارا ڍاڳا به ٿوري مقدار ۾ نظر آيا. جتي جي آباديءَ جي رهڻي ڪهڻي, گهر ۽ لباس وغيره ۾ مون ڪافي سنڌ سان هڪجهڙائي ڏٺي. جيئن ڪِن گهرن ۾ عورتن کي اجرڪون اوڍيل ڏٺيون يا مردن کي ڪلهن ۾ اجرڪون پيل ڏٺيون. شايد ڀيروئن جي موسم هئي, اُن ڪري ڪٿي ڪٿي ٻار ۽ مايون ڪٻڙن مان ڀيرون چُونڊي رهيا هئا. گاڏي اوڪاڙه پهتي ته پنجابي ماين جي مصيبت منهنجي مٿان به ٽري. چاڪاڻ جو ڪين اتي ئي لهڻو هُيو ۽ هاڻي ٻنهي سيٽن تي اسان خلاصا ٿي ويناسين. جنهن ڪري مونکي ڪجهه فرحت محسوس ٿي توڙي جو گرمي جي شدت ۽ پيٽ ۾ خلل پوڻ به جاري هو. جيئن تيئن ڪري شام تي وڳي ٽتيءَ ۾ گاڏي لاهور پهتي. جتي لهڻ کان اڳئي مون ڀيڙي ويٺل پنجابيءَ کان پڇيو ته يار! آئون پنڊي ڪهڙي ريت وڃان. نه رڳو ان ويچاري گائيڊ ڪيو پر پليٽ فارم کان ٻاهر اچي پنڊيءَ لاءِ ويندڙ اي–سي ڪوچ به ڏسيا. توڙي جو گڏ ويٺل پناڻ ڪافي زور ڀريو ته تون اسان سان گڏ ريل ذريعي پنڊيءَ هل. الائي ڪهڙي جذبي تحت هنن مون سان ڪافي همدردي به ڏيکاري. پر آئون ريل جي سفر کان ايڏو ته بدضن ٿيس جو اصل توبهه ڪيم. ٻي ڀيري ريل جو سفر ڪرڻ کان توڙي جو ڀوائين ڀچندي واپسيءَ ۾ به ريل ذريعي سفر ڪيم. خير ڪوچ ۾ ٽڪيٽ وٺي چڙهي وينس ۽ 4 وڳي ڌاري بس پنڊيءَ رواني ٿي. توڙي جو ٻاهر ڏاڍي گرمي به هئي. پر بس ۾ اي–سي هئڻ ڪري ڪجهه سُڪون مُيسر ٿيو هيم. ڪوچ جهلم اُڪري پار پئي ته سج به اولهه طرف پهاڙن جي هنج ۾ سُمهي پيو. جيتوڻيڪ ٻاهر سينري جابلو علائقي جي ڏاڍي وڻندڙ هئي. پر ميرانجهڙو ٿيڻ ڪري درىءَ جو پردو لاهي ڇڏيم. هڪ ڳالهه جي فرق کي مون لاهور کانپوءِ شدت سان محسوس ڪيو ته جيڪي به ڳوٺ رستي ۾ آيا ٿي ته اُنهن ۾ اڪثر ڪري گهر پڪا, روڊ پڪا ۽ بجلي توڙي ٻين ضروري گهرجن جو پورائو ٿيل نظر آيو ٿي. جهلم کانپوءِ ڪنهن ٽڪريءَ تي هڪ آرامده اي–سي هوٽل ۾ بس ڪجهه وقت لاءِ ترسي جتي ماڻهن سانجهيءَ جي نماز به پڙهي ۽ ساهي به پٽي. جيتوڻيڪ اُن هوٽل جو نالو هن ويل ياد ڪو نه آهي پر هُئي ڏاڍي خوبصورت ۽ مهانگي به حد درجي جي هئي. خير رات جو 10 وڳي ڌاري بس پنڊيءَ پهتي مون به هڪ چوڪ تي لهي اسلام آباد ۾ پير وڌائيءَ ڏانهن ويندڙ بسن جي پڇا ڪئي. هڪ ٻي به ڳالهه جو ذڪر ڪندو هلان ته لاهور کان مون سان گڏ ساڳي بس ۾ نوابشاهه جو ڪو عمراڻي به ويٺل هو. جيڪو نوڪريءَ سانگي اسلام آباد وڃي رهيو هو. اُن سان ڏيٺ ويٺ به پنڊيءَ کي ويجهو ئي ٿي. پنڊيءَ ۾ لهڻ مهل عمراڻي به مونسان گڏ لٿو پر مون وانگي هُو به هو بنهه اڻ واقف سو مون کي اُتي ئي ڇڏي پاڻ ڪنهن ٻيءَ بس ۾ ٽنگجي هليو ويو ۽ مون هڪ بس واري کان پڇا ڪئي. پتو پيو ته پنڊيءَ جي ئي ڪنهن علائقي فيض آباد کان پير وڌائيءَ جون بسون وڃن ٿيون. نيٺ ڪنهن بس ۾ چڙهي فيض آباد پهتس. اتي لهي بس جي پڇا ڪيم. پير وڌائيءَ ڏانهن ته بسون واقعي ويون پئي پر ڪو به آئي 10 منور پلازا بابت ڪو نه ڄاڻي. اُتي منهنجا به نٽ ڍرا ٿي پيا. ته هاڻ ڇا ڪجي؟ نيٺ ڪجهه سوچ ويچار ڪرڻ لاءِ سامهون هوٽل تي وڃي وينس ته بيرو پاڻيءَ جو جڳ ڪٽي اچي ڪڙڪيو. دل ۾ خيال آيو ته ڇو نه ماني به کائي

وٺان. انڪري بہ جو هڪ تہ مون حيدرآباد ڪانپوءِ ماني ڪو نہ کاڌي هئي. ٻيو تہ اسلام آباد ۾ بہ آڌي اُسر پهچڻ ڪري مانيءَ جي ٻوا ڪا نہ ٿي سُڌي اُن ڪري بہ ٿي گراهہ نہ چاهيندي بہ کائي هوٽل مان نڪتس. رات ۾ اٽڃاڻ هئڻ ڪري ٽيڪسي ڪرڻ جو ارادو ڪري سامهون ايندڙ ٽيڪسيءَ کي اشارو ڪيم تہ هو منهنجي آڏو اچي بيهو ڪيس اردوءَ ۾ آسلام آباد جي مذڪوره علائقي ۾ هلڻ لاءِ چيم. فوراً وراٽيائين. "سرا سنڌيءَ ۾ ڳالهاءِ توکي وڃڻو ڪٿي بہ آهي. گاڏيءَ ۾ ويهہ تہ ڳولي ٿا لهون. چو تہ تون سنڌي ٻاءُ آهين". مونکي ڏاڍي خوشيءَ سان گڏ حيرت بہ ٿي، چو تہ پنڊيءَ ۾ ڪو سنڌي ملڻ ڏاڍو مشڪل آهي. پُڇا ڪرڻ تي پتو پيو تہ هو سکر جو ڪو سيد هو ۽ قرض تي ٽيڪسي وٺي ڪِرايي تي هلائي پيو. خير پڇائون ڪري نيٺ ويچاري مون کي منور پلازه پُڄايو. جتي هاسٽل جي چوڪيدار جي حوالي هٿيڪو ڪرڻ ڪانپوءِ روانو ٿيو. چوڪيدار کي سڄي ماجرا ٻڌايم. جنهن وٺي وڃي مونکي مٿي آخري فليٽ تي اُن ڪمري ۾ ڇڏيو جتي ٿر کان آيل ڪجهہ ٻيا دوست وينل هيا. جن ۾ سليم نهڙيو مولا بخش محمدي وارا بہ موجود هيا. باقي پنج ـ ڇ اٺ چاچري جا دوست هيا پر اتفاقِ اهو جو مون ڪانسواءِ سمورا مُلان هيا. سليم وارن سان ڪي گهڙيون رهاڻ ڪرڻ ڪانپوءِ مون کي هڪ ٻن ٻيڊن وارو خالي ڪمرو هاسٽل جي انتظاميہ ڏنو ۽ آئون بہ ٿڪل ڏاڍو هئس. اُنڪري سامان ڪمري ۾ رکي کٽ تي ڊهي پيس. صبحءَ جو اک اُن مهل کُلي جڏهن سليم مون کي جاڳائيندي چيو تہ اقبال رند پهچي ويو آهي ۽ تنهنجي پُڇا پيو ڪري. سچ تہ اُن مهل اهڙي خوشي ٿي جهڙي ڪنهن اُڃايل رُڃ جي مسافر کي ڪو پاڻيءَ جو چشمو نظر اچڻ تي ٿيندي آهي. شايد اُن جو ڪارڻ اِهو بہ ٿي سگهيو ٿي تہ باقي سمورا همراه ڪٽر مذهبي لڏي سان وابسطہ هيا. جڏهن تہ آئون فقرا ماڻهو. خير آئون بہ وهنجي ڪپڙا بدلائي وڃي اقبال رند سان مليس. توڙي جو اقبال رند سان منهنجي خطن وسيلي ويجهڙائي تہ هئي پر روبرو ڏيٺ ويٺ يا مُکاميلو اڳ ڪٿي بہ ڪو نہ ٿيو هو. اقبال رند سان حال احوال ڪانپوءِ سيئي هيٺ لهي ڪينٽين ۾ ناشتو ڪرڻ وياسين. ناشتي ڪانپوءِ ٿوري دير ۾ بس پهتي جيڪا اسان کي 9 بجي ڏاري اسلامي يونيورسٽيءَ جي دعوتِ اڪيڊمي شعبي ڏانهن کڻي هلي. اها يونيورسٽي اسلام آباد شهر جي اوترئين ڇيڙي تي مارگلا ٻهاڙ جي هنج ۾ فيصل مسجد جي احاطي ۾ واقعي آهي. اڪيڊمي پهچڻ ڪانپوءِ اسان کي هڪ اي ـ سي ڪمري ۾ وهاريو ويو. جتي اعليٰ قسم جي فرنيچر سان ڪمرو سينگاريل هيو. ساڍين نوين ڪانپوءِ سنڌي شعبي جو انچارج محترم امير الدين مهر پهتو ۽ ان سان گڏ عبدالوهاب منگريو بہ پهتو. جن سان ٿوري ڏيٺ ويٺ ڪانپوءِ دعوت اڪيڊمي جو ڊائريڪٽر جنرل محترم غازي محمود آيو. جنهن ڪانپوءِ افتتاحي تقريب شروع ٿي ۽ ٿر کان آيل اديبن (جيتوڻيڪ سواءِ اقبال رند جي يا ٿورو گهڻو مضمون نگاري جي حوالي سان مولا بخش محمدي جي ٻيو ڪو بہ اديب تہ نہ بلڪ مُلان ضرور هيا) جو تعارف ٿيو ۽ دعوت اڪيڊمي جي مقصد بابت تعارفي چاڻ ڏني وئي. يارنهن وڳي ڌاري چانهہ جو وقفو ٿيو. اُن پُڄاڻا اسان کي فيصل مسجد گهمائڻ وٺي ويا. پر مون ۽ اقبال رند مسجد گهمڻ بدران ٻاهر ئي ٻيٺي قدرت جا نرمل نظارا پسيا. باقي سمورا مُلان فيصل مسجد ۽ اڪيڊمي جي لائيبريري گهمڻ ويا. فيصل مسجد جي احاطي اندر ڏاکڻي اولهہ ڪنڊ تي پاڪستان جي بدترين ڊڪٽيٽر ضيا جي قبر آهي ۽ جنهن کي ڏسي پري کان، ويجهو اسين اُن ڪري نہ وياسون جو اِهو اسان جي ضمير گواره نہ ٿي ڪيو. حالانڪ ٻيا سمورا مُلان کيس ڦُل ڏيڻ ويا هئا. البت سندس ٺُربت تي مون هڪ نظم لکيو. اُهو ڪجهہ هن ريت آهي تہ:

هوءَ جا پٺي ٻُٺي آهي،
۽ جا رڪ جي مُٺي آهي،
ان ۾ آمر سُتو پيو آهي،
جو بل ڪلٽن جو ٻَچ تي،
۽ تاريخ جي اَچ تي،
ڳِٽ ڳاڙي ويو هو،
دنيا ڏاڙهي ويو هو،
هُو جو پيو ڇتو تي هو،
۽ لوڪ سان اَتو تي هو،
تنهن تاريخَ جي ماسَ ۾،
۽ هر هڪ آس ۾،
نيش ڪوڙيا هُئا،
۽ رت ۾ ٻوڙيا هُئا؟
اُنهيءَ جا اُهڃاڻ اجا بہ آهن،
۽ چڻ پاڻ اجا بہ آهن،
ڏاڍ جي تاريخ ۾،
ڪنهن بدنما داغ جيئن.

هِتي هڪڙي ڳالهہ ٻڌايان تہ ڪجهہ ڏينهن ۾ ٽي مُلن اسان جي نماز نہ پڙهڻ واري حرڪت تاڙي ورتي، ڇو تہ ٻيا سڀ سواءِ اسان ٻنهي جي نمازي هئا، ۽ مون اُن بابت اقبال کي چيو تہ مُلان پاڻ تي ڪيڪون ٿا ڪائن. اقبال چيو تہ "نماز اسان جو ذاتي مسئلو آهي، اگر اسان کي برداشت نٿا ڪري سگهن تہ ڏين پاڙو تہ اسان رڪون ٿوال ڪُلهي تي هُونئن بہ اسان پتڪو ڪو نہ لاٿو هو تہ اسان کي گُهرائين. شايد انڪري اسان ۽ مُلن جون راهون الڳ هيون. ڇاڪاڻ جو هُنن ۽ اسان منجهہ ڪا بہ اهڙي هڪجهڙائي ڪا نہ هئي جيڪا ويجهو رهڻ ڏي ها. ۽ جي رهون بہ ها تہ بہ مختلف تضاد اختلاف جو ڪارڻ بڻجن ها. انڪري اسان شروع ۾ ٽي پنهنجي دنيا الڳ آباد ڪئي. جيتوٽيڪ اقبال ٽر جي اديبن بجاءِ مُلن کي ڏسي مون تي خوب ڇُهہ ڇَنڊيا تہ اِهو سڀ تنهنجي ڪري ٿيو آهي، حالانڪہ اقبال پنهنجي سَنبت بابت پاڻ ئي اڳواٽ مون کي آگاهہ ڪيو هو. پر پوءِ بہ اِهو ڏوهہ منهنجي ڪاتي ۾ لِکيائين. اڪيڊمي کان بس اسان کي ڏيڍ وڳي واپس هاسٽل پهچايو. جتي ماني کائي پوءِ آرام ڪيوسون ۽ شام جو پري تہ نہ البت اُتي ئي رستن تي آئون ۽ اقبال رُلياسين ۽ ائين ئي رات جو بہ ادب تي شاعريءَ تي ۽ مختلف موضوعن تي بحث ڪندي الائي ڪيڏي مهل اک لڳي پئي ۽ سُمهي پياسون. ساجهر وري بہ تيار ٿي ناشتو ڪري يونيورسٽيءَ پهتاسون. ان ڏينهن اڪيڊمي جي ڊائريڪٽر جنرل ۽ سنڌي شعبي جي انچارج ڪانسواءِ اسان کي ادب تي ليڪچر ڏيڻ لاءِ پاڪستان ادبيات اڪيڊمي جو چيئرمين ۽ جهڙا گل گلاب جو خالق سنڌ جو ناميارو اسڪالر ۽ اديب محترم غلام رباني آگرو آيو هو. جيتوٽيڪ

آگرو صاحب جو موضوع معياري ادب لکڻ هو. پر پاڻ ٽر ڪان وٺي سنڌ جي دردن کي پنهنجي اندر مان اوبر جيئڻ ڪيڏيائين. سندس چند جملا جيڪي آئون اجان تائين وساري ناهيان سگهيو. جنهن ۾ هُن چيو هو تہ سڀ ڪان پهرين پنهنجي پاڻ سان ۽ پنهنجي ماڻهو سان سچا ٿيو. اهو ئي اوهان جي ادب جو معيار آهي ۽ ٽر بابت ويچار وندبيندي چيائين تہ اسلام آباد جو پهاڙي علائقو هھڙو خوبصورت گاديءَ جو هنڌ بنجي سگهي ٿو تہ ٽر چو نٿو ترقي ڪري سگهي. سندس پنهنجائپ واريون ڳالهيون پڌي آئون جلدي متاثر ٿيس. ۽ ان گهڙي ئي اقبال کي چيم تہ اسان جو ماڻهو ڪٿي بہ آهي ڪهڙي بہ عهدي تي آهي. پر پنهنجي ديس جو ۽ پنهنجي ماڻهن جو درد سيني ۾ سانديي ٿو. اقبال رند فوراً وراڻيو هو تہ "امر اِهي بيروڪريٽ اٿئي جيڪي هاٿيءَ جا ڏند ڏيکارڻ لاءِ هڪڙا ۽ کائڻ لاءِ ٻيا وانگر هوندا آهن. پاڻ جي روبرو پاڻ جون ڳالهيون ڪري همدردي تہ حاصل ڪري وٺو پر ڪو سنڌي ماڻهو جي سندس گهر يا آفيس تي وڃي ڏسي تہ سندس رويي ۾ ڏينهن رات جو فرق هوندو". بهرحال 23 تاريخ بہ ڪجهہ ٻيا ليڪچر ٿيا پر اڪثر مذهب بابت هوندا هيا. خاص ڪري هندو جاتي انهن بحثن ۾ ليڪچرن جو نشانو بڻيل هئي. هِتي اِهو بہ ياد ڏياريان تہ اڪيڊمي پاران ٽر جي اديبن کي گهرائڻ جو مقصد ئي اهو هو تہ ٽر ۾ قاديانين، عيسائين ۽ هندن خلاف ڪو محاذ کڙو ڪجي. اُن تان هڪ دلچسپ واقعو ياد آيو تہ ڪنهن ٽري مُلان چيو تہ قادياني هر هندوءَ کي ڏهہ ٻڪريون ڏين ٿا ۽ اوهان ڇا ڏيندا جو هندو مسلمان ٿين. جنهن تي اڪيڊمي جي ڊائريڪٽر، جيڪو ساڳي وقت تقريبن سموري دنيا اڪيڊمي ۽ سرڪار جي خرچ تي گهُمي ڦري چڪو آهي ۽ ڪيترن ئي ملڪن ۾ بنياد پرستي جو پرچار بہ ڪرڻ لاءِ وڃي چڪو آهي. تنهن حڪومت تي ڇُهہ چنڊيا. ياد رهي تہ اسلامي يونيورسٽي ضيا جي دؤر ۾ ئي وجود ۾ آئي هئي ۽ هينئر بہ لکين روپيہ پاڪستان سرڪار توڙي پرڏيهي اسلامي ملڪن کان ڪروڙين فنڊز حاصل ڪري ٿي. ڊائريڪٽر جنرل چيو تہ منور پلازا جيڪا هاسٽل آهي اُن جي ماهوار مسواڙ 80000 روپيہ آهي. جنهن جا 100 جي لڳ ڀڳ ڪمرا آهن ۽ اُتي هڪ ڪينٽين بہ آهي. جنهن ۾ هفتيوار ورڪشاپ يا ٽماهي ۽ ڇهہ ماهي ڪورسن لاءِ مختلف محڪمن خاص طور تي فوجين، مُلن، اديبن ۽ صحافين کي سکيا ڏني وڃي ٿي. 23 تاريخ شام جو ماني کائڻ کانپوءِ اسان ٽڪيٽ بُڪ ڪرائڻ لاءِ پنڊي وياسون. ٻيا تہ مُلان نہ هلن چو تہ سندن مرضي هئي تہ جمعي تائين هتي ڳاڙها ٻوڙ کائجن ۽ گهمجي ڦرجي. پر مون ۾ اقبال کي اصل جپ ڪا نہ ٿي آئي. سو جڏهن اسان ٽڪيٽ وٺڻ لاءِ وياسين تہ سليم ۽ مولا بخش وارا بہ گڏ ٿيا. اول تہ ڪنهن چڱيري گاڏيءَ ۾ ٽڪيٽ ملي ئي نہ پيو. پر پوءِ ڪلارڪ کي اهو احساس ڏياريوسين تہ اسين ٽر جا اديب پنجاب جي مطالعاتي دوري تي آيا آهيون. اِهي اوهان جي هِن رويي متعلق ڪهڙي راءِ قائم وڃي ڪندا تڏهن همراهہ کي بہ ڪجهہ نيم ٿيو ۽ پوءِ اسان کي تيزرو ۾ ٽڪيٽ ڏنائين. جيڪا خميس 27 مئي تي شام 4 وڳي حيدرآباد لاءِ رواني ٿيڻي هئي. پنڊيءَ کان موٽيندي اسلام آباد جي ڪجهہ روڊن ۽ علائقن تان گهمندا آياسين. هڪڙي جاءِ ڪو احتجاجي مظاهرو ٿي رهيو هو. معلوم ڪرڻ تي پتو پيو تہ ڪلهہ يعني 22 مئي تي اسلام آباد جي ڪنهن تاجر جي پُٽ عبدالطيف کي پوليس جانچ دوران مُنهن ماريءَ تي گولي هڻي ماري وڌو هو. ٻئي ڏينهن اها جاڻ پئي تہ پوليس جي سمورن جوابدار ملازمن کي نہ رڳو برطرف ڪيو ويو پر سزائون بہ ڏنيون ويون ڇاڪاڻ جو اسلام آباد ۾ ڪو بہ واقعو پاڪستان سرڪار جي ساک لاءِ بدناميءَ جو سبب بنجي ٿو. ڇو تہ پاڪستان جي گاديءَ جو شهر هئڻ ڪري ڪا بہ ڳالهہ بين القوامي ميڊيا تائين پهچڻ ۾ وير ئي ڪا نہ ٿي لڳي. ٻيو تہ

مذڪوره علائقو پنجاب جو هو ۽ پنجاب جي ڪنهن فرد سان زيادتي پاڪستان سرڪار لاءِ ڏاڍو ڏکيو مسئلو بڻجي پوندو آهي. اسان مختلف سيڪٽرن کان گهمندا منور پلازا پهتاسين. شهر جا اڪثر رستا ويڪرا ڪليل خاص طور صفائي جو انتظام بهتر نظر آيو ۽ هر ڪالوني يا آفيسن ڏانهن مختلف ڏسن کان رستا آيا ٿي. پٿريلي زمين تي ساوڪ بہ ڏاڍي هئي تہ وڻڪار بہ بنهہ گهٽي هئي، مختلف قسم جا وڻ هن علائقي جي سونهن ۾ اضافو آهن. اسلام آباد ۾ مٿئين ڪلاس جا ماڻهو ۽ بيوروڪريٽ رهائش پذير آهن. توڙي جو وچولي طبقي جا ملازم ۽ شهر ۾ ڪم ڪندڙ هيٺين طبقي جا مزدور بہ رهن ٿا. پر سندس جيوت آئون ائين ٿو سمجهان تہ ڏاڍي ڏکي گذرندي هوندي. ڇو تہ اسلام آباد جي مهانگائي چوٽ چڙهيل آهي. رات جو ڪڏهن ڪڏهن هاسٽل ۾ ڪو مذاڪرو وغيره بہ ڪنهن نہ ڪنهن موضوعَ تي ٿيندو هو. جيتوڻيڪ آئون ۽ اقبال شامل تہ ٿيندا هئاسون پر حصو قطعي ڪنهن بحث ۾ ڪو نہ وٺندا هئاسين. چاڪاڻ جو اسان ۽ مُلن وچ ۾ شديد اختلاف موجود هيا. جيڪي ڪنهن بہ جهڳڙي جو ڪارڻ ٿِي تي سگهيا ان ڪري ئي ماٺ پلي ڇاتي سون. توڙي جو مُنتظمين اسان جي حرڪتن ۽ رويي کي سمجهي بہ ورتو هو. پر مجبور هيا جو گهُرائي ڦاٿا هيا. اصل ۾ ڪاٺُن ڪا غلطي ٿي يا ڪين سندن چيلن غلط چاڻ مهيا ڪئي. جنهن جي نتيجي ۾ اقبال ۽ آئون وارد ٿياسين. 24 تاريخ بہ ساڳئي نموني ليڪچر ٿيا. جنهن ۾ ڪيترائي مُلان ۽ ڪجهہ مذهبي عالم حصو وٺڻ آيا. پر اسان ڪو خاص ڌيان ڪو نہ ڏنو سواءِ سنڌ جي مشهور علمي ادبي دانشور مرحوم علامہ دائود پوٽي جي گهرواري ۽ اديون رسالي جي ايڊيٽر نامياري اديبا ۽ صحافي خطيجہ خانم جي، جنهن جي ليڪچر جو موضوع اسلام جي نظر ۾ عورت جي آزادي هو. ليڪچر دوران هڪ مُلون مائي سان عورت جي آزادي تي بحث ۾ وچڙي پيو تہ مائي ساٽس ڏاڍي جُٽ ڪئي. اصل ۾ چا آهي تہ مُلن جي مٿي ۾ بس اِها ئي غلط فهمي ويٺل آهي تہ عورت جي تعليم يا آزادي مغربي معاشري جي قدرن جو اثر آهي. ان ڪري ان کي رد ڪيو وڃي. ان دوران اقبال رند مذاق طور ان مُلي کي چيو تہ تون پلي تو واري بيگم کي ڏاڻ ڏيئي ڇڏج. مُلي تہ الائي ٻڌو يا نہ پر مون ٻڌو سو پئي آئون ۽ اقبال ڪلياسين. ائين ئي راتيون ۽ ڏينهن اسلام آباد جي پُر رونق شهر ۾ گذرندا رهيا. آئون ۽ اقبال اڪثر پنهنجي ڪمري ۾ يا رات جو منور پلازا هاسٽل جي اوپر طرف هڪڙي نالي جي پل مٿي ويهي مختلف قسم جا بحث ۽ خيالن جي ڏي وٺ ڪندا هئاسون. آئون اڪثر مظهر لغاريءَ جو ذڪر ڪندو هئس چاڪاڻ جو مون کي جيڪڏهن شاعريءَ جي حوالي سان ڪو ماڻهو هر وقت ۽ حد کان گهڻو متاثر ڪندو آهي تہ اُهو مظهر ئي آهي. بهرحال ڪي آف دي رڪارڊ ڳالهيون بہ ڪندا هئاسون. اڪثر اقبال مذاق ڪندو ئي رهندو هو. پر مون شروع ۾ ئي ڪيس ٻڌايو تہ بابا! مونکي گار ڪڏهن بہ نہ ڏج. باقي ٻيو تنهنجو هر مذاق منهنجي اکين تي. خاص طور تي سندس اِها عادت جو هُو ڏُک پري وڃائيندو هو. هڪ پيري ماني ڪائيندي منهنجي ڳپار ۾ چمچو اهڙو تہ پَري وڃاياڻين جو مون کي ڏينهن جا تارا نظر اچي ويا ۽ مُلن پانيو تہ هاڻ اِهي ٻئي پاڻ ۾ وڙهي ويندا پر اصل ۾ سندن اُها غلط سوچ ثابت ٿي. چاڪاڻ تہ اسان پاڻ ۾ ويجهرائپ ۽ پنهنجائپ ناتي ايترا تہ گهرا ۽ گهاتا ٿِي چُڪا هئاسون جو هڪ پيري اقبال کي چوڻو پيو. تہ "امر! ڪر دُعا ملن کي نہ تہ آئون تو سان ايترو جلدي ٿورو ئي فري ٿيان ها". حسبِ معمول 25 تاريخ بہ ورڪشاپ اٽينڊ ڪيوسون. جنهن ۾ هڪ خاص ڳالهہ جنهن اسان کي ڏاڍو رنج پهچايو. ٿيو هيئن جو لاڙڪاڻي سنڌ کان ڊاڪٽر عبدالمجيد ميمڻ ليڪچر ڏيڻ لاءِ گهرايو ويو هو. هن صاحب جي ليڪچر جو موضوع سنڌ ۾ لادين ادب هو. هن صاحب برصغير جي ورهاڱي کان وٺي

موجود دؤر تائين سنڌي ادب بابت پنهنجا ويچار ونڊيا. خاص طور تي سندس اها ڳالهه جا اسان کي هضم ٿي نه سگهي ۽ گنڊي جيان هانءُ ۾ هُري ته شيخ، اياز، بدر ابڙو، امر جليل ۽ ٻيا روس جا ۽ انڊيا جا ايجنٽ ۽ اسلام جا بدترين دشمن آهن. هن صاحب بنا نالي ونڻ جي ڊاڪٽر تنوير ۽ حميد سنڌي تي به ڇُهه ڇنڊيا ۽ چيائين ته اُهي منهنجا بدترين دشمن آهن ۽ حڪومت جا ڇاڙتا آهن. موصوف سنڌي ادب کي خاص طور سنڌي ادبي سنگت ۽ ترقي پسند رسالن کي پاڪستان ۽ اسلام جو دشمن سڏيو. اُن وچ ۾ سوال جواب دوران شڪارپور جي هڪ ڇوڪري جيڪو قائداعظم يونيورسٽي اسلام آباد ۾ پڙهي ٿو۽ شايد جماعت اسلامي سان وابسطه آهي. تنهن ادل سومري کان وٺي طارق اشرف تائين، اياز کان وٺي امر جليل تائين ۽ ساڃاهه رسالي کان وٺي پروڙ رسالي تائين ۽ سنڌي ادبي سنگت بابت گواهه ٻڻجي شاهديون ڏيئي ڏاريي اڳيان سُرخرو ٿي پنهنجون مارڪون وڌائڻ جي ڀرپور ڪوشش ڪئي. اُن مَهل اُن ڪميٽي سنڌي ڇوڪري جي رويي تي شيخ اياز جو مشهور نظم چغل منهنجي ذهن تي تري آيو.

ڪنهن دوست متان ڪنهن دشمن وٽ

هو چغلي کائي آيو آ

۽ ٻي تي ڳورو ڳٽ وجهي

هن پنهنجو پاڻ بچايو آ.

جيتوڻيڪ مون ۽ اقبال رند جي ضمير ملامت ڪئي ۽ اندران ئي اندران جُهري به پياسين. پر پوءِ به ڪين ڪو مُنهن ٽوڙ جواب ڏيڻ بجاءِ خاموشي اختيار ڪئي سون ۽ بقول اقبال جي ته منهنجو اندر اهڙي زيادتي تي مَري چڪو آهي. هِتيِ اِهو به واضع ڪندو هَلان ته دعوت اڪيڊمي جيڪا هُونئَن ته هر ڪنهن مذهبي گروه سان نرم ۽ لچڪيدار رويي سان پيش اچي ٿي. پر سندن رويو سنڌي ادب ۽ سنڌي ماڻهو ڏانهن بنهه اوپرو آهي. ڇاڪاڻ جو سندن اصل مقصد ئي اِهو آهي ته سنڌ مان سنڌ جي ترقي پسند سنڌ دوست ۽ صحتمند ادب سياست ۽ ذهنن جا پير اکاڙي اُتي جُنوني مذهبيت جو وجود وجهجي. اُن ئي سلسلي جي هڪ ڪڙيِ اِها به آهي ته دعوتِ اڪيڊمي طرفان ويجهڙائي ۾ سنڌ اندر سنڌي ادبي سنگت جي مخالف ۾ سنڌي ادبي سوسائٽي قائم ڪئي ويندي. مطلب ته دعوتِ اڪيڊمي جي سنڌي شعبي اندر رهندڙ سنڌي ۽ سندن سهڪاري سنڌي ادب ۽ سنڌ جي مُحب وطن سنڌ دوست ترقي پسند اديبن ۽ عوام خلاف هڪ مُهم هلائڻ ۾ مشغول آهن. اُتي ئي هڪ بحث دوران ڪنهن اردو اديب پڇيو ته سنڌي ۾ ناول ڪنهن ڪنهن لکيا آهن ۽ ڪهڙا لکيا آهن ۽ جڏهن موٽ ۾ اسان ڪين آغا سليم سراج، عثمان ڏيپلائي ۽ ٻين سنڌي اديبن جي ناولن جا نالا ٻڌايا ته چيائين ته اسلامي ناولن جي ليکڪن جا نالا ٻڌايو. تڏهن سنڌي شعبي جي انچارج امير الدين مهر چيو ته اسلامي ناول اڃا تائين ڪو به ناهي لکيو ويو ۽ ڏاڍي فراخ دلي سان اهو تسليم ڪيائين ته جو ڪجهه ڪاٻي ڌُر جا سنڌي اديب لکي سگهن ٿا. اُنهن جهڙي هڪڙي سٽ به اسان وارا بنياد پرست مُلان اديب لکي نٿا سگهن. بنياد پرستيءَ تان ياد آيم ته ساڳي ڏينهن ليڪچر دوران غازي محمود چيو ته مون کان ڪنهن چيني خاتون صحافيءَ پڇيو ته بينظير به ته سيڪيولر آهي تڏهن مون چيس ته بينظير به بنياد پرست آهي چو ته اِها به اسلام جي بنيادي رُڪنن کي مَڃي ٿي ۽ اُنهن تي عمل ڪري ٿي. ته هوءَ به بنياد پرست آهي. محمود صاحب جي ان ڳالهه جو حوالو اُن ڪري ڏنم جو سندن خيال ۾ جو مسلم گهر ۾ پيدا ٿيو اهو لازمي بُنياد پرست هوندو. اصل ۾اِها سندن وڏي ۾ وڏي غلط

فهمي آهي. ڇو ته ائين قطعي ڪونه آهي. بهرحال 25 تاريخ شام جو اسلام آباد شهر, شڪر پڙيان ۽ دامن ڪوهه گهمڻ وياسون. شڪر پڙيان اِها خوبصورت ٽڪري آهي جتي اڪثر شام جو اسلام آباد جا رهاڪو جوڙن جي صورت ۾ ۽ ڏورانهين علائقي کان گهمڻ لاءِ آيل سياح پيا چڪر لڳائيندا ۽ فوٽو ڪيرائيندا آهن. شڪر پڙيان وڻن جي جهُڳٽي ۾ هڪ اهڙي جاءِ آهي جتي چئني پاسي خوبصورت گُلڪاري ۽ پاٽيءَ جا ڦوهارا پري کان نظر ايندڙ پهاڙن جا خوبصورت منظر من کي موهيو وجهن. مون ۽ اقبال بہ اُتي مُلن کان جدا ڪجهہ فوٽو ڪيرايا. شڪر پڙيان ڪانپوءِ اوپرطرف، ڊيم گهُمڻ وياسون, جتي خوبصورت نظارن ۽ ٽڪريءَ جي هنج ۾ راول ڊيم ۾ ٻيڙين اندر چڙهي چڪر لڳائڻ لاءِ مُلن زور ڀريو پر آئون جئين تہ اڃي ئي پاٽيءَ کان وَئون وجان ڇو تہ صفا ڊڄڻو آهيان انڪري اقبال بہ مون سان گڏ هو ٻيا ويا پاٽيءَ ۾ راول ڊيم جو سير ڪرڻ ۽ اسان ٻئي اُتي ٿڌو ويهڻ لاءِ هوٽل ۾ وياسين. راول ڊيم ذريعي سڄي اسلام آباد کي پاٽي پچايو وڃي ٿو. ڪيڏي نہ ستم ظريفي ڇئجي جو اسلام آباد جي پهاڙي علائقن ۾ ڊيم جوڙي اهڙي ويران ۽ ڏُورانهنءَ وستيءَ ۾ گاديءَ جو شهر آباد ڪري سگهجي ٿو. پر ٿر جي ٻَرڪي آباد ڪرڻ لاءِ پاڪستان سرڪار نٿي وٽان سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪندڙ سنڌوءَ جي فالتو پاٽيءَ کي گڏ ڪري ڪارونجهر ڊيم جوڙي ننگر جي علائقي کي آباد ڪري نٿي سگهي. خير راول ڊيم تي گهُمڻ ڪانپوءِ اسان مارگلا پهاڙ تي دامنِ ڪوهه طرف روانا ٿياسين. پارليامينٽ هائوس کان ٿيندا دامنِ ڪوهه جي ٽڪريءَ تي چڙهي وياسين. دامن ڪوهه جي اوچي پهاڙ تان سمورو شهر رات جي پهر ۾ ايئن ٿي نظر آيو جڻ اُڀ ۾ ستارا هجن. دامن ڪوهه تان نيڪ ڏاڪٽي اوپر ڪنڊ تي ويجهوئي پارليامينٽ هائوس آهي جتي پاڪستان جي ڊانچي ۾ واڙيل مظلوم قومن جي تقديرن جا فيصلا فوجي ڪرتاڌرتا ۽ ڏيهي پرمار زبردستي مڙهيندا آهن. پارليامينٽ هائوس جي پر ۾ ايوان صدر آهي. جتي ائين ترميم جو راڪاس چند سالن ۾ الاءِ ڪيترين جهموري حڪومتن کي هڏين سميت ڳڙڪائي چُڪو آهي. پارليامينٽري هائوس جي سامهون روڊ جي ٻئي پار پي-ٽي-وي جو مرڪزي دفتر ۽ اُن جي پر ۾ پنجاب ڪشمير هائوس آهن جن جي پر ۾ سنڌ هائوس مونکي الاءِ ڇو ائين لڳو جڻ ڀُنگ خاطر يرغمال بڻايل هجي. ڏور ڏکڻ ڪنڊ ۾ پي-آءِ-اي جي هوائي اڏي تان رات جي وقت ۾ جهازن جي اُڏام ايئن ٿي لڳو جڻ اُڀ مان ستارا پيا ڪِرن. خير دامنِ ڪوهه تان گهُمي واپس هاسٽل موٽياسين تہ پهاڙ تان لهندي مُلن دعائون پڙهيون ۽ اسان کي بہ چيائون تہ اوهان بہ دعا پڙهو پر اسان جي اِهائي ورندي تہ موت جي پوءَ کان ياڙيا ٿيڻ وارن مان اسان ناهيون. هاسٽل پهچي ماني کاڌي سُون ۽ پوءِ پنهنجي پنهنجي ڪمرن ۾ وڃي آرامي ٿياسون. هڪ خاص ڳالهہ اها تہ اسان جنهن ڪينٽين ۾ ماني کائيندا هئاسون اُتي ساڳئي يونيورسٽي پاران تربيت لاءِ آيل فوجي آفيسر بہ ماني کائيندا هئا ۽ ساڻن نوڪر بہ گڏ هئا جيڪي چٽن جي دال ۽ مانيءَ تي گذارو ڪندا هئا، جڏهن تہ فوجي آفيسر وي-آءِ-پي کاڌو کائيندا هئا، الاءِ ڇو؟ اهو فرق ڏسي مونکي فوجي سپاهين سان همدردي پيدا ٿي پيئي، حالانڪ هر وردي پوش شُخص سان مون کي سندن مظلوم قومن سان ماتيجيءَ ماءُ جهڙي سلوڪ جي ڪري ساڻن ڪا همدردي ڪانهي پر پوءِ بہ اُن عمل کي ڏسي منهنجي دل جُهري پئي ۽ اهڙو ذڪر مون اقبال سان بہ ڪيو. حسب معمول 26 مئي صبحَ جو ناشتو ڪري يونيورسٽي پهتاسون جتي هڪ اڌ ليڪچر ڪانپوءِ اسان کي تقريبن 12 وڳي ڌار ڪوهه مري گهُمائڻ جي لاءِ واپس هاسٽل آندائون جتي ماني کائي اٽڪل 2 وڳي ڌاري دعوتِ اڪيڊمي سنڌي شعبي جو چيئرمن محترم امير الدين مهر ۽ عبدالوهاب منگريو سميت سمورا ٿر کان آيل همراهہ هڪ بس ۾ هڪ

ويگن ذريعي ڪوهه مري روانا ٿياسين. اسلام آباد جي ويڪرن رستن کي پار ڪري اُپرندي اُترين ڪُنڊ تي مارگلا پهاڙي سلسلي جي ڏاڪڻي پر مان بس هلڻ لڳي. تقريبن 35 ڪلوميٽر جو مفاصلو ٿوري دير ۾ طئہ ڪري بس ڪوه مري پهاڙ جي چڙهائي تي چڙهڻ شروع ٿي. وروڪڙ ۽ خطرناڪ رستن تان ڦرندي گاڏي مٿي بنهہ گهٽي اوچائيءَ تي هڪ هوٽل تي هلي بيٺي. جتي اسان سيني تڏو پيتو ۽ گاڏي جيڪا گرم ٿي وئي هئي. اُها ڪجهہ گهڙين ۾ ٿڌي ٿِي تہ وري ساڳيو قافلو منزل طرف روانو ٿيو. ڪوهہ مري جا پهاڙ بنهہ اوچا ۽ تراڪڙا آهن. جن جي هنج ۾ اڏ ڪُڙ ۾ يا چوٽيءَ تي پڪا گهر وک وک تي نظر آيا ٿي اڪثر هر گهر ۾ لائيٽ پاڻي وغيره جو انتظام ٿيل هو. پهاڙن جي هيٺ جتان ندين جو گذر هو. اُتي ندين جي وقفي هئڻ ڪري پٽريلي پر وارياسيءَ زمين تي ڪٿي ڪٿي پوک نظر آئي ٿي. اڪثر پهاڙن جا وڻ ڏگها ۽ ساوا آهن. جڏهن تہ پهاڙن تي گاهہ ان ويل سائو ڪو نہ هو پر موجود ضرور هو. جيڪو سوڪ سبب پورو ٿي ويو هو. ڪٿان ڪٿان جبلن جي چوٽيءَ تان ننڍڙا پاڻيءَ جا چشما هيٺ آهستي آهستي لٿا پئي ۽ اِهو منظر ڏاڍو موهيندڙ هو. رستي جي ٻنهي پاسن کان ڏگها ۽ گهاٽا وڻ جن جي جهُڳٽي ۾ موسم ڏاڍي وڻندڙ هئي. ڪجهہ مفاصلي جي چڙهائي ڪانپوءِ آبهوا بلڪل بدلجي ويئي. ڇو تہ ڪوهہ مري جا پهاڙ سامونڊي سطح کان اٽڪل 6 هزار فوٽ اوچا هئڻ ڪري اُتي مَئي مهيني ۾ بہ آبهوا ڊسمبر جي مهيني جهڙي هئي. اسان جي بس ڪافي پوائنٽون ڇڏي ڪوهہ مري پوائنٽ کان اڳ ۾ پوربن ڏانهن مُڙي. جتي تقريبن اسان سوائين ٿين ڏاري پهتاسين. پوربن جي پوائنٽ تي جيڪو اندر ڪلب آهي اُن جي دروازي تي بہ ٽي فوجي بيٺا هئا. جن اسان جي بس اندر وڃڻ کان روڪي. جنهن تي اسان سان گڏ دعوتِ اڪيڊمي سنڌي شعبي جي انچارج محترم امير الدين مهر کين اسان جي ٽُر کان اچڻ بابت ٻڌايو پر فوجي جوان پڙ ڪيو بيهي رهيا تہ هن ويل اسان جا فوجي آفيسر ڪلب اندر راند پيا ڪن. اُن ڪري اندر وڃڻ جي اجازت نٿا ڏيئي سگهون. بهرحال هڪ ڳالهہ ضروري هئي تہ فوجين جو رويو بنسبت سنڌ جي اُتي ڏاڍو نرم نظر آيو. جنهن تي اقبال مونکي چيو تہ "هي ساڳي ماڻهو سنڌ ۾ هرويرون ڪنهن چڱي ڀلي ماڻهوءَ جو پتڪو لاهيندي دير ئي نٿا ڪن. پر هتي سُئي کان بہ سنها اُن ڪري آهن جو هِي علائقو سندن ئي ماتريومي آهي ۽ اُن جي روايتن کي داغ دار بنائڻ نٿا گهرن". خير اسان پوربن گهُمڻ بجاءِ اِها آس اندر ۾ سانڍي واپس ڪوهہ مري پوائنٽ موٽياسين. هڪ ڳالهہ ٻي بہ مون عجيب ڏٺي جو ڪوهہ مري جي پهاڙن تي رڍن ۽ ٻڪرين جا وار فوٽ کان بہ وڏا هئا چاڪاڻ جو اُتي برف باري تمام گهٽي ٿئي ٿي. اُن ڪري بچاءُ طور وار ڇڏي ڏنا اٿن. مال چاريندڙ ماڻهن ۾ گهڻائي اوڏ قوم جي ماڻهن جي هئي. جن جي ٻولي سمجهہ کان ٻاهر هئي. پوربن واري علائقي ۾ عباسي قوم جا ماڻهو رهن ٿا. جيڪي اردو ڳاڙ پنجابي ڳالهائيندا آهن. اسان جي بس پنڊي پوائنٽ کان ٿيندي ڪوهہ مري پوائنٽ تي پهتي جتي ڪجهہ وقت گاڏي مان لهي چڪر ڏناسين ٻيا تقريبن ڪافي جڻا اُتي ئي چيئرڪار تي چڙهي هڪ پهاڙ کان ٻي پهاڙ تائين هزارين فوٽ اوچائي تي لڳ ڀڳ ميل ڪن مفاصلي جو سفر ڪري آيا. پر منهنجو تہ اصل ساهہ ٿي مُنڊو. انڪري چيئر ڪار تي چڙهڻ بابت سوچي بہ نٿي سگهيس ۽ منهنجي ڪري اقبال بہ مونسان گڏئي بيهي رهيو ۽اسان ٻنهي گڏجي ڪجهہ فوٽو ڪيدرايا ۽ اُتي ئي آڏا اُبتا چڪر ڏنا ۽ وڻن جي خوبصورت جُهڳٽن اندر خوبصورت جوڙن جو ديدار ڪيوسين. جن جي سونهن ۽ ماحول جي خوشبوءَ جو هُڳاءُ اسان جي رڳ رڳ ۾ رچي ويو. جيتوڻيڪ ايڏي ٿڌڙي هير ۽ من موهيندڙ منظر موجود هيا. پر الاءِ ڇو؟ منهنجو اندر اُداس هو. ڇاڪاڻ جو جنهن هستيءَ سان منهنجي روح جا گهرا ناتا جڙيل آهن ۽ جا مونکي پنهنجي

ڪڇندڙ ساهن ڪان بہ ويجهي آهي اُها شدت سان ياد اچي رهي هُئي. جنهن ڪري ٻاهر جي موسم بہ اندر جي سَرءُ رُت جيان پڙپانگ لڳي ٿي. ڪوهہ مري پوائنٽ تان پري پري جا علائقا بہ نظر آيا ٿي. جنهن ۾ ڪشمير جو ڳُهالا وارو پهاڙي سلسلسو بہ ڏور اوپر ڪان ڏيک ڏيئي رهيو هو. مري ۾ گهڻو ڪري وقفي وقفي سان برسات اوس وسندي رهندي آهي. تنهنڪري اُتي ڏاڍي گرينري آهي. اِهو ئي سبب آهي جو گهڻي برسات ۽ برف باريءَ جي ڪري گهرن جون ڇتيون ڪاٺ جون ٺهيل نظر آيون. مريءَ ۾ ئي اسان جي ملاقات هڪ وهابي پنجابي ڇوڪري سان ٿي. جيڪو نواز سرڪار جي ڪورٽ پاران ٻيهر بحالي تي ڏاڍو سرهو ٿي نظر آيو ۽ اسان کان پڇيائين تہ ڇا اوهان کي انهي ڳالهہ جي خوشي ڪا نہ ٿي آهي. اسان چيس تہ اسان کي صرف صدر اسحاق جي انين ترميم واري غير جهموري عمل جي خلاف ڪورٽ جو ڏنل فيصلو وڻي ٿو. ورنا نواز شريف جي حڪومت هجڻ يا نہ هجڻ سان اسان کي ڪا بہ دلچسپي ڪانهي. حالانڪ ڪورٽ جي ان هڪ طرفي فيصلي بہ اسان کي ڏک ڏنو آهي. ڇو تہ ساڳي ترميم جو شڪار ٿيل ٻن سنڌي وزيراعَظمنَ جوڻيجي ۽ بينظير جي حڪومتن کي بحال ڪرڻ وقت ڪورٽ اهڙي ڪنهن بہ فيصلي ڏيڻ کان ڇاڻي واڻي قاصر هئي. ٻيا همراهہ چيئر ڪار کان چڪر ڏيئي موٽيا تہ اسان رات جو انين وڳي ڏاري واپس اسلام آباد موٽڻ لڳاسين. واپسيءَ ۾ رات ٿي وڃڻ ڪري پهاڙن جي چوٽي تان بس هيٺ لهڻ شروع ڪيو تہ پهاڙن جي تري ۾ گهرن اندر ٻرندڙ بتيون اِئين ٿي لڳو جڻ آسمان هيٺ لهي پهاڙن جي تري ۾ وڇائجي پيو آهي. وقت جي اٽاٽ سبب اسان ايوبيا وڃي ڪونہ سگهياسين. حالانڪ اسلام آباد کان ارادو ڪري بہ آيا هئاسين تہ ايوبيا تائين وينداسين. پر رات ٿِي وڃڻ ڪري واپس ورڻو پيو هڪ ڀيرو وري بہ ساڳي هوٽل تي وچ ۾ چانهہ پيتي سون ۽ پوءِ وري بس رواني ٿي منزل طرف تہ اسان بہ اکيون پوري پاڻ کي سيٽن تي ڍرو ڇڏي ڏنو ۽ اسلام آباد ۾ منور پلازا هاسٽل جي اڳيان بس جي اوچتي بريڪ تي اک کُلي گاڏي مان لهي سڌا ڪينٽين تي وياسون- هٿ مُنهن ڌوئي ماني کائي وڃي آرامي ٿياسين ۽صبح ساڍهہ وري نوين وڳي يونيورسٽي پهتاسين جتي ورڪشاپ جو آخري ڏينهن هئڻ ڪري اختتامي تقريب ۾ ورڪشاپ ۾ شرڪت ڪندڙن ۾ سَنَدُون ورهايون ويون ۽ ٿورو گهڻو ڪو ليڪچر وغيره الوداعي حوالي سان ٿيو ۽ هڪ سئوجي لڳ ڀڳ مختلف قسم جا مذهبي ڪتاب ۽ هڪ عدد ٿيلهو بہ سوکڙي طور هر هڪ شرڪاءُ کي ڏنائون. هڪ وڳي بس اسان کي واپس هاسٽل تي پهچايو جتان ماني کائي مون اقبال, سليم, مولا بخش ۽ ڪجهہ ڇاڇري جي مُلن سفر جي سنبت ڪئي. اٽڪل اڍائي ڏاري ٻن ويگنن ۾ ويهاري اسان کي پنڊي ريلوي اسٽيشن تي پهچايو ويو. جتان کان عبدالوهاب منگريو جيڪو دعوتِ اڪيڊمي ۾ ئي ملازم آهي. اسان کان موڪلائي واپس وريو. ڪلاڪ ڏيڍ جي انتظار کانپوءِ سوائين پنجين ڏاري تيزرو پنڊيءَ مان راوني ٿي. هِن ڀيري گاڏي ۾ رش بلڪل گهٽ هئي ٻيو تہ اسين بہ چار پنج ڄڻا گڏ ٻن سٽن تي ويٺل هئاسون ۽ مٿي بہ برٿ بہ خالي پيا هئا- ها البت سرگودا جو هڪ پنجابي اقبال ڪوکر جيڪو پيپلز پارٽي ضلعي سرگودا جو صدر هو. اُهو اسان سان گڏ ويٺل هو. جنهن نواز شريف ۽ ضيا تي خوب ڇُوهہ ڇنڊيا ٿي. اقبال ڪوکر لالہ موسيٰ تائين اسان سان گڏ هو. هن سان ڏاڍي رهاڻ ڪئي سون, ۽ هو سنڌ جي ڪافي علائقن کي گهڻي ڀاڳي ڏسي چڪو آهي. سندس بحث جو موضوع اڪثر پيپلز پارٽي, نواز شريف ۽ سنڌ هئا. مون پنجاب ۾ چند مخصوص ڳالهيون محسوس ڪيون. جئين هڪ اِها تہ پنجاب جي ڪنهن بہ هوٽل تي ڪو بہ فالتو ماڻهو ويٺل ڪو نہ ڏٺو جئين اسان وٽ اڪثر هوٽلن تي واندن جا ٽولا وينا جلال جون ڪيسٽون ٻڌاندا آهن. ٻيو اهو تہ

پنجاب ۾ اڪثر ڪري ڪنهن بہ نمايان جاءِ تي پانن جي ڪيبينن ڪي ڪو نہ ڏٺو. تئين ڳالھ جنهن مونکي سوچڻ تي مجبور ڪيو اِها هئي تہ پنجاب جي ڪنهن بہ وڏي شهر ۾ اڪثريت پنجابي ڪانسواءِ ٻي ڪنهن بہ ٻولي ۾ ڳالهائڻ لاءِ تيار نہ هئي. اقبال ڪوکر صاحب سان بحث دوران ڪنهن ڪنهن مهل اسان جو ڪن ڳالهين تي اتڪاءُ بہ ٿيو پئي، هڪ ڳالھ ٻي مون اها بہ محسوس ڪئي تہ پنجاب جي سياسي مذهبي علمي ادبي مطلب تہ ڪنهن بہ ماڻهو کان توهان پيپلز پارٽي نواز شريف، پاڳاري، جوڻيجي يا ضيا جي باري ۾ راءَ معلوم ڪريو تہ سندن هڪ راءِ هرگز ڪو نہ هوندي پر الائي ڇو؟ سنڌي قوم پرستن بابت سڀني جي هڪ ئي راءِ آهي. اهو مون اندازو لڳايو تہ قوم پرستن سان نفرت واري سوچ پنيان پنجاب جو استحصالي مفادڪار فرما آهي. پنڌيءَ ڪانپوءِ پهاڙي علائقن ۾ ئي سج لهڻ ڪري اسان کي ڪنهن بہ اسٽيشن يا شهر جي سُڌ ڪا نہ پئي. پر پنجابي اقبال ڪوکر کان پُڇڻ تي يا اسٽيشن تي نالو لکيل ڏسڻ تي پتو پيو تي تہ هِيءَ فلاڻي اسٽيشن يا شهر آهي. گاڏي ڏهين يارنهن وڳي ڏاري لالا موسيٰ پهتي جتي مون ۽ اقبال ڪجھ مانيءَ جو جَهٽَ هڻي ورتو ۽ اُتي ئي اسان سان گڏ ويٺل اقبال ڪوکر لهي پيو. جتان وري ڪجھ سنڌ جا فوجي نوجوان عيد جي موڪل سبب ڳوٺ هلڻ لاءِ گاڏيءَ ۾ چڙهيا جيڪي پڻ سفر دوران اسان جي رهاڻ ۽ وندر جو ڪارڻ بڻيا. ڇاڪاڻ جو وٽن ٽيپ رڪارڊ بہ هو. جنهن تي مختلف سنڌي اردو ڪيسٽون ٻڌندا هليا سين. رات جو هڪ ڏاري گاڏيءَ لاهور پهتي. جتي اڌ ڪلاڪ کن ترسي وري منزل طرف رواني ٿي. هڪ ٻي ڳالھ اِنهي گاڏيءَ سان وابسطہ اها تہ گاڏي هڪ اڳئي ليٽ ويتر هر اسٽيشن تي ببهڻ جو مرض تنهن اسان جا ڏِڪر ئي وڃائي ڇڏيا. لاهور ڪانپوءِ سيئي سُمهي پيا سواءِ مُنهنجي. ڇو تہ مون کي ارادي طور سُمهڻ سان گاڏي ۾ ننڊ هرگز ڪانہ اچي ها. انڪري دريءَ تي مٿو ٽيڪي ڪنهن مهل جاڳيس پي تہ ڪنهن مهل ٿوري گهٽي ننڊ جا جهوٽا بہ آيا پئي، رات هئڻ ڪري ٻي تہ خبر ڪا نہ پئي پر ملتان کي ويجهو سج ايرڻ مهل سار ٿِي تہ ڳِپل پنڌ طئہ ڪري آيا آهيون. هِن پيري گاڏي ملتان کان پاسو ڏيئي آئي. ڪجھ وقت بهاولپور اسٽيشن تي بہ بيٺي ۽ پوءِ ننڍيون ننڍيون پنجاب جون اسٽيشنون ٽپي سنڌ جي سرحدن ۾ داخل ٿي تہ ڏينهن بہ ڪپار تي چڙهي آيو هو ۽ گرميءَ جي شدت بہ وڌندي ويئي. تان جو گاڏي بہ ڏاري روهڙي پهتي جتي گرمي قهر جي هئي ۽ ائين محسوس ٿيو تي تہ جڻ سج نيزي تي لهي آيو آهي. روهڙي تي ماني ڪائي ٽڏو پاڻي پي وري گاڏي ۾ ويناسين ۽ اڌ ڪلاڪ بيهڻ ڪانپوءِ گاڏي هلڻ لڳي. هڪ ٻي اِها مصيبت بہ هُئي، گاڏيءَ ۾ پاڻي جو بندوبست پيئڻ واسطي قطعي ڪو نہ هو. اُن ڪري ڏاڍا پريشان ٿياسين. جيتوڻيڪ پنڌيءَ مان پلاسٽڪ جي هڪ ڏٻي بہ پاڻي لاءِ وٺي ڪنئي سون. پر اِها بہ بَدبُوءِ ڪري وڃڻ سبب ڪنهن ڪم جي ڪانہ رهي. پوءِ بہ سور ڪائيندا جئين تئين ڪري اچي خيرپور ٽپياسين. گاڏي محرابپور پڊ عيدن اسٽيشنون لنگهي نوابشاھ پهتي. جتي بہ ٽي منٽ بيهڻ ڪانپوءِ وري رواني ٿي ويئي. اسان سان گڏ ويٺل سنڌي فوجي ڇوڪرا هڪڙا روهڙي تي لٿا. ٻيا ٽنڊي آدم ۾ لهي ويا. جن اسان کي بہ لهڻ لاءِ ڪافي زور پريو. پر اسان ڪانٽُن معافي ورتي. شهدادپور ۽ ٽنڊي آدم کان ٿيندي گاڏي تقريبن ست وڳي رات حيدرآباد پهتي جتان اقبال رند ۽ آئون ڪوسٽر ذريعي ميرپورخاص پهتاسون. ميرپور مان اقبال کي پنهنجي ڳوٺ ڪوٽ غلام محمد لاءِ بس ملي ويئي. پر آئون اُتي ئي رات رهجي ويس، ۽ صبحءَ ساجهر ئي نئون ڪوٽ پهتس جتان ڇڪڙي ذريعي واپس پنهنجي ڳوٺ پيڙو ٽيس.

ريڊيو منيءَ جي پهرين سالگره

سائين منهنجا! اسان اپوجهن تي اِهو الزام آهي تہ اسان مُرده پرست روايتن جا رکوالا آهيون. جو جو اسان جيئري کنهن کي بہ کو نہ کنگهون، زندگيءَ ۾ کنهن جو بہ قدر کو نہ ڪريون. بلڪِ هڪٻئي جا ترا ڪيڻ جي ڪوشش ڪندا آهيون. ڪوشش تہ اِها بہ ڪندا آهيون تہ جيئَن ڪنهن جي پيرن هيٺيان زمين کِسڪائي سندس تڏي جي ترواري سِرَ سِرڪائي وٺون. جيئن همراهہ ڏو وڃي ٻاروچا ٻنيور ۾ ڪري. باقي مُئي پُڄاڻان متي ۾ ميٺ يا مِٽي جيڪا بہ شيءَ مُفت ۾ جُڙي اُها وجهي ماتم ڪرڻ. سندس ثنا ۾ اُپ زمين هڪ ڪرڻ. مرحيات جي ڪوجهي ڪردار تي بہ ڪک نہ سهڻ ۽ سندس سيٺي ڊلايون ڊڪي ڪيس پوتي-پاڪ ڪري پيش ڪرڻ يا ڪيس ڪا عجيب و غريب مخلوق بنائڻ اسان جي ڪاٻي هٿ جو ڪيل آهي. (هيءُ ڪيل بازار ۾ پولڙي واري مداريءَ کان ڪيئي رتيون ڪَسر آهي).
سو جنهن ماڻهوءَ جو جيئري جيئڻ جنجال ڪندا آهيون. سندس تِپرِ تي تاندا ٻاريندا آهيون. ۽ سندس مکڻ مان وار ڪيڻ جا وڏا آڙيڪاپ آهيون. اُن کي مُئي پُڄاڻان مِڙئي مَدايون معاف ڪيون خالق بدلي خون جي. (صُبحان الله! چا تہ فراخ دل قوم جا فرد آهيون اسان).

خير! نہ رُڳو ايترو پر اُن ماڻهوءَ کي (ماڻهو هُجي يا مائي مونث ۽ مُذڪر جي ڪو قيد ٿورو ئي آهي؟) ها تہ اُن همراهہ کي پرلوڪ پڏارڻ ڪانپوءِ هِن ڌرتيءَ تان ڪٽي ڪيس متي ستين آسمانن تي پُڄائي ايندا آهيون. زمين تان تہ هُونئَن ئي مُئل ماڻهوءَ جي روح کي ملائيڪ سڳورا پاڻهي ڪنيي ڪٽي ويندا آهن. پر جيئن تہ اُهي غير مقامي آهن. تنهنڪري اِهو ڪم ڪرڻ جا هڙئي حق ۽ واسطا اسان مقامي ماڻهن وٽ هئڻ گهرجن. خير! اُن خُدا جي بُري يا ڀلي بندي کي پرلوڪ پارسل ڪري پوءِ پاڻ چا ڪندا آهيون جو خلق خُدا مان قيرائي ڦتا ڦٽ ڪيس فِرشتو بڻائي چڙهيندا آهيون. پلا پٽڪو قيري بڌڻ ۾ ڪا دير بہ لڳندي چا؟ ۽ هُونئَن بہ ڏوتيون تہ اسان ڏينهن ۾ ڏه. ڏه ڀيرا بدلائي سگهون ٿا (اِن ۾ مائي ڪالرا جو ڪو بہ قصور ڪونهي) بدلائي تہ اسين گهٽو ڪجهہ سگهون ٿا. پر في الحال تہ ريڊيو پاڪستان منيءَ جا وائيسر بدلائي وٺون. پوءِ وري ڪنهن ٻي جا سيرڻ سوڙها ڪنداسون. خير! مون ڳالهہ پئي ڪئي اسان سنڌي ماڻهن خصوصن ٿر واسين جَي. انهي خصوصي خاصيت جي. جو جيئري نہ سَهي مُئي پُڄاڻان تہ مِني ماني ڏيندا آهيون (اڪبر درس ڳن ڪڙا نہ ڪري هِيءَ نصير ڪنير واريءَ مانيءَ جي ڳالهہ ناهي). خير! صاحبوا هي جڳ اُنهي ريل گاڏيءَ جيئن آهي (معاف ڪجوا هيءَ نيڪڻ فقير واري نان اسٽاپ ريل گاڏي ناهي) ها! تہ مون ڳالهہ پي ڪئي هن جڳ جي ريلوي لائين جي. تہ اُن ۾ هڪڙا ماڻهو چڙهندا آهن تہ ٻيا وري وچ ۾ ڪنهن نہ ڪنهن اسٽيشن تي لهي پوندا آهن. ڪي ڪرايو ڀري اي-سي گاڏين ۾ آرام ڪندا آهن تہ ڪي وري ٻچن شال ٻنا ٽڪيٽ جي بہ سفر ڪندا آهن (اشرف درس دل ۾ نہ ڪري هيءَ سندس سياسي پارٽيءَ واري ٽڪيٽ ناهي) بلڪِ هِيءُ اُها ٽڪيٽ آهي جيڪا ڪنهن پليٽ فارم تان ريلوي گارڊن وٽان ملندي آهي. (ريڊييءَ جا گارڊ رنج نہ ٿين هي ريل گاڏي جا گارڊ آهن) جيڪي مسافرن کي منزل تائين پُڄائڻ لئہ ٽڪيٽ نہ هئڻ جي صورت ۾ بَرٿ نہ تہ باٿ روم ۾ ٻيهاري چوندا آهن تہ "بابو سيٽي ڀَري وڃائي" ۽ جي پوءِ ڪو اچي اُن همراهہ کان آڏي پُڇا ڪندو تہ باٿ روم ۾ بالم بڻجي وينل ڀائو چَوندو،

"اڇو ڙي پينر راند رچايون. ننڍڙيءَ گڏڙيءَ کي پَرٽايون" ۽ جيڪو بابو باٿروم مان اکين تي هٿ ڏيئي ٻاهر ايندو اهو وڏي واڪي چوندو "جيڪي ڏٺو سو مون اديون ڙي اوهان ڇا ڏٺو؟" خير! ريلوي وارن کي پاٺهي شيخ رشيد سامهون ٿيندو. پنهنجو پرائي پچار ۾ وجي بہ ڇا؟ پاڻ ڳالھ ڪئي پي ماڻهن جي اچڻ ۽ وڃڻ جي. ڇون ٿا تہ ڪامائي جدلياتي ماديت آهي. جنهن جو نيم، (هيءَ نيَمُ حَيا وَ شرم وارو نيَمُ ڪونهي پر اِهو جدلياتي اصول آهي) اڇا! انهي نيم مطابق هڪڙي شيءَ پنهنجي جاءِ تان هَتي پري ٿِئي ٿِي. يا فنا ٿِئي ٿِي تہ ٻي شيءَ جنم وٺي ٿي يا جڳھ والاري ٿي. (هتي جڳھ مان مُراد مِنيءَ ۾ پيپل ڪو خالي پلاٽ ڪونهي متان ڪو والارڻ لاءِ ورڪُنجي بيهي رهي) سو ڳالھ پي ڪئي سون تبديليءَ جي بلڪل ايئن جيئن. هَڪڙو صاحب اچا ڪُرسيءَ تان لٿو ئي مَس تہ علي نواز خاصخيلي صاحب لت ڪوڙي مٿس چڙهي ويهي رهيو. ياٽي! پلي وينو هُجي، پلي پيو موجون ماڻي. جيڪڏهن مائي ڪُرسي (هِيءَ ڪرسي ڪا تڪر عورت ڪانهي، بلڪِ اها تہ مسڪين ڪاٺ جي ڪُرسي آهي) سو جي اُها ڪرسي پاڻ نٽي ڪِنجهي يا ڪُرڪي تہ پوءِ پاڻ جو پلا ڪهڙو ٿو تيل سڙي؟ ۽ هُونئَن بہ ري گهُري تہ ماءُ ٻار کي ٿَڃ بہ ناهي ڏيندي! پوءِ پلا پاڻ ڇو پِٽين تان پِٽ اُڇلايون. خير! ڳالھ مان ڳالهوڙو ٻٽائڻ بجاءِ پاڻ وٺون ٿا ڳالھ جي ڳتر مان. سو ڳالھ اِها آهي تہ اڄ ڪان سال ڏيڍ اڳ ريڊيو مِنيءَ ڪُلڻ جي خوش خبري مون بہ پَرائين ڳَنين ٻُڌي، پوءِ تہ ابا! پير پَٽ تي ئي ڪو نہ ٿي پيم. ٿي سگهي ٿو تہ اِيئن بہ هُجي جو جُتيءَ جو ترو ريڊيي حيدرآباد جي اسٽوڊيو ۾ نڪتو هو تنهن کي ظهير مرزا جي مدد سان مون ۽ امين ارباب تاچٽيون ٽُنبيون هُيون. مچڻ انهن مان ڪا تاچٽي ڪُپي هُجيم. تنهنڪري پير پٽ تي ڪوڙي نٽي سگهيس. بهرحال ڪا تہ ماجرا هُئي جو آئون ڪپڙن ۾ ئي ڪو نہ ٿي ماپيس ۽اِن جو اهو مقصد ٿورو ئي آهي تہ ڪو ڪپڙا بہ امين ارباب جا ئي هُيا جيڪي مونکي پُورا نٽي پيا. خير! ريڊيي ڪُلڻ جي خبر سان گڏ اهو بہ ٻڌم تہ اُتي انور هَڪڙو صاحب اسٽيشن ڊائريڪٽر ٿِي آيو آهي، سو نڪو ڪيم هم نڪو تم، جُتي چِندي ڪيم هٿ ۾ ۽ رکي ٽُوال ڪُلهي تي وٺيو ٿو تاڪوريان تہ وڏيءَ ورهاڱ نڪاءُ وجي مِنيءَ ۾ ڪيم. ۽ اُن ڏينهن اتفاق سان هَڪڙو صاحب بہ هَڪيو هو ۽ پوءِ اُتي ئي جان ڪٽي نظر ڦيرايان تہ ڇا ٿو ڏسان تہ هِڪڙو بيوست اٺ فُٽن جو انسان خيرن سان متو ڏوئي اچي ڪٽ تي وينو تہ ويچاري لوهي ڪٽ بہ ائين لڏي هُئي جئين زلزلي دوران ڪراچيءَ جي حبيب بينڪ پلازه ڳنبي هُئي. هيڪار تہ هَبڪي ويس مارا هيءَ هيڏي سَت واتي بلا ڪو انجنيئر آهي يا ريڊيو جو ٽاورا خير خبرون چارون ٿيون ڪجھ سَت سُريون شيخ صاحب سُٽايون ڪجھ مون بہ مُرليون وڄايون. پر جئين تہ اُتي ان وقت هَڪڙو صاحب بہ هَڪيو هو سو وڏيڪ وِڦلي ڪو نہ سگهياسين. باقي رهيا بچن شال مون واريءَ سنگت جا گرائين. اهي اُتي اٺ ئي پهر اٽليا بہ تي پيرا ويس هيڏانهن. هوڏانهن جهوتُون هَنيم. هيٺ متي ڪنهن ڪُنڊ پاسي ۾ ڪنهن ڪبٽ، ڪنهن ڪُرسيءَ يا ميز هيٺان مونکي تہ سندن ڪو بہ ڪُرپير ڪو نہ لڌو الائي ڪوھ ڪاف جي پرين ڪان پَر اڌاري اُڏامي ايندا هئا ۽ وري رمتا جوڳي ٿي ويندا هئا. يا مُرڳو مَتڪي واري جِن جئين جادوءَ جي چڙهيءَ سان شُون ڪري ظاهر ٿيندا هئا ۽ وري غائب ٿي ويندا هئا. پر مون کي قطعي وَر ڪو نہ چڙهيا سو ڪو نہ چڙهيا.

خير! خواتين و حضرات! پلا جي هِتي هِن وقت خواتين هَڪيون ناهن يا جي اقليت ۾ آهن تہ ڪهڙي اربعا خطا ٿي، دنيا ۾ ڌاڪو تہ انهن جو ئي آهي نہ! تنهنڪري سندن ذڪر و فڪر ڪانسواءِ هر پت ڦِڪو هوندو آهي. سو سائين کي چوان رهيو مون کان بہ ڪو نہ ٿيوءِ نيٺ هَڪڙي صاحب کان حُجت ۾ پُڇي وينس تہ سرڪار! پلا مون وارا

خيرپوري يار خيرن سان ڪٿي آهن؟ سائين بہ سياڻو ماڻهو هو سو مونکي مام ۾ چيائين: "بابلا! دلجاءِ ڪر ڪيڏانهن ڪو نہ ويندا اتي ئي اوسي پاسي ريڊيي جي ڪنهن ڪم ڪار سان ٿورو ٻاهر نڪتا هوندا اچي ويندا" سو ابا! آئون بہ اٻوجهہ ماڻهو تنهن سمڌو تہ شايد پٽاري ريڊيي جو ڪم ڪار ڪٿي ٻاهر جهنگ ۾ بہ ٿيندو هوندو، سو ڳريان ٿو جهنگ مُنهن پوءِ ڪٽن پاڳ! جي مليا تہ ملنديانس نہ تہ گهوري جان جَتن تان، ۽ حاضرين وَ ناظرين! گواهہ رهجو تہ آئون اِها ڳالهہ اُن وقت جي ٿو ڪريان جڏهن اجا پاڻ وارو هِيءُ رَتَ جو ڳهيو ريڊيو هِن دنيا ۾ داخل ئي ڪو نہ ٿيو هو بلڪِ سندس آمد جا آثار ظاهر ٿي رهيا هئا، باقي اُٺان اُٺان جو آواز تہ پاڻ سيني جي ڪنن تي تمام گهڻو پوءِ يعني اوڻيهہ سيپٽمبر تي پيو. خير! مون سوچيو تہ هَي همراهہ آهن سيلاني فقير سو ساڻن مُڪا ميلو آهي مَحال، تنهنڪري فِي الحال فون تي ئي هيلو هاءِ ڪري آئون متي تان بار لاهي ڇڏيان، متان موٽي وڃي اُتي مون وارن يارن کي چون تہ واهہ! اوهان جي سنگت جي مهمانوازي! ترسائڻ تہ ڪوهہ جي تَري ۾ ڇڙو مانيءَ ٽڪيءَ جي صلاح بہ ڪو نہ هَنياٿون، مانيءَ تان ياد ٿو اچي تہ تازو ڪنهن اخبار ۾ ٽرين کي ڪِنين رنن وارا ميهڻا بہ مانيءَ جي ڪري ئي ملي رهيا آهن. الائي ڪهڙي ديپڪ کي اچي ريچڪ جاڳيو جو ککر ۾ ڪڙو هَٽي نہ رڳو مِزمانن کي مَچرائي وڌائين پر اسان کي بہ ڏيهہ ۾ ڏنو ڪري وڌائين ۽ هاڻ ميارن جا مچ آهن جيڪي اسان جي سِر تان اُجهامن ئي ڪو نہ ٿا. پلا خلقِ خدا کي ڪير سمجهائي تہ بابا! پلي اچو جيءَ جي واٽن اچو هڙئي هليا اچو اسان جون اکيون ٿڏيون هُونئن بہ مامي جي گهر مهمان منهنجيءَ دل کي لِهر نڪين لوڏو. اسين نڪو ارها ٿيون، نڪو ئي لوٽي ۾ تِسور وجهون، باقي هَي جيڪي منهنجيءَ پيشانيءَ ۾ پيل سَرَ ڏسو ٿا نہ! اهي مزمانن جي مانيءَ ٿوروئي وڌا آهن؟ بابا! اهي تہ پيريءَ جا پيرا آهن، ۽ يقين ڪريو تہ اِهي ويچارا اوهان جو ڪجهہ بہ بگاڙي ڪو نہ سگهندا، آئون اوهان کي لِکي ٿو ڏيان تہ اِهي اوهان جو وار بہ وِنگو ڪري ڪو نہ سگهندا، اسين ٽر يا جڏهن کُتل هوندا آهيون تڏهن بہ خان هوندا آهيون ۽ هونئن خان جي خانائي بہ مانيءَ مان ئي معلوم ٿيندي آهي ۽ جڏهن ڏُلندا آهيون تڏهن بہ ڏيهَہ ڏٽي هوندا آهيون مجال آهي جو لوڪ کي ڪائي لَکا ڏيون! سو جنهنکي بہ اچڻو آهي، اُهو اکيون پوري هليو اچي، جيڪا بہ ڇِدي گهاٽي ٻچن رب پيتي اها اوهان سَنئين آهي. خير! ڳالهہ وري ڳتر مان ڇڏائي ويئي، سو ادي کي چوان مون ڳالهہ پي ڪئي مني ريڊييءَ جي تہ اُتي اونهاري جي گرميءَ ۾ جڏهن ڪانگ جي اک ٿي نڪتي، پر اها ڳالهہ مونکي دل سان لڳي ڪانہ ٿي چو تہ ڪانگ ڏاڍو ڏاهو پکي آهي، بلڪ چَتون روهيلائي کان بہ چالاڪ آهي، سو ڪٿي ٿو ائين آساني سان اک ڪيرائي. ها البت ڪانگ جي اک ڪو اُترادي ڪيڍي تہ ڪيڍي، باقي ڪنهن ٽريبي ۾ ايتري ٿوم ئي ڪانهي، باقي بصر ۾ پانيان ٿو تہ اسين بہ ڀُڙين تہ ڀُڙ مارينداسون، چو تہ اهو اسين مُٺ سان پيچي مانيءَ سان کائيندا آهيون. خير ڳالهہ وري ويئي پنڙيءَ تان لهي، پلا ڳالهہ آهي يا جهڏي واري لوپ لائين، جيڪا هر هر پنڙيءَ تان لهيو ٿي وڃي، سو ڳالهہ هُئي هَڪڙي صاحب جي، جيڪو باءِ پاس ڪرائي آيو هو، هِيءُ اُهو باءِ پاس ڪونهي جيڪو منِيءَ شهر جي ٻاهران ٿو گذري، بلڪِ هِيءُ دل جو باءِ پاس آهي ۽ هِيءَ اُها دل آهي، جيڪا بقول وجئہ شرما جي "ٺام ڪي بينو" ۽ متان وري سائين مِنن پيشابن جو مريض! پيشاب منا هجن يا ڪارا پاڻ کي ڪو اعتراض ڪونهي، حيرت رُڳي اِها آهي تہ هِتي پاڻ وٽ ٽر ۾ پاڻي ڪارو آهي (ڪارو جوڻيجن وارو نہ پر ڪوهہ جو ڪارو پاڻي) پوءِ پلا اِهي مُٺا منا پيشاب اچن ڪٿان ٿا. خير انهن جي بہ خبر پئي ڪا نہ ٿي ۽ هُونئن بہ مرض ڪو مني ريڊيو اسٽيشن جو ڊائريڪٽر تہ آهي ڪو نہ، جنهن جي خلاف ڪٽي ڪا بُک هڙتال ڪريون. خير!

پاڻ ڳالهه پي ڪئي ريڊيو مني جي تہ اُتي انور هَڪڙو صاحب هڙئي ڳالهيون پيتاريو ۽ ٻُنين چاڙهيو وينو هو. مٿي تان واٽون پي ڪيوسين پر مجال آهي جو ڪا ٻڙڪ ٻاهر ڪيڌي. خير جي پاڻ ٻاهر ٻاف نہ ڪڍيئين تہ چا ٿيو اهو ڪم اسان اک چنڀ ۾ ڪري ڏيکاريو پر چون ٿا تہ ميرن کي بہ گهر مان لڳي، سو لڳي تہ لنئون نہ تہ گهيرين پيڙا اڳئي آهون وانگي هِتي بہ لڳي تہ الائي ڪٿان پر همراهہ جنهن جُرئتمنديءَ سان انهي اِتي ذڪر راند کي مُنهن ڏنو، اِها مڙسي مون هن ماٺهوءَ ۾ ئي ڏٺي مجڻ مُراد آهي. ورنہ! ڪامورا ڪَڙا تہ جهيڙن جهٽن کان ائين ٿهندا آهن. جئين تِتر پڳونئين کان پڄندا آهن ۽ ڳالهہ ڪبي خُدا لڳ سو هِيءُ جيڪو مني ريڊييءَ جي روپ ۾ ٻارنهن مهينن جو ڀهڪندڙ ٻالڪ پاڻ سيني جي سامهون بانبڙا پائي گوڏليون ڏيئي رهيو آهي، ۽ خُدا گهريو آهي تہ هيل جڏهن ٻاجهر جا ڍڳلا ٿيندا تڏهن هِيءُ ٻارڙو پڪ سان پڳلا ڏيڻ شروع ڪندو ۽ زماني جا لاها چاڙها ڏسي ڏڪا کائي نيٺ مچي مُڙس ٿيندو. پر چا ٿا سمجهو تہ ان کي نپائي ايڏو ڪرڻ ۾ هَڪڙي صاحب جو ڪو هٿ پير ڪونهي؟ جيڪڏهن ڪو ئي ڀيو بہ چوي ٿو تہ اِها مُٺ سان سوپاري مون پڳي آهي تہ آڏي ڪاتي اُن کي بہ ڪا نہ ڏبي. پر جيڪڏهن هَڪڙو صاحب انهي ابهم ٻالڪ جي بهتر نموني پَرورَش نہ ڪري ها تہ هِينئر اهو معذور ٻڄي ڪنهن ڪِنگيءَ جي ڪاڏل ٻار جئين پينگهي ۾ پيو چِڙهيون هٽي ها، جنهن کي پيرن تي بيهارڻ لئہ علي نواز خاصخيليءَ کي نہ رڳو ڪنهن ڪئمپ تي وڃي پوليي جا ڦُڙا پيارڻا پون ها. بلڪِ عدوءَ موچيءَ جهڙي ڪنهن حڪيم کي بہ هٿ ڪرڻو پوي ها، ۽ پوءِ بہ يا نصيب! الائي ڦَڪيون فرق ڪن الائي نہ ڪن. پلا چڪي تہ ڪنهن بہ رڏو ڪونهي نہ! بهرحال هَڪڙي صاحب کي سندس محنتن جي موٽي مِلي، سا سچي جڳ ڏٺي، شُڪر ڪري جو اسان اجا ڪيس نوبل پرائيز سان نوازڻ جي ريهرسل شروع ئي هاڻ ڪئي هُئي، جو پاڻ رمتي جوڳيءَ وانگر روانو ٿي ويو ورنہ! پنهنجن ستن پيڙهين کي ڏس ڏيندو وڃي ها! تہ اي انسانو! ڊجو اُن ڏينهن کان جنهن ڏينهن اسان جا آدمي پنهنجن مُحسنن کي ميچتا ڏيڻ شروع ڪندا اُن ڏينهن ٻنهي جهانن جا شيطان شرم وچان خود ڪشي ڪري ڇڏيندا. پوءِ بہ هِن همراهہ کي شاباس آهي جو ههڙي هتامتر ۾ بہ ايترا ڏينهن الائي ڪئين ڪٽي آيو ورنہ! جهڙي تهڙي جي جاءِ ڪونهي جو اسان جي اُڪرين ۾ مُهرين کان مٿا مُڇ ڪرائڻ کان بچي سگهي ها! بهرحال جيڪڏهن ڪير نٿو مڃي تہ نہ مڃي سندس مرضي باقي آئون تہ هَڪڙي صاحب کي هڪ سال تائين هِتي رهي مَٽ گهُرين ماٺهن جي هِينئن تي مُڳ ڏرڻ تي دل جي حُضور سان ۽ پيار مان پَرنام ٿو ڪريان. ۽ هاڻ جيڪڏهن اسان مٿس ڪيون هُونديون هَتين چاتون تہ پيرو ڪو نہ پڄندو باقي ڏوراپي ڏيڻ جي گهٽي پاڻ بہ ڪانهي ڇڏي. خير! هَڪڙو صاحب ويو پنهنجو وارو وڃائي ۽ هاڻ وارو آهي اسان واري علي نواز خاصخيليءَ جو سو ڏسون تہ ڪئين ٿو هِن ڏيهہ جي ڏِنگن ٻارن کي آگر مان جهلي پاڻ سان گڏ وٺي هلي چو جو هاٽي ملهہ پهلوان بہ پاڻ ئي آهيون تہ تماشبين بہ پاڻ ئي آهيون. تنهنڪري ذرا "سنبهل ڪي چلنا" ماشا الله! سائين توهان پاڻ خدا جا نيڪ بندا آهيو سو توهانکي مون جهڙي موڳي متر جي ڪنهن مفت مشوري جي ضرورت ڪانهي پر اسان جون عادتون ڏاڍيون ڏِنگيون آهن. خيال ڪجو ڪٽي ڏنگجي نہ پئو! اوهين ڪُنريءَ وارا ڪَنن جا الائي ڪچا آهيو يا پڪا پر جي هِڪ ڪَن مان ٻُڌي ٻي ڪَن مان ڪيدي ڇڏيئي، ڪَنن تان وار وجهي وينو هُوندين ۽ پَرائي مت بجاءِ اپٽي عقل دي دوڙ لڳايئي تہ واهہ! نہ تہ پوءِ ننگڙا نمائي داجيوين تيوين پالٽا پَوندئي خير! الله اوهان کي توفيق عطا فرمائيندو اسان جون هڙئي همدرديون اوهان سان گڏ آهن. گڏ تہ اسين گذريل سال کان وٺي ريڊيو پاڪستان منيءَ سان بہ آهيون پر اُتي 365 ڏينهن ۾ چا

وهيو ڇا واپرايو اُنهي تان اڱڙي ڪٽڻ جي مون جهڙي گنهگار بندي ڪي ڪهڙي مجال وُئي جون خبرون پاٽهي پانڌيئڙا ڪندا تہ اُتي جيڪا اَچ ٿئي پئي سا عوام الناس اڳيان آهي. اڇا ڪارا پاٽهي پڌرا ٿي پوندا اِهي ڳالهيون اسان اڀوجهن جي عقل ڪان مٿي آهن ۽ هُونئن بہ پرايا ڳُجهہ ڳولڻ جو نہ تہ اسان ڪي حق آهي ۽ نہ ئي وري همت ۽ سچ اِهو بہ آهي تہ پَرائي ڳالا ڪان پاڻ جا وچن ڳن ۽ ها ڳنن تان ياد ٿو اچيم تہ چون ٿا تہ پتين ڪي بہ ڳن هوندا آهن. سو اُن ڪان اڳي جو ڪوئي اچي منهنجي ڳنن ۾ هٿ وجهي ڳن ڪوشي ڪرائي پاڻ رکون ٿا پيرن تي زور.

(نوٽ: هي مضمون ريڊيو مٿي جي پهرينءَ سالگراهہ تي لکيو ويو آهي).

ڪميونزم جا مخالف جاگيرداراڻي جمهوريت جا محافظ

ڪو وقت هو جو سنڌ جي صاف سُٿريءَ سياست ۾ اهڙو ته چارم هوندو هو جو هر ڪنهن جي دل ايئن چاهيندي هئي ته ڪاش مان به اهڙي سياست ڪرڻ جي لائق ٿي سگهان. ڇو ته تنهن دؤر ۾ سياست ڪرڻ، سا به سنڌ جي قوم پرست ۽ ترقي پسند نظريي جي حوالي سان، هڪ وڏو پاپ سمجهي ويندي هئي. ۽ جيڪو به اهڙي سياست ڪرڻ جي سگهه ساريندو هو، تنهن کي تشدد پسند رياست جا آمريتي محافظ اهڙا ته ٺوٺا ڇپائيندا هئا، جو ڏسٽي وائسٽي ماڻهوءَ جا به سياست تان ارواح ڪڇي ويندا هئا. ۽ جهڙي تهڙي جي جاءِ ڪا نه هئي جو هُو ڪنهن سياسي ميدان ۾ اچي پير ڄمائي سگهي. پر جيڪو به اهڙي ڪٺن صورتحال جي باوجود سياسي ڪردار پوريءَ ايمانداريءَ ۽ سچائيءَ سان نڀاهيندو هو، اُهو ڄڻ ته آويءَ مان پچي راس ٿي نڪرندو هو. جنهن جي ڪردار تي اکيون ٻوٽي اعتبار ڪري سگهبو هو. ڇو ته تنهن وقت ۾ ڪنهن ڏاڍ ڪان ڏري يا ڪنهن حوس تي هِرڪي، سون تي سيڙ متائڻ يا ڪنهن چڙهندي سج جي سلامي ڪرڻ، اوگري ويڙ وانگي هو. پر تاريخ جو الميو ئي ڇئجي جو مارشل لا جي خاتمي کان پوءِ ۽ خاص طور تي سوويت رياست مان ڪميونزم جي عارضي تڏا ويڙهه، سنڌ جي جذباتي ۽ عقيدي پرست سماج وادي ۽ مارڪس وادي همراهن جي آدرشن جو انت آڻي ڇڏيو. سوويت يونين جي پيچ ڍاهه هتان جي ڪميونسٽ لڏي جا ايمان ئي لوڏي ڇڏيا. جن جي سوچ مطابق ڪميونزم جو نظام ڄڻ ته هو ئي سوويت رياست جي جاگرافيائي سرحدن جو ٻيو نالو جيڪو ان جي ٽٽڻ سان پُري پور ٿي وڪري ويو. جنهن ڪري سنڌ جو ڪميونسٽ لڏو، پنهنجي عقيدي جي آڌار تي اڏيل آدرشي ڪاڪ محل ڪِرڻ کانپوءِ، مُلان ٿي مسجدن ۾ گهڙي پيو. جڏهن اتي به سندن دال نه ڳري ۽ ڪويتي وهابين کين ڪنگهيو ئي ڪو نه ته لانگ مارچن جا رينگٽ رچائيندا، ذهني ۽ نفسياتي طرح وڪرڻ کان پاڻ کي بچائڻ لاءِ صوفياڻي راهه تي رمڻ لڳا. پر پوءِ خبر پئي ته صوفياڻي راهه اختيار ڪرڻ وارن جوڳين کي سواءِ پوڳنائن جا روڳ ۽ جوڳ پچائڻ جي ٻيو ڪجهه به حاصل ٿي نٿو سگهي ۽ حياتيءَ جي هر آسائش، پورهيت طبقي، سنڌ ۽ انسانيت جي اُنس ۽ صوفياڻي رنگ ۾ رچڻ سان نه پر، وڏيرن، مُلن، سردارن، چوڌرين، نوابن، ڀُٽن، اربابن، خانن ۽ جنرلن جي مفادن جي محافظ جاگيرداراڻي نظام حڪومت جي اردلي ٿيڻ يا سندن شان ۾ قصيدا چوڻ جي عيوض ئي حاصل ٿي سگهي ٿي. اهو سچ آهي ته سائنسي ادراڪ تحت سائينٽيفڪ سوچ اختيار ڪرڻ بجاءِ جذباتي عقيدي جي آڌار تي آدرشن جو پرم ۽ ويساهه جڏهن به پُري ۽ ٽُٽي پوي ٿو تڏهن همراهه واقعي ڪميونسٽ مان مُلان ۽ صوفي مان "پيپلا" ٿي پون ٿا، اها حقيقت آهي ته ڪميونزم دنيا ۾ هڪ اهڙو سياست ڪرڻ جو عالمي نظريو آهي، جنهن جو اجان تائين ڪو به متبادل نظريو وجود ۾ ناهي آيو. جدلياتيماديت جي اصول موجب ڪميونزم جي سرشتي کي انڌي عقيدي ۽ جذباتي جنون جي آڌار تي نه، پر هر ملڪ جي پنهنجي سياسي، سماجي ۽ معروضي حالتن جي پيشِ نظر ئي لاڳو ڪري سگهجي ٿو. اها ئي ڪميونزم جي سماجي سائنس آهي. پر ڇوندا ناهن ته "نيت کوٽي، عذر گهڻا." سو جڏهن ڪاهوڙي پنڌ ۾ ٿڪجي پيا ته پنهنجي ناڪامين ۽ ڪمزورين تي پردي وجهڻ لاءِ نه رڳو ڪميونزم کي لوئڻ لڳا، پر سنڌ جي آدرشي مقصدن تي به جاگيرداراڻي جمهوريت کي فوقيت ڏيئي ويٺا. هينئر جيڪي جاگيرداراڻيءَ جمهوريت کي ئي

سڀ ڪجھ سمجهن ٿا. اُهي ڪلهوڪي ڪميونزم ۽ سوشلسٽ نظام کي ڪلھ جي غلطي ٿا سمجهن. تہ پوءِ ڪهڙي پڪ تہ سندن اڄ جو نظريو سياڻي غلط ثابت نہ ٿئي. جيڪڏهن ايئن واقعي ٿيو تہ پوءِ اهي ماڻهو وڏا ڏوهاري آهن. جيڪي ڪالھ بہ بقول سندن هڪ غلط نظرئي پنيان عام ماڻهو رُلائيندا رهيا ۽ اڄ بہ هڪ غلط نظريي پنيان ماڻهن کي رُلائين ٿا. ڇا آهي تہ جن جو اصل مقصد ڪنهن بہ طريقي ۽ نموني سان اقتدار ماڻڻ هو انهن وٽ هاڻي جڏهن ڀيو ڪو بہ وسيلو اقتدار ماڻڻ لاءِ باقي نہ بچيو آهي. تڏهن پنهنجي ذاتي خواهش جي تڪميل واسطي پنهنجي شموليت کي جائز ٺهرائڻ لاءِ غير منطقي ڳالهيون ڪن ٿا. واقعي اهو سچ آهي، جڏهن بہ ڪنهن شخص کي ڪنهن شيءِ ۾ پنهنجا مفاد نظر ايندا آهن تہ پوءِ اها شيءِ ان ماڻهوءَ لاءِ مقدس ٿي پوندي آهي، ۽ سونهن جا سمورا عڪس ان شخص کي پنهنجي پسنديده شيءِ اندر گردش ڪندي محسوس ٿيندا آهن. چاهي پوءِ اها شيءِ ٻئي هر ماڻهو لاءِ هاڃيڪار ڇو نہ هجي، ۽ جڏهن ڪنهن بہ شيءِ ۾ ان شخص جا مفاد باقي نٿا رهن تہ ڪيس دنيا جي هر برائي اُن شيءِ ۽ نظرئي ۾ نظر اچي ٿي. سمجھ ۾ نٿو اچي تہ آخر ڪنهن هڪ شخص جي يا ڪنهن هڪ رياست جي اوڻاين کي ڪنهن نظام، ڪنهن نظرئي جي کاتي ۾ ڇو ٿو ڳڻيو وڃي. تہ پوءِ ضياءَ جا ڪرتوت، اسلام جي آڙ ۾ ۽ پاڪستان جي جاگيرداراڻي جمهوريت جا افعال ڪنهن جي کاتي ۾ ڳڻيا ويندا؟

هاڻوڪي جاگيرداراڻي نظام جا محافظ سنڌ جا ڏات ڏڻي، هتي هڪ وضاحت ڪيان تہ ڪا بہ شخصيت ڌرتيءَ سان وابسط هجي ٿي، انهيءَ جو هر عمل، ڌرتيءَ ۽ ڌرتيءَ جي واسين جي واسطي ئي هوندو آهي ۽ سندن سڃاڻپ بہ ڌرتيءَ جي ناتي سان ئي ٿيندي آهي. جڏهن بہ ڪو شخص پوءِ اهو پلي تہ ڪيترو بہ اهم ۽ وڏو ڇو نہ هجي، پنهنجا ناتا ۽ رشتا، ڌرتي ۽ انساني آدرشن سان ٽوڙي، يوٽوپيائي دنيا سان جوڙي ٿو تڏهن سندس پير ڌرتيءَ جي سيني تان اکڙي وڃن ٿا، ۽ عوام جي دلين مان سندس هستيءَ جو وجود ميسارجي وڃي ٿو اهي جنهن طبقي جي مفادن جا محافظ بنجن ٿا، ان ئي حوالي سان سڃاتا وڃن ٿا. ڪو بہ شخص اسان لاءِ ايسين تائين محترم آهي، جيسين تائين اهو سنڌ ۽ انساني آدرشن جو پاسبان آهي، ۽ جڏهن ڪو بہ شخص سنڌ ۽ انسانيت جي خلاف تقرير ۽ تحرير ذريعي ڪو بہ عمل ڪري ٿو تہ اهو اسان وٽ نفرت جي علامت بنجي پوي ٿو ۽ سندس ڪردار ڄام صادق جيان بچڙو ۽ تاريخ جي ناڪاري قوتن جو ساٿاري ٿي پوي ٿو. ان ڪري بہ جو ڪنهن هڪ فرد جي ذاتي پسند ۽ ناپسند ڪان سنڌ، انساني قدر ۽ آدرش بنھ اوچا، اُتم ۽ مقدس آهن.

سنڌ جا شاعر، اديب پنهنجي ذاتي مفادن ۽ رعايتن خاطر سنڌ جي قومي آجپي ۽ پورهيت دوست فڪر ڪميونزم جي خلاف لکي، اعزازي تغما تہ حاصل ڪري سگهيا آهن. پر سنڌي عوام جي دلين ۾ زنده هوندي بہ مري چڪا آهن. ۽ سنڌ جي ماڻهو وٽ جيڪا اُنهن جي عزت ۽ اهميت هئي، اها اڄڪلھ هرگز ڪانهي، البت اهو ضرور آهي تہ سنڌجي اپوجھ عوام، سياسي شعور جي اٽاٽ سبب سندن ڪتاب موٽائي مُنهن تي ڪو نہ هنيا آهن. ڪنهن جي سرڪاري صحافي ٽيڻ تي ڪنهن کي بہ اعتراض ڪو نہ آهي ۽ نہ ئي ڪنهن پارٽيءَ جو پيڊ ورڪر ٽيڻ تي اعتراض آهي، پر ڏک ان ڳالھ جو آهي تہ اهي هڪ اهڙي جمهوريت کي سڀڪجھ سمجهي، سنڌ جي نئين نسل کي گمراھ ڪرڻ شروع ڪن ٿا. جيڪا جاگيردارن ۽ جنرلن جي مفادن جو تحفظ ڪرڻ جي بدولت ئي اقتدار ۾ آئي آهي.

هڪ اهڙي رياست جيڪا قومي حقِ خوداختياري کان انڪاري محض خلائي نظرين جي آڌار تي جاگرافيائي سرحدن اندر مظلوم قومن جو گهاٽو ٻٽيل هجي ۽ جيڪا رياست تشدد جي علامت ٻٽيل هجي، جتي عوامي راءِ جي احترام بجاءِ سندن جمهوري حقن تي ڏاڙا هنيا وڃن. جتي ملڪ جا محافظ، قانون ۽ انصاف جون ڌڄيون اڏائين. جتي انساني عزتِ نفس جي تذليل ڪئي وڃي ۽ عام ماڻهوءَ کي اذيتن ۽ ذلتن جا ڏنب ڏيئي، جمهوريت جي روح کي مجروح ڪيو وڃي. جتي عوام جي مليل مينڊيٽ جي ابتڙ حڪمران، سندن حق غضب ڪن ۽ جتي دهشتگرد، اسمگلر، جاگيردار، بيوروڪريٽ حڪمران ۽ جنرل، عوام جي رت ۽ سَتُ کي جوڙن جيان چُوسين، جتي حڪمرانن ۽ انهن جي جيالن جا تہ سدائين ٻيڙا پريل هجن، پر ملڪ جي پيداوار ڪندڙن يعني پورهيت عوام جو معيارِ زندگي زيرو ڊگري درجي کان بہ گهٽ هجي، جيڪا حڪومت پنهنجي ملڪ جي مظلوم عوام جا جمهوري حق بحال ڪرڻ بجاءِ، ماڻهن جو ڌيان مسئلن تان هٽائڻ لاءِ مُلن جي طرفان مڙهيل ڪشمير جي نفسياتي جنگ، ماڻهن جي ذهنن تي سوار ڪري، ماڻهن کي اتي لتوءِ اجهو ڏيڻ بدران ائٽم بم تيار ڪري، ملڪ جي مستقبل کي داءُ تي لڳائي.

جنهن جمهوري حڪومت ۾ پرامن عوام احتجاج ڪري، هٿ تاڙون ڪري پنهنجا مسئلا حڪمرانن کان حل ڪرائي تہ جاگيرداراڻي جمهوريت جي محافظن جي ڪنن تي ڪا جُونءِ بہ ڪانہ سُري، بلڪ مظلوم عوام جي احتجاج کي ڏنڊن جي زور تي دٻايو وڃي. پر ڪو دهشتگرد ماڻهو ماري تہ ڪيس وزارت جي آڇ ڪئي وڃي. ڪو اسمگلر ۽ بليڪ ميلر بدمعاشي ڪري تہ حڪومت وٽن گوڏا کوڙي، سندن ناجائز مطالبا مڃي. پر جي ٻي هٿيار عوام جو قومي مفڪر پنهنجي ڌرتيءَ جي غضب ٿيل حقن لاءِ اهنسا جي نظريي جي آڌار تي جدوجهد ڪري تہ ڪيس عدالت ۾ پيش ڪري پنهنجي بچاءُ طور قانوني انصاف کان بہ محروم رکيو وڃي ۽ جي سنڌي ماڻهو پُرامن طريقي سان ڪالاباغ ڊيم جي خلاف ۽ آدمشماريءَ بابت پنهنجو احتجاج رڪارڊ ڪرائين تہ بہ حڪمرانن تي ڪو اثر نہ ٿئي. چاڪاڻ جو جاگيرداراڻي جمهوريت جا محافظ فقط بندوق جي ٻولي ئي سمجهي سگهن ٿا ۽ هُونئن بہ جيڪا حڪومت جمهوري نفسيات کان محروم هجي، ان مان ڪنهن فضيلت ڀرئي انصاف جي اُميد ئي اجائي آهي. پوءِ بہ جيڪڏهن ڪو شخص اهڙي حڪومت کي ڪميونزم، سوشلزم، انساني آدرشن ۽ سنڌ جي قومي آجپي کان بہ وڌيڪ اهميت لائق سمجهي تہ ان شخص جي بدنيتي کي ننڌڻ جائز آهي. ڇو تہ اها پنهنجي ڌرتيءَ ۽ عوام سان ڪميٽاٽپ جي آخري حد آهي. موقعي پرستي ڪرڻ ۽ ٻچڙي ڪردار تي پردو وجهڻ کان بهتر آهي تہ ماڻهو کان جيڪڏهن ٻيو ڪجهہ بہ نٿو پُڄي تہ گهٽ ۾ گهٽ گهر جي ڪُنڊ ۾ پنهنجي موت مري وڃي تہ اها سندس ساک کي بچائڻ جي آخري ڍال آهي.

پنهنجي يوٽوپيائي ڳالهين کي صحيح ثابت ڪرڻ لاءِ دليل ڏنو وڃي ٿو تہ دنيا بدلجي چُڪي آهي. ايڪوهين صديءَ جا پنهنجا قدر ۽ نظريا آهن. پر جيڪڏهن حقيقت پسندي سان جيءَ ۾ جهاتي پائي ڏنو وڃي تہ گهٽ ۾ گهٽ اسان وٽ تہ ڪجهہ بہ بدليو ڪونهي. اُهي ئي عذاب، اهي ئي درد، اهي ئي نظام، اهي ئي وک وک تي وردي پوش ۽ لُٽيرا، مهانگايون، جهالت، ڏاڙا، دهشتگرديون، ٻوڏون، مطلب تہ سڀ ڪجهہ ساڳيو آهي. بدليا آهن تہ فقط ڪجهہ چهرا جيڪي پڻ اڳي کان ڀيانڪ صورت اختيار ڪري چُڪا آهن. ويهينءَ صديءَ جي آخري ڏهاڪي تي ۽ ايڪويهين صديءَ جي چائنٽ تي بيٺل سنڌي قوم وٽ ڪمپيوٽر بہ وياج تي ورتل اُڌاري مشين آهي.

اسان پاڻ تہ اجا تائين ڪو بہ ڪارنامو سرانجام نہ ڏنو آهي. پوءِ پلا پاڻ وٽ ڪهڙي شيءَ تبديل ٿي آهي؟ اجا سوڌو نہ طبقاتي نظام مان نجات ملي آهي، نہ مذهبي جنونيت مان ڇوٽڪارو مليو آهي، ۽ نہ ئي جاگيرداراڻي سياست کان آجا ٿيا آهيون. پوءِ بہ جيڪڏهن همراهہ پنهنجي عظيم آدرشي نظرين کي ڇڏي جاگيرداراڻي جمهوريت کي ئي سڀ ڪجهہ سمجهن تہ پوءِ سندن منفي لاڙن تي جائز ٽيڪا ٽپڻيءَ جو پاڻ کي بہ بهرحال جمهوري حق هئڻ گهرجي.

پاڻ کي اعتراض ڪنهن جي پاڪستان پيپلز پارٽيءَ ۾ وڃڻ تي هرگز ڪونهي، بلڪِ سندن سياسي قدبت کان بنهہ ننڍڙي عهدي تي اڪتفا ڪرڻ ڪري، سندن سياسي موت تي افسوس ٿئي ٿو. ان کان بهتر هو تہ پاڪستان پيپلز پارٽيءَ ۾ هڪ ڪارڪن جي حيثيت سان ڪم ڪن ها. جيڪڏهن زندگي ۾ ايڏا ڪشالا ڪٽيا ئي محض معمولي عهدي خاطر هئا تہ پوءِ سندن اِهو عمل واقعي افسوس لائق ئي چئبو ڇو تہ پاڪستان پيپلز پارٽيءَ ۾ اچڻ لاءِ ايڏا عذاب پوڳڻ جي ڪا بہ ضرورت ڪانہ هئي، بلڪ جاگيردارن ۽ جنرلن جو پنو ٽيڻ اولين شرط هو ۽ هاڻي تہ هونئن بہ نظرياتي حوالي سان پاڪستان پيپلز پارٽي ۽ مسلم ليگ ۾ ڪو خاص فرق ڪونہ رهيو آهي، سواءِ چند چهرن جي. باقي ٻنهي پارٽين جا ارادا ۽ افعال هڪجهڙا آهن، يعني ٻئي عوام دشمن پارٽيون آهن.

پاڪستان پيپلز پارٽيءَ تي تنقيد ڪرڻ جو اهو مقصد هرگز ڪونهي تہ ڪو هر برائي پاڪستان پيپلز پارٽيءَ سرڪار ۾ موجود آهي، يا اِها مارشلائن کان بہ بدتر آهي. اڻين بلڪل ڪونهي.بلڪہ خامين سان گڏ خوبيون بہ هر شيءَ ۾ هونديون آهن. پاڪستاني رياست جي آئيني ڍانچي اندر ۽ جاگيرداراڻي جمهوريت هئڻ جي باوجود موجوده سرڪار جئين تہ عوام ئي منتخب ڪئي آهي، اُن ڪري منجهس ٻين جي ڀيٽ ۾ وري بہ چڱائي جي اُميد رکي سگهجي ٿي. پر ان جو اهو مطلب ڪونهي تہ ڪو ڪميونزم جي عالمي نظريي، انساني قدرن ۽ سنڌ جي آدرشن تي، فوقيت ڏيئي، انهن تي پ پ جي جاگيردارانہ جمهوريت کي اوليت ڏني وڃي!

ٿر! جتي جيئڻ جنجال ٿي پيو آهي...!

تاريخ جي تاريڪيءَ جو تماشو تہ ڏسو! جو جنهن جُوءِ سنڌ جي ثقافت جي آڳر جهلي اڳواٽي ڪئي اُن خِطي جي "ڪَر يا ٻاهريون ڪڻ" خلق کي ڳڙ جي آڳر جيترو خيراتي "چڻو" ڏيئي مُلڪ جي مٿي تان بار لاٿو پيو وڃي. الميو اِهو آهي جو ٿر جي مارُو ماڙهوءَ جو جياپو آهي، جيب، جڻاٽ تي، ۽ جيب جڻاٽ جو دارومدار آهي، سُڪل ۽ سائي گاهہ تي، جيڪو سواءِ برسات جي واريءَ مان ٻاهر نڪري نٿو سگهي، ڇو جو ٿر واريءَ جو هڪ اهڙو خشڪ سمنڊ آهي، جتي مينهن جي مهربانيءَ ڪانسواءِ مال توڙي ماڻهن جي جياپي جي ضمانت ڪو بہ ڏيڻ ڪان قاصر آهي. سو جيڪڏهن لاڳيتو ڏڪار پوندا رهندا تہ پوءِ مال ۽ ماڻهو آخر ڇا تي ڳتيندا؟! عوام تہ اُڏاري سُڏاري بہ ٽڪ ٽاري ويندي پر چوپائي مال کي واري چارڻ ڪان تہ رهيا آهن. اهڙيءَ سنگين صورتحال جو لازمي نتيجو اِهو ٿي نڪرندو جو مارو ماڙهوءَ جي گُذران جو واحد وسيلو يعني چوپايو مال مري چٽ ٿي ويندو. جنهن جو سڌو سنئون اثر اُنهيءَ عوام تي ٿي پوندو. جنهن جي جياپي جو دارومدار آهي ئي چوپائي مال تي. سدائين سُڃائين جي سَرءُ رُت ۾ صَرفي جو ساهہ ڪٽندڙ خلق جي ڪيسي ۾ ايترو ضرورت ڪان زياده سرمايو ڪٿان آيو جو اُها ڏولائي جي ڏينهن ۾ پنهنجي پيٽ جي پُورت بہ ڪري، تہ مال جي مُنهن ۾ بہ ڏيئي سوڪهڙي جي سال مان چاڙهي. ٿري عوام ويچاري تہ ايڪويهن صديءَ جي آمد وقت بہ "آٺين ۽ چاڙهين ڏُٺ ڏِهاڙي سومرا" جو ڏيک ڏيئي رهي آهي. سا جيڪڏهن عبوري ئي سهي پرڪنهن بہ مهربانيءَ جي مستحق ناهي تہ پوءِ ٻوڏ ۽ زلزلي ڪان متاثر ٿيندڙ بہ ڪنهن همدرديءَ جا حقدار ناهن. ڇو جو ماڻهو ۽ مال ڏڪارن ۾ بہ ڏُلن ٿا تہ ٻوڏ ۽ زلزلي ۾ بہ مرن ٿا. فرق رُڳو اهو آهي جو ٻوڏ ۽ زلزلي ۾ ٻڏيءَ جي حساب سان ماڻهو ۽ مال مري ٿو. جڏهن تہ ڏڪار ۾ ماڻهو توڙي مال بُک ۽ بيماري وگهي تڙپي تڙپي مري ٿو. جيڪو فوري طور فوڪس نہ ٿيڻ ڪري جڳ جهان کي ڏسڻ ۾ نٿو اچي. پر جنين ڪان جڳر جدا ٿين ٿا. يا جنين جي جياپي جو سهارو ڇڄي ٿو. اُنهن جي اندر جو الميو ڪنهن بہ قيامت ڪان گهٽ ڪو نہ هوندو آهي.

هُونئن بہ ٿر سان هيءَ ويڌن يا هاجو رُڳو هيلوڪي ڏڪار ڪونهي ڪيو پروڪي ساموندي طوفان جي تباهيءَ جا هاجيڪار اثر بہ اجان سُوڌو ٿر جي ٿاڪُن مٿان موجود آهن. جڏهن جيبن سان گڏ جُهوپا بہ جهُريا هُئا. پر وساريل وانديارُن جي واهر ڪرڻ ڪاڻ ڪو بہ وقت جو "واڳ ڌڻي" وٽن لنگهي ڪو نہ آيو هو. الٽو هن مُلڪ جي هرجائي حُڪمرانن جي "هٺ نوڪيءَ" جنگ جي "جنڙيءَ" جو ميڊيا جي مُفت پذيرائيءَ اهڙو تہ خوف ۽ حراس ڦهلايو جو باردر جي پر ۾ رهندڙ رَعيت جنگ جي امڪاني خطري سبب اڳواٽ ئي پنهنجا وسندڙ ويڙها ويران ڪري پراهون پنڌ هئڻ ڪري هزارين رپيا ڀاڙي جي ڀُنگ طور ڀري سنڌ مُلڪ جي ٻئراجي ڀاڱن ۾ عارضي طور اچي ٿانيڪي ٿي. ڇاڪاڻ جو ڪين مُلڪ جي محافظن جي "مُڙسي" ساري پيئي هُئي، سو جيڪڏهن جنگ لڳي ها تہ اهي "ڊول سپاهي" بندوقون باردر تي ڇڏي ڀڄي وڃن ها. (اهڙو تجربو ڪين ايڪهتر واريءَ جنگ ۾ ٿيو هو). اُن ڪري "آپڻي گهوٽ تہ نشا ٿيوي" جي مصداق پنهنجن ئي پيرن تي زور ڏنائون. ۽ جڏهن جنگ جون گهُور گهٽائون مُلڪ جي ميرانجهڙي آسمان تان هٽيون. تڏهن اوٽ، موٽ جي ڪِرائي ۾ پنهنجي سموري پُونجي لاريءَ وارن لُٽيرن جي هٿان لِلاڪارڻ لُٽائي هٿين

خالي موٽي ماڳن تي آيا. جتي سنڌن آجيان هيلوڪي حيبتناڪ ڏڪار ڪئي، جنهن سنڌن جياپي جا سمورا سهارا کسي کين هڪ پيرو ڀيهر دربدر ٿيڻ جي دعوت ڏني آهي. اهڙيءَ اذيتناڪ گهڙيءَ ۾ به مارو ماڻهن جي جائز ۽ مُناسب مدد ڪرڻ کي جيڪڏهن اسان جي رِعايت يافته طبقي جا اڪابر "پِن" جي نظر سان ڏسن ٿا ته سنڌن شاندار سوچ تي سواءِ افسوس جي ٻيو ڇا ٿو ڪري سگهجي. الميو اِهو به آهي ته ٿر جي نالي ۾ ڪيترائي "پڇَ ڏاوا" پيدا ٿي پيا آهن پر ٿر "ڏڳو پير پيران" وانگر ڏينهون ڏينهن وڃي ٿو ريورس گيئر ۾ ترقيءَ بدران تنزليءَ طرف. ٿري عوام کي "اٿهوند" جي عذاب ۾ مُبتلا ڪرڻ ۾ مُلوث جتي جاگيردار طبقا ۽ قدرتي آفتون آهن، اُتي اُهي سياسي لُڙڪندڙ لانڙيا به الزامن کان آجا ناهن. جيڪي ڪنهن به سياسي ۽ جمهوري طريقي سان آپي شاهيءَ جي اسٽيٽسڪو کي ٽوڙي کين ٿر جي سياسي گرائونڊ مان ڪِڪ آئوٽ ڪرڻ بجاءِ غير جمهوري ۽ غير مهذب هٿ ڪنڊن ذريعي سياسي دُشمنيءَ جي آڙ ۾ نت نيون نانگ بلائون نپائي، جيڪي کين ڪنگهن نٿا يا جيڪي سنڌن "ڇهه آني" نٿا ڀرين، اُنهن کي ٻڇي بليڪ ميل ڪري پنهنجي آپيشاهي قائم ڪرڻ چاهين ٿا. چوڻ وارا چون ٿا ته ٿر مان آپي شاهيءَ جي تڏاويڙهه ڪرڻ واسطي امپورٽيڊ اڳواڻن جي خليفن کي خلجيءَ جي لشڪر جيئن ٿر ۾ لاٿو ويو آهي. جيڪي پنهنجا پير پُختا ڪرڻ ڪاڻ ٿري ماڻهن جي هنيئين تي مُنگ ڏري رهيا آهن. ۽ نڌڪيءَ خلق کي ووٽن جي ونگار خاطر سچو ڏينهن سياسي "سيرڻ" ۾ وهٽن وانگر واهي رهيا آهن. ۽ پنهنجن سياسي "پرڪارن" تي پردو وجهڻ ۽ دنيا جي اکين ۾ ڌوڙ وجهڻ لاءِ موسمي ڏيڏرن جي معرفت ٽان ٽان به ڪري رهيا آهن، ته جيئن مطلب پرستيءَ جي "مانگر مڇ" کي موقعي پرستيءَ جي "مُراقبي" ۾ مچائي مواڙ ڪري سگهن.

سياسي پوتار سمورا جاگيردار طبقي جا نمائندا آهن، اُنهن کي پنهنجا طبقاتي مُفاد ئي عزيز هوندا آهن. پر عوام دوست سياست جي دعويدار ڌُرين جا دين ڌرم به جيڪڏهن وڏيرا شاهيءَ جي واٽ تي هلڻ کي پنهنجو نصب العين سمجهي به ٻڌرائڻ، به ڇڏرائڻ، من پسند ماڻهو رکرائڻ ۽ اٽوٽنڊڙ عوام کي نوڪريءَ مان نيڪالي ڏيارڻ يا ڪوڙن ڪرپٽ ماڻهن کي پنهنجي سياسي پليٽ فارم تي تحفظ فراهم ڪرڻ، عوامي سياست جو ايمان سمجهڻ لڳن ته پوءِ لوڪ شاهي ۽ آپيشاهي جي سُڃاڻپ ڳهٽ ۾ ڳهٽ ٿر جي ابوجهه عوام ته ڪرڻ کان قاصر آهي ۽ اِها انهن لباڙي ليڊرن کي لوٽا ڪلچر جي گٽر ۾ غوطا کائيندو ڏسي سترنگي سياست جي "سوس" تان ئي آهو پلي ڇڏيندي، جنهن سان نه رڳو صحتمند سياست جا بنياد ڪمزور ٿيندا بلڪ انهن سياسي شڪرن جي سياسي ڪيريئر جي به ستيا ناس ٿي ويندي جيڪي گهر جا ڪُڪڙ ماري عوام جا هڏ ڏوکي هُئڻ جي هام هڻي رهيا آهن. آئون پوري اعتماد سان اها دعويٰ ٿو ڪريان ته انهن چامڙن جي سياسي ڪارگذارين جي جيڪڏهن ايمانداريءَ سان ڇنڊ ڇاڻ ڪبي ته اِهي عوام دوست ڌرين به ڪٽي رتيون ڪسر نڪرنديون. الميو اهو به آهي ته آپي شاهيءَ جي مکڻ مان وار ڪيندڙ ٿر ۾ ازغيبي اشرافيا جي "اور جهُور تي ڪا به ارهائي محسوس ڪري لوٽي ۾ "ٽِسور" نه وجهندڙ ٿر اندر رونما ٿيندڙ سمورا سانحا سياسي مخالفن جي اڪائونٽ ۾ انٽري اُن ڪري ڪرائين ٿا جو اِن عظيم خدمت جي عيوض سنڌن لاءِ "قبڻ" جا سوين سياسي ڦاٽڪ کُلي پون ٿا، جن تان اُڪري پرڻين پار پُڄڻ ڪانپوءِ ئي اِهي جيالا پنهنجا سُڪل پيٽ ساوا ڪري سگهن ٿا. اِهو ئي سبب آهي جو اُهي هڪ ٻئي جا نظرياتي دشمن هُئڻ جي باوجود حاصلاتن جي نقطي تي هڙئي هڪ آهن. جنهن جو هڪڙو ثبوت اِهو به آهي ته جيڪي پي، پيءَ سان پيراٽا آهن، اُهي مُسلم ليگ جا ڪُتي

ڪائڻ وارا مجنا بہ آهن. تہ اشرافيا جا آڏيارا پُڻ آهن ۽ چڙهندي سج جا سلامي هُئڻ ڪري جنهن جي بہ چُلهہ تي چڙهيل ڏسن، اُن جي آڪهہ جا ٽيندي دير ئي ڪو نہ ٿا ڪن، ۽ سيني کي آسري ۾ رهائڻ واري عادت سبب "ها" تہ هر ڪنهن سان ڪريو ڇڏين، پر آزمائش جي "پِڙ" اندر پير اُن ڪري بہ نٿا پائن جو کين "ڏِني" ٽيڻ جو ڏاڍو خوف هوندو آهي ۽ "گڏيل هُئي گُمان ۾ پڌري تي پئي" جي خطري سبب "لِڪا پُئڻ لوڪ ۾" تي عمل پيرا آهن. اِهو ئي ڪارڻ آهي جو چوٿين سيپٽمبر تي مُلڪ گير هڙتال جي ڏنل سڏ جي جوڳي موٽ ٿر جي ڪنهن بہ شهر مان ڪا نہ ملي. چوڻ وارا چون ٿا تہ اُن ڏهاڙي ڪاغذي شير ڪاڳُوسن ۽ ڪمندن مان اُن ڪري بہ ڪو نہ نڱا جو هُنن حُڪمران ڌُر جي هڪڙي "هٿين ڇائون" ڪندڙ ڪانگنڙي کي اِها "ڏاڙهي" ڏني هُئي تہ "وڏا! هڙتال جي ڦوڪٽي مان هوا ڪڍي اوهان جي وچن کي بجاءِ آوريءَ جو پاٽي ڏيئي ڏيکارڻ. اسان جي ڪاٻي هٿ جو کيل آهي" هنن کي جيڪي "گاهہ" نٿا وجهن اُنهن جا پُڇ مٿي ڪري سندن اوگهڙ تہ ڏيهہ کي ڏيکارين ٿا، پر جيڪي سندن "وات مِنو" ڪرائين ٿا اُنهن جون "مڙئي مدايون" معاف ڪريو ڇڏين. ۽ هڪ ئي ٽولي جا همنوا هُئڻ ڪري "هُئا اڳئي هڪ پر ٻُڌڻ ۾ بہ ٽيا" جي راهہ تي رمي هڪ ئي وقت ٻن ٻيڙين تي سوار ٿي ڪڏهن راجا رنجيت سنگهہ جي روحاني اولاد پنجابي شاونسٽ نواز شريف جي نسلي گرائين عليم عادل کي ٿر ۾ ٽڪ پيچائين ٿا تہ ڪڏهن پي، پيءَ جي مُلتاني گادي نشين مخدوم قريشي کي ٿر ياترا ڪرائين ٿا ۽ واري واري سان وردي بدلائي ٻڪنيشن وٺي رُڳو ڊيوٽي ڏيئي رهيا آهن.

عوام دوست سياست جي علمبردارن جي اِن عمل سان ٿر جي وڏيرا شاهيءَ جا وڻ تہ وڃن نہ وڃن پر ٽڪل ٿري عوام جا وڻ اهڙا تہ وڳا آهن جو انقلاب جي آسائتيءَ عوام کي ڏاڍ ڏکيا ڏينهن ڏسڻا پئجي رهيا آهن ۽ سياسي "سانن" جي اِن لتاڙ ۾ اڪ جي ڪانيءَ جهڙي ڪمزور عوام پي،پيءَ جي دؤر ۾ پادر ڪائي اجان پُنا ئي مَس ٿي چندي اُٿي جو مسلم ليگي سرڪار جي موچڙن جو زيپٽ پيو پوي. عوام کي ڏينهن جا تارا ڏيکاريندڙ ٻين تي اکيون "ڪُرڙيون" ڪرڻ بجاءِ پنهنجي پُٺ ورائي ڏسن تہ اِنهن جهرلو سياستڪارن هن جوءِ جي جنتا کي سواءِ جُوتن جي ٻيو ڏنو ئي ڇا آهي؟!! چوڻ وارا چون ٿا تہ جيڪڏهن عوامي سياست جي دعويدار ڌُرين جا دين دُرست هُجن ها تہ ٿر جي نڙيءَ ۾ ٿوهر جي ڪنڊي جيئن اٽڪيل عوام دشمن آپي شاهي جا ڏند ڪٽا ڪري سندن سياسي شڪنجي مان عوام کي آڳاٽو آجو ڪرائي وٺن ها. باقي جيڪڏهن سياسي ارادا ۽ نيتون ئي نيڪ نہ هونديون تہ پوءِ ترڪتالي طريقي سان نہ تہ عوام جي زندگيءَ جو معيار بُلند ٿي سگهندو ۽ نہ ئي وري ٿڌي مزاج واري ٿري سماج ۾ ڪا ئي مثبت تبديلي اچي سگهندي.

راڳ ۽ ويراڳ جي آويءَ مان رچيل راڳي

سال ته صَحِي ياد ڪونه اٿم ، پر ايترو ضرور ياد اٿم ته 1990 کان 1994 وارين سالن مان ڪنهن سال جي هڪڙي ورهانڱ ٽاڻي ريڊيو حيدرآباد پئي ٻڌم. تن ڏينهن ۾ اڄ جو فنڪار شام جو لائيو نشر ٿيندو هو. اُن ڏينهن اناؤنسر جنهن گلوڪار جو نالو ڪنيو سو اڳ ۾ ٻڌل ڪونه هو پر جڏهن هن اياز گل جو غزل:

ياد جڏهن ڪي آيا نيڻ،

لڙڪن سان وهنجايا نيڻ.

ڳايو هو ته منهنجي جسم مان 440 وولٽ جو ڪرنٽ آر پار ٿي ويو هو. اها جادوگري اُنهي آواز جي هُئي ، جنهن جي گلي ۾ جڻ ته ڪو ڪانُ کُتل هو. جنهن جي صدا ۾ صديءَ جو سوز وگُداز سمايل هو. ڪنهن گلوڪار جي آواز ۾ ايڏو درد مون زندگيءَ ۾ پهريون ڀيرو ٻڌو هو. ۽ اُنهي ڪُنل ڪُونج جي ڪُرلاءُ جهڙي ڪُوڪَ. منهنجي مَنَ کي مُٺ وجهي نپوڙيو هو. ۽ آئون بيچين ٿي پيو هئس. مون کي تڏهن ئي اها ڳالهه سمجهه ۾ آئي هئي ته راڳ ڏياچ ٻيجل جي تند تنوار تي ڪنڌ ڇا جي ڪري ڪَپي ڏنو هو. ۽ پوءِ مون هِن اجنبي آواز جي تلاش شروع ڪئي هئي. نيٺ ڪنهن دوست کان پتو پيو ته اهو فقير منش ڀڳت ڀڳڙو مل اسلام ڪوٽ جو رهاڪو آهي، جتي هو درزڪو ڪم ڪندو آهي. اصل رهاڪو ته سينهار وڪيا جو آهي، پر ڪافي عرصي کان اسلام ڪوٽ ۾ ئي رهائش پزير آهي. جتي هِن درزڪي ڌنڌي جي سکيا 20 سالن جي ڄمار ۾ اسلام ڪوٽ جي ئي درزي گيانچند کان ورتي هئي. ڪافي سال اسلام ڪوٽ ۾ ڪم ڪرڻ کانپوءِ هُو ڪراچي ويو هو جتي ڪنهن گارمينٽ فيڪٽري ۾ 5 سال ڪم ڪيائين.

ڳوٺ سينهار وڪيا ۾ هِن جو جنم اڄ کان 60/ 65 سال اڳ گنگارام مينگهواڙ جي گهر ۾ ٿيو هو. هِن جي هڪڙي ڀيڻ هئي اها به ديهانت ڪري ويئي ته هڪڙو ڀاءُ به گذاري ويُس. باقي ٻه ڀائر زنده آهن. جن مان هڪڙو ساڻس گڏ اسلام ڪوٽ ۾ رهي ٿو ۽ هڪڙو سينهار ۾ ئي رهي ٿو. سندس ماءُ ۽ پيءُ ٻئي ديهانت ڪري ويا آهن.

غربت هِن جي گهر ۾ جڻ ته آري تي وينل هئي سو هِن ننڍڙي وهيءَ ۾ ئي نه رڳو ٿر جي ٻنين ۾ ٻاجهر ۽ ڳُوار پوکيا ۽ انهن جي سار لڌي، پر سنڌ جي ٻَئراجي پاڳن ۾ وڃي مرچ به پوکيا ته انهن جي چُونڊائي به ڪئي. تغاريون به کنيون ته ڪانيون جهوري گڏهن تي ڪٽي اچي اسلام ڪوٽ ۾ وڪيون به هيون.

هِن سينهار جي سيمن ۾ ٻڪريون به چاريون ته زندگيءَ جي ذليل گهڙين مان چند پل چورائي هڪ جيڏن سان ڳوٺ جي ريل ۾ ڳابڙي راند به رمي ته پٽن تي پينگاريون به جَهليون. ٻنين ۾ ٻاجهر جا ڪچا آنيوُن مَهتي به کاڌا ته ڀِپوُن ۽ ڪونڊير به ڪڍيا، پيرُون به چُونڊيا ته سِگر جا ڪوڪا به چُونڊي کاڌائين .

جڏهن قُوهَ جَواني هِن جي وجود کي ولين جيئن ويڙهي ويئي ۽ محبت هِن جي مَنَ جي اڱڻ تي مَروئي جيئن مورجي آئي، ته هِن سينڌ ۾ ماروي ڳائڻ شروع ڪئي هئي.هِن اچانڪ پنهنجي پاڻ ۾ ڪنهن اجاتي وجود جي هڳاءُ کي محسوس ڪيو ۽ هِيءُ نه چاهيندي به اُنهي هستيءَ جي وجود ۾ پاڻ وڃائي وينو. نينهن جي نپٽ نانگ هِن کي ڪَکي وِڌو ۽ هِن کي لڳو ڪنهن هِن جي والو هرٽ ۾ هٿ وڌا آهن. هُو پنهنجي دل قرائي وِلهو ٿي وينو. پر انهي دل

ڦينڪ تماشي ڪيس ڪٽي جو بہ ڪونہ ڇڏيو . عشق جي اُڦٽ مار چوٽ هِن جو ذهني توازن ئي وڃائي ڇڏيو ۽ پوءِ ڪيئي سال هُو دنيا دين جا لڳ لاڳاپا لاهي پنهنجي دل جي چور پوبان ڪاهي پيو هو. پر دلين جي چورن جا پيرا ڳولڻ وارا پيري هِن کي اهو چئي مايوس موٽائي ڇڏيندا هئا تہ" پڇي وڃ مسڪين جا ٻار هيءُ ڪاٺ اسان جي وارڻ کان وڏو آهي" پر ڇري ڪيئن ڇڏي ويرا وير وڏا! سو هِن بہ ويندي ڏانهن پريَن جُتي جات نہ پاتي ۽ بن. بن پٽڪيو سُئيءَ وانگر ڏونگر ڏورياڻين. پر پرينءَ جو ڪو پيرو نہ لڌائين تہ مُنهن مونن ۾ هٽي ويهي رهيو. جڏهن جهجهي جُهري ٿڪي ٽُٽي ڦان ٿي پيو تہ وطن جي مٽيءَ ڪيس وري پُڪاريو تہ هُو موٽي ماڳ آيو. جتي سندس جيجل جي جُهڙالي جهولي هِن لئي هندورو بڻي. امڙ جي ٻاجهارين ٻانهن جي آسيسَ هِن جي رتوڇاڻ روح کي راحت بخشي ۽ هو ٻيهر پنهنجو پاڻ ۾ موٽي آيو.

هِن کي نئين زندگي ملي تہ هِن وري اڇي اسلام ڪوٽ جا وڻ وسايا، هُو صُبح ساجهر امڙ جي رات جي رڌيل رٻ پي آڏيگام کان ايندڙ لاريءَ جي پٽين سان پاڻ کي ٻڌي روز اسلام ڪوٽ ايندو هو ۽ وري شام جو ساڳي لاريءَ ۾ سينهار موٽي ويندو هو. عشق جي لگار هِن جي ڪَنٺ ۾ ڪوئل جهڙي ڪُوڪ پيدا ڪئي هُئي ۽ هِن اُٺندي، ويهندي، هلندي، ڦرندي ۽ ڪم ڪندي جهونگارڻ شروع ڪيو هو. درد کي درد ڳاتو تہ ٻُڌندڙ ڳنن ۽ ڏڙڪندڙ دلين تي هِن جي آواز جو سحر طاري ٿي ويو.

هِن اسلام ڪوٽ جي ئي گُرو چانڊارام کان شاگرديءَ جو سڳو ٻڌرايو. بقول سندس تہ: " جيڪڏهن گُرو چانڊارام جو مون کي ماءَ جهڙو پيار ، پنهنجائپ ۽ آشيرواد نہ ملي ها تہ منهنجي نہ سُر سنسار سان شناسائي ٿيئي ها ۽ نہ ئي وري زندگيءَ سان پيار، بلڪ هِن بي مُروت جهان ۾ وڪري وڃان ها ۽ شايد وري پاڻ کي سَهيڙي بہ نہ سگهان ها" ۽ هيءُ جيڪي بہ ٿي اکر سنڌيءَ جا پڙهي سگهي ٿو يا شاعري پڙهي سگهي ٿو اهي ڪنهن اسڪول مان نہ پر سندس گرو چانڊارام کان ئي سکيو آهي .

جڏهن هِن جي گلي جي گونج اوجَ تي هئي تڏهن ڪئسيٽ ڪمپنين جي بہ اوج جو زمانو هو جتي ڪٽي فوزيا سومري جي بلي بلي لڳي پئي هئي، هِن بلاول اوٺي جي شاعري ڪتان هٿ ڪري ان جون ڏنون ڪمپوز ڪري جُهڏي پر سان ڪنهن اسڪول ۾ بلاول کي ڏوري وڃي ڏنو. هِيءُ پاڻ سان گڏ بلاول جا بہ گيت بہ ڪمپوز ڪري ڪٽي ويو هو. سو بلاول کي چيائين تہ:" منهنجي آواز ۾ هَي گيت ڪٽي رڪارڊ ڪرائي ڏي". بلاول ڪيس آسرو ڏيئي هِن جون ڪمپوز ڪيل ڀئي ڏُنون" آهين ڏسڻ کان ڏور" ثمينا ڪنول جي آواز ۾ ۽ ٻي فوزيا جي آواز ۾ رڪارڊ ڪرائي ڇڏيون.

هِن جي والد گنگارام جيسين صحت ۽ سرير ساٿ ڏنو سونَ سارڪين هٿڙن سان هر هلائي اَنُ اُپائي انسانيت کي بُکَ کان بچايو ۽ هِن وري سَنهي سُئيءَ سان انساني جسم جي اوگهڙ ڍڪڻ لئي درزڪي ڏنڌي سان دل لڳائي.

هِن کي مون ريڊيو حيدرآباد تان ٻڌو تہ ڪيس پهريون خط لکي ساڻس پنهنجي محبت جو اظهار ڪيم تہ هِن بہ ساڳي سڪ ۽ پاٻوهہ سان محبت ڀري موٽ ڏني، ۽ ايئن ئي اسان جي روح جا رابطا خطن کان ٿيندا فونن تائين پهتا ۽ هاڻ انٽريٽ جي جهنگ ۾ اچي انهن واسطن جي واٽ وڃائي ضرور وينا آهيون. پر واسطن جي واڙ ڀيلاڙ ڪونہ ڪئي اٿئون. تنهن زماني ۾ سنڌي ادبي سنگت شاخ نئين ڪوٽ جي نوجوانيءَ جا ڏينهن هيا، اسان کي بہ ادبين، شاعرن ۽ گلوڪارن سان ملڻ ۽ ساڻن رهاڻين رچائڻ جو جُنون هوندو هو. سو هڪڙي ڏينهن ڀڳڙي ناچيز کي بہ نيند ڏئيي

گهرايوسون تہ پاڻ اسان جي سڏ کي ورنائي اسلام ڪوٽ کان ڪهي آيو هو. پهريون پيرو ڪيس روبرو ڏٺي دلي آنند ماڻيو هُئم.

1987ع ڌاري نارائڻ داس ڏيپلائي (فوڊ انسپيڪٽر) جي معرفت ريڊيو حيدرآباد تي نصير مرزا ۽ انور بلوچ هن کان آڊيشن ورتو هو. جنهن ۾ هو پاس ٿي ويو تہ ڪيس پروگرا بہ ڏنائون. نصير مرزا هن جا ڪجهہ سنڌي ڪجهہ ڍاٽڪي گيت بہ رڪارڊ ڪيا هئا، پر جڏهن گل حسن قريشي سندس آواز ۾ شيخ اياز جو غزل جهوپڙي ڀاهران رات جانجهر وڄي رڪارڊ ڪري آن ايئر ڪيو تہ چئني پاسي واهوا ٿي ويئي. اها سندس ريڊيو جي دنيا ۾ پهرين انٽري هئي. جنهن کان پوءِ ريڊيو حيدرآباد تي نصير مرزا ۽ مٺي ريڊيو تي سيد اڪبر شاهہ ۽ ٻين سندس ڪيترا ئي گيت غزل ۽ وايون رڪارڊ ڪيا آهن. جن بہ تمام گهڻي مقبوليت ماڻي آهي، خاص طور تي اشرف درس جي ڳايل گيت " پارڪر جي پدمڻيءَ " بہ ڪيس تمام گهڻو مشهور ڪيو آهي. اهڙا ڪيئي پڳڙي جا ڳايل گيت سندس سڃاڻپ جو ڪارڻ بڻيل آهن.

گائيڪي هِن جو پيشو ڪونهي پر دل جو شوق آهي، تنهن ڪري هِن ڪڏهن بہ ڪئسيٽ ڪمپنين جي فرمائش تي غير معياري شاعري ناهي ڳائي، اهوئي ڪارڻ آهي جو هِن جون ڪئسٽون تمام ٿوريون رڪارڊ ٿيون آهن .

مختلف سنڌي چينلن جي اچڻ کان پوءِ پڳڙي ڀڳت کي بہ مختلف ميوزڪ پروگرامن ۾ تمام گهڻي پزيرائي ملي آهي- پر ڪيس شڪايت اها آهي تہ ثقافت کاتي وارا لطيف، قلندر، اياز ۽ سچل جي ميلن تي تہ نٽا گهرائن پر ٿر جي سماجي ادبي ۽ ميوزيڪل پروگرامن ۾ بہ ڪيس نظر انداز ڪيو ٿو وڃي. ها البت محمد علي مانجهي جڏهن ثقافت کاتي ۾ ڊائريڪٽر هو تڏهن ان ڪيس نہ رڳو ثقافت کاتي کان ماهوار وظيفو مقرر ڪرائي ڏنو پر پانئيو بہ پائرن وانگر هو. جنهن ڪري ئي پڳڙو ڀڳت مانجهيءَ کي اڄ بہ جيءَ ۾ جايون ڏي ٿو.

پڳڙو مل نہ رڳو سنڌ جو سُريلو گلوڪار آهي، پر منجهس اظافي خوبي اها بہ آهي تہ هيءُ ساڳي وقت هڪڙو سهڻو شاعر بہ آهي، جنهن ڪيترائي صوفياڻا ڪلام ۽ ڀُڄن بہ لکيا آهن. شاعريءَ ۾ سندس نالي سان گڏ تخلص " ناچيز" آهي جيڪو سندس باذوق دوست ڪرپال داس ڪيس عنايت ڪيو آهي. هتي ناچيز نالي مان نااميدي ۽ نراسائي هرگز پيدا ڪونہ ٿِي ٿيئي، بلڪ - " پڳڙو ناچيز" مان مُراد آهي تہ گهڻو ڪجهہ هوندي بہ پنهنجو پاڻ کي ڪجهہ نہ سمجهڻ اصل ۾ اها نوڙت ۽ نهٺائي ئي انسانيت جو اعليٰ گڻ آهي، باقي تہ سيڪجهہ بي بقا آهي-

پڳڙي ڀڳت عرف پڳڙي ناچيز کي هُوئنئن تہ ساري سنڌ ڄاڻي سُڃاڻي ۽ بي پناهہ پيار ۽ پاٻوهہ بہ ڏي ٿي، پر هيءُ فقير چوي ٿو تہ: " اسلام آباد جي قاضي عظمت ۽ نوشهري فيروز جي سائين علي احمد شاهہ جا مون مسڪين مٿان انيڪ احسان ۽ ٿر ۾ واري ٿوري تهان گهڻا ٿورا آهن . جنهن منهنجي سدائين نہ رڳو مالي ۽ اخلاقي مدد ڪئي آهي، پر مون کي هميش حوصلو ڏنو آهي ۽ همت افزائي ڪئي آهي" -

پڳڙي ناچيز شيخ اياز کان وٺي اياز گل تائين، اياز رضويءَ کان وٺي ايوب ڪوسي تائين، ادل سومري کان وٺي سائينداد ساند تائين، اشرف درس کان وٺي پياري شواڻي تائين، سچل کان وٺي لطيف سميت سنڌ جي ڪيترن ئي شاعرن جي شاعري ڳائي آهي، تہ روحل ۽ ميران ٻائي کان وٺي ڪبير سميت ڪيترن ئي ڪوين جا ڀُڄن بہ ڳايا آهن

.لوڪ گيتن کان وٺي جديد شاعريءَ تائين ۽ ڀُڄنن کان وٺي صوفياڻن ڪلامن تائين هن هر قسم جي نہ رڳو شاعري ڳائي آهي، پر ڪلاسيڪل راڳن کان وٺي ڪيترين ئي راڳڻين تي بہ ڪيس ڀرپور دسترس حاصل آهي . جهڙوڪ مالڪونس، سارنگ، درڳا، پهاڙي، مانجهہ، ڀيروي، درٻاري ڪماچ ۽ ڀيم پلاس هِن جون پسنديده راڳڻيون ۽ راڳ آهن –

پنهنجن هنر مند هٿن ۽ ڪَنٺ جي ڪَلا ذريعي هن ڪَکُ، ڪَکَ ڪَنو ڪري اسلام ڪوٽ ۾ پنهنجو آشيانو اڏيو آهي. جتي سندس وَني، ٽي پٽڙا ۽ هڪڙي نياٽي ساٽس گڏ رهن ٿا. اِهائي هِن جي مَڏي ۽ مال آهي، اِهائي هِن جي ڪُل ڪائنات آهي. سڀ کان وڏيڪ سارهہ جوڳي اها ڳالهہ آهي تہ هِن مُڙسي ڪري نہ رڳو پنهنجا پُٽَ پڙهايا آهن، پر پنهنجي نياٽيءَ کي بہ پڙهائي تمام وڏو ڪم ڪيو آهي. جيڪا ڳالهہ هِن جي روشن خيال سوچ جو مظهر آهي.

پرارٿنا آهي تہ راڳ ۽ ويراڳ جي آويءَ مان رچي راس ٿيل هِن انتهائي سُريلي راڳيءَ جي فن جي ڦڳڻ مُند شال سدائين ڦُلاريل رهي، راڳ هن جي رڳُن ۾ رت جيئن گردش ڪندو رهي، ۽ هِن جي ٽر- ٻاٻيهي جهڙيءَ ڪومل ڪلا کي ڪڏهن بہ ڪوڪوسو واءُ نہ لڳي.

▣

بَدبُودار پوتارڪي نظام مان نجات ضروري آهي

پاڻ چاٽون ٿا ته، حَبسِ بيجا جهڙين هِنن هيجاني حالتن جي حِسار ۾، هڪڙي پاسي بيوسي آهي، جنهن سموري سماج کي "احساس ذيان" کان به محروم ڪري ڇڏيو آهي، ۽ ٻي پاسي ٻي حِسيءَ جي انتها آهي، جيڪا "اسان جو ڇا وڃي" جهڙي مُجرمانا ماٺ ۾ چُپ جي چادر اوڍي سُمهي پئي آهي. لاتعلقي، لاعِلمي ۽ لاغرضي جي وبا پوري مُعاشري کي ڪوڙهہ جي مُوذي مرض جيئن وڪوڙي ويئي آهي.

ماٺهو ٽڪي جي خسيس مُفادن لئہ ڇا، ڇا نٿا ڪن؟ پنهنجا ايمان بہ اٽي جي سَير تي ڏيندي ڪا هَبڪ نٿا محسوس ڪن. پنهنجي وطن جي وٽن، پڪين ۽ اکين جهڙا اَجهور وِڪٽي وارا نيارا ڪرڻ کي ڪو عيب نٿا سمجهن. ماحول دشمني ۽ اِنسان دشمنيءَ کي جائز حق سمجهي اُن ڪڏي ڪاروبار تي ڪک رکڻ لاءِ هڙئي حيلا هلائِن ٿا ۽ چون ٿا ته "زمينون ۽ زمانا اسان جا آهن" پر بقول سردار شاهہ جي ته "هي زمين جي نہ پر ضمير جي ٽُڪري جو سوال آهي". سو جن جا بہ ضمير اجان زندهہ آهن، ۽ جن جا هٿ ڪوئلي جي ڪاروبار ۾ اجان ڪارا ڪونهي ٿيا، سي بيوسيءَ جي بند ڪوليءَ کي ڪُجهہ نہ ڪري سگهڻ واري ڪيفيت جا لڳل ڪُلف ۽ ڳَڙا ڪولي، گهٽ ۾ گهٽ ڏاڍن جي "ٻن مٽن" واريءَ لٺ کي ڪا آڏي ڪاٺي تہ ڏيئي سگهن ٿا. هِي "جسڪي لاٺهي اُس ڪي ڀهينس" واري ڀُوت جي طِلسمي تابَوت ۾ ڪنهن کي تہ ڪوڪو نوڪٽو پوندو! ڪنهن کي تہ وطن جي وٽن ۽ ويڙهن، سيمُن ، سيڙهن ۽ تاريخي ماڳن ۽ مڪانن جي سلامتيءَ لئہ هٿ پير هٽٽا پوندا. ڪو تہ هِن ڏيهہ جي ڏاڍن مُڙسن کي مُنهن ڏيندو ۽ هِنن زميني خُدائن جي خوف مان خلق خُدا جي جان آجي ڪرائيندو.

پاڻ وارو هي سُفيد ڪالر سماج، جنهن جي شڪل و صورت جو ڪو بہ عڪس اُجرو ڪونهي، سندس ڪوجهي ڪردار کي آئينو ڏيکارڻ بجاءِ ماٺ جو مُراقبو پائي مُنهن مُونن ۾ هٽڻ سان ڪاري قبر جهڙي رات ڏونٽري ڏينهن جو ڏيک ڏيئي نٿي سگهي. اوندهہ جي ديو کي ڏڪارڻ لئہ عِلم جو ڏِيئو ٻارڻو پوندو، اُنهن کي ئي اِهو ڏيئو روشن رکڻو پوندو جن لاءِ ڀٽائي خود فرمايو آهي تہ:

جت نہ سُجهي پير، اُت تِمڪي باهيڙي،
ٻيو ٻاريندو ڪير؟ ڪاهوڙڪي ڪير ري.

پر ڳالهہ وري بہ اُتي اچي پير پَرائي پڙ ڪيڏي بيهي رهي ٿي، جتي مصلحتُن، موقع پرستين ۽ مُفادن جا اسپيڊ بريڪر آڏي رُڪاوٽ بڻجن ٿا، ميڄون ٿا تہ جتي سوال ڪرڻ بہ محال هجي، اُتي آگهي ڏيڻ بہ عذاب کان گهٽ ناهي هُوندي، ۽ اِهو بہ ميڄون ٿا تہ ڪکر ۾ ڪڙو هٽڻ کان هرڪو لهرائي ٿو چو تہ هِي سماج ڏاڍو سو ڳابو لڳو پيو آهي. جتي هڪ طرف پوتارڪي سوچ ڀُڳڙن وانگر ورهائي پئي وڃي، تہ: ڪُجهہ ڪو نہ ٿيندو، هرويرون ڏنا ٿا ٿِيو هِي مُٺ جيترا وات ڳاڙها واتِڙا ۽ متي قِريل ماٺهو آهن، اِنهن جي اجاين ڳالهين تي نہ لڳو اوهان هر آفت، هر عذاب کي رب جي رضا سمجهي، رُڪي، سُڪي کائي، رلي اوڍي لت ڪوڙي سُمهي رهو. هي فقط ڏاڍن جو ڏيهہ آهي. جتي ڪنهن بہ جُمعي جانوءَ ۽ خدوءَ خانوءَ جي ڪهڙي مجال جو مير جي اُٺ کي چوي هُولهي! هِتي ڪنهن بہ ڪِرڙ ڪانديري جي دال قطعي ڪا نہ

ڳرندي، بلڪ ڪنهن خان، پير، مير، مُلان ۽ پنڊت سان ڪنڌ ڪٽي ڳالهائڻ جي بہ ڳري قيمت ادا ڪرڻي پوندي. پوءِ بہ هڪڙي سوچ، هڪڙي آس، هڪڙي اُميد اونداهيءَ ۾ ڪڙيل تاري جيئن جرڪي ٿي تہ، هاڻ اهو زمانو ڪونهي، جو ڪنهن سِرڙيئي هاريءَ جون ست پيڙهيون وڏيرن ڪان ڪنيل وِري جي وياج ۾ ئي پوريون ٿي وڃن. هي اُهو دؤر ناهي، جڏهن ڪو پيل ڪولهي ڪنهن اُتم ذات جي اوٽي تي چڙهڻ ڪان اڳ ۾ جتي لاهيندو هو. هاڻ ڪنهن اڇوت کي اڪ جي پُڙي ۾ پاٽي پيارڻ وارو وقت بدلجي چُڪو آهي. ڇاڪاڻ جو هي پوسٽ ماڊرن ٽيڪنالاجي ۽ سوشل ميڊيا جو دؤر آهي، جنهن ۾ ڪنهن ماءُ جي پيٽ ۾ پلجندڙ ٻار بہ ڪنهن ڪان ڳُجهو ڪونہ ٿو رهي، ۽ هونئن بہ هي جور و جفا ۽ سِتم جا سيئي ذريعا اَڪ جي ڪاٺي آهن. هِي قانون کي هٿ ۾ ڪٽڻ وارن آڱرين تي ڳڻڻ جيترن ماڻهن جا وجود واريءَ جا ڪوٽ آهن. پيليءَ سَرجئين پُرندڙ سندن طبقاتي نظام جي پت کي ڪوڙ جي ڪلر کائي ڪوڪِلو ڪري ڇڏيو آهي، رڳو "گرتي هوئي ديوار ڪو ايڪ ڌڪا اور" لڳائڻ جي ضرورت آهي ۽ هي مسڪين ماڻهن کي ماري ميڄائڻ وارن جي نڪ ۾ ناڪيلي پئي سگهي ٿي، هي جيڪي قانوني ۽ آئيني حقن جا مُنڪر ماڻهو آهن، انهن جي ڳچين ۾ وقت سرڪ ساهي وجهي سگهي ٿو. وڻن جي ويرين، جهنگلي جيوت، جبلن ۽ پکين جي اکين جي قاتلن توٽي هيٺن جي حال سان هٿ ڇُراند ڪندڙن ۽ سندن مال تي هٿ صاف ڪندڙن کي هٿ ڪڙيون لڳي سگهن ٿيون. ڇو جو قانون اگر حرڪت ۾ اچي تہ اُن جي گِرفت ڪان ڪو بہ بالاتر ناهي جو بچي سگهي. قانون جا ڊگها هٿ ڪنهن بہ (گُلوبَٽَ) جي ڊريڪولائي ڊرامي جي پُڄاڻي ڪري سگهن ٿا. ان ڪري خلق خُدا جي دل آزاري ڪرڻ، سندن حقن سان، هٿ ڇُراندڙ ڪرڻ، مٿن ذهني يا جسماني تشدد ڪرڻ، ڪين حراسان ڪرڻ ۽ سندن تذليل ڪرڻ نہ رڳو قانوني پر اخلاقي جُرم پڻ آهي. دُنيا جو ڪو بہ مذهب، دُنيا جو ڪو بہ قانون ماڻهن سان اهڙي سلوڪ جي هرگز اجازت نٿو ڏيئي سگهي ۽ جتي اهڙا ظلم، زيادتيون، ڏاڍ ۽ ڌهڪاءُ ٿيندا هجن، اُتي اندران ئي اندران عوامي انقلاب جو لاوو پچي تيار ٿيندو رهي ٿو. جنهن کي پوءِ حالتن جي هوا رُڳو تيلي ڏيئي ڏيکاريندي آهي، بقول بُخاري جي:

لُڏندي، لُڏندي، سَچ جي ٻيڙي پار اُڪاري ويندي آ،
ٻرندي ٻرندي اڪِ جي ڪاٺي لوهہ پگهاري وجهندي آ.
دکندي دکندي سر جي تيلي ٻيلا ٻاري وجهندي آ.

۽ اهڙي هڪڙي پنيت جي جهلڪ ڪجهہ سالون اڳ عرب دُنيا ڏسي چُڪي آهي، جتي صدين جا سومنات بُت عوامي انقلاب اڳيان سَٽ ئي ڪا نہ جهلي سگهيا. صدين جي بادشاهيت جا قلعا ڪِنگرين سميت دُنيا ڏوڙ ٿيندي ڏِٺا مصر ڪانپوءِ لبيا جي جابر حڪمرانن جي ڪنڌ ۾ جيڪا مڳيءَ جي ڪلي ڪُتل هُئي ان ۾ رڦٽي، سندن شاهي خاندانن جي ڏونگرن ۾ ڏڪٽي ۽ صدين ڪان بيٺل سندن بُتن ۾ تر تر ۾ لرزش عوامي ڪروڌ. ڪاوڙ ۽ غصي جو ئي نتيجو هئي، عرب دُنيا ۾ آيل تبديلي اُنهن سيني لاءِ سبق آهي جيڪي پورهيت عوام ۽ نئين نسل کي ڪُجهہ ڏيڻ بجاءِ رُڳو ڏنگين ٿا. يا سندن صدين ڪان استحصال ڪندا اچن ٿا. اُهي هاڻ هِن مظلوم ۽ پيڙهيل طبقي کي ڪو گهڻو وقت غلام رکي نٿا سگهن، ڇو تہ پورهيت عوام جي راڄ جو سج هِن روءِ زمين تي انقريب ۽ اوَس اُڀرڻو آهي، جنهن کي دُنيا جي ڪا بہ طاقت روڪي نٿي سگهي. هِن مُلڪ جو آئين بنياديِ انساني حقن جي حفاظت ڪري ٿو ۽ اُنهن جي ضمانت ڏي ٿو پر اِهو سيڪجهہ تڏهن ئي ممڪن ٿي سگهي ٿو جڏهن اسان ۾ اوهان وٽ عِلم هوندو. اسان کي

پنهنجي ۽ پرائي جي ساڃاھ هُوندي، حق ۽ سچ جي خبر هوندي، ڪوڙ ۽ ڪُفر جي پروڙ هوندي. تڏهن ئي اسان انهن انساني توڙي حيواني حُسن جي ازلي دشمنن جي ڪوڙي انا واري ڪُفر اڳيان "لبيڪ" چوڻ بدران "لا" چوڻ جي پاڻ ۾ جُرئت پيدا ڪري سگهون ٿا. هِي جيڪي فطرت سان هٿ چُراند ڪن ٿا، اُهي جر تي ڦوٽي وانگر آهن. هن جنت جهڙي جُوءِ کي دوزخ بڻائيندڙن جي هٿ تي هاڻ رُڳو هريڙون ئي بچيون آهن. تاريخ گواھ آهي تہ تبديلي ناممڪن ناهي، بلڪ اِها اٽل آهي، اچٽي آهي ۽ اوَس ايندي. پاڻيءَ کي جڏهن سئو ڏگرين تي گرم ڪبو تہ اُهو ٻاڦ بڻجي ويندو ۽ جڏهن اهو ٻُڙيءَ تي ايندو تہ برف بڻجي پوندو آهي. اِها پاڻيءَ جي تبديليءَ جي جدليات آهي، ساڳي طرح هيءَ جيڪا نئين نسل جي سوچ جي شدت ۽ جذبن جي جدت جي گرمي آهي، سا جڏهن هڪ سئو ڏگرين تي پهتي تہ پوءِ گهڻو ڪجھ تبديل ٿي سگهي ٿو. هي ناسُور جهڙو طبقاتي نظام ۽ اُن جي استحصالي اقتدار جو سج لهي سگهي ٿو پر بقول ساحر لڌيانويءَ جي:

کانپ اُٹھیں قصرِ شاہی کی گُبند، تھر تھرائی زمین معبدوں کی،
کوچہ گردوں کی وحشت تو جاگی، غمزدوں کو بغاوت تو آئی۔

سنڌي شاعريءَ جي اڪ ۾ سُرمي جهڙي شاعري

سنڌي شاعريءَ جي سرزمين سدائين سرسبز ۽ زرخيز رهي آهي. جنهن ۾ هر گل جي پنهنجي خوشبوءِ ۽ پنهنجو رنگ روپ آهي. سنڌي شاعريءَ جي وشال آڪاس تي سوين نکٽ نروار آهن. ۽ هر نکٽ جي پنهنجي جوت ۽ جرڪ آهي. ۽ اهڙن جهرمر جهرمر ستارن ۾ اصغر جتوئيءَ جي شاعريءَ جي پنهنجي الڳ ٽلڪ سونهن، سڄاڻپ آهي، پنهنجا جلوا ۽ پنهنجي جوت آهي. هن جي سدا ملوڪ شاعريءَ ۾ مهذب رومانوي رنگ به آهن ته ديس جي درد جا منظر به آهن. پورهيت جي پگهر جي سرهاڻ به آهي،ته ريگستاني رنگرتول روهيڙن سان ٽيل رس رهاڻ به آهي، محبتن جي مَروي جي خوشبو به آهي ته وطن جي چيڪيءَ مٽيءَ جو هُڳاءُ به آهي. ننگر جي نيرن ناسي مورن جا ڪنڍريل ڪنپ به آهن. ته ڪاسبي جي ڪجلين جا ڪاچي ڪٽورا نيڻ به آهن. بيشڪ اصغر جتوئي سنڌي ٻوليءَ جو سڪيلڌو شاعر آهي ۽ ايئن چوڻ ۾ به ڪو وڌاءُ ڪونهي ته اصغر جتوئيءَ جي گجراري ڪويتا سنڌي شاعريءَ جي اک ۾ سُرمي جيئن سَجيل آهي. هن جي حسين شاعريءَ ۾ موضوعن جي فراواني، خيالن جي اوچي اڏام، خوابن جي ڪارڪ، ۽ ڪلا جا ڪيئي ڪِرمچي رنگ جابجا ۽ جلوه گر آهن. انهن رنگن جي هڪڙي جهلڪ هنن چونڊ لاجواب ۽ لازول شعرن ۾ به پسي سگهجي ٿي:

ڪِٿ ته ڪيچڙ ۾ ڪنول آ زندگي،
۽ وري ڪِٿ سُونهن-ول آ زندگي.
هر قدم چِرڪي ڏِسي ٿي چوطرف،
ڇو ڪراچيءَ ۾ ڏنل آ زندگي؟

"ڇو ڪراچيءَ ۾ ڏنل آ زندگي؟" هن هڪڙيءَ سٽ ۾ هڪڙي پوري دؤر جي تلخ تاريخ جو معنا خيز مگر ڇُپيندڙ سوال موجود آهي،جنهن جو جواب حاصل ڪرڻ لاءِ اسان کي سنڌ جي اڌ صديءَ جي تباهه ٿيل تاريخ جي ورقن کي اُٿلائڻو پوندو.

يا وري ڪنهن نئين نويلي ڪنوار جي گَنجريءَ تي پريل مُڪي جي پرت جهڙو سندس هيءُ حسين شعر ڏسو:

پيار تنهنجي جي روشني آهي،
ڪيڏي نه دلڪش زندگي آهي،
اوري ڪر ته سُمهان اَبد تائين،
وار تنهنجي ۾ راتڙي آهي-

۽ هيءُ بي مثال غزل سندس پُختي سماجي شعور جي گواهي ڏيڻ لاءِ پير تي ڏنئوڪو هٽي بيٺل آهي، جنهن ۾ سندس دورانديش دانشمندي، جُرئت مندي ۽ اتساهيندڙ روشن خياليءَ جا ڪُڙ-ڪُبيتا جڳمڳ جڳمڳ جَرڪي رهيا آهن:-

ڏات منهجي مات ڪائيندي ڪنهن ڇيو؟

روشنيءَ کي رات ڪائيندي ڪنهن چيو؟
ڪَن ڏيو ٻوڙا ٻُڌو ڪا ڪُوڪَ آ،
سانت ساري لات ڪائيندي ڪنهن چيو؟
هر جُڳ ۾ ڏارين جي چا هٿان؟
قوم منهنجي ڪات ڪائيندي ڪنهن چيو؟
وڻ ڦُٽندا تارَ تيندا ڏارَ ڪي،
مات سپ حيات ڪائيندي ڪنهن چيو؟

اصغر جتوئيءَ جي شاعريءَ ۾ مومل جو مجاز بہ آهي، تہ سَسُئي جي ڏونگرن کي ڏورڻ واري جدوجهد جي جهلڪ بہ آهي، سهڻيءَ جي ساهڙ خاطر سماجي بندڻ ٽوڙڻ واري جُرئت بہ آهي تہ مارئيءَ جي ماروئن خاطر لوئيءَ جي لڄپالي ۽ سونَ تي سيڻ نہ مٽائڻ واري محبِ- وطنيءَ بہ آهي.

اصغر جتوئي، پنهنجيءَ شاعريءَ ۾ انتهائي ڏکيا ۽ بِہ نَپيءَ ڳُجهارت وانگر سمجهہ ۾ نہ ايندڙ خيال ۽ لفظ ٺُپڻ بدران انتهائي سادا عام فهم لفظ ۽ خيال استعمال ڪري سادگيءَ جي سُونهَن کي ويتر نکاري نشانبر ڪيو آهي:

پري ڪر نہ اڪڙيون جُهڪائي اسان ڪي،
پوءِ مَليندينءَ هٿڙا، وڃائي اسان ڪي-

اصغر جتوئيءَ جا بارش ۾ پنل پٽن تي رِڙهَندڙ مينهنَ- وساڙن جهڙا بيت پڙهي لڳي ٿو تہ هن شاعريءَ جي ٻن دؤرن، ڪلاسڪ ۽ جديد دؤر جي فني ، فڪري ڦرهيءَ جي ڦڳڻ ڦولار مان واس ورتو آهي. هن جا بيت نہ رڳو انساني احساسن جا عڪاس آهن، پر زندگيءَ جا ترجمان پڻ، بيشڪ اصغر جتوئي پورهيت دوست ترقي پسند شاعر آهي،جنهن جو ثبوت سندس هي لازوال بيت آهن، جن کي ڪنهن بہ تبصري يا تشريح جي ڪا بہ ضرورت ڪانهي، اِهي دل جي اکين سان پڙهي انهن ۾ سمايل درد کي محسوس ڪري سگهجي ٿو ۽ پڙهندڙ پاڻ کي انهن بيتن ۾ پَسي پنهنجا نيڻ پجائڻ کان سواءِ رهي نٿو سگهي.

چانورَ لَپ ڪائي، نہ ڪو مانيءَ پورُ،
خالي آندن تي ڪيو پاٽيءَ ڏاڍو تورُ،
مائڙي توتان گهور، بيلي! بِلڪڻ بس ڪر.

مُٺ اٽي لئي مائڙي، جيجل جُوءِ چڙي،
پَرک پيٽ ٻُڪئي جي، ڪيڏي آهہ ڪڙي،
گهوريس تنهن گهڙي، اَبلُ اُسهيو اوهري.

مَ مون مُور وٹن، پٽن متي مينهڙا،
پرين شال موٽن، تہ مون لئي ملهاري ٿِئي.

آيل! تنهنجيءَ اک ۾ چا لئي هيءَ آلاڻ؟
ڇرڪينءَ تون ڇاڪاڻ، سوچيئي کهڙي ڳالهڙي؟

اسُر ويلي سارَ جا، داڻا وڌم جنب،
روئي ڏنو چنب، پسي پيڙا من جي.

اصغر جتوئي جي پهرينءَ شعري مجموعي "پوپٽ پهر جي چانڊوڪيءَ ۾" ٿر بابت ڪافي بيت اهڙا آهن ،جن ۾ سموري ٿر جو درد دانهن بڻجي ڏيان ڇڪائي ٿو. ۽ آئون دعوا سان چوان ٿو تہ. پڻائيءَ ۾ اياز وانگر ٿر جي درد کي جيڪڏهن ڪنهن شاعر شدت سان محسوس ڪيو آهي. تہ اُهو سنڌ جو سُريلو سگهارو ۽ سيبتو شاعر سائين اصغر جتوئي ئي آهي، جنهن اهڙا حسين بيت لکي ٿر جي درد کي هِينئن پئنٽ ڪيو آهي:

تَتي واري تَئي جان، لِڳ ساڙي لُڪَ،
اَبَلُ سَڙي اُس ۾ ڪارڻ ٻُچڙي ٻُک،
مُرجهايلَ هِي مُک، ڪڏهن کِلندا خوش ٿي.

تَتَلَ واريءَ جيئن تَئي جو تپڻ ، لڳن جو چتيءَ لُوءِ ۾ سَڙڻ ، پيءَ جو پنهنجن ٻچڙن جي ٻُچڙي ٻُک اُجهائڻ خاطر تکيءَ تيز اُس ۾ ٻن ٻن ۾ پتڪڻ ۽ خُوش ٿي کِلڻ جي معصوم آرزو. هن بيت ۾ ٿر جي هر پورهيت جي بي پناهہ درد جي عڪاسي ٿيل آهي ۽ ايئن لڳي ٿو ڄڻ شاعر خود هن ڪرب، هن پيڙاءُ مان گذريو آهي. ٿر جي درد کي هڪ ٿاريلو بڻجي پوڳڻ ڪانسواءِ، ممڪن ئي ڪونهي تہ ڪي اهڙا شاندار بيت لکي سگهجن پر، سنڌي ٻوليءَ جي سگهاري ڪوتاڪار سائين اصغر جتوئيءَ اهڙا ڪيئي شاندار بيت لکي اهو ثابت ڪري ڏيکاريو آهي، تہ جيڪڏهن ديس جي درد کي محسوس ڪرڻ واري اندر جي اک روشن آهي تہ وطن جي هر ويڙهي، سيمَ ۽ سيڙهي جو سُور ڏور رهي بہ ويجهو محسوس ڪري سگهجي ٿو ۽ اُنهي سوزَ و گُداز کي حُرمچ پرت جيئن پنهنجي فنپارن ۾ پري سگهجي ٿو. سائين اصغر جتوئيءَ جي هِن ڪتاب ۾ صحراءِ - ٿر جي ڏُکن، سُکن متعلق بيت پڙهي ايئن لڳو ڄڻ سنڌس جنم ئي ٿر ۾ ٿيو آهي، ٿر سندس روحَ جي ريگزارن ۾ سُمهي بہ ٿو تہ جاڳي بہ ٿو.اها منهنجي ڪا هَوائي، توائي ڳالهہ ڪانهي پر سندس شاعري انهي ڳالهہ جو سگهارو ثبوت آهي.جيڪا هِن ڪويتا ڪتاب جي پَني پَني تي پاڻ پَسائي سگهي ٿي.اصغر جتوئي هِن محبوب مٽيءَ جو مصور شاعر آهي، جنهن پنهنجي ڏيئا ڏيئا ڏات جي ذريعي ٿر جي پورهيت عوام، ڪلرفل ڪلچر، شاندار سماجي روايتن ۽ روين جي ڀرپور عڪاسي ڪئي آهي.

ٿر بابت ڪنهن ساجنيي جي سار جهڙا سندس بيت ڏسو: جن ۾ ٿري نينگر جو ڏينهن ٿري جو نند ۾ مينهن وسڻ تل ترايون تار ٿيڻ جي سهاني خواب ڏسڻ جي ڪمال مصوري ٿيل آهي. هَي بيت آهن يا ڪا ٿري سُهاڳڻ آهي، جيڪا ڪارو ٻانڌڻو پڙو پَهري، ڪاڱڙن سان ڪنجري پائي اُلهي، ڪُلهي آجَ جي ٻانهين ۾ ڪُنهنبي چُني اوڍي سندس شاعريءَ جي تَرائيَ تي ٻهلڙو ڪٽي ٻانهَن لوڏي پاٽي ڀرڻ آئي آهي-

چا پَٽَ چا ترَائي، هر جاءِ آهي آبُ،
اُتو مينهَن وڏڦڙو، ٿي سڀ سُڃ سيرابُ،
نينگر ڏٺو خوابُ، ڏينهَن ٿري جو ننڊَ ۾ –

نيرو پاٽي ٽوپي جو، مٿان ٻهرن چانوَ،
آيون ڪٽي ٽانوَ، پاٽي پرڻ نينگريون.

نينگر پگهريل پيٽ تان، چولي ورائي،
مَهڪي ترَائي، پَسيني جي بُوءِ سان.

اصغر جتوئيءَ نہ رڳو بيتن ۾ ٿر ڪي ڀرپور نموني اظهاريو آهي، پر هن پنهنجن خوبصورت واين ۾ بہ ٿر جي واڪن ڪي ورنايو آهي:

وارياسي ٿي اڄ، وري اُڀري چنڊ آيو،
رات سامائي رڻ ۾.
اُتي ويلي اسر جي، پرينءَ پيتو جنڊ،
رات سامائي رڻ ۾.
ور ڪولي وارن سندا، محب مهڪايو منڊ،
رات سامائي رڻ ۾.
وچڙي وچ نہ ول جيان، مُنهن مان ڪڍي گهُنڊ،
رات سامائي رڻ ۾.

لامون ساڙيون لُڪَ،
پَرِ ۾ پِٽُن جي.
پيرِ پِٽون ٽيا پنڌ ۾ ، واريءَ واري مُڪَ،
پَرِ ۾ پِٽُن جي.
مون ماروئڙن ڪي ملياء آيل! مُور مَ سُڪَ،
پر ۾ پٽن جي.
چلڙا، چلڙا وارڙي، گهر گهر دُونهينءَ دُڪَ،
پَرِ ۾ پِٽُن جي.

"لامون ساڙيون لُڪَ" لامُون يا لاسُون هڪڙي ئي شئي جو نالو آهن. ڇو تہ لامون/لاسون ڪچڙيون ۽ نازڪ ٿينديون آهن باقي وڏا ۽ ٿلها وڻن جا ڏار ٿيندا آهن. لاسون يا لامون گهڻو ڪري ڦوڳَن، ٻانورين ڪويتن، ۽ ٻين ٻوٽن ۾ ٿينديون آهن، ۽ اهي ٿر ٻاپيهن، ۽ ٻگيرن وانگر گرم لکن ۽ جهولن جي سَٽ نہ سَهي سڙي ڦُلهيار ٿي وينديون آهن.جن کي نہ رڳو ٿر جو چوپايو مال شوق سان چَرندو آهي، پر اُنهن ڦوڳَن جي لاسُن ۾ جيڪا ڦوڳي لڳندي آهي، انهي جو ڪٽو منو ۽ ذائقيدار ڪاٽيو رڌي ڪائبو بہ آهي ۽ اها سڀ اصغر جتوئي جي انتهائي گهري مشاهدي جي گواهي ڏي ٿي تہ هن ٿر جي نہ رڳو رهڻي ڪهڻي پر ٿر جي وڻ ٽڻ پکي پکڻ کي بہ نهايت ئي ويجهڙائيءَ کان ڏسي پوءِ ئي لکيو آهي، پر ڪنهن اي سي ڪمري ۾ ويهي يا ڪا سنڌي لغت اڳيان رکي پوءِ ڪونہ لکيو آهي -

بهر ڪيف ٿورن لفظن ۾ ايئن ڪٺي چئجي تہ اصغر جتوئي ٽَٽيءَ ۾ گهڙو ٻَريندڙ ٿري سُونهَن جو شاعر آهي، زهر کي بہ زم زم ڪري پيئندڙ زندگيءَ جو شاعر آهي. جنهن جي شاعريءَ ۾ زندگي ڦُوهَ جوانيءَ وانگر مُرڪي ۽ مَرڪي رهي آهي. اصغر جتوئي انساني آدرشن ۽ قدرن جو روشن خيال ڪوي آهي، جنهن جي شاعريءَ ۾ هِن خطي جي خوشحاليءَ جا ڏٺل سُندر سپنا اسان سڀني جي گڏيل ميراث آهن.

■

بلوچستان ۾ سنڌي ٻوليءَ جو سپاهي

هُن سان منهنجو سپ کان اڳ ۾ خطن ذريعي رابطو ٿيو هو.سال ته ياد ڪونه اٿم پر اُن وقت فون جي به ڪا سهُولت مونکي حاصل ڪانه هُئي.. پر پُٺ جو اهو واسطو وڌي وڻ تڏهن ٿيو. جڏهن منهنجي ڳوٺ ۾ پي.سي.او لڳو. جنهن جڻ ته اسان کي هڪ ئي لڙي ۾ پُوئي ڇڏيو. ۽ پوءِ اُهو ڏينهن خالي نه هو جنهن ڏينهن هُن مونکي فون نه ڪيو هُجي.سو به هڪ طرفو..چاڪاڻ جو آئون سدائين سُسُت ۽ شايد دوستي رکڻ ۽ نڀائڻ جي گُر کان غافل گوشانشيني جي گوندر ۾ گُم، پوءِ به هُن ڪائي اربعا خطا ڪانه ڪئي. مسلسل خطن ۽ فونن جي تار تي اهو پاڪيزه ۽ پختو رشتو اڄ تائين آباد آهي. هن جي بي لوث ۽ بي غرض اهڙي محبت جي ملڻ ۽ اڄوڪي ڏينهن تائين پائيدار رهڻ کي آئون مالڪ جو معجزو ته يقينن سمجهان ٿو. پر پنهجي لئي زندگي جي سپ کان وڌي ۽ سياويڪ حاصلات سمجهان ٿو. اهڙي پاڇي جنهن مونکي ڪڏهن به اڪيلي هئڻ جو احساس ٿيڻ ڪونه ڏنو. تنهن ان ڳالهه ۾ منهنجو ايمان پختو ڪري ڇڏيو ته اڄان ڪاريءَ ڏُڏي اڇو اڃي پيو. خير دوستي ته منهنجي سموري سنڌ جي شاعرن اديبن سان هُئي ۽ اڄان به آهي.پر هيءَ ياري ماڻهن واري ياري هرگز ناهي. هو جيڪو منهنجون سپ ڊلايون ڊڪي. ڪڏهن ڪوسو ٿي ڏوراپو نٿو ڏي، پر هميشه ماءُ وانگر مهربان ۽ ٻاجهارو رهيو آهي.

هُن مون جهڙي نڪمي ۽ نادان شخص جي نه رُڳو اوُڻاين کي اگنور ڪيو آهي. پر مون حقير فقير تي سدائين پال پلايا آهن. آئون سندس اُنهن اڻ ڳڻين ٿورن، جيڪي ٽر ۾ واري ٿوري، تهان گهٽيرا آهن. تن کي لاهڻ لاءِ سڄي ڄمار سندس سِرڙيو هاري ٿي ٻيهان ته به لاهڻ کان لاچار آهيان. بس رُڳو ڳائي سگهان ٿو. سو پير تي ڏنئوڪو هٽي چوان ٿو ته منهنجي هُجڻ ۾ هن دوست جو ڏنل حوصلو ۽ پُرخلوص پنهجائپ شامل نه هُجي ها ته هُوند آئون اڪيلاين جي اونهي سمنڊ ۾ غرق ٿي وڃان ها.

آئون اهو اقرار ڪندي ڪو به عيب نٿو سمجهان ته. جتي مونکي شاعريءَ جي سرزمين تي پهريان پڳلا ڏيارڻ ۾ منهنجي محبوب دوست وسيم سومري ۽ واجد جو هٿُ هو. اُتي منهنجي شاعريءَ جي ڪتاب اکين ۾ اُلڪا کي ڇپرائڻ لاءِ اُتساهڻ توڙي مالي ۽ اخلاقي مدد ڪرڻ جو سهرو منهنجي هن مُحسن ۽ مهربان دوست جي ئي سر تي سُونهي ٿو.هن جي کهڙي کهڙي، وڙ کي آئون هتي اظهاري آجو ٿي سگهندس؟ هڪ اڌ تحرير جي ترازو ۾ تورڻ کان هن ماڻهو جا ڳُڻ ڳرا آهن.محبتن جو هي امين ۽ سفير شخص پلي ته ڪنهن سوشل اسٽيٽس جي سانچي ۾ فٽ نه ٿيئي. پر هي دوست نه رُڳو درياهه دل آهي پر سندس اوطاق سان گڏ اکين جو اوتارو به آدم جي اولاد لاءِ سدائين کُليل آهي جتي ڪو به اهل دل انسان بنا دستڪ ڏيڻ جي داخل ٿي سگهي ٿو. ۽ مون لاءِ ته هي شخص ڪنهن گهاٽي ٻڙ جي وڻ جيئن آهي.جنهن جي سرهي ساٿ جي ڇانو ۾ مون عمرِ_عزيز جا 26،25 سال گهاريا آهن.

ايڏي ڊگهي عرصي ۾ ماڻهن جا مزاج توڙي ماحول سپ ڪجهه تبديل ٿيو وڃن. پر هن محبوب ماڻهو جو نه مزاج بدليو نه سلوڪ. منهنجن غلطين توڙي گُستاخين تي ڪڏهن به ڪوسو ٿي ڏوراپو ڪونه ڏنائين.نه ڪڏهن ڪا ميار مُڪائين ۽ نه ئي ڪڏهن لُڙ ٿي مون کان مُنهن متيائين. مون لاءِ ته سدائين سٻاجهو رهيو.ڪڏهن ڏس ته موبائيل فون ڪڏهن ڏس ته ڪتاب ۽ ٻيون سوکڙيون پُنارڪون ٻڌي پيو موڪليندو."امر! هي پئسا ڪتاب ڇپرائڻ لاءِ ٿو

موڪليان".. جيڪڏهن چئبس تہ ادا ! مون تي ايڏا بار نہ ستّ آئون تنهنجن احسانن جا انبار ڪٽي ڪيئن سگهندس؟ تہ چوندو: "مونکي مالڪ موڪليو ئي تنهجي ڪم اچڻ جي لاءِ آهي!". هر دفعي هر موقعي تي فون بہ پاڻ ڪندو. خط ۾ بہ اڳ پاڻ ڪندو جواب ۾ دير ڪيم تہ بہ نہ ڪاوڙ نہ ڪُرڪو. ڇاڪاڻ تہ سمجهو هن قحط الرجال دؤر ۾ هيءُ ماڻهو ڪهڙي مٽيءَ مان ڳوهيل آهي؟ آئون مايوس ٿيندس حوصلو ڏيندو همت وڌائيندو. جيئڻ لاءِ جواز فراهم ڪندو. چوندو: "ڇڏ زماني کي امر! تون خاموشيءَ سان ڪم ڪندو رهہ تنهنجو لکڻ تنهنجو موجود هُجڻ ئي سڀ کان سگهارو جواب آهي". دنيا جي ڪهڙي خوشي آهي .جيڪا هن شخص مون لاءِ ناهي خريدي؟ ايترو تہ ڪو سگهي پاءُ کي بہ ناهي پائيندو..نہ حساب نہ ڪتاب نہ رنج نہ روسامو نہ ميار نہ ڏک نہ ڏوراپو..هيءُ ماڻهو آهي يا ماڻهوءَ جي روپ ۾ ڪو مسيحا! جيڪو اسان پارن اڀوجهن جي ٽِڪريون ٽيل دلين تي پيار جا پها رکندو رهي ٿو.

اخلاص ۽ احترام جو پنڊار منهنجو هيءُ بنهہ پنهجو محبوب دوست عبدالروف جمالي سنڌي ٻوليءَ جو هڪڙو سدا ملوڪ شاعر بہ آهي تہ ليکڪ پڻ.ڇا اها ڳالهہ گهٽ آهي؟ تہ جنهن جي مادري زبان بلوچي آهي ۽ جيڪو رهي بہ پنهنجي وطن بلوچستان ۾ ٿو ڪائي بہ بلوچستان جو ٿو پر ڳائي سنڌ کي ٿو. هو خوبصورت خواب تہ پنهنجي مادري ٻولي بلوچيءَ ۾ ٿو ڏسي، پر سنڌي ٻوليءَ ۾ نہ رڳو سندر شاعري سرجي ٿو پر سنڌي ۾ ڇپجندڙ هر ڪتاب بہ وٺي پڙهي ٿو. ڇاڪاڻ جو سنڌي ٻوليءَ سان سندس ازلي عشق آهي ۽ هي سنڌ کي پنهجو بيو وطن سمجهي ٿو.

1994_95 ۾ هن واجد منگيءَ جي شاعريءَ جو ڪتاب پڑهيو ، ان کان ئي متاثر ٿي شاعري شروع ڪيائين. بقول سندس تہ "هن ڪنهن اديب/شاعر ڏي خط سڀ کان پهرين امر ساهڙ کي ئي لکيو". هن جو پهريون غزل جيڪو 2006 ڌاري لکيائين سو هيءُ آهي:

تنهنجو ڪلام تي ويو.
منهنجو سلام تي ويو،
ڪُرڪي ڏنئي جو ساقي!
ساغر حرام تي ويو.

ساغر سندس تخلص آهي پر هاڻ استعمال نٿو ڪري. ۽ انهي پڄاڻان ڪڏهن ڪڏهن لکندو هو تہ مون سان ونڊ بہ ڪندو هو. جن مان سندس ڪجهہ غزل امرتا ۽ ڪجلاسر رسالن ۾ بہ شايع ٿيا هئا. ۽ ڪڏهن تہ سالن تائين ڪونہ لکيائين پر پوين ڪجهہ سالن کان مسلسل لکي رهيو آهي. نہ رڳو نهايت ئي شاندار لکي رهيو آهي، پر تمام تيزي سان سندس شاعريءَ ۾ نکار اچي رهيو آهي. فني توڙي فڪري حوالي سان بہ هڪڙي پختي شاعر طور پنهنجي سڃاڻپ ڪرائي رهيو آهي. رئوف جمالي پنهنجيءَ ٿهيءَ ۾ منفرد لهجي ۽ اسلوب جو مالڪ شاعر آهي. جيتوڻيڪ وفا ناٿن شاهي ۽ واجد کان متاثر هئڻ ڪري انهن جو مٿس ٿورو گهڻو اثر اوس آهي. پر وري بہ هي پنهنجن تخليقن مان پاڻ پسائي ٿو ۽ پنهنجي جدا اظهار جي واٽ وٺيو اچي ٿو. هن جا غزل گهري مطالعي ۽ مشاهدي جي گواهي ڏين ٿا. جن ۾ نہ رڳو خيالن جي اوچي اڏام آهي، پر موضوعن جي گوناگونيت ۽ نغمگي پڻ آهي. سندس سيبتي ۽ سُريلي شاعر هئڻ جي جهلڪ اجهو هنن غزلن جي ڪجهہ بندن مان پسو:

اجڙي ويا پنيور هتن ۾،

ڪيتي ۽ ڪشمور هٽن ۾.
تر جا ڀاڳيا جاڳيا آهن،
نيٺ نہ ايندا چور هٽن ۾.

عشق جي انجام تي سوچي پيو،
هر لڳل الزام تي سوچي پيو،
رات پريندو رهيو هو خار مان،
ڇلڪندڙ جام تي سوچي ٿو.

دل تي دردن جو غلبو سائين!
سور اندر جو سلبو سائين!
پاڻ سنڀالي رکجان ساٿي!
هاڻ نہ پويان هلبو سائين!

ڪيئن گذاريون هيءَ حياتي،
اک ۾ ڪنڊا دل تي ڪاتي،
رابيلن جي رت نہ موٽي،
وقت! ڪئي تو ويساهہ گهاتي.

ڏوھ ڏجي ڇا ڏڏن تي،
ڳوٺ ڪلي پيو وڏن تي.
جاڳي پيو آ لوڪ وري،
سرہاڻن ۽ سڏن تي.

حسن لازوال ڪپي،
عشق بي مثال ڪپي.
انسان تہ آ ان سان ٻڌل،
ديور ڪي ٻھ، پلال ڪپي.
ملان ڪي گوشت، پلاءُ،
ختابيءَ ڪي دال ڪپي.

خيالِ يار ۾ آهيون،

وڏي آزار ۾ آهيون.
نہ آ ادراڪ جيون جو،
انڌيري غار ۾ آهيون،
پتو ڪونهي ڪو منزل جو،
مگر رفتار ۾ آهيون.

اشڪبار اڪيون،
مشڪبار اڪيون.
لٽي وجن ٿيون،
قرار اڪيون.

هر چگائي،
روشنائي،
ابنِ آدم!
ڪر پلائي.

هيءَ اها شاعري آهي جيڪا هن جي اوجاڳيل اکين مان ايئن ڦٽي نڪتي آهي جيئن اوچن پهاڙن مان آبشار ڦٽي نڪرندا آهن. زندگيءَ جي تتل صحرا ۾ شاعري ئي هن مٿان ڪڪر ڇانو ڪري ٿي. ورنا! هيڪلائي جي رڻ ڪڇ ۾ الائي ڪڏهو ڪو گم ٿي وڃي ها. سنڌي ادب ۽ سنڌي اديب سان هن جي محبت جو اهو عالم آهي جو پنهنجي ڳوٺ - ڇئوڪي ۾ آيل سنڌي لوڪ ادب جي ڏاهي ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ کي هاسيڪار ڏسڻ ۽ ٻڌڻ لاءِ ٻاراٽي وهيءَ ۾ ڪاريءَ رات جو ٻارهن ڳائو پيرين پيادو پنڌ ڪري وڃي پهتو هو. هن وٽ سنڌي ادب جي خدمت ڪرڻ جي ڪا بہ دعوا ڪانهي. هيءُ پنهجيءَ دل جي چوڻ تي لکي ٿو ۽ جيڪو دل سان لکندو آهي سو يقينن متاثر ئي ڪندو آهي - باقي سنڌي ادب جا ابا ڪيس سنڌي شاعريءَ جي باغ عدن ۾ بيهڻ ڏينسِ ٿا يا تڙي ٿا ڪڍنسِ ان جي نہ ئي ڪيس ڪا ڳڻ ڳوت آهي ۽ نہ ئي وري ڪا لالچ!

سنڌ ۽ بلوچستان جي سنگم تي واقع ضلعي جعفر آباد تعلقي گنداخ جي ڳوٺ ڇئوڪي جمالي ۾ 3 مارچ 1967 تي چاچي عبدالحق جي گهر ۾ جنم وٺندڙ اسان جو هيءُ دلبر دوست عبدالرئوف جمالي پنجن ڀينرن ۽ ڇئن ڀائرن جو ڀاءُ آهي. مامن، چاچن، سئوٽن ۽ ماساتن جي وڏي وڳر وارو هيءُ دوست دوستيءَ جي دنيا ۾ بہ خود ڪفيل آهي. جنهن بہ هن فقير تن قلندر شخص سان دوستيءَ جو پاڪيزه تعلق قائم ڪيو آهي، ان کي ئي خبر آهي تہ رئوف جمالي ڪيترو پرخلوص پيار ڪندڙ دوست آهي.

پنهنجي ئي ڳوٺ ڇئوڪي جمالي جي پرائمري اسڪول مان پنج درجا پرائمري جا پاس ڪري،مڊل اسڪول احمد آباد تعلقي گنداخ مان ميٽرڪ پاس ڪيائين. انٽر ڊگري ڪاليج شهدادڪوٽ مان ۽ بي اي اورنئٽل ڪاليج

لاڙڪاڻي مان پرائيويٽ طور تي پاس ڪيائين. سنڌ ۾ تعليمي سفر خاطر ڪڏيل ڪشالن. في ۽ ڪتاب نه هئڻ ڪري اسڪول ۾ داخلا نه ملڻ رهائش جي مسئلن سميت ڪوڙ ڀين ڏکاين باوجود پير پساري ڪونه ويٺو رائي پير رت ڪيس پوءِ به مايوس تي موٽيو ڪونه.

1989 ڌاري کيس زراعت کاتي ۾ فيلڊ اسسٽنٽ جي نوڪري ملي جنهن سان اڄ تائين نڀائيندو اچي. جيتوڻيڪ ننڍيءَ وهيءَ ۾ ڏاڍو رولاڪ هو. ملڪ جون مشهور زيارت گاهون ۽ تفريح ماڳ پيرن هيٺان ڪڍيائين. ٻي چيني ۾ ڀٽڪندو رهيو پر پوءِ سمورا شوق ختم ڪري گهر -گهيٽلو ٿي ويهي رهيو ۽ هاڻ سندس ڪل ڪائنات ڪمرو ڪتاب ۽ خط ٿي آهن جن سان دل وندريو ويٺو آهي - نيٽ جي سروس اچڻ ڪانپوءِ وري هڪ نئين دنيا سان ڳنڍيجي چڪو آهي. ڪنهن زماني ۾ پاڻ پياڪ به ڏاڍو هو پر هاڻ بقول سندس "مون مئڪشي ترڪ ڪري ڇڏي آهي". ايئن جيئن ٿي عشق ڪيائين پر تنهي ۾ ناڪامي نصيب ٿيڻ ڪانپوءِ شاعريءَ سان سنگت رکي اٿس. منهنجو ذاتي خيال آهي ته جيڪو مئي نوشي ۽ عشق ڪري ٿو سو لکندو يا ڳائيندو به ڪمال آهي.

هن وقت اوستا محمد بلوچستان ۾ رهندڙ اسان جو هيءُ قلندري طبيعت جو مالڪ دوست هن هيڏيءَ وڏيءَ دنيا ۾ به الله جيئن اڪيلو آهي. ڇو ته ڄڄهي جگر وارو هوندي به جيون ساٿيءَ کان سواءَ اڌورو آهي, يعني شادي ڪونه ڪئي اٿس. پر پوءِ به پنهنجيءَ زندگيءَ مان مطعمن آهي. پڇيومانس تن تنها جيون ۾ ڪنهن سهاري جي ڪوٽ نٿي ستائي؟ ٺهڪ ڏيئي ٺڏو شوڪارو هڻي "ڇپائين شاعريءَ جي ٻاجهارين ٻانهن ۾ پناهه ورتي اٿم".

ٻئي دفعا برساتي ٻوڏن ۽ سنڌوءَ جي سيرن ۾ لڙهيل پنهنجا اباڻا پڊ ڏسي ۽ انهن ۾ وڃايل ننڍپڻ جون يادگيريون ڪيس جنجهوڙيندڙيون آهن ته ڪوٽڙا جي پهاڙن ۾ دربدريءَ جا ڏونگر جيڏا ڏينهن ۽ قدام جيڏيون ڪاريون راتيون اگهاڙي اپ هيٺ گهاريل گهڙيون وڌ وجهنديون اٿس ته لڙڪ روڪي ناهي سگهندو. روئڻ ته هو تڏهن به روڪي ناهي سگهندو جڏهن ڪوئي گهڻ گهُرو دوست سندس پُنيءَ ۾ ڇُرو هڻدو آهي. پنهنجن توڙي پراون جي روين ۽ مختلف بيمارين سان جهيڙيندڙ هن دوست کي ڪنهن کان به ڪا شڪايت ڪانهي. مڙئي مون ڏي هوتن ڏي هڪ به نه تي عمل ڪندڙ هن ڪويءَ جي ڪمري ۾ ڪتابن جا ڪٻٽ پرجي ويندا آهن ۽ جلد ئي خالي ٿي ويندا آهن. چاڪاڻ جو هيءُ دوست هٿ جو ڇُوٽ هئڻ ڪري ڪتاب پڙهڻ کان پوءِ الماڙين ۾ رکڻ بدران اسان پارن دوستن سان ونڊي ورهائي وڏيڪ خوشي محسوس ڪندو آهي. اهڙا ماڻهو ڪنهن ڀاڳ واريءَ ڀُونءِ کي ئي نصيب ٿيندا آهن. بلوچستان ۾ سنڌي ٻوليءَ جي هن سچي سپاهيءَ (شاعر) کي مُهراڻي جي مٽيءَ جو ادنا آدمي سُرخ سلام پيش ڪري ٿو.

"روجھہ تل جو راڻو ھڪڙو اھلِ دل ۽ اھلِ ظرف ماڻھو"

اسان جو ھڪڙو صفا دل جو درويش صِفت دوست آھي، جنھن کي جيڪو ماڻھو ٻانھن مان جھلي چوندو سائين ! ٿورو ھيڏانھن اچ ! تہ ھمراھہ ان پويان اڪيون پوري ھليو ويندو پر انھيءَ کان ايترو پڇڻ بہ گوارا ڪونہ ڪندو تہ " ٻيلي ! جنت ۾ ٿو ھلين يا دوزخ ۾" پتو تڏھن پوندو جڏھن سائين سُٽڻ جا ٻئي پانچا گپ مان پري واپس ورندو پر پوءِ بہ ڪيس ڳنا نہ ڪو جَنا ـ جيسين ڪو ٻيو ڪيس چوندو تہ سائين ! ھيءَ گپ مان ڪانچ ڪيئن پري اٿئو ؟" تڏھن ھميشہ جيان ھڪڙو ٺھڪ ڏيئي پانچا مٿي ڪري چوندو، "اڙي! ھا يار ! او ھُن فلاڻي ھمراھہ جو اُٺ، گھوڙو، گڏھہ، ڳابو گم ٿي ويو آھي، سو ان سان بيني پاسي تي سماچار ڪيم تہ ڪا تيز گاڏي لنگھي تنھن ڪم لاھي ڇڏيا" .(نئين ڪوٽ جي خواجا چونڪ تي گاڏين ۽ گپ جو سدائين سڪار لڳو پيو ھوندو آھي)

جيڪڏھن ڪنھن ڪاجَ، ڪنھن ادبي سماجي پروگرام ۾ سائين اوھان کي ملي ۽ ٻِنا پاڪر وجھي سپ کان پھرين ھڪڙي سيلفيءَ جي گذارش ڪري تہ پڪ سمجھو اھو ئي اسان ۽ اوھان جو قلندر دوست سائين صوبدار قاسمي اوٺو آھي . رڳو اھو ئي نہ پر، سندس مشھور تَڪيي ڪلام مان بہ ماڻھو ڪيس سُڃاڻي وجن ٿا، چو تہ توھان کھڙو بہ قصو ڪٿو کھڙي بہ ڪٿا شروع ڪيو سائين جا ڪن اوھان جي ڳالھہ ۾ ھوندا ۽ اڪيون ڪنھن آڙيڪاب عُقاب وانگي ڪنھن ٻي جاڳوءَ سڃاڻوءَ کي تاڙينديون ھونديون ۽ اوھان يَخي ھٽي، ھٽي جڏھن سندس ردعمل پڇندئو تہ فقط ھلڪو ٺھڪ ڏيئي، "ٻُڌ، ٻُڌ"چئي پاڻ اوھان جي اڪين کان اوجھل ٿي ويندو . پوءِ جيڪڏھن اوھان کي سندس تلاش ھجي تہ وڃي ڪنھن ڪُنڊ، پاسي ۾ ڏسو ڪنھن چور ڪنھن چَڪار، ڪنھن پيريءَ ڪنھن پاڳيئي يا ڪنھن پٽيل کي پٽيون پڙھائيندي نظر ايندو . ۽ جي اوھان ھجت مان ھٿ جھلي چوندس تہ ٻيلي! منھنجي مسئلي جو ڪو حل ڪو حساب ؟ تہ سائين وري بہ وڏو ٺھڪ ڏيئي اھو چئي ھٿ ڇنائي ھليو ويندو تہ ھا ـ ھا ـ ھا ـ اڙي يار! ٻُڌ . ٻُڌ تہ سَھي ! ۽ پوءِ وري ڪنھن ٻي جي ٻانھَن جَھلي ھليو ويندو . اھڙين پارين ڪو ڳرڙوٺ مُڙس، ڍڳھي قد، سنھي ھاٺنيءَ ملوڪ مُھانڊن سان ڪو شخص ڏسو تہ اھو ئي اٿئو اڏورو ليڪڪ ۽ پورو سوشل ۽ راجنيتي راڻو سائين صوبدار قاسمي اوٺو۔

منھنجي ڦوھ جوانيءَ جا جَر ڏيئڻ جھڙا ڏينھنَ ھيا ۽ سنڌڙي انبن جي شھر ۾ نوان نوان نينھنَ ھيا ـ ساٿس پھرين ملاقات ميرپور خاص جي دربار حال ۾ "جشن ترپاڪر" ۾ ٿي ھئي(تڏھن سائين جابہ ونگ وريل ھئا) ،جتي بلاول اوٺي، "تر امر" نظم پڙھي منھنجي ڏيان جي دھليز تي ڏرڙو ھنيو ھو. شايد اھا لڳيءَ جي لگار ھئي ورنا ! انھي آنيوءَ جھڙي ڪچڙيءَ وھيءَ ۾ شاعريءَ ٻاٽريءَ جي پاڻ کي ڪا ئي ڪل ڪانہ ھئي.

۽ پوءِ ڪمپريھينسو ھاسٽل ۾ آئون پنھنجي دوست پياري خان چاري سان ملڻ ويندو ھئس تہ سائين صوبدار سان بہ مُڪا ميلو ضرور ٿيندو ھو . ملندو ھو تہ مُلن جيئن ڪا نہ ڪا نصيحت ضرور ڪندو ھو ۽ اھڙين نصيحتن کان منھنجا وجن ڳن .. پر پوءِ بہ سندس نصيحت جي نُڪتي اڪيون پوري ڳُڙڪائي ويندو ھئس . منھنجي خيال ۾ سائين مان اھا نصيحت واري عادت اجان بہ ويئي ڪانھي جتي ملندو چوندو ابا ! مرٽي اچين نڪو پرٽي اچين صفا گھر ـ گھيٽلو ٿي ويو آھين ٻاھر نڪرئين نٿو سوشل ناھين وغيره وغيره .. پر ھڪڙي ڳالھہ آئون پيرِ تي ڏونڪو ھٽي ڪري

سگهان ٿو تہ آهي صفا اندر جو اڇو اجرو ۽ صفا معصوم انسان! ان ڪري آئون سندس ڳالهيون هڪ ڪَن مان ٻُڌي ٻي ڪَن مان ڪڍيو ڇڏيان ۽ هُوئن بہ ٻَراين ٽيڪرن تي ماٺهو ليفٽ رائيٽ تہ ڪونہ ڪندو نہ ! بهرحال مخلص ماڻهو آهي سو نيڪ صلاحون ڏي ٿو تہ مَنَ ڪو مون جهڙو ٿيئي يا مون جيئن ڪري. پر خلق خدا جي چوڻ تي ئي ڪانہ ٿي هلي سا ڪٿي ٿي اسان جي هن قلندر دوست جي چوڻ تي عمل ڪري!

خير سائين تعليم ڪاتي ۾ ٽپيدار (بيٽ آفيسر) هو تہ تڏهن بہ اسڪول ۾ گهِڙندي ئي چاڪ ڪٽي بورڊ تي لکڻ شروع ٿيندو هو تہ ڪلاڪ ڇُٽو. مَجال آهي جو ڪنهن ماستر کي وچم ڳالهائڻ ڏي. نصيحت اها ئي تہ هِيئن پڙهايو هُوئن پڙهايو. پگهار حلال ڪريو هِنن معصومن تي رحم ڪريو. ماسترن تي اثر ٿيئي نہ ٿيئي پر سائين پاڻ واقعي پنهنجي دؤر جو هڪ بهترين ۽ آدرشي استاد ۽ آفيسر ٿي رهيو آهي. مون سندس صالح ۽ فرمانبردار شاگردن جَي ساڻس حسن سلوڪ مان ئي اهو اندازو لڳايو آهي. تعليم ڪاتي جا ٽپيدار ماسترن کان منٿليون وٺي پنهنجا ۽ ڪامورن جا وارا نيار ڪندا هئا تڏهن بہ مون هن فقير ۾ اهڙي خامي يا بِدعت ڪانہ ڏٺي. جيئن ڪيس مون ڏٺو آهي تہ هو هڪڙو فرض شناس ۽ ايماندار آفيسر يا هيڊ ماستر ٿي رهيو آهي. پر جي ڪن مال جي واپاري ماسترن, ڊرائيورن, ڪنڊيڪٽرن ۽ صحافي ماسترن ڪيس ڪي "اوڊاٽيون" ڏنيون آهن تہ انهن ماسترن جي ڪرم ڏرم تي! باقي پنهنجي پاران ڪيس ڪلين چٽ مليل آهي.

2008ع جو زمانو هو تعليم ڪاتي جي ڪامورن سائين سان گڏ مون کي ۽ سائين خان محمد سومري کي امتحان ڪاميٽيءَ جا ميمبر مقرر ڪري موڪليو مهراڻي يوسيءَ جي پرائمري اسڪولن جا امتحان وٺڻ لاءِ اسان تنهي وٽ اُٺ نڪو گهوڙو. روڊ رستا ٽر جا گهٽو ڪري ڪچا . فيصلو اهو ڪيوسين تہ پوري يوسيءَ جي اسڪولن جا امتحان پيرين پيادل هلي وٺنداسين . ڪنهن بہ استاد کان نہ ڪو گاڏي وٺبي نہ ئي ڪو ڪرايو. پورو مهراڻو پيرين پنڌ ڪڍيوسين . ڪجهہ ماڻهو ٽنوليون بہ ڪندا هئا, خاص طور تي ان وقت جو ايس ڊي او سليمان سومرو فون ڪري چوندو هو "مٺا ٽُور کان ڪري ويندا ڪا گاڏي ڪٽو مفت خور ماستر ونگار وَهي ويندا" (سائين پنهنجي تجربي جي آڌار تي اها ڳالهہ ڪندو هو) پر اسان جي اها ئي نا کي نَوَ ڪوٽ انهن امتحانن دوران تلخ تجربا بہ ٿيا - اسڪولن جي حالت قابلِ رحم ۽ ٻارڙن جي گهٽائي معياري تعليم کان محروم. پوري يوسيءَ ۾ ميويواري, جانجهڻ ميگهواڙ پڊريو سومرا, طيب ساهڙ ۽ ڪجهہ ٻين اسڪولن جا محترم استاد محنتي نظر آيا باقي ڪاريءَ وارا ڪک هئا! مون هڪ ٻن وزٽ بوڪن ۾ جيئن ڏنو تيئن نوٽ هنيا پر سائين صوبدار اعتراض ڪيو تہ آئون ئي بيٽ آفيسر آهيان ماستر نياڳا پڙهائين نہ ٿا, مڇين بہ نہ ٿا پر ڇَنڊا مون تي پوندا پيشيون منهنجون ٿينديون, سو مڙئي هٿ هلڪو رکو. تنهن ڪري مون رڳو ٻارڙن کان امتحان ورتا ۽ رزلٽن تي اکيون پوري صحيح ڪري ٿي ڇڏي. باقي ڪو بہ نوٽ هڻڻ تان هٿ ڪنيم .

سائين صوبدار جو جنم 1960ع ڌاري (اسڪول جي رڪارڊ ۾ ماسترن پنهنجي اسڪول جي داخلا وڌائڻ لاءِ سندس عمر کي اوساري ڏيئي ڏهاڪو سال وڌو ڏيکاريو آهي پر حقيقي عمر گهٽ اٿس) پنهجي ئي اباڻي ڳوٺ روجهہ تل جي مشهور پيري (جنهن کي ٽر جو شاهہ پنجو بہ چون) قبول اوٺي جي گهر ۾ ٿيو. پاڻ پرائمري پنج درجا خانور اوٺي مان . مئٽرڪ نبي سررود مان, انٽر ڊگري ڪاليج مٺي مان. بي ايڊ ۽ ايم اي سنڌ يونيورسٽي ڄامشوري مان جڏهن تہ

پي ٽي سي ايليمينٽري ڪاليج ميرپورخاص مان حاصل ڪيائين . شروع ۾ پرائمري ٽيچر ٿيو بعد ۾ ترقي ڪري ايچ ايس ٽي ، هيڊ ماستر ۽ بيٽ آفيسر پڻ رهيو. ۽ 2016 ۾ 60 سال پورا ڪري رٽائر ٿيو.

سائين جا پنج پائر ۽ پنج پينرون آهن پائرن مان هڪڙو پاءُ فيضو پيري آهي .سائين شادي شده آهي پر اولاد جهڙيءَ نعمت کان محروم آهي ۽ اولاد جي اها کوٽ سندس اندر کي اڌوهيءَ وانگر کائي رهي آهي . پر سائين پنهنجن پائٽن کي ئي سڳو اولاد سمجهي پيار سان پالي رهيو آهي . سندس پيري والد قبول اوني هڪ دفعي ٻڌايو تہ منهنجي پٽ صوبدار کي وڏي ماتا نڪتي هئي ، منهنجو ٻچڙو پوين پساهن ۾ هو ,اوچتو راجي جوٽيجي اچي سڏ ڪيو , الله جا اسم ڏنائين ." ٻيلي! خدا جي واسطي مون سان گڏجي هل منهنجي اتِ چور ڪاهي ويا آهن" ، سو مون پنهنجو پُٽ پَٽيءَ تي چڏيو ۽ رکي ٽُوال ڪُلهي تي راجي پيڙو روانو ٿي ويس. پورو مهينو رولڙي کان پوءِ درياهہ جي ٻي پار کان اُتِ هٿ ڪري ڪاهي آيس ۽ خدا جي ڪرٽي اهڙي جو صوبدار چڱو ڀلو اَنڪور ٿي ويو پر ماتا جا نشان مُنهن تي رهجي ويس ..

سائين صوبدار راجنيتي جي لحاظ کان لائق ۽ مخلص ماڻهو آهي، جيڏانهن چڪيوس پيرين پيادو هليو هلندو پرڪندڙ ڪونہ ڪيائيندو، وڏي ڳالهہ تہ بنا ذات پات ۽ مذهبي مت ڀيد جي سيني سان چار چڳا پير پريل اٿس، ڪنهن اڙيل جو آڌار ٿيڻ ڪنهن جي ڏُکيءَ ويل ۾ ٻانهن ٻيلي ٿيڻ سندس شاناٽتو گُڻ آهي، گهڻ سَهُو اهڙو جو پلي پيا ساٿس مزاق ڪريو پر پيو مُرڪندو، مجال آهي جو لوٽي ۾ تِسور وجهي. اهي تہ سندس هئا شخصي ۽ سماجي زندگيءَ جا ڪجهہ پهلو پر سندس سڀ کان سُندر پهلو ليکڪ ۽ اديب هئڻ وارو اٿس. ڪافي عرصي کان سندس تحريرون، ڪالم مختلف اخبارن ۽ رسالن ۾ شايع ٿيندا رهن ٿا، ڪجهہ ڪهاڻيون بہ لکيون اٿس جن ۾ چبراٿو ڪالي خان، وچن، امداد جو آسرو، پڪو ارادو، حاضري، ٻاجُهوءِ ڪيترائي تاريخي مضمون ۽ مقالا بہ لکيا اٿس، جيتوڻيڪ سندس ڪهاڻي اچان پنڌ ۾ آهي پر اها مقامي ڪردارن ۽ ٻولي جي حوالي سان بهترين چئي سگهجي ٿي جيڪا سندس ذاتي مشاهدي ۽ تجربي جو نچوڙ آهي.

سائين سنڌي ادبي سنگت نئين ڪوٽ جي بانيڪارن مان هڪ آهي، جتي آئون، اياز رضوي , اشوڪ شرما ۽ ٻيا دوست گڏجي ڪم ڪندا هئاسين . اهو اوٽيهہ سئو ٻيانوي وارو زمانو هو. پاڻ ضلع ميرپورخاص ۽ ٿر ضلعي جو رابطا سيڪريٽري بہ رهيو. جيتوڻيڪ آئون ادبي سنگت مان ڏهاڪو سالن کان پري آهيان پر پاڻ هن وقت بہ نئين ڪوٽ شاخ سان سان سلهاڙيل آهي، نہ ڪا لالچ نڪا لوڀ نڪو ڪنهن عهدي جي بک نہ ئي نالي يا ناڻي ڪمائڻ جي ڪيس ڪا ڳڻتي يا ڳاراڻو. هن جي جيون جي ڪل پُونجي عزتون ۽ محبتون ونڊڻ ۽ ورهائڻ ئي آهي.

منهنجي خيال ۾ سائين صوبدار جيترو وقت راجن پاڳن کي ڏي ٿو ان مان اڌ جيترو وقت بہ لکڻ ۽ پڙهڻ کي ڏي ها تہ مهراڻي جو هڪ لاڏلو ليکاري هجي ها ، هڪڙي نرالي نثر نويس طور سڄي سنڌ ۾ سُڃاتو وڃي ها ، پر ڪيس شايد دلي سڪون خلقِ_ خدا جي خدمت مان ئي وڏيڪ ملي ٿو .ان ڪري ادب واري پاسي مڙئي گهٽ دلچسپي اٿس، پوءِ بہ جيڪو ڪجهہ بہ لکيو اٿس سو ساراهہ لائق آهي .

سياسي طور تي اربابن جو پڪو ماڻهو آهي سو انهن سان ئي اٿ ئي پهر اُٿي ۽ وهي ٿو , اربابن سان تعلق جي ڪري بيٽ آفيسري بہ وڃائي وينو. پر اربابن سان تعلق ۾ تِر جيترو بہ فرق ڪونہ آيس ۽ سچ اهو آهي تہ هيءُ هڪڙو

نج ٿريو محبتي ۽ مخلص ماڻهو آهي، جنهن جي دل ۾ ڪنهن جي لاءِ بہ ميرُ ڪونهي منهنجي خيال ۾ هن قحط الرجال دؤر ۾ اوهان کي جيڪڏهن ڪو سنجيده ، سادگي پسند، انسان دوست، خدا ترس، نيڪ دل ۽ ايماندار ماڻهو ڳولڻو هجي تہ هليا وڃو خانور پرسان ڳوٺ روجهہ تلَ ۾ جتي سندس ٻاجهارين ٻانهن ۾ اوهان کي ڳائي گيهہ جهڙو خلوص ، پلر پاٽي جهڙو پيار ۽ پڪل پيروئن جهڙي پنهنجائپ ملندي، جيڪا هن پنهنجي والد مرحوم قبول اوٺي کان ئي ورثي ۾ ورتي آهي .

درويش صفت ۽ شريف النفس هن ماڻهوءَ ڪُلفت ڳني ڪرڻ بدران رڳو محبتون ئي ميڙيون آهن .

وڏو عهدو، وڏي ڪرسي ۽ بي شمار دولت وڏا ماڻهو پيدا ناهي ڪندي، پر اهلِ دل ۽ اهلِ ظرف ماڻهو ئي وڏا ماڻهو هوندا آهن ، ۽ روجهہ تل ڳوٺ جي خوش نصيبي آهي جو کيس فقير تن من انسان ۽ وڏو ماڻهو مليو آهي. پنهنجي علمي ادبي ۽ سماجي ڪردار ۽ قد ڪاٺ جي ڪري هو واقعي بنهہ وڏو ماڻهو آهي . منهنجو انهي عظيم امڙ کي سرخ سلام آهي جنهن سائين صوبدار جهڙي صالحَ ۽ سپوُت پُٽ کي جنم ڏنو آهي. منهنجون ساڻس حُجتون بہ آهن تہ بي پناهہ محبتون بہ آهن، پر ڪڏهن ڪڏهن ويجها هوندي بہ ڏور ٿي ويندا آهيون، تہ هڪ ٻئي کي ڏوراپا بہ ڏيندا آهيون .
هونئن پلي اسان جا مزاج هڪٻئي کان مختلف هجن پر ٽيهن چاليهن سالن جي سفر تي ڦهليل هيءُ رشتو ڪو ڪچو ڌاڳو ڪونهي جيڪو جُداين جي جهولن لڳڻ سان ڇڃي پئي .پر آئون اڪيلائي جي دنيا جو اڪيلائي پسند ماڻهو ۽ هو ماڻهن سان ملي جهومي پوندڙ ماڻهو، ماڻهن سان سماجي رابطا قائم ڪرڻ ۽ انهن کي نڀائڻ جو هنر هن کي خوب اچي ٿو، ايترو ادبي طور تي بہ سرگرم ڪونهي جيترو سوشل ۽ پوليٽيڪل ايڪٽو آهي، اها ئي سندس ڪِرتِ آهي، نڪو مال ميڙڻ جي حوس نڪين ڪا ٻي چتڪتائي جيڪا کيس پريشان ڪري، پر پوءِ بہ اندر ۾ اڪيلو آهي، پاڻ ان ڳالهہ جو ڪٿي برملا اظهار نہ بہ ڪري پر سندس اداس اکڙيون چغلي هٽي ڏينديون آهن، تہ ڪا محرومي ڪا مايوسي آهي جيڪا سندس من جي ديوار کي ڪلر وانگر کائي کوکلو ڪري رهي آهي، ۽ هو پنهنجي انهي درد کي اظهارڻ گهري ٿو دل جو بار هلڪو ڪرڻ گهري ٿو، قلم ۽ ڪاغذ جو ڪنڌ نٿو مليسُ تہ ماڻهن جي ميڙ ۾ ،ڪنهن ڪچهريءَ ۾ حال منهنجا پُڇي، منهنجا ڳوڙها اگهي ، ڪو تہ اهڙو هُجي کي ڳوليندو وتي ٿو ۽ غمن کي گناهن جيئن لوڪان لڪائي بہ مُرڪندو رهي ٿو.

تم اتنا جو مُسکرا رہے ہو،
کیا غم ہے جسے چھپا رہے ہو.

قسطن ۾ جيئندڙ شاعر جي پروفائيل جا رف پنا

هڪ اهڙو ٿرواسي بي روزگار نوجوان، جيڪو هٿين خالي هوندي بہ ڪنهن اين. جي.او کان وياج تي قرض کڻي بہ ڪتاب ڇپرائڻ جو شوق پورو ڪرڻ لاءِ گهر ٻاري "ڏياري" ڪرڻ کان بہ نٿو ڪيٻائي، جيڪو پنهنجن عجيب خواهشن، جن لاءِ غالب چواڻي "هزارين خواهشين ايسي ڪہ هرخواهش پي دم نڪلي" اهڙين رت ڪري مارينڊڙ خواهشن جي خوشنودي حاصل ڪرڻ لئي هن دوست عمر ۾ اوقات کان وڌيڪ وڃايو آهي. پرھ جي پياڪ منهنجي هن ديهي دوست،غالب وانگر گهر جا ٿپڙ گِروي رکي بہ "دارون" وٺي پيتو آهي. اندر جي هن اڃي، اُجري دوست "پيئڻ" ۾ ئي پناهہ ڇو ورتي آهي؟ محرومي. مايوسي. بيروزگاري يا سماجي بي حسي جي بدولت؟ جواب هن سرگهير ٽيل سماج جي انهن معتبر ٺيڪيدارن کي ئي ڏيڻ گهرجي، جيڪي اسان جي هن رمتي جوڳيءَ جهڙي رولاڪ دوست جي "اٽيءَ ويٺيءَ" تي اعتراض ڪن ٿا. امر راءِ سنگهہ راجپوت جي اندر ۾ الائي ڪهڙي اُڻ تُڻ آهي، جيڪا ڪيس هڪ هنڌ ٽانيڪو ٽي ويهڻ نٿي ڏي بلڪ هر وقت ڀٽڪڻ تي پڙڪائي ٿي. منهنجي هن محبوب دوست جي سڀ کان وڏي وندر آوارگي ڪرڻ ۽ اڻ ڏٺل اجنبي اپسرائن سان عشق جي آرزو آهي، پوءِ ڀلي اڳيان اديءَ کي ڪَنُ نہ جَن مگر ادو عشق ۾ غش! اهوجاٽينڊي بہ تہ اهڙي مهانگي محبت ۽ عشق جي عياشي هن جي هٿين خالي حيثيت افورڊ ڪري ئي نٿي سگهي، پر پوءِ بہ امر اهڙا قيمتي خواب ڏسڻ کان مور نہ ٿو مُڙي جيڪي ساپيان ٽيڻ کان اڳ ۾ ئي پتر وانگر پُريو پور پور ٿيو وڃن. پهچ کان پري شيئن کي ڇُهڻ ۽ وس کان ويل چيزن کي حاصل ڪرڻ جي هُر، ڪُر جڏهن ڪيس ٿڪائي ماندو ڪري مارينڊي آهي. تڏهن امر يا تہ پاٽيءَ جيئن پيئندو آهي يا وري قلم جي ڪُميت گهوڙي کي ڪاغذ جي ڪوريءَ پڙيءَ ۾ ڪڏهن مُن ۾ تہ ڪڏهن رَلي ۾ رمائيندو آهي.

مون امر جي اندر ۾ اڪثر ڪري هڪڙي بي جيي ۽ بي چين شخص کي سنڌوءَ جي لهرن جيئن لُڇندي ڏٺو آهي. خبر ناهي تہ ڪيس ڪنهن جي ڳولا آهي؟ نہ ڄاڻ ڪنهن جي تلاش ڪيس ٿڙ ٿڙ تي ترسائي ٿي ۽ ڪنهن بابُو بيکاريءَ وانگر بن بن ۾ ڀٽڪائي ٿي. مونکي ڪل ڪانهي تہ هن جي اها ڪهڙي هير آهي، جنهن جي جُستجو ۾ منهنجو هي دلبر دوست رانجهو بڻجڻ چاهي ٿو. آئون فقط ايترو ڄاڻان ٿو تہ هي جڏهن بہ جوانيءَ جي جڙي گهوڙي تي سوار ٿي شوق جو شڪار ڪرڻ بجاءِ ڪنهن هارايل شڪاريءَ وانگر هٿين خالي موٽندو آهي تڏهن مون کيس مُحسن ڪڪڙائيءَ جي غزل جون هي سٽون گُنگنُائيندي ڏٺو آهي تہ:

مون کي تہ هِت هڪ حور بہ نہ ملي،
ڪيئن چوان تہ منهنجو بہ خدا آهي؟

موٽ ۾ آئون سندس اهڙين ٻاراٽين" شوقيا شرارتن" تي مُرڪي چوندو آهيان.

وقت اچھا بھی آئے گا ناصر،
غم نہ کر زندگی پڑی ہے ابھی

امر جون خواهشون بہ عجيب و غريب سندس سپنا بہ بنهہ سادا سباجها، بلڪل معصوم ٻارن جي معصوم خواهشن جهڙا، جيڪي رُڳو هڪ روپيو خرچي ملڻ تي بہ خوش ٿيو وڃن. هونئن تہ مون امر کي هميشہ اداس، هيڪل،

وياڪل ۽ سدائين سانتيڪو ڏٺو آهي. پر پنهنجي اندر ۾ ڪڙاڻ اوتڻ کان پوءِ سندس ٺهڪ ٽاندا ٽڻ جيئن ٽڙي پوندا اٿس، ۽ جڏهن خماريل نيڻن سان کلندو آهي، تڏهن حياتيءَ جي حُسناڪ هُٽڻ ۾ ويساهه وڌي ويندو آهي. ڪڏهن، ڪڏهن سوم رس جي سَرس سُرڪ پرڻ کانپوءِ "نکراٽي نِڳ'" بہ ڏيکاريندو آهي. پر جڏهن آئون جهٽڪيندو آهيانس تہ پوءِ مُرڪي ماٺ تي ويندو آهي.

منهنجي هن درويش دل دوست جي اندر جو آئينو شيشي جي گلاس کان بہ ڪورو ۽ پاٽيءَ جي پُونئري کان بہ نازڪ ونفيس آهي. اهوئي سبب آهي جو پنهنجن توڙي پراون جي ڏُکن تي ڏري پوندڙ امر رائسنگهہ راجپوت ڪي مون ڪيئي ڀيرا اوچنگارون ڏيئي روئندي ڏٺو آهي. پوءِ اهو بشير قريشي جي شهادت واري سانحي جو لقاءُ هجي يا ڪنهن ٽرئجيڪل فلم جو ڪو دکدائڪ سين هجي. يا امرتا پريتم جي ڪنهن اداس ناول جو اداس منظر هجي، مگر هن جو اندر هر هاجي تي شيشي جي برتن جيئن ٽڙڪي پوندو آهي. پيئڻ کان پوءِ ائين نيڻن مان نير هاريندي ۽ زارو قطار روئندي مون هڪ سندم دوست سلمان خواجا کي ڏٺو ۽ ٻيو امر راءِ سنگهہ راجپوت کي. امر راءِ سنگهہ راجپوت جي نريڙي ڊِنڊِ جهڙن نيرن نيڻن ۾ الائي ڪيترا ڪنوارا خواب خود ڪشي ڪري چڪا آهن. بظاهر موهن جي دڙي جيئن ماٺ رهندڙ هن جي من جي سنڌي وڏي سمنڊ ۾ سدائين جُوار ڀاٽا جهڙي هلچل متل هوندي آهي. امر کي اڪثر ڪري اها شڪايت آهي تہ ساٽس ڪا سانولي ڇوڪري پيار ڇو نٿي ڪري؟ پر ڪيس ڪير سمجهائي تہ ميان! پاڻ وٽ پيار پئسن تي ئي ملندو آهي، ڇو تہ هتي محبت هُوند وارن جي هٿ جي مَرِ آهي، جيڪي ماڻهن جون مجبوريون خريد ڪندا آهن.

امر سان وقت وڏيون بي واجبيون ڪيون آهن پنهنجن توڙي پراون جي بيوفاين ۽ بي رخين ئي ڪيس پيئڻ ۽ جيئڻ تي مجبور ڪيو آهي. زندگيءَ هن سان تمام گهٽا اوچا مذاق ڪيا آهن. اهو ئي ڪارڻ آهي جو هي دوست اذيتن ۽ عذابن جي درد ڪي دارون ٻٽائي پنهنجي اندر ۾ اوتي رهيو آهي. پنهنجي اندر ۾ اڪيلائي جي ديڳ دمَ تي رکي هن پاڻ ڪي معتبر سمجهندڙ "سفيد ڪالر" سماج ۾ حاصلاتن جي حمام مان پنهنجا پانڊ پُسائڻ بنا حياتيءَ جا هڙئي مذاق ۽ مسخريون بنا ڳيت ڏيڻ جي گڙڪائڻ ڪا آسان ڳالهہ ڪونهي، پر اسان جي هن درويش دل دوست واقعي ائين ڪري ڏيکاريو آهي. ننڍيءَ وهيءَ ۾ عمر کان ٻيٽا. ٽيٽا غم پُنارڪن ۾ ٻڌي زندگيءَ جي ذلالتن کي ڍُڪ ڍُڪ ڪري پيئڻ بدران هڪ ئي تِڪ ۾ ڏوڪي ڏيکاريو اٿس. ۽ زندگيءَ جي سموري ڪڙاڻ اندر ۾ اوتي اٿس. زماني مان مليل تلخين جي زهر کي سگريٽن جي دونهن ۾ اڏائيندڙ هن دلبر دوست کي مون ڪيئي ڀيرا سستي سگريٽ جيئن سڙڻ ۽ پاٽيءِ جيئن پيئڻ کان روڪيو ۽ ٽوڪيو هوندو، پر مجال جو مُڙي! مجڻ بدران مون کي لاجواب ڪرڻ لاءِ وٽس هي جواب سدائين هَڪيو تڪيو هوندو آهي تہ: '' *مجھے پینے کا شوق نہیں میں پیتا ہوں غم بھلانے کے لیئے* ''. يا وري هيءُ شعر چئي مون کي ماٺ ڪرائي ڇڏيندو آهي تہ: ''*ہاں میں پیتا ہوں مگر شراب پیتا ہوں، کسی مفلس کا خون نہیں پیتا*''.

دوستن جي ڏنل دلفريب دوکن ۽ پنهنجن پاران مليل ٺوهہ جهڙن ڪڙن ويٽن جي ويهہ ڪيس ڪيئي دفعا حياتيءَ تان هٿ ڌوئڻ لاءِ هُشيون ڏنيون، پر ڳل- ڳراڻي پاڻي واري ويهارڻ ۽ سندس دردن سان دوستي رکڻ وارن هر ڀيري آخر مان جهلي اڪيلائي جي اونهي کُن مان اُڪاري جيون جي اوٽي تي موٽائي آندو آهي. امر ڪوڙ ساريون خطائون بہ ڪيون هونديون، تہ غلطيون ۽ گُستاخيون پڻ، ڇاڪاڻ جو هي هڪڙو جيئرو جاڳندو انسان آهي، جيڪو انساني

گهٽن. اوگهٽن، عادتن ۽ عِلتن کي تہ اون ڪري ٿو پر ڪيس ڪنهن فرشتي بنجڻ جو قطعي شوق ڪونهي. هن پوڳيو بہ بنهہ گهٽو آهي پنهنجي قد، ڪاٺ ۽ وُسعت کان وڌيڪ ستم ظريفيون سَنيون آهن. ۽ ڪيل اڻ ڪيل ڏوهن جي قيمت ڪچڙيءَ وهيءَ ۾ ئي اذيتون ۽ عذاب پوڳي ادا ڪئي آهي. حُسناڪ جواني جا هڙئي پل گُوندر ۾ گهاريندڙ امر راءِ سنگهہ راجپوت جي اوگهڻ تي آڱر اُيي اهو شخص ڪري جنهن حياتيءَ ۾ هڪ بہ گناهُ نہ ڪيو هُجي. امر جي خامي چئو يا خوبي، پر هِي ڪندو هميشہ ائين آهي. جيئن سندس دل چوندي آهي . ۽ دل جي چوڻ تي ڏک بہ ڪائيندو آهي ۽ پوءِ پڇتائيندو بہ آهي. پر مُڙندو مور ناهي. پوءِ پلي تہ انهي شوق خاطر سڀ ڪجهہ داءُ تي لڳائڻو پئجي وڃي. جڏهن آئون ڪيس اهڙيون حرڪتون ڪرڻ تي جهليندو آهيان، تڏهن چوندو آهي تہ " امر! جيڪڏهن زندگيءَ جا تلخ تجربا حاصل ڪرڻ کان روڪيندين تہ پوءِ مون کي زندگيءَ جي اصل حقيقت ڪيئن سمجهہ ۾ ايندي؟ ۽ آئون زندگيءَ جي لذتن ۽ ذلتن مان ڪيئن لطف اندوز ٿي سگهندس؟."

امر راءِ سنگهہ راجپوت 6 جون 1987 تي ڏيپلي شهر کان ڏهاڪو ميل ڏکڻ طرف پنهنجي ڏاڏاڻڪي ڳوٺ ڍونڊيبي ۾ محترم ڪارو جي وجئي سنگهہ جي گهر ۾ اک کولي پرائمري جا پنج درجا پنهنجي اباڻي ڳوٺ مان حاصل ڪرڻ کان پوءِ اڳين درجي تائين تعليم رام سنگهہ سوڍي جي ڳوٺ آروڪيءَ مان حاصل ڪيائين. مئٽرڪ ۽ انٽر تائين بدين ۾ پڙهيو. سيراڻي ۾ رهندي هن جيڪي مشاهدا ڪيا منظر ڏٺا، اهي سندس دل جي ديوار تي اڄ بہ جيئن جو تيئن آويزان آهن. سيراڻي جو شهر، نريڙي ڍنڍ جا نرمل نظارا، بديڻي جا تاريخي ماڳ، مڪان لا ڙ جا ليار پيرون، رتڙا چانورا، سارين، جي سر سراهٽ، سُڳداسي ۽ سورج مکي جي ڪيٽن جي خوشبو مَڪ جي مهڪ ۽ اتان جي مارو ماڻهن جي محبوبيت امر جي اندر واري ڪلاڪار کي دِسڪور ڪرڻ جو ڪارڻ بڻيا. ٻي طرف ٿر جي سُڪارن جي سُونهن، ڏڪارن جا ڏيل ڏاريندڙ ڏيک جڏهن سندس هينئين ۾ حل ٿيا تہ هن قلم ۽ ڪاغذ سان پنهنجو رشتو جوڙي ورتو. اُهي ڏينهن اجوٽا ڏينهن قلم ۽ ڪاغذ جو تعلق نہ ٽُٽو آهي نہ ئي ٽڪويا جهَڪو ٿيو آهي.

امر ڪرنٽ افيئر تي ڪالم توڻي ٿر جي ٻُک ۽ ڏک تي ٻي باڪيءَ سان آرٽيڪل لکي اخبارن ۾ ڇپرائيندو رهي ٿو. ٿري عورت جي اذيتن کان وٺي سنڌ ڌرتيءَ ۾ ٿيندڙ هر انياءُ تي امر پنهنجي قلم ذريعي قومي فرض سمجهي قرض چُڪائڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. زندگيءَ جي هر موضوع تي هن دوست قلم کنيو آهي. مذهبي جنونيت کان وٺي سماجي بُراين خلاف بغاوت جو بلند بانگ اعلان ڪرڻ کان ڪڏهن بہ ڪيٻايو ڪو نہ اٿس. البت ائين ضرور آهي تہ گهڻي لکڻ ۽ ڇپجڻ جي هَٻچ ۾ مواد جي معيار تي مِڙئي ڌيان گهٽ ڏيندو آهي. جُنون جي حد تائين پنهنجن خواهشن سان سچو هئڻ ڪري معاشي طورتي تمام گهڻو لوڙيو اٿس. اهوئي سبب آهي جو صاحبِ حيثيت نہ هئڻ باوجود هر سال صاحبِ ڪتاب ٿيڻ جو شوق پورو ڪري ٿو. جيڪڏهن سڄڻ تي صلاح ڏبيس تہ: "ابا! تڪڙ ڪرڻ بجاءِ مواد جي معيار تي ڌيان ڏي نہ تہ سنڌ جا نقاد ڇوڏا لاهي ڇڏيندئي" ...تہ وڏو ٽهڪ ڏيئي چوندو " امر! لوڪ مُنهن موڪ آهي، ماڻهن جا وات ۽ کوهن جا مُنهن بند ڪونہ ڪبا، جنهن کي جيڪو وڻي اوڪي ڍڳُ ڪري پاڻ کي پرواهہ ڪانهي."

2010 ۾ نديم سميجي ۽ ٻيءَ سنگت سان گڏجي اسان ڪجلاسر مئگزين ڪيڍندا هُئاسين. تڏهن رسالي لئي پهتل شاندار جديد سنڌي نظمن کي پڙهي مون ارادو ڪيو هو تہ، جديد سنڌي نظمن جو ڪتاب آڻجي، ان لاءِ سڄي

سنڌ مان خط لکي مئسيج ڪري مواد گهرايم. جيڪو 500 پيجن جو ٿيو اهو ڪمپوز به ٿيو ۽ انهي ڪتاب جا مون 4_5 پروف به ڏٺا .(پوءِ اهو ڪتاب ڪيڏانهن ويو ان بابت تفصيلي ذڪر ڪنهن ٻي دفعي ڪبو) خير ان ئي عرصي دوران امر رائسنگهه راجپوت مون کي مئسيج ڪري چيو ته" مون کي به نظمن جي ڪتاب ۾ شامل ڪر" مون ڪيس سَندي شاعري اُماڻڻ لئي عرض ڪيو ۽ هِن پنهنجي شاعريءَ جي هڪڙي ڪاپي مون کي موڪلي ڏني. جنهن مان ڪجهه نظم مون اصلاح ڪري نه رڳو نظمن جي ڪتاب(چوڏاري چمڪات اسان) ۾ شامل ڪيا پر ساڳي وقت ڪجهه ستون لکي عبرت مئگزين ۾ هڪ شاعر طور ڪيس متعارف پڻ ڪرايو.

اهو سوچي ته: ڪنهن نئين لکندڙ دوست جي حوصلا افزائي ڪرڻ گهرجي سندس رهنمائي ڪجي، پوءِ جيڪڏهن منجهس هوندا ڪي ڪٺا ته پاڻهي پاڻ مجرائيندو. ۽ پوءِ ٿيو به ايئن ئي، جيئن مون لکيو/ چيو ايئن ئي هِن نوجوان شاعر دوست ٿوري عرصي اندر نثر ٽوٽي نظم ۾ واهه جو پاڻ ملهايو آهي. هيسيتائين سندس شاعريءَ جا به ڪتاب (ديس جي ڳل تي ڳوڙها ۽ چونئري مٿان چنڊ) ۽ نثر جا 4_5 ڪتاب (ٽر تي ٽڏو چنڊ, منهنجو صحرا سُڏڪي ٿو سوڊا چتر سُجاڻ لڙڪن سان لبريز خط ۽ ڍولا مارو ڍٽ)شايع ٿي چڪا آهن. سندس نظم ته نئوخيز نينگرين جي نيڻ_ نهار جهڙا آهن ئي، پر سندس نظماڻي نثر جي ڇا ڳالهه ڪجي! ايترو خوبصورت نثر ٿو لکي جو مٿس بي پناهه پيار به اچي ٿو ته خارَ به اچن ٿا، خار ان ڪري ٿا اچن جو دل چوي ٿي ته سندس ذات ۾ ڏانوَ کي ڪاٽ هٽي ڪٽي وڃي پاڻ وٽ هٽيڪو ڪري رکي ڇڏيان ته جيئن هھڙو حسين نثر آئون به لکي سگهان.....!!

امر رائسنگهه راجپوت ۽ منهنجي وچ ۾ سالن کان مور جي مقدس ڪنين جهڙو اِخلاص ۽ احترام جو رشتو جُڙيل آهي، جنهن کي وقت جي ڪا به وير مِٽائي ناهي سگهي، فاصلا، رنج رساما ۽ ڪيئي ٻيا ڪارڻ اسان جي انهي تعلق جي تند کي ڇني ناهن سگهيا. سمنڊ جي ڇُڙواڳ ڇولين جيئن ڇجون ٿا ڇدا ٿيون ٿا ۽ وري ملي هڪ ٿي وڃون ٿا ته لڳي ٿو جڻ اسان جدا ٿيا ئي ناهيون. هِن جي شاعري ٽوٽي نثر جي فڪري پهلوئن يا فني ڳچاين تي سڀ کان وڌيڪ آئون ئي تنقيد ڪندو آهيان، پر جو ڪجهه چوڻو هوندو اٿم اُهو روبرو ئي چوندو آهيان. پر مجال آهي جو انهي تي ارهو ٿيئي يا لوٽي ۾ تِسور وجهي. بلڪ وڏا ٺهڪ ڏيئي منهنجي چٽيءَ تنقيد کي اينجواءِ ڪندو آهي. ۽ اڪيلائي ۾ ويهي جڏهن ويچاريندو آهي، تڏهن پاڻ ئي مڃيندو آهي ته ها يار تون واقعي سهي صلاح ڏني آهي.

امر جي خوبين کي في الحال پاسي واري کيسي ۾ رکي، آئون سندس ڪجهه خاميون بيان ڪندس ته هيءُ هڪ اهڙو پڙهيو لکيو بيروزگار نوجوان آهي، جنهن سرڪاري نوڪريءَ پنيان هلي، هلي جواني ۽ جُتيون ٻئي ڳاري ڇڏيون, پر وريو سَريو ڪجهه ڪونهي، ٻي ڳالهه ته ٻين وانگي دُڪانداري يا ڪتي مُنشيگري هِن کان قطعي ڪانه ٿي پُڄي، ڇاڪاڻ جو پنجن مان پنڌرهن ڪرڻ يا باسن ۽ پوتارن جي بوٽ پالش ڪرڻ سندس شاعراڻي مزاج جي خلاف آهي. باقي منافق ماڻهُن جي دلفريب دلاسن تي جهٽ پٽ اعتبار ڪري وٺندو آهي ۽ پوءِ جڏهن اتان مايوسي پلئي پوندي اٿس ته پوءِ ڏاڍو پڇائيندو آهي. ٻي اها خامي اٿس جو هر ڪنهن ۾ اجايون اميدون رکندو آهي، ۽ پوءِ نااميد ٿيندو آهي ته واعدن تان ويساهُ ۽ انسانيت مان ايمان ئي کڄي ويندو اٿس. ڇاڪاڻ جو ساٿس وڏيون ويساهه گهاتيو ٿيون آهِن .منهنجو به ساٿس سدائين جهيڙو انهن ئي ڳالهين تي هوندو آهي، ته هُو وڏيرن جي واٽن سان اجايون اُميدون وابَستا ڪري پنهنجي قيمتي وقت ۽ تخليقي صلاحتن جو اجايو ذيان ڪري رهيو آهي.

هِن ڪان ڪڏهن مالي امداد ۽ نوڪري جو لالي پاپ ڏيئي ووٽ ورتا ويا ته ڪڏهن ڪنهن ٻي ليکي تي ونگارون ورتيون ويون. آئون چوندو آهيانس ته امر! تون هڪ ٽريو سو به هٿين خالي، تو ڪي سياسي، سماجي،ثقافتي ۽ ڪنهن به علمي ادبي اداري پاران نه ته ڪا مالي مدد ملندي ۽ نه ئي ڪا نوڪري. ڇو ته هُنن کي درٻاري ڍُهلارين جي ضرورت آهي، ڪنهن باضمير ليکڪ جي ڪا ضرورت ڪانهي.

ٽن معصوم پُٽڙن جي پيءُ ۽ ستن خوبصورت ڪتابن جي خالق، امر رائسنگهه راجپوت بيروزگاري جي دربدري واري عذاب ڪي به ڏاڍو پوڳيو آهي. پر ڇا ڪجي جو سنڌ ۾ ڪو به شيخ اياز موجود ڪونهي جيڪو ڪنهن ڏات ڌڻيءَ کي ڏهاڪو هزارن واري ئي سهي، پر ڪا نوڪرڙي ڏيئي جيئري ئي مرڻ کان بچائي سگهي. باقي اقربا پَروري ۽ ڪرپشن جي ڪوڙهه ۾ ڪِرت ٽيل سنڌ سرڪار مان ڪا اُميد رکڻ ئي اجائي آهي. بهرحال حياتيءَ جا ٽيهه ٻتيهه قيمتي سال ڪُٽري امر هاڻ عمر جي ان حصي ۾ پهتو آهي، جتان جواني موٽ ڪائيندي آهي. ۽ ان ڪان اڳي جو عُمر واريءَ جيئن سندس زندگيءَ جي هٿن مان کِسڪي وڃي، ڪيس ٽپتائي ماڻهُن جي تِرڪتالي ٽِڪساٽن مان نجات حاصل ڪري پنهنجن پيرن تي بيهڻ لئي اپٽي گهوٽٽي پوندي‌س.ڪٽي ايئن نه ٿيئي جو اسان جو هِيءُ حسين ليکڪ به ڪوڙن ليکن جي آسري ساغر صديقيءَ ۽ حشو ڪيولراماڻيءَ وانگر گمِ ـ دؤران جي غُفائن ۾ گُم ٿي وڃي......!!!

صادق فقير جي پهرين ورسيءَ تي ڪيس لکيل هڪ تصوراتي خط !

صادق سائين!

سلامِ امر شال قبول پوي.

اُميد ته تُون پنهنجي نئين دنيا ۾ پُرسُڪون ۽ آسودو هوندين. يار صادق! ڪو زمانو ٿيو آهي جو تو کي ڪو خط، ڪا چٺي ، ڪا چِٺي لکي؛ اُن جو مطلب اِهو هرگز ناهي ته پاڻ جي تعلق جي تند ڇِڄي پئي آهي يا ان رشتي ۾ هاڻ اها تڙپ ۽ تازگي ناهي رهي، جيڪا پاڻ کي ڪنهن نه ڪنهن ريت ڳنڍيو رکڻ جو سبب هئي. ڳالهه هيءَ آهي ته اڄڪلهه خطن جي جاءِ سوشل ميڊيا ۽ فونن والاري آهي، سو گهڻي عرصي کان وٽي پنهنجو رابطو به فون ذريعي جاري هو. پر يار! پُورو هڪ سال گذري ويو آهي، نه تُنهنجي طرفان ڪا ڪال آئي آهي ۽ نه ئي وري مون ڪو ميسيج ڪيو آهي. انهيءَ هڪ سال جي دوريءَ جو ڪارڻ ڪهڙو ٿي سگهي ٿو؟ منهنجي روايتي سُستي، يا تنهنجي ڪا ناراضگي! پر يار! رُسڻ واري رِيت تو وٽ هئي ته ڪانه. پوءِ پلا هيءَ هيڏي وڇوٽي . . . !!

ماٺهو چون ٿا ته اڄ منيءَ ۾ تنهنجي ورسي آهي. تنهنجيءَ ورسيءَ جو ٻُڌي مون کي اعتبار ئي ڪونه ٿو اچي يار! ورسي ته وڇڙي ويلن جي ٿيندي آهي. تون ته پنهنجي مَلوڪ مُهانڊي سان موجود آهين. تنهنجا ٽهڪ اڃا تائين سرلن ڪنن ۾ پڙاڏا بڻجي گُونجن پيا. تُنهنجا ڳايل گيت ان ڳالهه جي گواهي آهن ته تون آهين، ها بلڪل تون آهين. ڪير چوي ٿو ته تون ناهين؟!!

تنهنجي هجڻ جو ثبوت اڄهو رات مون کي مليو آهي. رات سِج لٿي جو منهنجي موبائل فون جي اسڪرين تي اچانڪ تنهنجو نمبر ظاهر ٿيو هو ۽ اوچتو هڪ سال جي وٿيءَ کان پوءِ تنهنجو نمبر ڏسي آئون ايئن ڇرڪي پيو هُئس جيئن ڪو ماڻهو سالن کان وڇڙيل ڪنهن يار کي پريءَ بازار ۾ اوچتو ڏسي حيران به ٿيندو آهي ته بي حد سَرهو به. مُنهنجي خوشيءَ جي ڪا حد نه رهي، ڇاڪاڻ جو هڪ سال ڪانپوءِ ئي سهي، پر تو ڪال ڪري مون کي ياد ته ڪيو ۽ مون کي اهو به اطمينان ٿيو ته تو پنهنجي ڪانٽيڪٽ لسٽ مان اڃا مُنهنجو نمبر ڊليٽ ناهي ڪيو. اها ٻي ڳالهه آهي ته تو منهنجو نمبر ملائڻ ڪانپوءِ فون نِزاڪت کي ڏئي ڇڏيو. نزاڪت مون کي تنهنجي ڪاڄ جو سڏ ڏنو. پر آئون ڪن ذاتي مجبورين جي ڪري نزاڪت جي سڏ کي ورنائي نه سگهيس ۽ يقين اٿم ته نزاڪت به تو وانگر درياهه دل هئڻ ڪري اسان جي ڍلاين کي ڍڪي ڇڏيندو ۽ ڪڏهن ڪو سو ٿي ڏوراپو ڪو نه ڏيندو.

تو کي الائي ياد هجي يا وسري ويو هجي پر " مجھے یاد ہے ذرا ذرا" مارچ مهيني جي اها تاريخ جڏهن سموري سنڌ تنهنجي تڏي تي اچي گڏ ٿي هئي، هوليءَ جا رنگ اداس هئا، ڦڳڻ جي مند ڦڪيءَ هَئيڊ وانگي پيلي ٿي پئي هئي. جڻ ٿر سڄي کي سائي ٿي پئي هئي. تنهنجي آمد جي انتظار ۾ منيءَ جي نيٽن مان نند اُڏامي چڪي هئي. عاشورن کان اڳم مون اُن ڏينهن منيءَ ۾ اهڙي ماتم جي موسم زندگيءَ ۾ ڪڏهن به ڪا نه ڏٺي. ماڻهوءَ ماڻهوءَ جي ذات هئي. ايترا ماڻهو اهي به پاٽمرادو ڪنهن جي سياسي جلسي ۾ به شامل ناهن ٿيا. جيترا تنهنجا ڪلهي ڪانڌي ٿيا هئا. تو اهو نظارو ڪونه ڏٺو " اچها ہوا جو تم نے دیکھا نہیں نظارا" تون ته پُرسُڪون ۽ گهريءَ ننڊ ۾ ابدي آرامي هُئين. پر اسان جي آلين اکين اهو منظر ڏٺو هو. تنهنجي گهران ڪنهن گهوٽ جيئن سينگارجي جڏهن تنهنجي ڇڄ پُراڻي ناڪي وٽ پُهتي هئي ته اڪبر درس جي آلاپن "او دور کے مسافر! ہم کو بھی ساتھ لے لے، ہم رہ گئے اکیلے" اسان جي هانوَ ۾ هٿ وجهي ايئن نِپوڙيو هو جيئن

ڪوري ڪپڙي کي ڪَتي رڱڻ ڪانپوءِ نپوڙيندو آهي. وچکيا هئاسين، ونجهليا هئاسين، ڏريا هئاسين، ٽُٽا هئاسين. اندر اڌ ٿيا هئا پر زندهہ لاشا ٻڌجي ٽُنهنجي آخري سفر ۾ تو سان گڏجي هليا هئاسين. تنهنجي شهر جي هڪ ڇيڙي کان ٻي ڇيڙي تائين ماڻهن جو سنڌي وڏو سمنڊ هو. جيڪوايئن ڇوليون هڻي رهيو هو جيئن ڪنهن پونم رات ۾ جُوئار پاتاڻون چنڊ سان ملڻ لاءِ مانديون ٿي لُڇڻ لڳنديون آهن. منيءَ جا روڊ، رستا، چوڪ، عمارتن جو ڇتون، جتي ڪٿي ماڻهن، ماين، ٻارن تنهنجي آخري ديدار لاءِ اُپ ڪُڙين بيهي سجو ڏينهن انتظار ڪيو هو. تنهنجي آخري سفر ۾ سموري سنڌ شامل هئي. بنا ڪنهن مذهبي، سياسي ۽ نسلي فرق جي شيعا، سني، وهابي، صوفي، هندو، مسلم، عيسائي، ترقي پسند، قومپرست، وفاق پرست، اديب، شاعر، فنڪار، گلوڪار، سنڌي، اردو، پنجابي، مطلب تہ هر ٻولي، هر مسلڪ ۽ مزاج جو ماڻهو تنهنجو ڪلهي ڪانڌي هو. مجڻ مراد آهي صادق سائين! تہ تون هڙئي هڪ ئي صف ۾ يعني محمود ۽ اياز گڏ ڪري ڏيکاريا. واقعي تو کي مُحبتون ڏيڻ ۽ وٺڻ جو هنر هو. تنهنجي ذاتي دوستن ڪانسواءِ اهي ماڻهو جن تو کي ڪڏهن روبرو ڪو نہ ڏٺو نہ ڪي ٻُڌو، پر تنهنجي آواز جي جادوئي اثر ماڻهن کي الائي ڪٿان، ڪٿان ڇڪي آڻي مِنيءَ ۾ مڙي مٺ ٿيڻ تي مجبور ڪيو هو. هزارين ماڻهو بنا ڪنهن دعوت، بنا ڪنهن ڏيٺ ويٺ جي بہ هڙان وڙان ڏئي بہ تو کي لحد ۾ لاهڻ تائين تو سان گڏجي هلندا رهيا تو جيڪي مُحبتون ونديون ۽ ورهايون هيون انهن جو پڪل بمپر فصل مون منِي شهر ۾ اُن ڏينهن سارين جي فصل جيئن لهرائيندي ڏٺو هو ۽ اهو چوڻ ۾ ڪو بہ وڌاءُ ڪونهي تہ تون پلي گلوڪار ڪٽي ڪيڏو بہ هجين، چو تہ دنيا ۾ پلا پليءَ جو ڪو ڇيهہ ڪونهي، ۽ سنڌ ۾ بہ تو کان وڏا رِپ گويا پيا آهن، پر ايڏو وڏو ماڻهو مون اڄ تائين ناهي ڏٺو. جنهن جي آخري سفر ۾ ايترا ماڻهو رضا خوشيءَ سان شريڪ ٿيا هجن. منيءَ ۾ ماڪوڙين جي نگرن وانگر ڪُرڪلندڙ ماڻهو اها مهر ثبت ڪري ويا تہ تون واقعي ماڻهو بنهہ وڏو هئين.

صادق سائين ! تو سان منهنجو تعلق هڪڙي عام ۽ ادني ٿري دوست وانگي هو، جيڪو ڪنهن بہ سوشل اسٽيٽس جو قطعي محتاج ڪو نہ هو. ان ڪري آئون تو سان ڪنهن بہ خاص دوستيءَ جي نہ دعوي ٿو ڪريان ۽ نہ ئي ڪا اهڙي هام هڻي ٿو سگهان. ۽ هوئن بہ تون دوستيءَ ۾ عام يا خاص واري فرق جي خلاف هئين. تون تہ انهن جو بہ دوست هوندو هئين جن جو ڪو بہ دوست سڏرائڻ لاءِ تيار نہ هوندو هو. مون کي ياد آهي ٻُگڙي مل ناچيز جي اها شادي، جنهن ۾ تون تہ ويو هئين پر آئون پُهچي نہ سگهيو هُئس. ٻُگڙي مل جڏهن تو سان منهنجي نہ اچڻ جي شڪايت ڪئي هئي تڏهن تو مون کي منيءَ جي پريءَ بازار ۾ اها ميار ڏني هئي تہ " امر! تو جهڙو دوست بہ پنهنجي مسڪين فنڪار دوست جي دل رکڻ لاءِ ان جي ڪاڄ ۾ نہ وڃي تہ پوءِ اسان ٻين ماڻهن تي ڪهڙي مَيار ڪنداسين ". صادق! تنهنجي انهي ميار مون کي الائي ڪيترا دفعا اندر ئي اندر ۾ شرمسار ڪيو هو. مون کي اهو بہ ياد آهي تہ جڏهن بہ ڪو سنڌ جو اديب، دوست، شاعر ٿر ياترا تي ايندو هو. تہ اهو گهڻو ڪري تنهنجو ئي مهمان ٿيندو هو پر مون کي جيڪا ڳالهہ متاثر ڪندي هئي اها هئي تنهنجي فراخ دلي. تون ٻين کان بنهہ مختلف هئين. ان ڪري پنهنجي دوستن سان اسان پارن اپرن کي بہ ملائڻ ۽ انهن سان واسطا وڌائڻ ۾ سدائين فخر محسوس ڪندو هئين اهو ئي سبب آهي تہ جڏهن بہ ڪو اهڙو دوست تو وٽ ايندو هو جنهن سان منهنجي بہ ڪا نہ ڪا ڏيٺ ويٺ هوندي هئي تہ تون فون ڪري چوندو هئين " امر! سميع بلوچ آيو آهي، اياز گل آيو آهي، ادل آيو آهي، نياز پنهور آيو آهي ۽ فلاڻو آيو آهي ۽ تو کي ياد پيا ڪن"

سنڌ جي ڪنهن به شهر يا ڳوٺ مان پروگرام ڪري موٽندو هئين ته چوندو هئين ته " امر! تو کي فلاڻي سنگتيءَ سلام ٿي ڏنا، فلاڻي ياد پئي ڪيو. ۽ اڄ پورو هڪ سال گذري ويو آهي، ڪيئي دوست متي آيا هوندا، پر ڪنهن به ڪڏهن ڪا ڪال ڪري، ميسيج ڪري يا ڪٿي واٽ ويندي ايئن ناهي چيو ته " امر! ڪنهن تو کي ياد ڪيو پئي ".

ڪجهه ڏهاڙا اڳ منيءَ ۾ رجب فقير جي شاديءَ جو ڪاڄ به ان ئي هنڌ منعقد ٿيو هو، جتي گذريل سال مارچ مهيني ۾ تو کي آخري سفر تي اُماڻڻ لاءِ سموري سنڌ اُڪرنڊڙ پاٽيءَ جيان ٿهڪي ۽ ٻڙهڪي رهي هئي. اوچنگارون هيون، سُڏڪا هيا، ڳوڙها هيا، ڪا خبر ڪانه ٿي پئي ته ڪنهن سان تعزيت ڪجي، ڪنهن کي آٿت ڏجي، ڪنهن جي ڪلهي تي ڪنڌ لاڙي اندر جو بار هلڪو ڪجي، ايئن ٿي لڳو جڻ سيني دلين ۾ تنهنجو تڏو وڇايل هو. سيني جي اکين مان سارڏڙي ندي جا وهڪرا روان هئا، اهو ئي شفيع فقير، جيڪو تنهنجي تڏي تي جَڏي جيءَ سان جُهري ۽ جهجهي رهيو هو، اهو ساڳيو شفيع فقير مون رجب فقير جي شاديءَ ۾ ماڻهن جي آجيان لئه مَلُول مُک سان، ڪنهن يتيم ٻار جيئن اُداس ۽ اڪيلو بيٺل ڏٺو هو. رجب جي اکين ۾ به اها ئي ميار هئي ته صادق يار! تو کي اجوکي ڏينهن تي ايئن غير حاضر رهڻ نه گهرجي ها، تون ته ايرن دوستن جو پرجهلو ٿي بيهندو هئين ، انهن جو به آڌار ٿيندو هئه جن کي منيءَ جا واپاري مرٽي ۽ پرٽي تي اوڌر تي پنجن هزارن جو سامان ڏيڻ کان به لنوائيندا هئا، تو کي ته ماما وشن ترڙيءَ جي ان پروگرام ۾ به ڪو نه ڏٺو ويو جيڪو هن جي ڪيل پورهئي جي پهرين ميتا طور منعقد ڪيو ويو هو ۽ اهو پهريون دفعو هو جو تون ماما وشن جي ڪاڄ ۾ غير حاضر هئين، ماما جي اکين جا ڏورا ان ڏينهن ايئن ڏري پيا هئا جيئن زلزلي ۾ ٽر جون پٽون ڏريون هيون، ۽ تو کي الائي ڪنهن ٻُڌايو آهي يا نه ، پر آئون تو کي اها ڳالهه سُٽائڻ کان سواءِ نه ٿو رهي سگهان ته تازو تُنهنجي پُراڻي پڳمٽ يار ڊاڪٽر غفار جوٽيجي جو والد صاحب هن فاني دنيا مان ڪُوچ ڪري تو واري ڏِس ڏانهن اُسهي چڪو آهي ۽ خبر اٿئي ته ڊاڪٽر غفار جوٽيجي اهو چئي پنهنجي پيءُ جي تڏي تان اُٿڻ کان کُتو جواب ڏئي ڇڏيو آهي ته "تڏو آئون تڏهن ڪٽندس جڏهن صادق مون وٽ ويهڻ ايندو صادق منهنجي ڏُک، سک جو ساٿي هو سو هڙئي موقعي تي به مون وٽ نه ٿو اچي.

صادق! رَنول رُڳي تنهنجي پسنديده سدا سهاڳڻ راڳڻي پيروي ناهي ٿي پر رَنول ته هيل رتا روهيڙا به ٿيا آهن، جن جي گلن جي مند اچڻ تي تون روهيڙن جو ڏينهن ملهائيندو هئين، تون عاشق هئين مورن جو، روهيڙن جي گلن جو ۽ ٿر جي انهن انگ اگهاڙن ويڄاڙن جو جن مان گهڻا هيل به تو سان ملڻ لاءِ ماندا آهن. انهن کي ماٿرن جي هنجن کان وڌيڪ تنهنجا ڳايل گيت ۽ زندگيءَ جهڙا ٺهڪ وڻندا آهن. ٿري معصوم ٻارڙن ۽ مورن سان گڏ جنت ۾ تنهنجا ٺهڪ ايئن ٽِڙندا هوندا جيئن ڦڳڻ ۾ ٿر ۾ روهيڙن ۾ رتا گل ٽِڙندا آهن ۽ ها تنهنجون حسين شامون ته حسن درس ۽ شيخ اياز سان ئي گڏ گذرنديون هونديون، شام لڙيءَ جو روز جنت جي باغن ۾ اوهان ٽيئي جڻا ايئن ئي ٺهلندا ۽ ٺِلندا هوندا جيئن مينهوڳي ۾ ماٿاريءَ تي موريا رقص ڪندا آهن، ٻڌو آهي ته تو اياز ۽ حسن جي ڪن گيتن جون نيون ڌُنون ڪمپوز ڪيون آهن ۽ چون ٿا ته جڏهن تون پيروي ، مانجهه ، دُرگا ۽ ملهار راڳ ڇيڙيندو آهين تڏهن حورون ساهن جا سلسلا روڪي تنهنجي آلاپن جي اُتار چڙاهه ۾ پاڻ وڃائي ويهنديون آهن، ۽ ان وقت ئي مائي ڀاڳي، موهن ڀڳت، مراد فقير، حسين فقير، ۽ ٻُڊي فقير جو فخر وچان ڳاٽ اوچو ٿي ويندو آهي.

۽ سچ تو کي هڪڙي ڳالھ ٻڌائڻ تہ وسريو ٿي وڃي، تازو ڪجھ مهينا اڳ ۾ تو وارو دادلو دلبر پيارو بہ هيل ٿر گھمڻ آيو هو. تنهنجي مزار تي ويهي پاڻ اچاري ويو. پر تو پڪ سان هيءَ ڏوراپو ڏنو هوندس تہ "آئون مڪي کان مَٽِھ ڪٽائي مٺي آيس ۽ تون جيئري ئي جوڌپور هليو وئين. " !!

صادق ايئن ڇو آهي ؟ جو جيڪي ماڻهن جي دلين جا ڏٽي هئا، اهي هوا جي ڪنهن هلڪي جهوٽي جيئن آيا ۽ پنهنجو وٽندڙ واس ڇڏي اوچتو هليا ويا . نسيم کرل، پروين شاڪر، سلمان خواجہ ، سرمد سنڌي، شهناز راڄپر، حسن درس، ۽ پوءِ تون بہ ڦوهہ جوڀن ۾ ايئن اوچتو هليو وئين !! جو اڃا تائين ماڻهو حيران آهن تہ آخر تو کي اهڙي ڪهڙي تڪڙ هئي يار ! پر آئون ڄاڻان ٿو تہ تو اسان وانگر ڪتن تي ڪُرڙيون هڻي مرڻ نہ ٿي گهريو ان ڪري تون آئين، پنهنجو وارو وڄائي هليو وئين، پر ايئن تون جيئن شان سان جيئڻ ۽ پوءِ پوترين جيئن پڙڪو ڏيئي اُڏامي وڃڻ جو هنر اسان کي نصيب ناهي مٺا !!

ان کان اڳي جو خط جي طوالت تو کي تنگ ڪري، وري ملڻ تائين الله وائي .

(ڪھاڻي/ آکاڻي)

ٽڪي جو ماستر

اڌڙوٽ عُمر، مٿي ۽ مُڇن جا سمورا وار سُفيد ڪڪرن وانگر صفا اڇي کير جھڙا رنگ ڪٽڪائون، ڪاڙھن جي ڪري لُوساٽيل چھري تي جَھريون، بنا استريءَ جي ھلڪي ڪريم ڪلر جا ڪپڙا پاتل، پيرن ۾ پُراڻي مِرزا چمپل، ٻگھر ۾ شل، ڪڇ ۾ فائيل ڪٽي ھُو تعليم کاتي جي ڪرتا ڌرتا جي عاليشان عمارت ٻاھران الرٽ بيٺل سيڪيورٽي گارڊ وٽ پھتو

تڏھن ڪچڙي منجھند جا 12 ٿيا ھُئا. ھُن سلام ورائي اُتي موجود پناڻ سيڪيورٽي گارڊ سان پنھنجو تعارف ڪرايو. پناڻ ھِن جي پيرن کان مٿي تائين ائين جائزو ورتو جيئن ڪو ڪاسائي ٻڪريءَ کي خريدڻ کان اڳ ۾ تڪيندو ۽ توريندو آھي. ۽ پوءِ سندس سروس ڪارڊ ۽ شناختي ڪارڊ چيڪ ڪري اندر وڃڻ جي اجازت ڏنائين. ھُو اُن بُلند و بالا بلڊنگ جي ڏاڪڻين ذريعي مٿي سيڪنڊ فلور تي چڙھي سِڌو اُن آفيس جي اڳيان وڃي بيٺو جنھن جي دروازي تي لڳل تختي اُن ئي وڏي صاحب جي ھُئي، جنھن وٽ ھِن جي پيشي ھُئي...!

ھِن ھڪ وڏو ٿڌو شوڪارو ڀري دروازي ڀرسان اِسٽول تي ويٺل پٽيوالي کي پنھنجي سڄي رُوئيداد سُڻائي. تنھن کيس اِھو چَئي انتظار ڪرڻ جو چيو تہ "صاحب ميٽنگ ۾ مصروف آھي".... ھُو لوٽي تان لارون ڪري وھنڊڙ ٻگھر کي ڏِسٽي آگَر سان اُگھي اُتي ئي بئينچ تي ويھي رھيو. ڪيئي ماڻھو اندر آيا ۽ ويا پئي ڪنھن کي بہ پٽيوالي روڪيو ڪو نہ ٿي. ھڪ، بہ ۽ نيٺ اچي ڏينھن جا 3 ٿيا. ھِن کي ھورا کورا ورائي ويئي. ڪيئي خيال سندس ذھن جي واريءَ تي ليڪا ڏاھي وري ڊاھي رھيا ھئا. "ھِتي رات پئجي وئي تہ ڪيڏانھن ويندس...؟! ھِن اجگر ۽ اوپري شھر ۾ مون مسڪين کي ڪو ڄاڻي، نڪو سڃاڻي.... ۽ کيسي ۾ بہ ايتري رقم ڪانھي، جو ڪنھن ھوٽل تي وڃي رات رھان. ويچاري ڀاڳان کي جيڪا رَليءَ جي مزوري مِلي ھُئي اُھا بہ سڀ ٻُھاري آيو آھيان ۽ امان وٽان ڀرايا پيل پنج سئوءَ بہ ڪٽي آيو آھيان. کيس ڏٽين ٽپايو تہ مُنھنجي ويچاري مڙھي ماءُ ڪھڙي ورندي ڏيندي....!! پوءِ بہ خدا خير ڪري خيرن سان واپس ڳوٺ پُڄجي وڃان... پر جي ھِتان جند ڇُٽي تہ نہ....!!

اوچتو غير ارادي طور ھِن جي نگاھہ سندس کيسي طرف کڄي ويئي. کيسي ۾ جھاتي پائِڻ ڪانپوءِ کيس اطيمنان جو احساس ٿيو تہ پئسا محفوظ آھن. پر سندس اُنھي حرڪت کي پٽيوالي آڏيءَ اک سان تاڙي ورتو. سو بنا حجاب ۽ ڪنھن ھٻڪ جي چٽي ڏِنائين تہ "ذر ذر کيسي ۾ ڏسين ڇا ٿو؟ ڪِڍ بہ ٽي سئو تہ صاحب سان مِلايئين نہ تہ ڀلي پنج ڏينھن ويٺو ھُجج ھِن بئينچ تي".... پٽيوالي جو ائين ترميم جھڙو آمراڻو آرڊيننس ٻُڌي ھيڪار تہ ھِن جا تاڪ لڳي ويا ۽ پوءِ سندس دل ۽ دماغ ۾ سرد جنگ شروع ٿي ويئي.

ڳچ دير ڳٽتين کي ڳيتون ڏيئي ڳڙڪائڻ ڪانپوءِ سو رپيا ڪڍي پٽيوالي کي ڏِنائين. جنھن پئسا وٺي صاحب جي آفيس جو دروازو کولي کيس اندر ائين ڌڪو ڏنو جيئن ھُوسڙي جي ڪنارو بس جو ڪنڊيڪٽر ڪرايو نہ ھئڻ ڪري پئسينجرن کي لاريءَ مان ڌِڪو ڏيئي لاھيندو آھي.....!

ڏڪندڙ هٿن ۾ فائيل کڻي، ساهہ مُٺ ۾ ڪري هُو صاحب جي آفيس اندر ايئن گهڙيو جڻ ڪنهن ڪيس پُراڻي ڪوهہ ۾ واري پوءِ ورت چڪي ٻاهر ڪڍي ورتي هُجي. هِن کي لڳو جڻ ٽڙ جي تري ۾ موجود نانگ, بلائون ڪيس ڪائڻ لاءِ واتن اندر زبانون مِرڪائي رهيون آهن. هُو اجان اُن ئي اجاتي خوف ۾ پيِ رڦيو جو صاحب وڏي ڪنڌ مٿي ڪٽي ڏِسڻ بنائي، ڪنهن فائيل جا پنا اُٿلائيندي چيو "ها بابا! ڇا مسئلو آهي؟ سانتيڪي ۾ سرد ڪمري ۾ صاحب وڏي جو اوچتو آواز ٻُڌي هِن ڪان چرڪ نڪري ويو... ڪيس لڳو جڻ ڦاسي گهاٽ تي نيندي ڪائونس ڪنهن آخري خواهش پُڇي هُجي... ڌپ ۾ سندس دل سيني مان ائين ٻاهر نڪرڻ لاءِ ڦٿڪي رهي هُئي جيئن ڪنهن شڪاريءَ جي هٿن ۾ ذبح ٿيندڙ پنڇيءَ جي دل ڦٿڪندي آهي...

هِن دل جي تيز ٿيندڙ ڌڪ، ڌڪ کي روڪيندي ڌيمي آواز ۾ وراڻيو "سائين! آئون هڪ سينيئر پرائمري اُستاد آهيان, عُمر عزيز جا 35 سال قوم جي ٻارڙن کي الف، ب جي پٽي پڙهائيندي سينڌ اڇي ٿي آهي. هڪ ڏينهنءَ بہ حرام جي پگهار ڪانہ کاڌي اٿم. نہ ئي ڪڏهن ناجائز گُسايو اٿم. 5، 7 رت جا گهيا اٿم, ڪجهہ ڏهاڙا اڳ ۾ ٻن ٻارڙن کي ڪالرا جي وبا نِهوڙي وِڌو اُنهن کي ڪٽائي اسپتال ويس. ٻہ، ٽي ڏينهن ٻارڙا هوش ۾ ئي ڪو نہ هُئا. مونکي اوچتي ڪڙڪيل مُصيبت جي ڪري ٽائيم ئي ڪو نہ مِليو جو اسڪول وڃي موڪل ڪڍي ۽ ڪنهن کي اطلاع ڪري سگهان ها. اسڪول ۾ اڪيلو آهيان. پويان اوهان جا ڪرپٽ ڪامورا اسڪول وزٽ ڪرڻ آيا. اسڪول بند ڏِسي مونکي گهوسٽ ڄاڻائي رپورٽ ڪري ڇڏيائون. آئون هڪڙو ايماندار ۽ فرض شناس اُستاد آهيان, سو نڪو پي-ٽي- الف جي پٽيلن جي سلامي ڀريان نڪو ڪامورن جي غلامي ڪريان. اُن ڪري بنا ڪنهن تصديق جي، ڪا صفائي پيش ڪرڻ جو موقعو ڏيڻ بنا يڪ طرفو فيصلو ڪري مونکي آخري موقعي طور اوهان ڏانهن روانو ڪري ڇڏيائون. سو ٻچڙا ٻري ۾ ٻڙهڪندا ڇڏي سِڌو اوهان وٽ پهتو آهيان.

هاڻي رحم جي نظر هن درخواست تي ڌريو تہ اوهان جي اهل و عيال کي دُعائون پيو ڏيندس". اِيئن چئي هِن درخواست وڏي صاحب جي اڳيان ميز تي رکي.

صاحب وڏي جنهن هيستائين يڪو ڪنڌ هيٺ ڪري پنهنجي ڪم ۾ رُڌل هُوندي بہ هِن کي خاموشيءَ سان ٻُڌو پي. تنهن اوچتو ائين رڙ ڪئي جڻ ڪنهن سُتل ڪُتي کي ڌڪ واهي ڪڍيو هُجي. "بس بس اجائي بڪواس بند ڪر مونکي اوهان ماسترن جي حرام خوريءَ جي سڀ خبر آهي، مونکي پٽي پڙهائڻ جي ڪا ضرورت ڪانهي، هڪڙا ڊيوٽي چور، پيو وري پاڻ کي مظلوم ۽ معصوم بڻائي ناٽڪ ٿا ڪريو. گهڻا ڏينهن حرام جي پگهار کاڌي اٿئي هاڻ وڃي تغاريون کڻ تہ خبر پوئي تہ گهٽين ويهين ٿو سئو ٿِئي". صاحب وڏي "ماستر فوبيا" جو سمورو زهر اوڪراڙا ڪري ٻاهر اوڪيو ۽ پوءِ هِن جي درخواست بنا پڙهڻ جي ٽُڪرا، ٽُڪرا ڪري ڊسٽ بن ۾ اُڇلائي ڇڏي.

هِن کي لڳو جڻ هِن جيڪو 35 سال نور نچوڙيو اُهو سمورو پورهيو پُرزا، پُرزا ٿي رديءَ جي ٽوڪريءَ ۾ دفن ٿِي ويو.

اچانڪ صاحب جي پرسنل سيل فون جي اسڪرين تي ڪو ڄاتل سُڃاتل نمبر ظاهر ٿيو ۽ صاحب وڏي جو موڊ جيڪو ڪجهہ پل اڳ ۾ جون جي مهيني جيئن تاتي هٽي چُڪو هو. سو سانوڻ من پانوڻ جي مُند جيئن مهڪي پيو. "جي سر! حُڪم ڪريو سرڪار! نہ، نہ ڪو مسئلو ناهي، خادم آهيون سائين! اوهان جو حُڪم ڪپي. هم هين تو ڪيا غم هين جناب! آئون اڄ ئي بحاليءَ جو آرڊر ڪيرايان ٿو اوهان بي ڪُتڪا رهو ٿينڪ يو ويري مچ سر!؟ فون رکي وڏي صاحب

معنيٰ خيز مُرڪ چپن تي آڻيندي پنهنجي پرسنل سيڪريٽري کي مُخاطب ٿيندي چيو "هُو جيڪو پنهنجو فلاڻو سماجوادي دوست آهي،

اُن جي گهرواريءَ کي حرامزادن غير حاضر ڄاڻائي پگهار روڪي آهي، تنهن جي فوري طور تي بحاليءَ جو آرڊر ڪڍي مذڪوره آفيسر کي سختيءَ سان هدايت ڪر ته مئڊم کي سموريون بقاياڻون بنا دير جي ادا ڪيون وڃن ٻيءَ صورت ۾ مذڪوره آفيسر خلاف ڪارروائي ڪئي ويندي". سِندس سيڪريٽري حيرت مان هٻڪندي وراڻيو "پر سرا! اُها ته 2005 کان غير حاضر آهي!؟" وڏي صاحب جو چهرو هڪ دفعو ٻيهر غُصي ۾ گُلابي ٿي ويو.....!!

ته پوءِ ڇا ٿي پيو؟ هُوءَ هڪ مانائتي سماجواديءَ جي زال آهي، هُو خانداني ماڻهو آهن ۽ رهن به مُلڪ کان ٻاهر ٿا هُو مصروف ڪاروباري ماڻهو آهن. اُنهن کي ٻيءَ دنيا کي به منهن ڏيڻو آهي. هُو جيڪي سماجي ڪم سرانجام ڏين ٿا اُهي هِن تڪي جي ماستري کان تمام گهڻو مٿاهان آهن. هِنن کي اِنهي معمولي پگهار جي ڪالوڙ ٿوروئي آهي؟ اُهي ته الائي ڪيترا خيراتي ادارا هلائين ٿا. هُوءَ ويهن سالن کان اسان جي اداري ۾ ملازم آهي، اهو ته پڻ اسان جي اداري لئه اعزاز آهي ۽ اهڙا معتبر ۽ مُخير ماڻهو اسان جي مُلڪ جو نڪ آهن".

وڏي صاحب جي واتان اهڙا عجيب انڪشاف ٻُڌي اول ته جهوني اُستاد جا سيئي وائيسر ڍرا ٿي ويا پر پوءِ پاڻ سَهيڙي، سموري شڪتي يڪجا ڪري وڏي صاحب کي چيائين "سائين! هُوءَ مائي جيڪا 20 سالن کان غير حاضر آهي اُها معتبر ۽ هر رعايت جي حقدار آهي، ۽ هيڏانهن آئون مسڪين جيڪو سڄي زندگيءَ ۾ فقط ٻتي ڏينهن مجبوريءَ ۾ اسڪول وڃي نه سگهيس. سو ٽيس گهوسٽ ۽ حرام خور. اِهو ڪٿي جو انصاف آهي؟ اوهان کي مرڻو آهي يا سدائين هِن ڪُرسي تي ويهي اسان ماسترن جي هِينئن تي مُڱ ڏرڻا آهن؟ اهڙي ماستري کان ته ايئن ئي چڱو آهيان، جنهن ۾ نه منهنجي عزتِ نفس محفوظ آهي ۽ نه ئي منهنجي ٻچن جو مستقبل محفوظ آهي. ابا هرُ هلائي به پورو عيال پاري پَرڻائي گهرين تڙين جو ڏٺين ڪيو.مونکي به مالڪ هٿ ڏنا آهن سو ٻُک وگهي آئون به ڪون مرندس".

هڪڙي معمولي ماستر جي واتان اهڙا اُگرا ويڻ وڏي صاحب جي جاهه و جلال کي تيلي ڏيکارڻ ۽ سندس دماغ جو درجه حرارت سئو ڊگريون ڪرڻ لاءِ ڪافي هُئا. وڏي صاحب کي لڳو ڄڻ ڪنهن سندس ڪنن ۾ شِيهو ۽ اڪين ۾ پيئل مرچ وِڌا هُجن. هُن کي لڳو ڄڻ ڪيس ڪنهن الف اُگهاڙو ڪري شهر جي چونڪ تي سُمهاري ڇڏيو آهي. جنهن تي سڄي مُلڪ جا ماستر بيڪار ٻيضن، ڦِتل ٽماٽن ۽ پُراڻن پادرن سان وسڪارو لاهيو وينا آهن. هُن پنهنجي سوڪالڊ وقار جا ٽٽل ٽُڪرا هوا ۾ اُڏرندي محسوس ڪيا. هُو ٿوري دير اندر ئي اندر ۾ وڦليو ۽ پوءِ گجگوڙ ڪري اُٿيو. جهٽ ڏيئي اُستاد جي قميص جي ڪالر مان جهلي هَڪ زوردار ٺڦڙ اُستاد جي ڳل تي وهائيندي چيائين "اڙي! اُٺ جا پُٽ! تون پنهنجي اوقات ڏِٺي آهي؟ ، جو هڪ تڪي جو ماستر ٿي ڪري پنهجي بالا آفيسر سان ايئن ٿو ڳالهائين ڄڻ پٺين جي سِرڙيئي هاريءَ سان پيو ڳالهائين ۽ تون جهڙي بدتميز گڏهه کي ماستر ڪيو ڪهڙي ڪُتي جي پُڄَ آهي؟"...

صاحب وڏي جي زوردار لپاٽ لڳڻ سان ئي اُستاد جي اکين اڳيان اونڌهه ڇانئجي ويئي. پيرن هيٺيان زمين ڦِرڻ لڳي سندس ذهن ۾ هڪ زوردار ڌماڪو ٿيو ۽ هُن ڏو وجي مُنهن پر فرش تي ٺهڪو ڪيو....!! ڪجهه دير سڄي ڪمري ۾ مقام جهڙي ماٺ ڇانئجي ويئي. ۽ پوءِ صاحب جو هٿ پاڻ مُرادو گهنٽي تي لڳو ۽ ڪن پل ۾ پٽيوالو سندس سامهون حاضر هو "جي سرَ" هِن ڪُتي جي پُٽ کي ٻاهر ڪڍي وڃي پاڻي ڇَنڊڪاري هوش ۾ آڻي روانو ڪريوس ۽ ها! ڪو پُڇي ته

چئجو گرميءَ جي ڪري بي هوش ٿِيو آهي". پٽيوالو بي هوش اُستاد کي ٻانهُن مان گهيري ٻاهر ڪڍي ويو. پويان وڏي صاحب پاڻ کي ڪُرسيءَ تي اُڇلائيندي انتهائي نفرت آميز لهجي جي اُلٽي ڪئي. "هُونهن! ڏسو ماستر هليو آهي مونکي مُرليون ٻُڌائڻ.....!!.

◘

جنم ڀوميءَ مان جلاوطن ٿيل شاعر

اوهان جيڪڏهن نيئن ڪوٽ کان ڏيپلي وايا ويڙهيجهپ وارو رستو ڏيئي ويا هوندؤ تہ اِن ئي رستي تي جڙهيار هوٽل کان ٻہ ميل اڳيان ٻگاٽ مٽي ٻوٽ موجود آهي نبي سر ساهڙ اُتي ٻوٽ جي وچ ۾ هڪڙو گهر آهي. هڪ اهڙي هُنرمند ۽ سگهڙ شاعر جو جنهن کي تمام گهٽ ماڻهو والمر ميگهواڙ جي نالي سان سُڃاڻندا هُجن. پر سندس ترجا سيئي ماڻهو ڄاڻن ٿا تہ والمر نہ رُڳو ڇَمر جي جُتين تي چانديءَ جو پرت پريندو هو پر باوجود اٽيڙهيل هُئڻ جي هڪ اهڙو زبردست قسم جو ڪلاڪار هو جنهن کي قلبي سگهڙ شاعر ڪوٺجي تہ ڪو وڌاءُ نہ ٿيندو. هُن پنهنجي حياتيءَ ۾ جيڪي بہ هاڃا، حادثا، واقعا ۽ لقاءُ ڏٺا اُنهن تي سنجيده توڙي مزاحيا اهڙا تہ ڏور بيت ڏنا جو حيرت سان گڏ حسرت بہ ٿيندي هُئي تہ ڪاش! هُن کي رڪارڊ ڪيو وڃي ها تہ هُو سانوڻ فقير، ۽ گُلو مياڻي جون سِڪون ضرور لاهي ها. پر ائين ٿي نہ سگهيو ۽ هو پنهنجي سموري ذات ذات سان گڏ ڪٽي وڃي مِٽيءَ ۾ سُمهَي رهيو.

توڙي جو سندس لائق پُٽ سائين راڻو مل ميگهواڙ هڪڙو پڙهيو لِکيو علم ۽ ادب دوست هو پر الائي ڇو اُن بہ پنهنجي پيءُ جي فن کي محفوظ ڪونہ ڪيو. سائين راڻي مل جي عِلمي، ادبي، هستي، سندس ڪتابن مان پريل ڪٻٽن اهِو سو ڪري ڏيکاريو جو هڪڙي حسين شاعر کي ڊِسڪور ڪيو جنهن کي پاڻ سيئي چمن آر ترڻيءَ جي نالي سان چڱي ريت ڄاڻون سُڃاڻون ٿا. ڇهين مئي 1987ع تي سائين راڻي مل جي گهر ۾ جنم وٺندڙ چمن آر تري جنهن جو اصل نالو چمن لال آهي، پاڻ ايم اي انگريزي ادب ۾ ڪئي اٿائين. لِکڻ جي ابتدا 1999ع کان ڪيائين. سنڌ ورستيءَ جون سُرمئي شامون ۽ ٿر جا ٿڌڙا صُبح جڏهن هِن جي هانوَ جي هندوري ۾ ڪنهن چاڳيلي ٻار جيئن لُڏڻ لڳا تہ سندس من جي سَرزمين ۾ شاعري جا صِلا ڦٽڻ شروع ٿيا. حيدرآباد جي عِلمي، ادبي ماحول، شورن واري شهر جي حُسناڪين ۾ ٿري مِزاج رکندڙ هِي نوجوان جڏهن ڪتابن، ۽ ادبي محفلن ۾ پاڻ ٻولڻ لڳو تہ سندس هڪڙي حسين شاعر سان مُلاقات ٿي، جنهن کي پاڻ سيئي چمن آر تري چئون ٿا.

چمن ٿوري وقت ۾ جو ڪُجهہ لکيو آهي، بهتر لکيو آهي ۽ وڏي ڳالهہ تہ سنڌ جي ڪافي معياري رسالن جهڙوڪ سوجهرو، امرتا ۽ ٻين ۾ ڇپجندو بہ رهي ٿو حيدرآباد ۾ هُوندي ئي کيس هڪ نج علمي ادبي مئگزين ڪجليو ڪڍڻ جو جُنون جي حد تائين شوق جاڳيو پاڻ اُن جا ڪافي پرچا بہ ڪڍيائين. پر پوءِ طبيعت جي ناسازيءَ سبب اِن سلسلي کي جاري رکي نہ سگهيو پر وري اچي ريڊيو مِنيءَ جا وڻ وسايائين. جتي ڪُجهہ سالن کان ڊاڪي توڙي سنڌي پروگرامن ۾ ڪمپيئرنگ ذريعي ڪافي پذيرائي ماڻي اٿس. زندگيءَ ۾ وقت کان اڳ والد جي سهاري کسجڻ جي درد کيس جهوريو تہ ضرور پر اُن اذيت کي بہ هِن پنهنجي فن ۾ اوتي ڇڏيو فني توڙي فڪري لحاظ کان سندس شاعري پُختي محسوس ٿئي ٿي، لِکڻ لاءِ سکڻ جي ڪا بہ حد ڪانهي سو هي دوست بہ اِن عمل مان گذري رهيو آهي. پر سندس نظم ڏيان ڇڪائيندڙ آهن. خاص طور اُنهن ۾ جيڪا نغمگي يا موسيقيت آهي سا کيس اڳتي هلي سندس ئي ٿهيءَ ۾ پاڻ ميراڻ ۾ مددگار ثابت ٿيندي، چمن آر ترڻيءَ ڪوڙ سارو نثر بہ لکيو آهي، موضوعن جي فراواني ۽ وهندڙ نديءَ جهڙي رواني جي ڪري سندس نثر بہ سگهارو آهي، جيڪو پڙهندڙ کي پنهنجي تاثير ۾ ترندي محسوس ڪرائڻ جي سگهہ رکي ٿو پر دنگ اتي ڪونہ ٿو ٿئي، هِي شروعاتي وِکون آهن. لکڻ لاءِ وڏو جهان ۽ تمام گهڻا موضوع، اڻ ڇُهيل ۽ اڇوتا اڃا بہ موجود آهن.

چمن جي اکين اڳيان هِي هيڏو سارو ٿر اُن جا موضوع، منظر ۽ ڪردار ڪيس سڏي رهيا آهن ته اسان تي لکِ، اسان کي اون ڪر، جڏهن به هن دوست پنهنجو پاڻ کي ٿر جي ڪردارن ۾ وڃائي وري ڳولي لڌو تڏهن يقين ڄاڻو هُو هڪڙي نيئن رنگ ۽ ڍنگ سان نروار ٿيندو ۽ مونکي هِن دوست ۾ اهِا قوي اُميد آهي ته هُو سندس ڏاڏي والم ڪان ورثي ۾ مليل ذات ۽ والد راڻي مل ڪان مليل محبتن جي مالڪي ڪري نه رُڳو اُنهن کي جڳ ۾ جيئدان بخشيندو پر پاڻ به لکڻ جي لاڪيٽي گُر سان پنهنجي مِٽيءَ ۽ مارُو ماڻهن جون مانُ مٿاهون ڪندو رهندو. جيتوڻيڪ چمن آر ٿري ءَ جي بنيادي سڃاڻپ هڪ شاعر واري ئي آهي پر هو ڪجليو مئگزين جي ايڊيٽرشپ کان وٺي ريڊيو مٺي تي سنڌي ڊِاٽڪي ڪمپيئرنگ تائين به پاڻ مڃائي چڪو آهي ڪچڙي وهيءَ ۾ والد جي وڇوڙي ۽ جواني ۾ جنم جوءَ مان جلاوطني جي درد هن جي وجود کي ولوڙيو ضرور آهي پر شاعري وري به ڪيس سهيڙيو آهي. هن جا نظم سندس ڪڪوريل نيٽن جون ڪٿائون ۽ اڌ ٿيل اندر جون وارتائون بيان ڪن ٿا هن جي شاعري ۾ نه رڳو مري ويل مورن جا ٿهوڪا گونجن ٿا پر رتوڇاڻ روهيڙن جا روڳ به پسجن ٿا سندس شاعري ۾ ڪنهن وڏوا جي ٻُٽين ٻانهن جو سوڳ به آهي ته سدائين ڪنوڻ تي مال ڪاهيندڙ ڏراڙن جو الڪو به آهي. هن جي شاعري ۾ واهوندي ورڻ جو وشواس به آهي ته اميدن جي ٻڪرال ٻهڪڻ جي اڳڪٿي به ڪري ٿي . پنهنجي ڏک سک کي شاعري جي ٻيُڙي اجرڪ تي ڦلڙين جيئن جرڪائيندڙ هيءُ سهڻو شاعر ٿر جي جديد سنڌي شاعرن جي قطار ۾ اڳئين صف ۾ بيٺل نظر اچي ٿو. دعا آهي ته ذات ديوي چمن جي من اڱڻ تي سدائين ڪنهن آرائين جيئن ڪوتائن جا جهول ڀري ايندي رهي ۽ اسان جو هيءُ اربيلو شاعر گيتن، غزلن جا گجرا ۽ نظمن جا هھڙا نولکا هار پوئي سنڌي شاعري کي پارائيندو رهي .

ڪَلهه روهيڙي جي ٿاريءَ تي،
ڪنهن ڳيريءَ ويٺي راڳ ڪيو،
مون يانيو تو آ ياد ڪيو!

ڪلهه اڪ جي نيرين ڦُلڙين کي،
ڪو پوپٽ گهيري ويٺو هو،
۽ پونئرن لاٽو ڦيرو هو،
مون يانيو تو آ ياد ڪيو!

ڪلهه ٻاڪ ڦُٽيءَ جي ويلا هُئي،
سڀ منظر اُجرا، اُجرا هئا،
۽ ماڪ جا ننڍڙا قطرا هئا،
جي مُنهنجي مُک تي مُرڪيا هئا،
۽ مور خوشيءَ مان ٻوليو هو،
مون يانيو تو آ ياد ڪيو!

ڪَلهه ڪُونج اُتر کان ڪُٽڪي هُئي،

هيءَ دلبر دلڙي ڏڙڪي هُئي،
۽ ساڃي اک پيي ڦڙڪي هُئي،
ڪا سار هوا ۾ سُڏڪي هُئي،
۽ ڪانگ ڪنديءَ تي ٻوليو هو،
مون ڀانيو تو آ ياد ڪيو،
مون ڀانيو تو آ ياد ڪيو!

"ثِرِياسين دامَنِ صَحرا ۾ خوشبوئي آجائي وَئي"

ٿر جي مُهڙ واري شهر نئين ڪوٽ مان نڪري جڏهن اوهان جي گاڏي نئين ڪوٽ جو قلعو ڪراس ڪري ڏکڻ -اوپر طرف منيءَ واري رستي ڏانهن مُڙي، تڏهن ڏانڌهونءَ نالي بنيءَ وٽان جيڪو رستو ساڄي هٿ تي سڌو ڏکڻ طرف نڪري ٿو، اهو رستو ويڙهيجپ کان ٿيندو سڌو ڏيپلي شهر ڏانهن وڃي ٿو-

اهو رستو ڏيئي 15 ، 16 ڪلوميٽر اڳتي هلندئو ته هڪڙي هوٽل نظر ايندي- نمن جي جُهڳٽي ۾ رستي جي ڪاپي ڪپ تي اڏيل اها هوٽل آهي جعفر وڪيي جي- جيڪو خود هڪ هلندڙ ڦرندڙ جڻ ته ڪا تاريخ هو، توٽي جو هُو هيو ته اڻ پڙهيل يا بنهه گهٽ پڙهيل، پر سندس سيني ۾ سنڌ جي 60 سالن جي سياسي سماجي تاريخ ۾ خاص طور تي ٿر جو هر حادثو واقعو ۾ لقاءُ محفوظ هوندو هُئس -

هُن جي ڳُلهن ۾ ته برابر گهڙن جون گانئين پيل هيون پر سندس سياسي، سماجي سُڌ - ٻُڌ ڏسي حيرت ٿيندي هُئي ته سڄي جهان کان جدا ۾ ڪتيل هڪ ابوجهه ٿريءَ وٽ ايتري جاڻ آئي ڪٿان آهي ؟

هُن ڪي پنهنجي پُوري ڄمار جو هر واقعو ۾ حادثو ايئن ياد هوندو هو جيئن ماڻهوءَ ڪي رات جي ڪاڌل ماني ياد هوندي آهي.

جيتوڻيڪ هاڻ نہ هِن هوٽل جو مالڪ جعفر وڪيو رهيو آهي ۽ نہ ئي هِن هوٽل تي وري ڪا لاري ٿي بيهي، پر اڄ کان ويهه پنجويهه سال اڳ سيٺ سومار ۽ حاجي محمد جون هلندڙ لاريون هِن جي هوٽل تي ضرور بيهنديون هُيون ۽ جنهن به ماڻهوءَ انهن لارين ۾ سفر ڪيو هوندو، تنهن کي جڙهيار هوٽل تي لاري بيهڻ کان پوءِ هڪ اهڙو شخص لاريءَ جي بنهي پاسن کان ڦيرا پائيندي نظر آيو هوندو، جيڪو توٽي جو اکين سان نابين آهي، پر هِن جي اندر ۾ هڪڙو اُجرين اکين وارو فنڪار موجود آهي، جيڪو جڏهن بہ الغوزي کي اُجايل چَپن تي رکي درد جي ڪا ڌُن ڇيڙي ٿو تڏهن ايئن لڳندو آهي جڻ ڪُنل پئي ڪوڪاري جڻ وڍيل پئي واڪا ڪري، هِن جي چَپن جي ڳپن تي رقص ڪندڙ الغوزي جي آلاپن کي ٻُڌي لڳندو آهي جڻ ڪي جلترنگ وڄڻ شروع ٿي ويا آهن، جڻ ڪُل ڪائنات سندس سُرن جي سرگم تي رقص ڪري رهي آهي. جڻ درد جو درياهه پلتجي پيو آهي ۽ پوربون ناسي پٽون پنهنجا پانڌ ڳوڙهن جي وَڏَ-ڦُڙي سان پِڄائي رهيون آهن.

"احمد عُرفِ-عام آمن وڪيي" جو قد جو ڊگهو ، رنگ پٽن جهڙو پورو، وار پوئتي وَرِيَل پر سدائين پُسيل پوءِ الاءِ پاڻيءَ مان يا تيل مان، اها خبر هڪڙي ڪيس آهي يا خدا کي هوندي.

پاڻ کي رڳو اها خبر آهي تہ هو اڃان ٻالڪپڻ ۾ ئي هو جو ماتا سندس بنهي اکين جو نور ناس ڪري ڇڏيو - هُو جڙهيار هوٽل تي بيهندڙ لاريءَ جي پر ۾ اچي بيهي ضرور ٿو پر هِن ڪڏهن بہ ڪا صدا ناهي هَنئي - جيڪڏهن ڪو ڪيس نابين سمجهي بہ چار ڏوڪڙ ڏيئي حاتم طاعي هُئڻ جو ثبوت ڏيندو تہ انڪار هو بہ ناهي ڪندو پر اصل ۾ هُوان نور نہ هُئڻ جي بهاني ڪڏهن بہ ڪنهن جي اڳيان هٿ ناهي ڊگهيريندو -

احمد وڪيو جيڪو اکين سان تہ برابر نابين آهي پر هُن جو اندر ايئن اُجرو آهي، جئين پُونم رات جو سنڌو جل جَرڪندو آهي - هِن کي لاريءَ جي پرسان ويهڻ جي عادت انهن ميمڻن وڌي جيڪي نہ رڳو هٿ جا ڇُوٽ هئا پر اُهي ڏيپلائي ميمڻ اهڙن ماڻهن جا وڏا قدر شناس پڻ هوندا هئا .پر هاڻ نہ اُهي لاريون رهيون آهن ۽ نہ ئي وري اُهي ڏيپلائي ميمڻ، جن کي ياد ڪري هُو اڄ بہ ٿڌڙا ساهہ ڀريندو آهي تہ سانگاهہ ڍنڍ جي سُڪل پيٽ جهڙن سندس ناسي نيڻن مان ڳتي ڪوسا ڳوڙها ڳڙي پوندا آهن.

احمد وڪيو جنهن کي خلقِ_ خدا آمن جي نالي سان ڄاڻي ۽ سُڃاڻي ٿي سو هڪ اهڙو الغوزي نواز ڪلاڪار آهي، جنهن وٽان اکين جو نور تہ واقعي رُسي ويو آهي، پر ذات جي مها ديوي مٿس ڏاڍي مهربان رهي آهي_ 80 ورهين جي ڄمار جو احمد عُرف آمن وڪيو اڌ صديءَ جيتري عُمر الغوزي کي اربي چُڪو آهي - جڏهن تہ هِن پنهنجن محرومين جو پلاند بي مُروت ۽ بي مُهابي سماج کان پنهنجي ذات مَها ڪاتَ وسيلي ورتو آهي.

بي حس سماج طرفان هن ناتوان وڄتڪار کي نظر انداز ڪرڻ واري اوڇيءَ روش جو پوتا _ميل ڪبو تہ ڪيئي ڪتاب تحرير ٿي سگهن ٿا. حيرت اها ڪانهي تہ هِن جِي سنڌ جَي ثقافت کاتي ڪڏهن ڪا سار ڪانهي لڌي يا ڪنهن سماجي اداري هن فقير تي هَٿين ڇائون ناهن ڪيون. پر افسوس اهو آهي تہ عشر زڪوات ۽ بيت المال وارن بہ هن نِردَن نابين فنڪار کي مستحق ناهي سمڏو. گهٽ تہ هن فقير سان نادرا وارن بہ ناهي ڪئي جن سٺ ستر سالن تائين ڪيس سڃاڻپ ڪارڊ ان ڪري بہ ناهي نٿي ڏنو جو هُو پنهنجي امڙ ۽ ابي جا اين آءِ سي نمبر ڏيڻ کان قاصر هو. ڀلا جڏهن هن جا والدين وفات ڪري ويا هئا تڏهن قومي سڃاڻپ ڪارڊ هو ئي ڪونہ تہ احمد عُرف آمن وڪيو پنهنجن مائٽن جا ڪارڊ ڪٿان آڻي ها؟ ۽ هُن جا مسڪين مائيٽ تہ اڌ صدي اڳ ئي مري کپي ويا هئا.

احمد عُرف آمن وڪيي کي ستر کان اسي واري ڏهاڪي دوران ريڊيو حيدرآباد تي هڪڙي ميوزڪ پروڊيوسر ڪيس ائپرو تہ ڪيو پر هو اُتي پهچي پروگرام ڪرڻ کان اُنڪري بہ قاصر رهيو جو هڪ تہ هو اُنهي ميوزڪ پروڊيوسر جي ناجائز فرمائش يعني رڍَ جي اُنَ جو ڪارو ڪٿو افورڊ ڪري نہ ٿي سگهيو ۽ ٻيو اڪيلي سر هُو ايڏي ڏکي سفر جو پاڻ ۾ ساهُس ساري نہ ٿي سگهيو - بس رڳو تر جي شادين مُرادين ۾ پاوا وڄائي پاڻ کي هلڪو محسوس ڪندڙ هن فنڪار کي ڪنهن بہ اداري اڄان تائين تہ ياد ناهي ڪيو ۽ ڪنهن بہ داد جي دلاسي کان بي نياز هي ذات ڏٽي سُر ۽ گُر ڄاڻڻ باوجود هوٽل جڙهيار تائين ئي محدود رهجي ويو آهي. پر ڪيس نہ تہ ان ڳالهہ جو ڪو افسوس آهي ۽ نہ ئي زندگي وئرٽ وڃڻ جو ڪو ارمان آهي. اسان واري هن سڄي تر ۾ شايد ئي ڪو اهڙو وڄت ڪار هجي، جيڪو هن جو جوڙيا جيس هُجي ۽ واقعي هن وانگر روح سان وڄائي بہ سگهي -

ڪجهہ سالون اڳ ۾ ريڊيو منيءَ جي اناؤنسر دوست داؤد ساهڙ ڪيس مٺي ريڊيو تي ائپرو ڪرائي پروگرام وٺي ڏنا هئا ۽ پوءِ اهي پروگرام بہ ملڻ بند ٿي ويا . مون هڪڙي ڀيري پُڇيومانس تہ "آمن! مٺي ريڊيو تي پروگرام ڪونہ پيو ڪرين چو ڀلا؟" هميش جيئن هلڪو ٺهڪ ڏيئي چيائين" امر! اُهي ڀاڙي جا پئسا بہ نٿا ڏين تہ آئون مسڪين ٻن ڄڻن جو خرچ ڪٿان آڻيان جو مٺي ريڊيو تي مفت پروگرام ڪريان؟ " احمد عُرف آمن وڪيو ٻتي سالن کان ريڊيو مٺي تہ ڇڏي آيو آهي، پر مون کي شڪ آهي تہ ريڊيو مٺي جي لاگ بوڪ ۾ سندس اِنٽري اڄان بہ اَوَس ٿيندي هوندي، ڇو تہ

بقول ڪنهن انائوسر دوست جي، تہ جتي "فرضي فنڪارن" جون اِنٽريز ٽي سگهن ٿيون اتي ڪنهن جيئري جاڳندي آرٽسٽ جي غير موجودگيءَ ۾ سندس اِنٽري ٿيڻ ڪا اڻ ٿيڻي ڳالهہ ڪونهي ـ

احمد وڪيي عُرف آمن وڪيي کي الغوزي نواز هئڻ کان علاوه خدا تعالا هڪڙي خاص خوبي اها بہ عطا ڪئي آهي جو هيءُ نابين هُوندي بہ پئسا سُڃاڻي سگهي ٿو- پاڪستان جو ڪو بہ سِڪو ڪو بہ نوٽ ڪيس هٿ ۾ ڏيئي پوءِ پُڇوس تہ آمن ! هِي پئسا گهڻا آهن ؟ تہ هو ڦاتوڙ واري ڏرڙ وانگر ڦاٽل ۽ چريل پنهنجو کهرو هٿ اُنهي سِڪي يا نوٽ تي گُهمائي چوندو" هي چار آنا آهن ، اٺ آنا آهن يا پنج رپيا يا ڏهہ رپيا آهن" - سندس سُڃاڻپ واري اهڙي ڏانءُ ۽ ڏات جي ڪري ڪيس ڪير بہ آسانيءَ سان ٺڳي نہ ٿو سگهي - اهو ئي سبب آهي جو هو هلڪو ڦلڪو دڪان بہ هلائيندو هو جيڪو هاڻ ختم ٿي ويو آهي.

هن هيڏيءَ ساريءَ وشال دنيا ۾ هن جا فقط بہ پائر ڪجهہ سالون اڳ تائين جيئرا هئا پر اهي بہ هڪ بئي پويان غربت ۽ بيماري سان جهيڙيندي، جهڙيندي نيٺ موت هٿان مات کائي هُن پار هليا ويا آهن ـ

۽ افسوس! جو جنهن جعفر وڪيي آمن کي پنهنجي آجهي ۾ سجي جمار پناهہ ڏني اُهو بہ ڪيس اڪيلو ڪري سال کن ٿيندي جو وفات ڪري ويو آهي. ۽ هاڻ هن جهان ۾ نہ تہ ڪو پُٽ اٿس، نہ ئي پيءُ، نہ ماءُ، نہ پيڻ، نہ ڌيءَ، نہ ئي ڪو ياءُ، چاڪاڻ جو هڪ تہ هو غير شادي شده آهي پيو تہ هن جا هڙئي ويجها عزيز و قريب سيئي خاڪ کائي چُڪي آهي، پوءِ بہ هو پنهنجي جيئڻ لاءِ جَتن ڪري ٿو ۽ پيئڻ لاءِ پاڻي بہ پنهنجي کُلهي تي دِلو رکي کوهَ تان پاڻ ئي پري اچي ٿو پر هو ڪنهن جو بہ محتاج ڪونهي. هِن اولاد نہ هُئڻ جي ڪمي ايئن پوري ڪئي آهي، جو ٽترن جي جوڙي پالي انهن کي نہ رڳو بوليون سيکاري ٿو پر انهن جي خدمت ڪري سرهائي محسوس ڪري ٿو.

هن جي مَنَ-ننگر ۾ هڪڙو حسين و جميل ۽ حساس ڪلاڪار موجود آهي جنهن جَي ڏيئا ڏيئا ڏات ڪيئي ڏِسائون رڱي ٿي ۽ ڪيئي ڏيکَ جڳمڳ جَرڪائي ٿي - هو اکين سان نابين هوندي بہ هِنئين جو سَجَرَ آهي ۽ هو اندر جي اکين سان نہ رڳو سِڪن کي سُڃاڻي ٿو پر هو هڪ پيري جي ملاقات کانپوءِ هر اُن ماڻهوءَ کي آواز مان ئي سُڃاڻي وٺي ٿو جيڪو ماڻهو هڪ دفعو ساڻس ملي ويو هوندو. احمد وڪيو انهيءَ ماڻهو کي پري کان ئي سندس آواز مان پرکي چوندو آهي تہ " اڙي يار! هي تہ فلاڻو ماڻهو پيو ڳالهائي"

احمد عُرف آمن وڪيو درد جو هڪڙو پورو دؤر پنهنجي اندر ۾ پاليو وينو آهي ، هِن جو هينئڙو جڻ تہ لوڻ پروڻ ٿيل آهي. ۽ جيترا سوراخ سندس الغوزي جي ڪانين ۾ ڪيل آهن، اوترائي گهرا گُهڪ هن جي من اندر ۾ بہ موجود آهن.

سنڌي ٻوليءَ جو سگهارو شاعر ۽ منهنجو محبوب دوست محترم وسيم سومرو جڏهن هڪڙي سياري ۾ منهنجي ڳوٺ ٿاڏات مون وٽ مهمان ٿي آيو هو، تڏهن ڪيس سجي سفر دوران بہ ماڻهو ۽ هڪ منظر ئي سڀ کان وڌيڪ موهي ۽ متاثر ڪري سگهيا هئا. هڪ ڳوٺ سيڏيي جي پِٽَ تان لهندڙ سج جو من لُپائيندڙ منظر، ٻيو منهنجي ڳوٺ جو درويش نالي منو جنهن سِڻَ جي نوڙي وَٽي سندس هٿ جي تِريءَ تي رکي هئي. ۽ ٽيون هو احمد يا آمن وڪيو جنهن جي الغوزي مان ڦُٽي نڪتل سُر ڪوهياري ۽ پهاڙي راڳڻيءَ وسيم جي وجود کي ايئن لوڏيو هو جيئن ڪو تيز واچوڙو وڻن کي ڌوڏيندو آهي.

جڙهيار هوٽل جي جهونن نمن جي نيريءَ ڇانوَ ۾ ڪجيءَ سان واٽيل ڪٽولي تي ڏرتتيءَ جو ڏينهن ٺاريندڙ غريب الديار ۽ غريب العزيز احمد عُرف آمن وڪيي جي اُجهاٽل اکين جي ويران واديءَ ۾ سندس عزيزن جي وڇوڙي جا وَڏَ ڦوڙائي جي ڦٽن جيئن چارئي پهر چڪي رهيا آهن. ۽ ڪنهن ولر کان وڇڙيل ڪونجَ وانگر ڪُرلائي رهيا آهن ته: " اجان تي جيئين سڄڻ ساريو نہ مَرين؟"-

مٿان وري پيريءَ ۾ مليل پُٽ جيئن پيار ۽ پاپوهَ مان پاليل ٽٽرن جي جوڙيءَ جَي جُدائيءَ جي جهوري سندس وجود جي ويران رڻ ۾ گرم لُڪن جي لُري وانگر لڳي رهي آهي. ۽ هاڻ هِن جي جَڏي جيءَ جي تڏي تي فقط پاوَن (الغوزي) جي جوڙي ئي هِن جي ڪُل ڪائنات يعني مال ملڪيت ۽ مَڏي آهي. باقي سرڪاري غير سرڪاري مالي، اخلاقي سُهائتا کان محروم هِن خود´دار ڪلاڪار کي نہ تہ ڪنهن سان ڪا شڪايت آهي ۽ نہ ئي ڪنهن ۾ ڪا اميد آهي، ڇو تہ هاڻ هي فقير ڪا تمنا ڪا آرزو ڪونهي وانگر زندگي گهارڻ جو عادي ٿي ويو آهي. پر سندس ڇِڪڙيون لَٽل ڇهري ۽ سندس اداس اکڙين جي پُرندڙ پتين تي هي ستون ڪنهن پينا فليڪس وانگر آويزان آهن. جيڪي اهلِ-دل انسانن جو ڏيان ضرور ڇڪائيندون آهن تہ

خدا ڄاڻي تہ ڪنهن رنگين چمن ۾ چو نہ ڄاياسين،
ٽڙياسين دامنِ- صَحرا ۾ خُوشبو ئي اَجائي ويئي

◘

"جديد سنڌي شاعريءَ جي سينڌ مان ٽُٽل سُهائو ستارو"

سنڌ جيڪا سُورن جي سُتي پيي ساماڻي آهي، سا پنهنجي واٽ ويندڙ ڏرتي ڏٽين جي ٿيل ناحق خون تي رت جا ڳوڙها ڳاڙي . سندن پَروڻ ٿيل جسمَ لحد ۾ لاهي، انهن جي ڪانڌيپي مان اجا واندي ئي ڪانہ ٿِي ٿِئي جو ڪيس وري ڪا ٻي خراب خبر سُڻائي وڃي ٿي ... هُوءَ هر پيري هڪ اُپ ڏاريندڙ اوڇنگار ڏيئي ڇِپي ٿيل ڇيلهہ تي اجرڪ جو سندرو ٻڌي وري ڪا نئين قبر کوٽڻ لاءِ ڪوڏر کڻي ٿي .. هُوءَ پنهنجي پاڻ کي ميار ڏي ٿي: "اجان ٿي جيئين سجڻ ساريو نہ مَرين" .. هُوءَ ماندي ٿي ڀِٽائيءَ جي پرسان سندس مزار جي مُهنگڙي تي ٻئي هٿ مٿي کي ڏيئي ويهي ٿي رهي تہ سندس من جي مٺيءَ شهر مان موهن ڀڳت جي هيءَ صدا گُونجي ٿي "لوڪ سُتو ننڊون ڪري مُئي تي مَچڙا ٻَرن" ..

هُوءَ ڪامي ٿي، پَچي ٿي، پِڄري ٿي ۽ اوچتو چرڪ ڪائي اُٿيي ٿِي، ڪجهہ وڄائجي وڃڻ جو ڀَئو ڪا شئي ڪسجڻ جو خوف سندس سيني ۾ چِپلي هٽي ويهي رهي ٿو درد جو ڪاريهر نانگ ڦَڻ ڪڍي سندس ڏيل ڏنگي ٿو بيوسي ڪنهن ٻي گُريءَ بلا جيئن سندس هر سوچ جي هر گهيڙ ۽ گهاٽ تي ۽ وجود جي هر واٽ تي" ٿارو" هٽي ويهي رهي ٿي ، ڀِٽائي جو هِيءُ بيت "هُو ٿا پَلاٽين هُتي، هِتي هينئون منهنجو ٿو هيٺو ٿيئي" .. سندس هينئن ۾ هٿ وجهي ويهي ٿو رهي تہ سنڌ خود سان هم ـ ڪلام ٿئي ٿِي .. "الائي ڪهڙا گهوڙا آهن جو هاڻ مون تان هيڪي اڏي ٿَري ئي ڪانہ ٿِي، اجا هڪڙي پٽ يا ڌيءَ جي ڌَهي تي مَٿي پاٽي ئي مَس تي ڏيان جو وري ڪو ٻيو حياتيءَ جي هٿ ـ آڱرين مان گهر ـ گِهلي چَلي وانگر گِسڪيو وڃي" .

باقي ٻي مُهابو موت ئي آهي، جيڪو ڪنهن اڻ ڪوني ۽ ڪِرياتي مِزمان جيئن سدائين خيالن ۽ خوابن جي ڪٽوليءَ تي ائين پاڳوني ٺوڪي ويٺل آهي، جيئن ڪو آمر اقتدار ۾ اچڻ لئي تہ "مدِ نائيٽ جيڪالن" جي معرفت اوير ئي ناهي ڪندو پر وڃڻ بجاءِ ورهين تائين يعني اڻ ڄاتل مدي تائين سيئي ارادا مُلتوي ڪري "آري" تي ويهي رهندو آهي.

سنڌ اجا طارق عالم ابڙي جي ئي تَڏي تي هُئي جو سورهين جُون جو سِڄُ ٻي منحوس خبر کڻي اچي سندس شيشي جهڙي دل مٿان وِڄ وانگر ڪريو. جنهن ڄڻ تہ سنڌ جي هٿن مان حياتيءَ جو ڀَريل گلاس کسي کڻي فرش تي ڦَڳائي ڦُوندا، ڦُوندا ڪري ڇڏيو ڄڻ تہ سنڌ جي هيروشيما ۽ ناگاساڪيءَ مٿان ڪنهن ائٽم بم ڪِرائي وڌو. سنڌ جي ساحلن سان سونامي ٽڪرايو. سِڄ سوا نيزي تي لهي آيو. سنڌوءَ جون لهرون لُڇڻ لڳيون، ڀِٽائيءَ جي مَزار جا ڪِنگرا ڪِرچيون ڪِرچيون ٿي ڪراڙ ڊِنڍ ۾ ڪرڻ لڳا، اياز جي اندر ۾ ٽر، ٽر ڀيدا ٿي سندس قبر ڪَر موڙيا، درازن جي ڏرتي ڏُبي، سَچل جي گهڙوليءَ دانهن ڪئي، "گهوڙا هيءُ هاجو ڪيئن ٿيو" ؟ قلندر جي ڪَليجي ۾ ڪُهاڙو ڪُپي ويو. وٽن تي ويٺل پکين ۾ ٽاهُ پيو ۽ اکين ۾ اڻ مُنداٽتو آگم لٿو. سڄو ڏيهہ ڌَهين مُحرم جو ڏيک ڏيڻ لڳو. ۽ سنڌ کي ڏندڻ پئجي ويا، ڇاڪاڻ جو ان اياڳيءَ رات جي پوئين پهر ۾ سنڌي نظم چندڻ گِرهڻ ٿيو هو. سِنڌ جو هڪڙو لاٱبالي شاعر، هڪڙو فقير منش ماڻهو هڪڙو انتهائي اڪابر، هڪڙو قابل ۽ ذهين شخص، حَسين و جَميل عاشق حسن درس حيدرآباد ۾ هڪ روڊ حادثي ۾ حياتيءَ جي راند هارائي وينو هو.

هِتي هر ڪو ٿو هارائي، ڪنهن ڪٽي آ دنيا،

گهٽڻ لاءِ گهر گهٽو، گهٽڻ لاءِ گهٽي آ دنيا.

چوڏهينءَ رات جو چنڊ گِرهڻ سنڌ جي شهنشاهُ شاعر جي حُسناڪ حياتيءَ سان هِيئن "هٽ ـ چُراند" ڪندو اها ڳالهه ڪنهن کي به ڪانه هئي، سندس اُنهن پياڪن دوستن کي به پتو ڪونه پيو جن وٽان هو اُن رات پي پُر ٿي پوءِ اُٿيو هو پتو ته اُنهيءَ سنڌ کي به ڪونه هو جنهن جي روڊن تي رت ۾ ريتو حسن درس تڙپندو رهيو ۽ پرينءَ جي پاڇي جهڙيءَ سنڌ کي سڏيندو رهيو پر ڪنهن به سندس سَڏَ ڪونه سُڻا.. پلا مُنهن ويڙهي مُئن جيئن سُتل سَسئي جهڙي سِنڌ کي ڪهڙي ڳالهه ته اڄ سندس پُنهل هُن پار پلاٽيندو؟

زندگي پلي اهڙي، ٽُڪ تي رليءَ جهڙي،

آئون وڃايان تون نه ويهين، جو نه پوءِ ويڙهي ڇڏيان.

حسن واقعي پنهنجي زندگيءَ جي ٽُڪ جهڙي رلي ويڙهي هليو ويو هُن پار هُن کي ڏور وڃڻو هو سو هليو ويو پر ايترو تڪڙو ۽ ايڏي عمر ۾ جنهن لاءِ مظهر چواٽي "تِڙڻ جا ڏينهن هُيا ۽ اَسين ڇَٽيا آهيون" .. هُو حياتيءَ جي سيڙهڪيءَ چار مان پڪل پيروُئَن جيئن ڇٽي پيو ۽ وقت کان اڳ ئي زندگيءَ جي وَل مان اُکڙي ويو هن واقعي وجي ڏيکاريو مجڻ مراد آهي ته هن کي اوچتو اچڻ اک ڇنب ۾ وري گم ٿي وڃڻ ۽ مزي سان مرڻ جو هنر ايندو هو ڪيس خبر هئي ته جند جهڙي سنڌ جي جگر ۾ جُڳن تائين ڪيئن جيئرو رهي سگهجي ٿو دلين جا ديبل بندر فتح ڪرڻ جي فن کان هو بخوبي واقف هو. هن کي ڪنهن اڻ موٽ گهوٽ جيئن سينگاري جڏهن هوتي مشائخ جي لائق مِٽيءَ جي لحد ۾ لاٿو پئي ويو عين انهيءَ سَمي پيرين اُپراٽي مٽي اُگهاڙي ۽ کُلهي ڦاٽل ڪنجريءَ سان سنڌ پنهنجي دل جي ڌڙڪن روڪي ساهه مٺ ۾ سوگهو ڪري پنهنجي ٻچڙي جي ٻوڪاني کولي سندس مُنهن مبارڪ ڏٺو جنهن تي مُرڪي مِلڻ جو ماٺو ۽ ڪِلندي روئڻ جو ڪُتڪو رهجي ويو هو سنڌ کان اهو لقاءُ ڏٺو نه ٿيو سنڌ اکيون بند ڪري مُنهن ڦيري ٻي پاسي ڪري ڇڏيو ته درگاهه هوتي مشائخ جون مائيون مزارون لُڏڻ لڳيون ....

انهيءَ رات اَسر جو جڏهن چوڏهينءَ جو چنڊ "جَهليل" هو تڏهن سنڌي شاعريءَ جي نرالي نظم کي ڪا بدنظر لڳي هئي يا چنڊ گِرهڻ جَي ڪاراڻ ويرَ مُٺ هَنئي هُئي جو اُهو اوچتو ڪ سائي جي مريض جيئن مُرجهائجي پيلو ٿي پيو هو.. سنڌي شاعريءَ کي نئين لب و لهجي، لوڪ وِرثي ۽ فطرت جا فيروزي وڳا سِبي پهرائيندڙ هن جوانيءَ جهڙي رواني ۽ ردم سان پرپور شاعر جي جيءَ ـ سمنڊ ۾ ڪا ته جُوار پاتا بي چين ۽ بي تاب هئي جنهن سندس بيقرار بدن مان هڪ اهڙي ويرَ اُٿاري، جنهن ڪيس جهٽ پٽ موت جي ڪاري سمنڊ سان ملائي هڪ ڪري ڇڏيو.. "سمنڊ ٿو مونکي سڏي مان هليو ويندس هتان " هو هِتان هليو ويو. هو سنڌ جي صحرائن، دَرياهُن، ساموندي ساحلن، ڳوٺن، پوٺن، ڍنڍن ڍورن ۽ وڏن وَڏن سان سالن جي سنگت ڇِني ورهين جا واسطا توڙي سندن ذهنن جي ڪَٽ تي يادن جو "لَڪُڻ" رکي راڻي وانگر رُسي هليو ويو... اُن رات هڪ روڊ حادثي ۾ سنڌي شاعري ايڪسيڊنٽ تي پئي هُئي، جنهن کي جيئندان بخشيندڙ حسن درس پنهنجي شاعريءَ جا سيئي وينٽيليٽر هٽائي هليو ويو. هُو جنهن جي شاعريءَ مان حياتيءَ جي حُسناڪي هورا ڪندي نظر ايندي هُئي، اُن جي شاعريءَ ۾ "ڪائنات ڪيڏي وڏي آهي " کان وٺي "ڪل جهڙا پيار اسان جا" جهڙو فڪر انگريز فلسفو به آهي ته رات جو مري ويل سيءُ تپ ۾ ڪانڊيري جي ڪهاڻي به آهي. هُن جي شاعريءَ ۾ هارين جي نارين جون سِبيل رليون به آهن ته پَڙي سان پاٽياريون به. گهڙي جي رکڻ لاءِ گهايل گهر به آهن ته ننگر جون ناسي

نينگريون ٻہ، هنيلا هرڻ ٻہ آهن تہ مور ناچوءَ جا مڙئي منظر ٻہ . منيءَ جون گهٽيون ٻہ موجود آهن. تہ شاهہ لکي صدر جون سُرمئي سانجهيون پڻ ، ڪاري چاڻ جون چاڙهون ٻہ آهن. تہ نہ سُمهنڌڙ شاهہ بندر ٻہ. هن جي شاعريءَ ۾ مست قلندر ٻہ مَحوِ رقص مِلندو تہ گهوڙي جي ٽاپولي پڻ. مير محمد لُنڊ جي نڙ مان نڪتل ڦوڪ ٻہ آهي تہ منڇر ۾ ڪينجهر جو ڪنڌيون ٻہ. عورتن جي عُرياني جا دلڪش انداز ٻہ آهن تہ موکيءَ جا پريل مَٽ ٻہ ڇُلڪندي نظر اچن ٿا. هُو جيڪو هڪڙي عاشق جون غضب ادائون رکندڙ زمان ۽ مڪان جي قيد کان آزاد ۽ لامحدود ماڻهو هو اُن جي جيون جو هَر سَمو شاعراڻو ۽ فقيراڻو هو. هُو جيڪو هر ڪنهن جو ميت هو بلڪِ زندگيءَ جو گيت هو جيڪو جڻ تہ جديد سنڌي شاعريءَ جو صوفي سرمد هو ۽ هيءَ سَموري سِنڌ اُن جو اَيپچند هئي ان سان جيڪو بہ هڪ ڀيري مليو هوندو اهو سندس سحر انگيز شخصيت مان ڪڏهن بہ پاڻ آجو ڪرائي ڪو نہ سگهيو هوندو.

دنيا جي هر موضوع تي دسترس رکندڙ حسن درس جڏهن بہ پنهنجي گرجدار آواز ۾ خالص ڀهراڙيءَ واري ٻوليءَ جي نِجُ ڳوٺاڻي لهجي ۾ ڪنهن بہ اسٽيج تي ويهي ڀئي هٿ ڇيلهہ تي رکي هڪڙي مخصوص انداز سان ڳالهائيندو هو تہ سندس جسم جو هر انگ گفتگو ڪندي نظر ايندو هو. هُن جا هٿ بہ ڳالهائيندا هئا تہ اکيون بہ سندس ڏَيا ۽ ڏاهپ باڊي لئنگوئيج مان باک جيان ٻَکندي هُئي. ظاهري طور رُعبدار ۽ ڪڙڪ نظر ايندڙ حسن درس اندر ۾ مينهنَ ـ ماماڻي کان بہ نازڪ و نفيس ۽ ايترو پُرڪشش ۽ پولائيٽ جو ڪنهن سان ذرو بہ زيادتي ٿي تہ جِهجي ۾ جُهري پوندو هو. هُو جيڪو لاڙ جي ملاحن کان وٺي ننگر جي ڪولهين تائين، عِلمي، ادبي اڪابرن کان وٺي هڪ عام اڻ پڙهئي ماڙهوءَ تائين سيني ۾ هڪجيترو مقبول هو بلڪِ سيني جو محبوب ڪردار هو ۽ هر ڪنهن جي سڌ سان گڏ هر هنڌ پَلٿي ماري پَٽَ تي ويهي گوڏو گوڏي سان ڀِڃي مَحوِ گفتگو ٿيندو هو تہ رات کُٽي ويندي هئي پر حسن جيڪو سنڌو درياهہ جيئن اُٿلي پوندو هو سو کُٽندو ڪونہ هو. ڇيڙبو هُئس تہ ڇور واهہ جي ڇولين جيئن ڀيو خيالن جا ڪيٽ ۽ ٻَنيون ٻوڙيندو ويندو هو. ماکيءَ جي لار جيئن مسلسل ۽ لڳاتار پيو ڳُجهہ ڳرهيندو هو ڏند ڪٿائون، قصا، ڪهاڻيون، شاعري، آرٽ، مُصوري مطلب تہ مِڙني مُوضوعن جا ڀَريل مَٽ خالي ڪري پوءِ اٿندو هو. هُو هِڪڙو ڀَريو ٽُريو سانوڻ هو جنهن جي نہ رُڳو شاعريءَ ۾ وِڄ وراڪا هُوندا هئا، سندس ڪِلڻ ۾ بہ ڪِنوڻ جا تَجلا هوندا هُئا پر سندس ڪچهريءَ ۾ ڪُميت گهوڙن جا سِراڙا بہ هوندا هُئا. هُو جيڪو سِنڌ جو سيلاني فقير هو تنهن سڄي سنڌ پيرن هيٺيان ڪيِ، پنجاب جي سِرائيڪي پٽيءَ سميت هِن سڄي "ڪشور ـ حسين" مان ڦِري ٻيءَ پَر کان تي آيو.

هُو جتي، جتي بہ ويو اُتان جي حُسن کي هُن ڪنهن سياسي نظريي جي ناسي عينڪ بجاءِ پنهنجي عاشق اک سان ڏٺو ۽ محسوس ڪيو هو هُو ڪڇي، ڪاڇي، لاڙ ۽ ٿر مان اڪثر ٿيڻ ايندو هو هُو مِنيءَ سان مِلڻ ايندو هو تہ ٿَر جون پِٽون ڪيس پاڪُرن منجهہ پريِنديون هيون. مِنيءَ جا مَندر بہ ساٽس مُرڪي مِلندا هئا تہ ڪوهہَ ڪيس کِلي ڪيڪار ڪَندا هئا. سِنڌ هِن جي ڪاڪ هُئي ۽ هُو اُن جو راڻو هو هُو هِڪڙو غير معمولي ۽ مُنفرد ماڻهو هو.جنهن جي سوچ جا شهزور گهوڙا بہ گهٽن کان نرالا ۽ نيارا هوندا هئا..

هِڪ ڏهاڙي حيدرآباد ۾ مونکي ڇَيو هُئائين. اَمر! آئون پنهنجي شعري مَجموعي جو نالو "ٽاپولي" رَکندس. حيدرآباد ۾ ئي آڪاش انصاري، برڪت فقير، انور سولنگيءَ جي آڏواِها ڳالهہ ڪيائين تہ امر ! "جيڪڏهن پَنج سئو ڇوڪريون مونکي ميسيج ڪري ڇَون تہ آئون پنهنجو ڪِتاب ڇَپرائيندس "... اِها سَندس مَزاحيا مِزاج جي مَڳي

هئي يا شاعراڻي شَرارت، مونکي خَبر ڪانهي، پَر مون کي سندس اُها خوبصورت خَواهش اَڄ بہ ياد آهي جيڪا هُن هِڪ پيري قاسم آباد حيدرآباد ۾ سلمان خواجہ جي مئہ خاني تي مَخمور ٿي ٻُڌائي هئي تہ امر ! "اسان سڀني سِنڌ جا جيڏا، سَرتا گڏجي هِڪڙو ڪَم ڪريون هر ضلعي ۾ پنجاهہ سئو هَم خِيال دوست جيڪي فُنونِ- لطيف سان واڳيل آهن يا دلچسپي رکن ٿا اهي رضاڪارٽا بِنا ڪنهن تَنظيم سازي يا رُڪنيت جي هڙان وڙان ڏيئي سال ۾ هڪ دفعو هر ضلعي ۾ هِڪڙو شاندار پروگرام ڪن جنهن ۾ لوڪ فَن جا سمورا نمونا لوڪ رنگ، موسيقي، شاعري ۽ آرٽ جا پيا سَيئي شُعبا اُتي هَڪيا هُجن ڳائين وڄائين ڪائين، پيئن ۽ جِيئن هِڪبئي سان بِنا ڪنهن حِجاب جي هم ڪلام ٿين، حال اورين وَٺن، ٻُڌن ۽ ٻُڌائين ۽ اهو سڀو مانداڻ بِنا ڪنهن مُعاوضي جي هِڪ گهر جي ڀاتين وانگر ڀيڙا ٿي ملهائين ۽ زندگيءَ کي رنگين بنائي سنڌ جي نئين نسل کي بي راهہ روي ۽ خودڪشيءَ جي خيال مان ٻاهر ڪڍي اچن"....

خُدا ٿو ڄاڻي تہ سندس سڄڻ هُن جي اُن خَواب جهڙي خَواهش کي حقيقت جو ڀاڪي ڏيندا يا اُها تَمنا بہ سندس عُمر وانگر اَڻ پُوري ۽ اڌوري رهجي ويندي پر حَسن درس جيڪو هر لِحاظ کان سَيني پارين سِنڌ لڳندو هو اُن بابت سِنڌ جي نامياري دانشور عَزيز مهراڻوي ٻُڌايو تہ "حَسن مون وٽ يونيورسٽي ۾ پَڙهڻ دوران هِڪ ڏينهن اچي چيو عزيز سائين! اڄ مون کي پيپر ياد ڪونهي مون چيو ٺيڪ آهي تون هِڪ نظم لکي ڏي پيپر ۾ پاس ڪندوسانءِ . عَزيز صاحب ٻڌايو تہ مونکي حيرت سان گڏ خوشي بہ ٿي جو حسن پنجن منٽن ۾ هِڪ نِهايت ئي خوبصورت نَظم لکي ڪٽي آيو ۽ مون کيس شاعراڻي ذهانت تي داد ڏيندي پيپر ۾ پاس ڪري ڇڏيو ساٿس گڏ پَڙهندڙ ڇوڪرن چيو تہ حَسن پيپر ئي ڪو نہ ڏنو پوءِ بہ اوهان کيس پاس ڪري ڇَڏيو مون کين نهايت ئي مُحبت مان سَمجهائيندي چَيو تہ حَسن سِنڌ آهي ۽ سِنڌ کي پيپر ڏِيڻ جي ڀَلا ڪهڙي ضَرورت آهي"..

حسن درس جڏهن بہ شاعريءَ جي شاهي محل ۾ ڪنهن شهنشاهہ جيئن تشريف فرما ٿيندو هو تہ نہ رُڳو سِنڌي شاعري ادب وِچان اُٿي ڀِيهندي هُئي پَر خاص طور تي جَديد سِنڌي نظم سورنهَن ئي سينگار ڪري سندس سامهون هَٿ جوڙي اچي حاضر ٿيندو هو ۽ خيالن جو خوبصورت پَريون ننگي سر نَچنديون هيون تہ حسن کي ساري سنڌ پرين جي پاچي جهڙي لڳندي هئي.

شاعري هُن وٽ سَرڙيو هاري هُئي ۽ قَلم هُن جو ڳَمدار هو هُودِلين جو ڏاڙيل بہ هو تہ پيري ۽ پاٽاريدار پڻ، هُو نہ رُڳو "محفلِ- مُشاعرا " لُٽيندو هو پر حَياتيءَ جي "بازارِ-حسن" مان ڏينهن ڏني جو ڪاٽ هڻڻ بہ خُوب ڄاڻندو هو.

ڊِگهي قد، گول ۽ گلابي چهري . وَڏين ڪاڇي ڳَتورن جهڙين اکين وارو حسن درس پنهنجو وارو وَڄائي هليو ويو بلڪِ وَڻ وڄائي هليو ويو موت جي پُهچ کان مَٿيرو حسن درس،" پيئڻ ۽ جِيئڻ" جا طور طريقا توڙي "مَزي سان مَرڻ " جا سَيئي سَليقا ڄاڻندو هو هُو جيڪو حَياتيءَ جي ڳَج مٿان هُرمَچ وانگر هو سو ويو تہ ڄڻ زِندگيءَ جي ڇينٽَ مان ڇِترَ ڪيڍي ويو. هو حاجيءَ ساند جي هنن سِٽن وانگر هو.

''موت جو بہ عشق هو ۽ زندگيءَ ڇڏيو نٿي،
هُو شَخص پي تہ ڇا هُيو جو عاشقي ڇڏيو نٿي''

هُو عُمر جي آڱرين مان ڇَڏيو تہ مَزي سان مَرڻ، رَڄُ تي روُئڻ ۽ خُوش تي کِلڻ کان محروم ماڻهن کي ڏندين آڱريون ڏئي ويو. هُن جي ريشمي رومال جهڙي رومانوي "زندگي ۽ موت" کي حيرت ۽ حسرت سان ڏسندڙ رڳو ريس ئي ڪري سگهن ٿا، باقي ساڻس نہ پيچي ٿيڻ جي ڪا پيٽي آهي ۽ نہ ئي سندس جُتيءَ ۾ ڪو پير پائي سگهي ٿو..!

"آواز ننگر جو شهزادو"

هُن کي مون پهريون ڀيرو ريڊيو حيدرآباد تي ڪوثر ٻُرڙي جي آفيس ۾ ڏٺو هو. قد پوڻا پنج فوٽ، ڇاتي چوبيهہ انچ، جسم سنهڙو بدن پورو مُهاندا مَلوڪ ۽ صفا الهڙ جواني، فون تي ڪنهن سنگتيءَ سان مسخري ڪري رهيو هو تہ، ڪوثر ٻُرڙي ڪيس فورنَ اُنهيءَ مذاق جي موٽ بہ مسخريءَ ۾ ئي ڏني هُئي. ۽ هُو ويتر کِل ۾ ويڙهجي ويو هو. ڇاڪاڻ جو هُو ٻئي هڪٻي سان تمام گهڻا حُجتي هُيا. منهنجي ساڻس اُها پهرين ملاقات هُئي. جيڪا اسان جي وچ ۾ سَنگِ ـ ميل ثابت ٿي. اُهي ڏينهنَ اڄوڻا ڏينهنَ، نہ هُن مون کان مُنهن موڙيو ۽ نہ ئي وري مون هُن کان اکيون ڦيريون آهن.

امين دوستين کي ڏوتين وانگر بدلائيندڙن مان هرگز ڪونهي. هِن جون جنهن سان بہ ڪي حُجتون ۽ محتون آهن تہ اُهي پُر خُلوص پنهنجائپ تي ٻڌل ۽ پائيدار آهن. هِن وٽ دوستيءَ ۾ ڪا بہ سياسي، نسلي يا مذهبي تفريق ڪانهي. ڪوبہ مٽُ ـ ڀيڌُ ڪونهي، هن جي دوستي ڪنهن بہ سوشل اسٽيٽس جي محتاج ڪونهي. دوستن جي ڏک سک ۾ شريڪ ٿيڻ انهن جي اوکيءَ سوکيءَ مهل ۾ سار لهڻ هن جو وڙ آهي ۽ دوستن کي آڌي اسُرُ فون ڪري ياد ڪرڻ بہ هِن جي فطرت ۾ شامل آهي. مون کي ياد آهي حيدرآباد شهر جوا هو ڏينهنُ، جنهن ڏينهنَ منهنجو لَختِ ـ جگر مون کان جُدا ٿيو هو تہ ان جي ڳولا ۾ حيدرآباد جي روڊن، گهٽين، گهرن ۽ درن تي مون سان گڏ سڄو ڏينهن امين منهنجو ٻانهنَ ـ ٻيلي ۽ ٻَرُ ٿي بيٺڪيو هو. محشر جهڙي انهي ڏينهنَ ۾ هِن جي ڏِڍ ڏيڻ ۽ هٿ هٿ ۾ ڏيئي هلڻ واري وڙ کي آئون تا عمر وساري نہ سگهندس.

امين ارباب ڪپري موري لڳ گهاٽن وڻن جي ويڙهن، انبن ، ڪيلن جي باغن ۽ سرسبز کيتن جي جُهڳٽي ۾ نهڙين جي اُنهي اڪيلي ڳوٺ ۾ 3 جولاءِ تي، سائين علي محمد نهڙيي جي گهر ۾ جنم ورتو آهي، جتي وَسندڙ مينهن ۾ نهڙين جي اوطاق جي ڪچيءَ لانديءَ ۾ جڏهن ارباب امير حسن رات ٽِڪيو هو تڏهن پرپاسي جا سندس سنگتي هاليپوٽا ڪيس ڪوٺڻ آيا هئا تہ "هِتي پُسي ويندين اسان جي اطاق ۾ هلي رات رهَ". پر ارباب امير حسن کين اِهو چئي لاجواب ڪري ڇڏيو هو تہ " پنهنجن ٻچن کي هن برسات ۾ اڪيلو هِنن جهوپڙين ۾َ ڇڏي آئون هلي اوهان جي بنگلن ۾ آرامي ٿيان؟ اهو مون کان قطعي ڪونہ پُڄندو آئون پنهنجن ماڻهُن سان گڏ ئي رهندس".

امين ارباب سنڌ جو شايد پهريون ليڪڪ/صحافي آهي، جنهن پبلڪ اسڪول حيدرآباد مان انٽر، لا ڪاليج حيدرآباد مان ايل.ايل بي، سنڌ يونيورسٽي ڄام شوري مان ايم .اي سوشالاجي جي روائتي تعليم پوري ڪرڻ کانپواءِ صوفي ازم ۽ ماڊرن سائنس ۾ ماسٽرس پڻ ڪئي آهي. امين ارباب پنهنجي ڪيريئر جو آغاز عبرت اخبار جي ايڊيٽر شپ سان ڪيو، ڪجهہ وقت زرعي يونيورسٽي ٽنڊي ڄام ۾ ايڊهاڪ ليڪچرار طور بہ رهيو، سينيٽ اسلام آباد ۾ ايڊيٽر آف ڊبيٽ جي عارضي عهدي تي بہ رهيو. سنڌ حڪومت جي لائيواسٽاڪ ۽ فشريز کاتي ۾ او ايس ڊي طور بہ ڪم ڪيائين .انهي کانسواءِ اسٽيٽ لائف انشورنش ۾ بطور آفيسر ڪجهہ وقت ڪم ڪيائين، ۽ هن وقت حيدرآ باد ۾ سُئي سدرن گيس ڪمپني ۾ هڪڙي فرض شناس ۽ ايماندار آفيسر طور پنهنجون خدمتون سرانجام ڏيئي رهيو آهي.

هڪڙي بهترين براڊ ڪاسٽر هئڻ ڪري امين مهراڻ ٽي وي تي پڻ ڪافي سالن تائين نيوزڪاسٽر جي حيثيت سان ڪم ڪيو آهي، اتي ئي واقعاتي ڊاڪيومينٽريز ۽ ٻيا فيچر پيش ڪري وڏو نالو ڪمايائين. امين آواز جي دنيا جو هڪڙو صاحبِ-اسلوب براڊڪاسٽر آهي جنهن ڪري اڄ سنڌ جا نوان آواز سندس نقل ڪرڻ ۾ فخر محسوس ڪن ٿا. اهائي ته هڪڙي ڪامياب ڪمپيئر جي مڃتا آهي جو ماڻهو اُنهيءَ جي چُونڊيل چارن تي هلن ٿا ۽ اُنهيءَ جي آواز ۽ انداز ۾ پنهنجو پاڻ کي ڳولين ٿا.

امين ارباب جي باري ۾ ماڻهُن جي مرضي جيڪا به راءِ قائم ڪن ۽ جيڪو وڻين سو چَون، پر منهنجي نظر ۾ هُو هڪڙو اندر جو اڇو اُجرو انسان ۽ مُحِبِ- وطن ماڙهُو آهي. ٿر جي اربابن سان سندس خانداني ۽ ذاتي واسطا هُئڻ ڪري ادبي وڏيرن جي اڪثر ڪري اوڇيءَ روش جو شڪار به رهيو آهي. ۽ اُهي اِين-وقت ادبي وڏيرا جيڪي شيطان سياستدانن ۽ ڪرپٽ ترين ڪامورن جا بوٽ پالش ڪري ناجائز فائدا وٺي پنهنجا پيٽَ ساوا ڪري رهيا آهن .اُهي ميرَن هٿن وارا مُجرم مُجيري به هِن اڇي اجري فقير جي خلاف فتوائون صادر ڪري رهيا آهن - ۽ مٿس اجاين الزامن جون آڱريون اُپيون ڪري رهيا آهن.

پر هيءُ بقول پٺائي جي: هُو چَونئي تون م چَئو واتان ورائي تي عمل ڪندي ورندي ڏيڻ بدران پنهنجيءَ ذات جي جَرڪندڙ ڏيئن سان ڏيهه ۾ ڏينهن آٺڻ لاءِ رتي برابر ئي سهي پر پنهنجي پتيءَ جو ڪردار ادا ڪري رهيو آهي. عيبن کان آجو ته هن دنيا ۾ ڪو به ماڻهو ڪونهي، پر هِن هوا کان به هلڪي ماڻهو منجهه خامين کان وڌيڪ خوبيون آهن. هُو صحافت جي گورک ڏنڊي ۾ آيو ته رات جي پيٽ ۾ سڄي سنڌ ۾ مشهور ٿي ويو اخباري ڪالم لکيائين ته منفرد انداز ۽ اسلوب سبب گهٽن کان گوءِ کٽي ويو ادبي دنيا ۾ آيو ته اتي به پنهنجي الڳ سڃاڻپ پيدا ڪيائين. ريڊيو حيدرآباد جي مائيڪ تان سندس سُريلو آواز سنڌ جي فضائن ۾ ڦهليو ته هزارين پرستار پيدا ڪيائين. جيڪي اڄ به ريڊيو کن سان لڳائي هم-تن گوش ٿي سندس مَڌرُ آواز ڳنائيندا آهن.

سندس آواز ۾ قدرتي طور ايڏو درد. ايڏي پيڙا جڻ ڪوئِل پئي ڪوڪي جڻ ڪونجَ پئي ڪُرلائي. ايئن لڳندو آهي جڻ ڪنهن سندس نازڪ دل نِپوڙي پوءِ چڪي آٽي مائيڪ تي ويهاريو آهي. جتي هُو درد جي درياهه سان ٻُڏندڙن جي دلين جون ٻنيون ۽ ٻيلا ٻوڙي رهيو آهي. ۽ هِن جي اها به اضافي خوبي آهي جو هُو سنڌ جي ڪنهن به هاڃي ۽ حادثي تي ايئن پروگرام ڪري هليو ويندو آهي، جو ڪنهن کي ڳَل ئي ڪانه پوندي آهي ته هُو ڇَئي ڇا ويو آهي؟ انهي ذات ۽ ڏانوَ سان امين ڪيئي اڻ ڳهيون ۽ سَلڻ نه جهڙيون ڳالهيون به ڪري ويندو آهي.

توڻي جو ڪنهن زماني ۾ ڪي "سازشي عناصر" هِن جي ڳرهڻ جهڙين ڳالهڙين خلاف به شڪايتون پنهنجي آقائن تائين پهچائيندا هئا، پر هِن فقير تن من انسان ڪي اهڙين حَرڪتن تي نه ته ڪا حيرت ٿيندي هُئي ۽ نه ئي وري ڪا ڪيس ڳڻ ڳوت- هِن ڪي اُنهي ڳالهه جي به ڪا اونَ ڪا نه هُئي ته ڪي" ڪُپتيا ڪمپيئر" ريڊيي تي " پنهنجا پير پُختا "ڪرڻ خاطر ٻين جا "پير چڪڻ ۾ پُورا آهن "۽ هن سميت ڪوڙ باصلاحت نوجوانن جي حقن تي ڏنئوري ڏينهن ڌاڙا هڻي رهيا آهن. ريڊيو هن جي روح جي وندر ۽ وِرؤنهنَ آهي، جتان هُو پنهنجن ماڻهن سان مخاطب ٿي دل جو بار هلڪو ڪندو آهي.

هن جي سريرَ ۾ ساهُ ۾ هاڻ تہ هيءَ جند جهڙي سنڌ ئي سمائجي چُڪي آهي پر هِن جي روحَ جو رَمتو جوڳي اُنهي سنڌ کي ڳوليندو رهي ٿو جتان هِن جو ڏاڏو ۽ ڏاڏي ڏُڪارن ۾ ڏُلي رڻ ڪڇَ کي پارُ ڪري لاباروڪرڻ لاءِ لاڙ ايندا هُئا، پر اوچتي ورهاڱي جي ورُ چڙهي وچڻ ڪري هِتي ئي رهجي ويا. ۽ سرحد جي هُن پار رهجي ويل سندن وجود جي وڇوڙي جو درد هِنن جي چڻ تہ ڪُل ميڙي چُونڊي هُئي. جيڪا هِنن مرڻ گهڙيءَ تائين مَنَ جي سِٽڪَ ۾ سونَن ڳهن وانگر سنڀالي رکي هُئي. ۽ جڏهن اُنهن اڪيون پوريون تڏهن وطن کان دوريءَ جو اهو دادلو درد پنهنجي پوٽي امين ارباب کي ئي ڏاجَ ۾ ڏيئي ويا. امين جي اندر جي اڪيلائي ۽ اُٽنڻ کي پڙهڻ ڪانپوءِ ئي پتو پوندو آهي تہ ڪيس ڪنهن بہ ئي ديس مان جلاوطن ڪري هِتي آندو ويو آهي، ڇاڪاڻ جو سندس وجود جو اڌ ڀاڱو گجرات جي ڏاڏاڻڪي ڳوٺ "ڏاوري" ۾ ئي رهجي ويو آهي.

امين جي اُنهي درد کي سندس پڙهندڙن توڙي ٻڌندڙن سدائين پنهنجو درد ڪري محسوس ڪيو آهي. اهو ئي ڪارڻ آهي جو سندس سُڃاڻپ سنڌ جون سيمائون اُڪري انديا جي علائقن ۽ اڄڪلهہ انٽرنيٽ وسيلي جتي، جتي بہ دنيا ۾ سنڌي موجود آهن اوستائين پهچي چُڪي آهي.امين ڀاڱوند ليڪڪ/ڪمپيئر آهي جنهن سان بي لوث محبت ڪندڙن جو هڪڙو وسيع حلقو آهي. جيڪي نہ رڳو سندس پروگرامن جا عُشاق آهن پر سندس ڇپيل ڪتابن کي بہ " لائف سيونگ ڊرگس " وانگر ڳولي هٿ ڪندا آهن.

هِن جي" حَلقہء احباب" ۾ ڪيئي استاد ڪامورا سماجي اڳواڻ ساڃا، ڪاڀا ،ترقي پسند، روشن خيال قوم پرست وفاق پرست سياستدان صحافي اديب دانشور شاعر براڊ ڪاسٽر، صوفي، فقير فُقرا امير غريب ۽ اسان جهڙا ابوجهہ بہ شامل آهن.

آواز جي دنيا جو هي اڪيلو پنڇي آهي، جنهن جي آواز ۾ نہ رڳو سنڌ پر هند جو درد بہ ڦٿڪي رهيو آهي. هُو نہ رڳو نثر جي ناسي وڳن تي خوبصورت خيالن جي ڪارڪ چڊي ڇاٽي ٿو پر شاعريءَ جي سِتار کي جڏهن ڇيڙي ٿو تڏهن سندس ٻولَ تر-ٻاٻيهي جي اُجَ اُساٽَ ۽ اُلڪو ٻڌجي انساني احساسن جي تر مٿان ڪڪر بانورا ٻڌجي برسن ٿا. ڪير آهي جنهن جيجي زرينا بلوچ جي آواز ۾ هي ٻول: " جهڙي تنهنجي ٻولي آ" ٻُڌي ٻئي هٿ مٿي تي ڏيئي ٽڏو ساهُ نہ ڀريو هوندو؟ توڙي جو هِن شاعري ڪا ايتري گهڻي ڪانهي ڪئي پر جيڪي بہ ٿورا گهڻا تاليءَ ۾ وڌا اٿس انهي شاعريءَ ۾" شاعري" ضرور موجود آهي. جيتوڻيڪ هيل تائين سندس شاعريءَ جو هڪڙو ئي ڪتاب شايع ٿيل آهي "ڌرتي منهنجي سرتي" پر سندس اڻ ڇپيل شاعري بہ ڪافي تعداد ۾ موجود آهي. ان کان علاه سندس شاندار ريڊيو اسڪرپٽ تي مشتمل ڪتاب "در ڪليو ئي رهيو" ۽ مهراڻ ٽي وي تي پيش ڪيل سندس ڊاڪيومينٽريز جو ڪتاب " لڙيو پيو لاڙ تان سورج" تمام گهڻي مقبوليت ماڻي چُڪو آهي، ۽ سندس اينڊڙ ڪتاب "آئون ريڊيو ۽ آواز" آهي.

لاڙي مزاج رکندڙ هن صوفي منش شاعر، بي باڪ صحافي ۽ ڪمپيئر کي قدرت نہ رڳو بي پناه عزت ۽ شهرت جي دولت سان نوازيو آهي، پر سڀاجهي سڀاءُ، سادگي نِوڙت ، نهٺائي اخلاق ۽ اخلاص جو مُجسمو پڻ بڻايو آهي.

دل جي درياه هن اهلِ-دل انسان سان جيڪو بہ شخص هڪ ڀيرو سَنمُک ٿيو هوندو ، اهو ساڻس ٻيهر ملڻ لاءِ ماندو ضرور ٿيو هوندو، اها هن جي خلوص جي خوشبوءِ آهي جيڪا ماڻهوءَ کي ڇڪي آڻي هن جي وجود مان واسُ وٺڻ تي مجبور ڪري ٿي.

هن سان بي پناھ پيار ڪندڙن جو هڪڙو سنڌي وڏو سمنڊ موجزن آهي. جيڪو هن سان ملڻ لاء ماندو آهي. بي چين ۽ بي قرار آهي. جنهن کي نہ تہ ڪنهن بہ ويزا جي ضرورت آهي ۽ نہ ئي سيمائن جون سينائون اُنهي کي روڪي سگهن ٿيون.

ايئن بہ ڪونهي تہ هن رڳو محبتن کي ئي ماڻيو آهي پر هن تہ پنهنجن پيارن دوستن توڙي پرستارن جي پيار کي ساھُ جي سُونگيءَ ۾ سدائين ايئن سنڀالي رکيو آهي جيئن ڪا عورت مائيٽن کان ڏيجَ ۾ مليل سَچي سونَ جي بُوليءَ کي سنڀالي رکندي آهي. لاڙي روايتن جي امينَ ۽ محبتن جي هِن سفير ماڻهوءَ نہ ڪڏهن دوستين جي تقدس کي ميرو ٿيڻ ڏنو آهي ۽ نہ ئي ڪڏهن مقدس رشتن جي پَرمن کي پورا ٿيڻ ڏنو آهي.

لاڙ جي رتڙن چانورن ، لِيار پيروئن ۽ سَرينهنَ ڦولار جي سُڳنڌ جهڙي دل جي هن امير ماڻهوءَ جو وجود، اسان پارن اپرن لاءِ ڪنهن بڙ جي گهاٽي ڇانوَ جهڙو آهي. جتي جڏهن بہ زماني جي ٿُوهَرَ- ڪنڊن جهڙيءَ اوڇيءَ روش جو شڪار ٿي روحَ رتوڇاڻ ڪري موٽي ٿا اچون تڏهن هِن وٽ ئي مَرهم - پَٽي ملي ٿي ۽ هِتي ئي ڪي پل قرار جا ماڻيون ٿا.

ڪپري موري ۽ قاسم آباد جي وچ ۾ هِن جي پيرن جا پنڌ ۽ رَمتي جوڳيءَ جهڙي روحَ جون رولاڪيون ڏسي، پَسي لڳندو آهي تہ هِن کي ٻن حصن ۾ تقسيم ڪيو ويو آهي، جنهن جو هڪڙو پاڳو ڪُليل اڱڻن، اوتارن ۽ گهرن واري ڳوٺ جي ڳلين ۽ ٻنين جي آزاد فضائن ۾ اڏامي رهيو آهي، ۽ ٻيو پاڳو سوڙهيءَ دل وارن شهرن جي فليٽن ۾ مُقيد ٿي رهجي ويو آهي. بقول شاعر جي:

ایک پیارا سا گاؤں جس میں پیپل کی چھاؤں،
چھاؤں میں آشیاں تھا ایک چھوٹا سا مکاں تھا،
چھوڑ کر گاؤں کو ،اُس گھنی چھاؤں کو،
شہر کے ہو گئے ہیں، بھیڑ میں کھو گئے ہیں۔

شهر جي پيڙ ۾ وڃائجي ويل امين ارباب جو جڏهن مَنُ هُجومن ۾ هُوندي بہ هيڪل وياڪل ٿيندو آهي، تڏهن ڪيس دلڪش منظر جهڙي ڳوٺ جي سِڪَ سَتائيندي آهي تہ هو اڪيون پير ڪري هليو ويندو آهي، اُنهي ڳوٺ جي ڳلين سان ملڻ، جتي هن هڪجيڏن سان گڏجي اِتي ڏَڪَر ۽ بلور راند رَمي هُئي، جتي لِڪي لِڪي باغن مان ڪٽيون، منيون انبڙيون پَٽي ڪاڏيون هُيون. جتي دوستن سان گڏ نصير واھ ۾ وهنجندي هن کي اُبيڙَ پاڻيءَ کان پَٽو ٿيندو هو تہ هُو اُنهي واھَ جي ڪپرن تي ويهي دوستن کي تار پاڻيءَ ۾ ترندو ڏسي دل ئي دل ۾ اُنهن سان پيڙو پاڻ کي پِڇندي محسوس ڪندو هو.

امين ارباب پنجن پاڱُرن ۽ ڇَٽن پينڙُن جو چاڳيلو پاءُ آهي، جنهن کان گذريل سال سندس عالم ۽ اڪابر والد سائين علي محمد نهڙيي جو سرسبز سايو تہ هٽي ويو آهي، پر سندس دُعائن جو در (جيجل) اڃان ڪُليل آهي. جتان هو آشيرواد وٺي جيون جو سفر سڦل ڪري رهيو آهي. امين جي شادي پنهنجيءَ سڳيءَ سَئوتِ سان ٿيل آهي، جنهن مان کين بہ گلڙن جهڙا شهزادا مشتاق علي (زيبست ۾ پڙهندڙ) ۽ ستين ڪلاس ۾ پڙهندڙ وقاس علي سندن اکين جا تارا آهن.

ڪنهن زماني ۾ گولاڙچي مان صوبائي تڪ تي اليڪشن ۾ بيهڻ کان پوءِ اربابن جي ئي اصرار تي وڏ ڏرا ڪندڙ امين ارباب صحافت ۾ شاندار ڪارڪردگي جي ڪري نہ رڳو ايراني صدر رفسنجاني جي دعوت تي ايران جو دورو ڪيو هو پر ايران پاران بهترين جرنلسٽ جو ايوارڊ بہ ماڻيو تہ لطيف ايوارڊ سميت ڪوڙ ٻيا ايوارڊ ۽ تعريفي سَندون پڻ حاصل ڪيائين. پر بقول امين ارباب جي تہ" مون لاءِ سڀ کان وڏو نوبل پرائيز منهنجي ماڻهُن جون بي لوث محبتون آهن."

هوائن جي شهر حيدرآباد جي رستن تي امين ڪنهن زماني ۾ ڪوثر ٻرڙي سان گڏ "هوا ڪوري" ڪندو هو ۽ اڄڪلهہ اڪثر ڪري عباس ڪوسي ۽ ظفر منگيءَ سان گڏ واڏو واهہ کان پڪوڙا چونڪ تائين پَسار ڪندو آهي. يا حيدرآباد ڪلب ۾ ئي سرد شامون ۽ گرم ڏينهنَ گهاريندو آهي . قسطن ۾ ورتل ڪار وڏي پٽ مشتاق عليءَ جي حوالي ڪري، پيادل پنڌ گهمدڙيا ڪنهن رڪشي ۾ آفيس ويندڙ هن فقير جي من ۾ ڪنهن لاءِ بہ ڪا بيائي ڪانهي هر ڪنهن سان هٿ۔ جوڙ ڪندڙ هي فقير جڏهن بہ خلق جي رَوَين ۾ خنجر ڏسندو آهي تڏهن سندس ڪيفيت نور محمد سومري جي هن شعر جهڙي تي پوندي آهي :

خنجر ڪٽي هٿن ۾ هلن تا اهلِ وطن هِتي،
دل تي چوي شهر مان ماڻهو ڀَڄي وڃي۔

۽ جڏهن هُو شهر جي شور مان بيزار تي ڀڄي واهُونديءَ جي وِلهہ ۾ وهنتل ڳوٺ جي ڳلين ۾ ڪي پل قرار جا ماڻڻ ايندو آهي تڏهن سندس ڳوٺ ڪيس ڳلَ۔ ڳرائي پائي چَوندو آهي :

دھوپ نفرت کی جان لیوا ہے،
آپ چھاؤں میں کیوں نہیں آتے؟
اب تو سڑکیں بھی صاف سُتھری ہیں،
آپ گاؤں میں کیوں نہیں آتے...؟

سنڌ سلامت

www.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سنڌس رفتار سان هلڻ جو سانباهو آهي، ڇو ته تاريخ هميشه انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سنڌ سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نه رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليقن کي ڊيجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.

اسان جي خواهش هئي ته سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڊائونلوڊ ڪرڻ آسان هجي ۽ اينڊرائيڊ سميت آئي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آساني سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.

۽ اهو سڀ ”سنڌ سلامت ڪتاب گهر“ ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو. اميد ته سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نه صرف ڀرپور لاڀ حاصل ڪندا پر سنڌ سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو ڀرپور ساٿ نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت ڪتاب گهر جي اينڊرائيڊ اپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڊائونلوڊ ڪريو:

https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book